

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Cilt: 11 Sayı: 1 Haziran 2009

TRAKYA UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE

Volume: 11 No: 1 June 2009

Trakya Univ J Sci

ISSN 1305 -7766

**TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ**

Cilt: 11 Haziran 2009 Sayı: 1

**TRAKYA UNIVERSITY
Journal of Social Science**

Volume: 11 June 2009 No: 1

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Dergisi

TRAKYA UNIVERSITY
Journal of Social Science

Cilt: 11 Sayı: 1 Haziran 2009

Volume: 11 Number: 1 June 2009

Dergi Sahibi / Owner
Trakya Üniversitesi Rektörlüğü
Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına
Prof. Dr. İlker ALP

Editör / Editor
Yrd. Doç. Dr. Levent DOĞAN

Dergi Yayın Kurulu / Editorial Board
Başkan / Chairman
Prof. Dr. İlker ALP

Üyeler / Members
Prof. Dr. İlker ALP
Prof. Süleyman Sırrı GÜNER
Doç. Dr. Ali İhsan ÖBEK
Yrd. Doç. Dr. Levent Doğan
Yrd. Doç. Dr. Adil OĞUZHAN
Yrd. Doç. Dr. Ayhan GENÇLER

Dizgi / Design
Arş. Gör. Esmâ TUNALI
Arş. Gör. Dr. Oğuzhan DURMUŞ
Arş. Gör. Dilek AKBAŞ

Kapak Dizayn / Cover Design
Prof. Dr. Bünyamin ÖZGÜLTEKİN

İletişim Adresi / Address
T.C. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Güllapoğlu Yerleşkesi – Edirne / TÜRKİYE
Tel.-Faks: 0284 235 63 00-01
e-mail: sobedergi@trakya.edu.tr

T.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi **TÜBİTAK Ulakbim** tarafından taranmaktadır.

Baskı / Publishing
Trakya Üniversitesi Matbaa Tesisleri / Trakya University Publishing Center

HAKEM KURULU

Prof.Dr. İlker ALP	Trakya Üniversitesi
Prof.Dr. Derman KÜÇÜKALTAN	Trakya Üniversitesi
Prof.Dr. Sibel TURAN	Trakya Üniversitesi
Prof.Dr. Engin BEKSAÇ	Trakya Üniversitesi
Prof. Süleyman Sırrı GÜNER	Trakya Üniversitesi
Prof.Dr. Dursun ZENGİN	Ankara Üniversitesi
Prof.Dr. A. Osman UYSAL	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Prof.Dr. Dinçay KÖKSAL	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Prof.Dr. Kenan GÜRSOY	Galatasaray Üniversitesi
Prof.Dr. Mustafa AKSU	Haliç Üniversitesi
Prof.Dr. Metin ÇAKICI	Işık Üniversitesi
Prof.Dr. Salim CÖHCE	İnönü Üniversitesi
Prof.Dr. Nilüfer TAPAN	İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr. Sedat MURAT	İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr. Hayati AKTAŞ	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof.Dr. Mesut ÇAPA	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof.Dr. Şahamet BÜLBÜL	Marmara Üniversitesi
Prof.Dr. Ahmet TAŞAĞIL	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Prof.Dr. S. Mahmut KAŞGARLI	Doğu Türkistan Vakıf Başkanı
Doç.Dr. Kemalettin KUZUCU	Trakya Üniversitesi
Doç.Dr. İbrahim SEZGİN	Trakya Üniversitesi
Doç. Aminbay SAPOYEV	Trakya Üniversitesi
Doç.Dr. Seyyare DUMAN	Anadolu Üniversitesi
Doç.Dr. Ahmet GÜNŞEN	Ahievran Üniversitesi

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Ülker AKKUTAY	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. İlker ALP	Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ALPARGU	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Sudi APAK	Beykent Üniversitesi
Prof. Dr. Şerif Ali BOZKAPLAN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Dinçer KÖKSAL	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Prof. Dr. Derman KÜÇÜKALTAN	Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Bünyamin ÖZGÜLTEKİN	Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ÖZKAN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet SARAY	Yeditepe Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
Prof. Dr. Sadi UZUNOĞLU	Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Turan YAZGAN	Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı
Prof. Dr. N. İvanoviç YEGOROV	Çuvaş Sosyal Bilimler Enstitüsü

İÇİNDEKİLER

<i>İlker ALP</i> Ermeni İddialarının Tarihsel Geçersizliği.....	1-30
<i>Bülent ATALAY</i> İşgal Döneminde İzmir Metropoliti Hrisostomos (1919–1922)	31-50
<i>Kadir ULUSOY</i> Tarih Eğitiminde Hermeneutik Yaklaşım.....	51-68
<i>Ayşe ZAMACI</i> Vilâyât-ı Sitte’de Ermeni Okulları Ve Faaliyetleri.....	69-85
<i>Levent DOĞAN</i> Uygur Atasözlerinde Yüceltilen Değerler	87-104
<i>Sevinç MADEN, Akkız COŞKUN, Derya KANCA</i> Eine Untersuchung Über Die Ursachen Der Defizite Hinsichtlich Der Interaktiven Sprachkompetenz Der Angehenden Daf-Lehrer An Der Universität Trakya	105-132
<i>Mukadder Seyhan YÜCEL</i> Entscheidungsgründe Der Studentinnen Zur Translationsabteilung Deutsch Und Englisch An Der Universität Trakya	133-150
<i>H. Gülru YÜKSEL</i> Felsefenin Gözü ile Dilin Bazı Problemleri.....	151-163
<i>Sudi APAK, Erhan ATAY</i> Bankacılık Sektöründe Operasyonel Riskin Minimize Edilmesi ve Altı Sigma Uygulamaları	165-180
<i>Ayhan GENÇLER, Hasan ŞENOCAK</i> 1951’den 2009’a Avrupa Birliği Sosyal Politikasının Gelişimine Panoramik Bakış.....	181-233

<i>Senay YÜRÜR</i> Ödüllendirme Sistemi Yapı ve Süreçleri ile Örgütsel Adalet Arasındaki İlişkilerin Analizine Yönelik Bir Araştırma	235-260
<i>Neziha MUSAOĞLU</i> Orta Asya Cumhuriyetlerinde Dil, Ulusal Kimlik ve Demokrasi	261-273
<i>Sema SANDALCI</i> Eski Yunan-Roma Destanında Dardanos	275-297
<i>Şükrü Öner DİNÇ</i> Paul Hindemith'in Müzik Stili	299-307
<i>Süheyla YENİDÜNYA</i> Kale-i Sultaniye Anlaşması'nın Gizli Görüşmeleri.....	309-325

ERMENİ İDDİALARININ TARİHSEL GEÇERSİZLİĞİ

Prof. Dr. İlker ALP*

ÖZET

Ermenilerin soykırım iddiaları uzun yıllardan beri iç ve dış kamuoyunu meşgul etmektedir. ABD başkanı Barak Obama'nın 24 Nisan 2009'da yaptığı konuşma bu konuyu tekrar ön plana çıkarmıştır. Osmanlıların, I. Dünya savaşı sırasında Emperyalist güçlerle işbirliği yapmalarından dolayı savaş bölgesindeki Ermenileri bölge dışına sevk etmeleri, dünya kamuoyuna soykırım olarak kabul ettirilmeye çalışılmaktadır. Ermeniler tarafından iddia edilen "1.5 milyon Ermeni öldürüldü" gibi rakamların gerçeği yansıtmadığı, bütün Osmanlı tebaası Ermenilerin dahi bu rakama ulaşmadığı görülmektedir. Bu makalede, Osmanlı coğrafyasında yaşayan Ermenilerin nüfusları verilerek, sevk ve iskânlarının nedenleri ile bu kararın uygulanması üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ermeni isyanları, Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı, nüfus, Vilâyat-ı sitte

THE HISTORICAL INVALIDITY OF THE ARMENIAN CLAIMS

ABSTRACT

The claim of the genocide of Armenians has been taking up the time of public opinion for many years. The public speech of the president of the USA, Barak Obama on 24 th April, 2009 made this issue a matter of front rank importance again. The fact that the Ottomans drove the Armenians in the region of war to out of the area during World War I because of their cooperation with the imperialist powers is wanted to be accepted as genocide by public opinion all over the world. It is clera that the claims by Armenians as "1.5 million Armenians were killed" don't reflect the reality and even the whole population of the Armenian citizens of Ottomans never reached this number in history. In this article, the Armenian population on the Otoman land, the reasons for driving and settling them out and the application of this decision will be examined.

Key Words: Armenian rebellions, The Otoman Government, World War I, population, Vilayat-ı sitte (six provinces)

* Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

1. Giriş

Ermenilerin asılsız soykırım iddiaları, uzun yıllardır iç ve dış kamuoyumuzu meşgul eden ana gündem maddelerinden birisini teşkil etmektedir. “**Şark politikası**”nın önemli bir ayağı olarak ortaya çıkarılan Ermeni meselesi ve asılsız Ermeni iddiaları, tarih ilminin konusu olmaktan çok, Batılı devletler ile Türkiye arasındaki diplomasinin bir unsuru olarak gündeme gelmektedir. Batılı devletlerin, gerek Ermeni meselesinin ortaya çıkışında, gerekse asılsız soykırım iddialarının gündemde canlı tutulması yönündeki siyasi gayretlerini ısrarla sürdürmelerinde, Türkiye üzerindeki emperyalist emelleri belirleyici rol oynamaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun bünyesinde farklı dil, din, mezhep ve kültürler mensup topluluklar hayatlarını sürdürmüşlerdi. Osmanlı Türkleri ise gayrimüslim unsurlar arasında Ermenilere ayrı bir statü tanıdı. Devlet idaresinde özel bir ayrıcalığa sahip olan Ermeniler, milletvekilliğinin yanı sıra genel müdürlük, müsteşarlık veya bakanlık gibi üst düzey devlet görevlerine getirilmişlerdi. Örneğin Kabriel Noradunkyan Efendi Dışişleri, Agop Kazazyan Maliye, Garabet Artin Davut Paşa PTT ve Bayındırlık Bakanlığı görevlerinde bulunmuşlardı¹. Ermenilerin büyük bir kısmı şehir merkezlerinde yaşayarak ticaret, kuyumculuk, el sanatları ve mimarlıkla uğraşmışlardı. Doğu Anadolu kasaba ve köylerinde yaşayan Ermeniler ise, çiftçilik, mahallî endüstri ve küçük ticaretle meşgul idiler. Ekseriyeti Gregoryan olmakla birlikte Katolik ve Protestan mezhebine inananlar da vardı. Bununla birlikte Türk âdetlerini ve folklorunu benimsemişlerdi. İçlerinde Türk edebiyatı ve sanatı ile ilgili ilmî tetkikler yapanları bile vardır. Mutfak kültürleri dahil olmak üzere sosyo-kültürel ve içtimai yapıları da Türklere çok yakındı. Bu yüzden bazı batılılar, Ermeniler için “**Hristiyan Türkler**” tabirini kullanmışlardı. Osmanlılar ise, Türk halkıyla uyum içinde olmalarından ve devlet için yaptıkları faydalı hizmetlerden dolayı Ermenileri, “**Millet-i Sadıka**” olarak adlandırmışlardı². Fakat Ermeniler, XIX. yüzyıldan itibaren büyük devletler tarafından ortaya konan bir oyunun piyonu hâline getirilmişlerdir. Öyle ki Ermenilerin, 1877-1878 Osmanlı-Rus

¹ Rahip Komidos Çarkçıyan, *Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler (1453-1953)*, İstanbul 2006; <http://www.gulhayat.net/148/osmanli-lar-ve-ermeniler->; <http://www.yenidenergenekon.com/396-osmanli-devlet-yonetiminde-gorev-yapan-ermeniler-tanzimattan-sonrasi/>

² *Osmanlı Arşivi Yıldız Tasnifi Ermeni Meselesi*, C. 1, İstanbul 1989, s. IX, XV.

Savaşı (Doksanüç Harbi)'nda, Rus saflarında Türklere karşı savaşmaları bu vatandaşlarımız için bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Doksanüç Harbi'nde mağlup olan Osmanlı Devleti, Rusların dikte ettiği **3 Mart 1878** tarihli **Yeşilköy (Ayastefanos) Antlaşması'nın 16. maddesine** göre, *Ermeniler için ıslahat yapmayı* kabul etmek mecburiyetinde kalmıştır. Bu suretle Rusya, Ermenilere açıkça el atmış ve Ermeni Meselesi'ni siyasî gündeme taşımıştır³. Rusya'nın, Yeşilköy Antlaşması'yla, Ermenilerle yakından ilgilendiğini gören İngiltere, Rusların Doğu Anadolu üzerindeki emellerine set çekmek ve bölgede kendi üstünlüğünü sağlayabilmek gayesiyle, Ermenilerin savunma işini üstlenmiştir. Bunun üzerine **13 Haziran 1878** tarihli **Berlin Antlaşması'nın 61. maddesine**, Osmanlı Devleti'nin *Ermeniler lehine ıslahat yapması ve özellikle onları, Kürtler ve Çerkezlerle karşı koruması* hükmü koyulmuştur⁴. Böylece Ermeni konusu, Berlin Antlaşması ile milletler arası bir mesele hüviyetine bürünmüştür. İngiltere, Rusya, Fransa, İtalya ve diğer Avrupa devletleri de Ermenileri kendi amaçları doğrultusunda daha aktif bir tarzda kullanarak, sürdürdükleri menfaat çatışmasının vasıtası hâline getirmişlerdir. Bunun sonucunda Ermenilerin sebebiyet verdiği şiddet hadiselerinde büyük bir artış kaydedilmiştir. Öyle ki Ermeniler, Emperyalist devletler, kilise, misyoner okulları, Hınçak ve Taşnak teşkilâtlarının müşterek faaliyetleri sonucunda, 1880-1909 yılları arasında 40'a yakın isyan çıkarmışlardır⁵.

Ermeniler, Osmanlı İmparatorluğu'nun her vilâyetinde yaşamaktaydı. Ama, tarih boyunca Anadolu coğrafyasının hiçbir bölgesinde ve zaman diliminde devlet kurabilmek için yeterli nüfus yoğunluğuna sahip olmamışlardır. Erzurum, Bitlis, Harput, Diyarbakır, Erzincan ve Harran şehirleriyle dolaylarındaki nüfusun ancak % 39'u Ermeni idi. Adana Vilâyeti'nde bu oran çok daha düşüktü. Orta ve Batı Anadolu ile Rumeli'nin bazı şehirlerinde bulunan Ermenilerin sayısı diğer azınlıklardan bile daha azdı⁶. Buna rağmen, dış güçlerin destek ve yönlendirmesiyle, Türk toprakları üzerinde devlet kurmayı hedeflemişlerdir. Hedeflerini gerçekleştirmek için ise, öncelikle Doğu Anadolu'da Ermenilerin azınlık olarak yaşadığı Vilâyet-i Site'de (Erzurum, Van, Bitlis, Sivas, Diyarbakır, Ma'mûratülaziz/Harput olarak anılan altı vilâyette) nüfus çoğunluğunu teşkil eden Müslüman-Türk ahaliyi yok etmeyi plânlamışlardır. Bu çerçevede Osmanlı Devleti'nin zayıf

³ Fahir H. Armaoğlu, *Siyasî Tarih 1789-1960*, Ankara 1975, s. 268-269.

⁴ Fahir H. Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 274.

⁵ Azmi Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*, Ankara 1990, s. 56-59.

⁶ *Osmanlı Arşivi...*, s. XIV-XV.

düştüğü veya buhranlı günlerinde, sayısız isyanlar çıkarmışlar, devlet kuvvetlerine ve halka saldırmışlardır. Türk-Ermeni ilişkilerinde en büyük kırılma noktası ise, Osmanlı Devleti'ni paylaşmak üzere gizli antlaşmalar yapan İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya'nın I. Dünya Savaşı'nda Türk topraklarına saldırmasıyla olmuştur⁷. Nitekim 1914 yılında savaşın başlamasıyla birlikte, Ermenilerin yaptıkları vahşet, dört cephede ölüm kalım mücadelesi veren bir milletin, cephe gerisindeki savunmasız kadın, çocuk ve yaşlılarını katletmeye kadar varmıştır. Ermenilerin, XIX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren günümüze kadar, milletimiz aleyhinde yürüttükleri faaliyetler arasında terör, katliam, soykırım ve vahşet süreklilik gösteren en önemli özelliği teşkil etmiştir. Bütün insanlık dışı yöntemleri kullanarak Türkler üzerinde soykırım yapan Ermeniler olduğu hâlde, "*Hristiyanlık şuuruyla*" ve *emperyalist gayelerle* hareket eden Batılılar, 1915'lerde 200 bin Ermeninin sürgün edilerek öldürüldüğünü söylerken sonraki süreçte bu iddiaları 1,5-2, hatta 3 milyon gibi afakî rakamlarla ifade etmeye başlamışlardır. Örneğin **New York Times**'in; 5 Eylül 1915 tarihli sayısında 1.500.000, 24 Eylül 1915 tarihli nüshasında 500.000, 7 Ekim 1915 tarihli yayınında 800.000 Ermeninin aklıktan helak olduğu veya imha edildiği iddia edilmiştir⁸.

28 Şubat 1920 tarihli **The Independent**'te "*Shall Armenia Perish?*" başlığıyla yayınlanan bir yazıda:

*"İki milyondan daha fazla kişi sürgün edildi. Sistem hemen hemen her yerde aynıydı. Ermeniler, erkekler, kadınlar, çocuklar Pazar yerinde bir araya getirildi. Sonra iri yapılı erkekler yürütüldü ve cenazeyi defnetme sıkıntısı gerekmeyerek bazı yerlerde, hiç üzüntü hissetmeksizin dövülerek ve ateş edilerek öldürüldü."*⁹ şeklinde iddialar öne sürülmüştür. Ancak bu yazıda öldürülenlerin isimleri, hadiselerin tarihleri ve yer adlarının kaydedilmediği görülmektedir. Dolayısıyla bu yazının ilmî değeri olmadığı ve kamuoyu oluşturmak üzere propaganda amacıyla kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Hedef ise, **30 Ekim 1918** tarihli **Mondros Mütarekesi**'nin **24. maddesiyle** Vilâyet-ı Sitte'de kurulması öngörülen Ermeni Devleti'nin,

⁷ Süleyman Beyoğlu, "1915 Tehciri ve Soykırım İddiaları", *Uluslararası Türk Ermeni İlişkileri Sempozyumu*, İstanbul 2001, s. 171.

⁸ Azmi Süslü, *a.g.e.*, s. 98.

⁹ Henry Morgenthau, "Shall Armenia Perish?" *The Independent*, 28 Ocak 1920, <http://www.altarnatifforum.org/.../1222> (22.04.2009)

yapılacak (10 Ağustos 1920 tarihli Sevr) barış antlaşmasıyla hayat bulmasını temin etmekte¹⁰.

Günümüzde de batılılar, “sözde Ermeni katliamı-soykırım” uydurmalarına destek vermek suretiyle milletler arası alanda Türkiye’nin ayağına “soykırım prangasını vurmak” ve ülkemizden sonu nereye varacağı belli olmayan tavizler koparmak istemektedirler. Son gelişmeler de bu hususu doğrulamaktadır. Örneğin **ABD Başkanı Barack Obama, 24 Nisan 2009 Geleneksel Başkanlık Açıklaması**’nda:

“Bundan 94 yıl önce, 20. yüzyılın en büyük mezâlimlerinden biri başladı. Her yıl, Osmanlı İmparatorluğu’nun son günlerinde katledilen veya ölüme yürütülen 1,5 milyon Ermeni’yi anıyoruz. ‘Meds Yeghern’ (Büyük Felâket) Ermeni halkının kalplerinde yaşadığı gibi, bizim de anularımızda yaşamaya devam etmeli.”¹¹ tarzındaki ifadeye yer vermiştir. Osmanlı Devleti’ne ve Türk milletine karşı kullanılan bu ağır ve suçlayıcı üsluba rağmen bazı çevrelerce, Barack Obama’nın, 24 Nisan 2009 tarihindeki geleneksel başkanlık açıklamasında, 1915 Ermeni olaylarını anma gününde “soykırım” nitelemesini kullanmamaya özen gösterdiği ifade edilmiştir¹². Halbuki, Obama, “Osmanlı İmparatorluğu’nun son günlerinde 1,5 milyon Ermeninin katledildiğini veya ölüme yürütüldüğünü”(!) söyleyerek, XX. yüzyılın “en büyük mezâlimlerinden birinin yaşandığını”(!) iddia etmiş ve “Türk milletini katil”(!) olarak tanımlamıştır. Bunu vurgulamak için ise Ermenice “**Meds Yeghern**” terimine yer vermiştir¹³. Bu ise “**Büyük Felâket**” anlamında olup Ermenilerin *soykırım-genocide* karşılığında kullandıkları bir tabirdir.

Dikkat çekici hususlardan biri, Osmanlı Devleti’nin, kanlı olaylara sebebiyet veren Ermeni çetecileri ile siyasî liderlerini tutuklama kararını aldığı **24 Nisan 1915** tarihinin “**Meds Yeghern**” (Büyük Felâket-soykırım)

¹⁰ İlker Alp, *Şark Meselesi veya Emperyalizmin Türk Politikası*, Edirne 2008, s. 48-49; <http://www.tallarmeniantale.com/mccarthy-erzurum.htm> (03.01.2008)

¹¹ http://www.whitehouse.gov/the_press_office/Statement-of-President-Barack-Obama-on-Armenian-Remembrance-Day/; <http://bianet.org/biamag/dunya/obama-1915-icin-buyuk-felaket-dedi>

¹² <http://www.corapnet.com/index.php/soykirim-demedi-ama-neler-soyledi/>;
<http://www.ajans724.com/haberoku.aspx?id=23009>

¹³ <http://www.milliyet.com.tr/Dunya/SonDakika.aspx?aType=SonDakika&ArticleID=1087165&Date=24.04.2009&b=Obama%20%22soykirim%22%20demedi&KategoriID=19>

olarak ilân edilmesidir. Halbuki, tehcir kararı **27 Mayıs 1915**'te çıkarılmış ve **1 Haziran 1915** tarihinde **Takvim-i Vekâyi**'de yayınlayarak uygulanmaya başlanmıştır. Diğer taraftan Batılı siyasetçiler ile Ermenilerin görmek istemedikleri önemli bir gerçek daha vardır. O da, ölen Türklerin sayısının, Ermenilerden daha fazla olmasıdır. Örneğin bu konudan bahseden ABD Louisville Üniversitesi Tarih Bölümü profesörlerinden **Justin McCarthy**, "*Anadolu Ermenileri 1912-1922*" başlıklı makalesinde şu bilgiye yer vermiştir:

*"Ölen Ermeni sayısı ele alınırken aynı zamanda ölen Müslüman sayısı da nazarı dikkate alınmalıdır. İstatistikler bize, çoğunun Türk olduğu 2.5 milyon Anadolu Müslümanının da öldüğünü göstermektedir. Ermenilerin yurdu olan Altı Vilâyette 1 milyondan fazla Müslüman ölmüştür..."*¹⁴

Ayrıca Justin McCarthy, Osmanlı-Rus Harbi'ne, Anadolu'daki Ermenilerle Müslümanların dahil olduğunu, Rus saflarında yer alan Ermenilerin saldırılarından dolayı ise Sivas ve Anadolu'nun diğer yerlerinde çok sayıda Müslümanın öldürüldüğünü de şu sözlerle belirtmiştir:

*"Sivas İli savaş sınırları içinde değildi. Rus ordusu asla bu kadar uzaklara varmadı. Fakat Sivas'ta 180 bin Müslüman öldü. Aynı husus Anadolu'nun diğer kısımları için de geçerliydi."*¹⁵

Prof. Dr. Justin McCarthy, "*Ermeni Terörizmi Zehir ve Panzehir Olarak Tarih*" başlıklı diğer bir makalesinde yurtlarını terk etmek zorunda kalan Türk ve Ermenilerden söz ederken:

"1820 ile 1920 arasında 600.000 Ermeninin Osmanlı İmparatorluğu'ndan Rusya'ya ve 2 milyon Müslümanın da Rusya'dan Türkiye'ye göç ettiği bilinmektedir. Görüldüğü gibi burada da çekilen acılar tek taraflı değildir." sonucuna varmaktadır¹⁶.

Hristiyan Batı dünyasının desteği ve yönlendirmesi ile Ermeniler, Türkiye ile Türk milletinin aleyhinde psikolojik harbin bütün yöntemlerini

¹⁴ Justin McCarthy, "The Anatolian Armenians 1912-1922", *Armenians in the Ottoman Empire and Modern Turkey (1912-1926)*, Ankara 1992, s. 23.

¹⁵ Justin McCarthy, *a.g.m.*, s. 25.

¹⁶ Justin McCarthy, "Armenian Terrorism History as Poison and Antidote", *Ottoman Archives Collection The Armenian Question*, C. 1, İstanbul 1989, s. 74.

kullanarak yoğun faaliyetlere girmişlerdir. ABD Başkanı Barack Obama'nın yaklaşımı da bu çerçevededir ve taraflıdır. Halbuki objektif olmalıydı ve önce gerçekleri dile getirmeliydi. Öyle ki Ermeni çetelerinin öldürdüğü Türklerle diğer Müslümanları da dâhil ederek, 1915'te hayatını kaybeden herkesin acısını paylaştığını ifade etmesi lâzımdı. Diğer taraftan, Osmanlı İmparatorluğu'nun bünyesinde toplam 1.300.000 civarında Ermeninin yaşamasına rağmen, "*katledilen veya ölüme yürütülen 1,5 milyon Ermeni*"nin(!) olduğunu öne sürerek hayali rakamlara yer vermiştir. Böylece Ermeni nüfusu ile ilgili büyük bir abartmada bulunmuştur. Bu hususta da doğru rakamları zikretmesi gerekirdi. Dolayısıyla Barack Obama'nın 1915 olayları ile ilgili bu siyasî yorumunun, tarihî gerçekleri yansıtmayıp **Haçlı zihniyeti** ve **emperyalist gayelerle** şekillenen "**Şark Meselesi**" ile 1990'lı yıllardan beri ABD'nin yürüttüğü "**Büyük/Geniş Ortadoğu Projesi**"nin ruhuna ve **Hınçak-Taşnak-ASALA anlayışına** dayanan bir iftiradan ibaret olduğu anlaşılmaktadır.

Asılsız soykırım iddiaları ve Türk milleti ile devletine yönelik iftiralar, başta döneme ait demografik veriler olmak üzere, tarihî belgeler ve ilmî yöntemler kullanılmak suretiyle incelenmelidir. Belgelere dayanılarak yapılan ilmî araştırmalar ise, Ermeni iddialarının ve bu iddialara dayanak oluşturmak üzere uydurulan emperyalizmin güdümündeki tarih tezlerinin asılsızlığını ortaya koyacaktır. Tarihi çarpıtarak bir araç hâline getiren emperyalizme ve ülkemizdeki uzantılarına en güzel cevap, belgelerin ışığı altında yapılan bilimsel nitelikli tarih araştırmaları ile verilecektir. Bu itibarla, Ermeni yanlısı tarih tezlerinde abartılarak öne sürülen ve ana dayanak noktalarından birisi hâline getirilen "Ermeni nüfusu"nun gerçek sayısının belgelerdeki verilere dayanılarak verilmesi, tarihî gerçeklerin ortaya konulması açısından son derece önem arz etmektedir.

2. Osmanlı Devleti'nde Ermeni Nüfusu

Nüfus sayımlarıyla istatistikleri, iktisadî, sosyal ve siyasî ihtiyaç ile iddiaları destekleme, üstünlük sağlama, ayrıcalık elde etme ve bağımsızlık kazanmanın önemli bir vasıtası olarak kullanılmaktadır. Nüfus, devletlerin iktisadî, siyasî ve askerî gücünün de oluşmasında etkin bir faktördür. Diğer taraftan, imparatorlukların veya devletlerin içinde yaşayan farklı ırkî unsurlara dayanan toplumların, bir millet olarak şekillenmesi ve devletler arası platformda kabul görmesi için, sosyo-kültürel özelliklerin yanı sıra nüfus sayısı ve yoğunluğu da şüphesiz gerekli ve önemli kriterlerden biridir. Öyle ki, bir devletin bünyesinde yaşayan farklı halkların, çoğunluk ve

azınlık tanımının yapılmasını da büyük ölçüde nüfus sayısı ile oranları belirlemektedir. Bu yüzden nüfus istatistikleri, özellikle batılı emperyalist devletlerin siyasî emellerini gerçekleştirme, bir coğrafyaya hâkimiyet sağlama veya hedef devleti parçalama vasıtası olarak, XVIII. yüzyıldan itibaren gündeme getirilmekte ve yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Aynı yöntemler çerçevesinde, kamuoyu oluşturmak amacıyla, Türklerin milyonlarca Ermeniye katlettiğine dair Batı destekli asılsız Ermeni propagandaları da, yaygın bir tarzda sürdürülmektedir. Halbuki hiçbir gerçekle bağdaşmayan Ermeni soykırımını iddia eden tezler, genelde arşiv belgelerine dayanmayan uydurma nüfus sayılarını içermektedir. Bu sebeple Osmanlı Devleti'ndeki Ermeni nüfusunun araştırılarak belirlenmesi önem arz eden bir konu hâline gelmiştir.

a. Osmanlı Kaynakları: Osmanlı İmparatorluğu'nun gelişme dönemlerinde nüfus sayımına büyük önem verilmiştir. Bu yüzden fethedilen yerlerdeki asayiş sağladıktan sonra, öncelikle nüfus sayımı ve arazi yazımı yapılmıştır. Osmanlı Devleti, Müslümanların nüfusunu askerlik ve vergi açısından, Hristiyan tebaanın da vergi (cizye) toplama bakımından tespit etme ihtiyacını duymuştur. Müslüman nüfusunu fazla göstermek, kendi kendini aldatmaktı. Hristiyan nüfusunu az göstermek ise toplayacağı verginin bir kısmından vazgeçmek anlamına gelmekteydi. Böyle bir durum ise devlet açısından faydalı olmazdı. Bu yüzden Osmanlı Devleti'nin, nüfusuna dair tuttuğu istatistiklerde güvenilir ve sağlam bilgilerin yer aldığı anlaşılmaktadır. Tutulan bu kayıtlar, önceleri tapu-tahrir defterleri, daha sonraki yüzyıllarda ise temettüat adıyla anılırdı. Bu önemli belgeler ise, Başbakanlık Osmanlı Arşivi ile Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü'nde muhafaza edilerek araştırmacıların hizmetine sunulmaktadır.

Konu üzerinde çalışan Prof. Dr. Süleyman Beyoğlu, Osmanlı Devleti'nin nüfusa ilişkin tutmuş olduğu istatistikleri incelemiştir. Bu incelemesinde, XVI. yüzyılda Anadolu'nun çeşitli şehir, kasaba ve köyleriyle birlikte Müslüman, Hristiyan ve Ermeni nüfusunu ayrıntılı bir şekilde tespit ederek tablo olarak hazırlamıştır. Bu tabloda kaydedilen nüfusun % 81.10'unun Müslüman Türk, % 12.45'inin Hristiyan ve % 6.23'ünün Ermeni olduğu görülmektedir. Dolayısıyla XVI. yüzyılda, Ermeni nüfusunun Osmanlı demografik yapısının küçük bir kısmını oluşturduğu anlaşılmaktadır¹⁷.

¹⁷ Süleyman Beyoğlu, "Osmanlı Devleti'nde Ermeni Nüfusu", <http://www.ermenisorumu.gen.tr/turkce/makaleler/makale42.html>, s. 3-5.

Osmanlı Devleti'nde zaman zaman yapılan sayımların yanı sıra ilk genel nüfus sayımı ve arazi yazımı II. Mahmud zamanında, 1830 yılında gerçekleşmiştir. Bu sayım, Osmanlı Devleti'nin ilk genel sayımı olmasından dolayı büyük öneme sahiptir. 1830 sayımı, ülkedeki erkek nüfusun bilinmesi gayesiyle din esasına dayanılarak yapılmıştır. Osmanlı bünyesinde yirmi iki gayrimüslim unsurun bulunmasına rağmen, sayımda Hristiyan nüfus cemaatlere ayrılmadan bir bütün olarak verilmiştir. 1830 sayımına göre, Osmanlı Anadolu ve Rumeli'sinde 4 milyon civarında erkek nüfus mevcuttu. Bunlardan 2 milyon 100 bini Müslüman ve 400 bini Hristiyan olmak üzere 2 milyon 500 bini Anadolu'da; 800 bini Hristiyan, 500 bini Müslüman ve bir kısmı Yahudi ile Kıptî olmak üzere takriben 1 milyon 500 bini Rumeli'de yaşamaktaydı¹⁸.

Osmanlı Devleti'nin ilk ayrıntılı nüfus sayımlarından olan 1313 (1896-1897) senesi istatistiğine göre, Ermenilerin toplam nüfusu 1.042.374'tür. Müslüman nüfusun toplamı ise 14.111.945'tir. Ermeniler genel nüfusun sadece % 5.47'sini oluşturmaktadır¹⁹. Yine bu nüfus sayımına göre, Ermenilerin yoğun olduğu ve Vilâyet-ı Sitte olarak anılan altı vilâyette ancak 510.065 Ermeninin yaşadığı, bunun da genel nüfusun % 17,18'ini teşkil ettiği aşağıdaki tabloda görülmektedir²⁰:

Vilâyetler	Ermeni	%	Müslüman	%	Diğerleri	%	Toplam
Erzurum	109.818	17.24	515.446	80.60	13.751	2.16	637.015
Bitlis	101.586	30.00	224.772	66.37	12.284	3.63	388.642
Diyarbakir	46.202	11.14	329.840	79.55	38.610	9.31	414.652
Sivas	123.204	12.56	807.651	82.34	50.021	5.10	980.876
Ma'mûratülaziz	74.204	15.90	380.092	81.46	12.301	2.64	466.587
Van	55.051	41.70	76.956	58.30	-	-	132.007
TOPLAM	510.065	17.18	2.332.757	78.55	126.967	4.27	2.969.789

¹⁸ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C. V, Üçüncü Baskı, Ankara 1983, s. 155-156.

¹⁹ Bilâl Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, İstanbul 1996, s. 91.

²⁰ Bilâl Eryılmaz, "Osmanlı Devleti'nde Nüfus Sayımları ve Nüfusun Yapısı", *Türk İdare Dergisi*, Yıl 60, Sayı 380, Ankara Eylül 1988, s. 87.

Tehcir öncesinde, Ermeni nüfusu ile ilgili olarak Osmanlı Devleti'ndeki en önemli iki kaynak 1906-1907 ve 1914 nüfus sayımlarıdır. 1906-1907 nüfus sayımına göre cemaatlerin nüfusu ve toplam nüfusa oranları şu şekildedir²¹:

Cemaatler	Nüfus	Genel Nüfusa Oranı
Müslümanlar	15.518.478	%74.26
Ortodoks Rum	2.822.773	%13.50
Gregoryen Ermeni	1.050.513	%5.03
Bulgar	762.754	%3.65
Katolik Rum	60.597	%0.29
Katolik Ermeni	90.050	%0.43
Protestan Ermeni	53.880	%0.26
Latin	20.447	%0.09
Yahudi	256.003	%1.23
Maruni	28.726	%0.14
Yabancı	197.700	%0.95
Diğerleri	35.696	%0.17
TOPLAM	20.897.617	%100

Görüldüğü gibi, 1906-1907 nüfus sayımında Ermeni nüfusu Katolik ve Protestan Ermenileri de dâhil ettiğimizde toplam 1.194.443 kişi olup genel nüfusun %5.72'sini oluşturmaktadır.

I. Dünya Savaşı öncesinde de, Osmanlı Devleti'nin, Ermeni nüfusunun miktarı ile ilgili güvenilir ve tarafsız bir usulle hazırladığı belgeler bulunmaktadır. Bu dönemle ilgili Osmanlı nüfusu hakkında en gerçekçi bilgiler, **Dâhiliye Nezareti**'ne bağlı **Sicill-i Nüfus İdare-i Umûmiyesi Müdüriyeti** tarafından yapılan sayım kayıtlarında bulunmaktadır. Bu nüfus sayımı, 1318 ve 1320 tarihli Nüfus Nizamnâmesi gereği her vilâyet, kaza ve köyde, gayrimüslimlerin de yer aldığı komisyonlar tarafından, 1905'te başlatılıp 1914'te tamamlanmıştır. 1914 nüfus sayımı sonuçları, **Dâhiliye Nezareti Sicill-i Nüfus İdare-i Umûmiyesi Müdüriyeti** tarafından

²¹ S. J. Shaw, "The Otoman Census System and Population 1831-1914", *International Journal of Middle East Studies*, 9 (1978), s. 337'den naklen Ali Güler, *Rakamlarla Türkiye'de Azınlıklar*, Ankara 2001, s. 27.

“*Memâlik-i Osmaniye'nin 1330 Senesi Nüfus İstatistiği*” adıyla 1330 ve 1336'da İstanbul'da neşredilmiştir. Ayrıca bu nüfus istatistiği Millî Kongre tarafından, 1919 yılında bütün dünyaya duyurmak amacıyla, Fransızca olarak yayınlanmıştır.

Osmanlı Hükûmeti'nin talimatıyla 1905'te başlayan ve 1914 yılında sonuçlanan nüfus sayımına göre vilâyetlerdeki genel nüfus miktarı ile Ermeni azınlığın sayısı şöyledir²²:

Vilâyeti veya Sancağı	Genel Nüfus	Ermeni Azınlığı Nüfusu		
		Gregorien	Katolik	Protestan
Edirne Vilâyeti	631.094	19.725	48	115
Erzurum Vilâyeti	815.432	125.657	8.720	2.241
İstanbul Vilâyeti	909.978	72.962	9.918	1.213
Adana Vilâyeti	411.022	50.139	2.511	5.036
Aydın Vilâyeti	1.608.742	19.395	892	479
Bitlis Vilâyeti	437.479	114.704	2.788	1.640
Beyrut Vilâyeti	824.873	1.118	277	3.823
Halep Vilâyeti	667.790	35.104	5.739	8.643
Hüdavendigâr Vilâyeti (Bursa)	616.227	58.921	1.278	922
Diyarbakır Vilâyeti	616.825	55.890	9.960	7.376
Suriye Vilâyeti	918.409	413	247	1.873
Sivas Vilâyeti	1.169.443	143.406	3.693	4.573
Trabzon Vilâyeti	1.122.947	37.549	1.350	1.338
Kastamonu Vilâyeti	767.227	8.959	—	—

²² ATASE Arşivi, No: 1/3, K: 523, D: 118, F: 5-1, 5-2'den naklen Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, *Belgelerle Ermeni Sorunu*, Ankara 1983, s. 342-344; Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul 1987, s. 142-144; Kemal H. Karpat, *Ottoman Population Records and the Census of 1881/82-1893*, International Journal of Middle East Studies, 9 (1978), s. 237-274; Aynı Yazar, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri*, İstanbul 2003, s. 226-227.

Konya Vilâyeti	789.308	12.971	—	354
Ma'mûretülaziz (Elazığ) Vilâyeti	538.227	76.070	3.751	8.043
Van Vilâyeti	259.141	67.792	—	—
Eskişehir Sancağı	152.726	8.276	316	215
Antalya Sancağı	49.686	630	—	—
Urfa Sancağı	170.988	15.161	1.557	1.652
İçel (Mersin) Sancağı	105.194	241	—	—
İzmit Sancağı	325.153	55.403	499	1.937
Bolu Sancağı	408.648	2.961	9	2
Canik Snc. (Samsun)	393.302	27.058	261	1.257
Çatalca Sancağı	59.756	842	—	—
Zor (Suriye'de) Snc.	66.294	67	215	1
Kudüs Sancağı	328.168	1.310	—	1.733
Karahisar-ı Sahip Snc. (Afyon)	285.820	7.437	2	9
Karesi (Balıkesir) Snc.	472.170	8.544	109	51
Kale-i sultaniye Snc. (Çanakkale)	165.815	2.474	—	67
Kayseri Sancağı	265.074	48.659	1.515	2.018
Kütahya Sancağı	306.894	3.910	638	—
Maraş Sancağı	192.555	27.842	4.480	611
Menteşe (Muğla) Snc.	210.874	12	—	—
Niğde Sancağı	291.117	4.890	46	769
Toplam	18.520.016	1.161.169	67.838	65.844

Bu istatistikî bilgiler, tehirden önceki son nüfus verilerini içermesi açısından önemlidir. Söz konusu sayıma göre, 67.838 Katolik ve 65.844 Protestan nüfusu da dâhil ettiğimizde, Rumi 1330 (Miladî 1914) yılı itibariyle Osmanlı Devleti'ndeki toplam Ermeni nüfusunun ancak 1.294.851

olduğu görülmektedir. Bu da 18.520.016 olan genel nüfusun ancak % 7'sine tekabül etmektedir²³.

b. Yabancı ve Ermeni Kaynakları: Tarafsız ve ilmî esaslara dayanılarak hazırlanan yabancı kaynaklar da incelendiğinde, Osmanlı Devleti'ndeki Ermeni nüfusunun hemen hemen Osmanlı resmî sayımlarıyla örtüştüğü görülmektedir. Örneğin İngiltere'nin Erzurum konsoloslarından Trotter'in 7 Eylül 1880 tarihinde İstanbul elçisi Goschen'e gönderdiği raporda 6 vilâyetin nüfus durumu şu şekildedir²⁴:

Vilâyetler	Müslüman	Ermeni	Diğerleri
Erzurum	202.074	52.341	3.396
Van	82.204	39.113	30.375
Bitlis	145.007	77.993	2.153
Harput	168.894	44.102	1.793
Diyarbakir	140.538	27.254	4.861
Sivas	283.043	53.013	17.867
Toplam	1.021.762	240.803	60.445

Osmanlı rakamlarına çok yakın olan Trotter'in listesinden de Ermenilerin, çoğunlukta olduklarını iddia ettikleri ve Batı Ermenistan olarak isimlendirdikleri Vilâyât-ı Sitte'de dahi genel nüfusun dörtte birini teşkil etmedikleri anlaşılmaktadır.

Ancak nüfusla ilgili olan Ermeni kaynakları, siyasî amaçlarla hazırlanmış ve genelde Patrikhane'nin verdiği rakamları nakletmiştir. Örneğin; Patrik Ormanyan, Türkiye'deki Ermeni nüfusunu 1.579.000 olarak vermiştir²⁵. Yine Ermeni Patriği, 1878 yılında yapılan Berlin Kongresi'nde, Osmanlı Devleti'nde 3 milyon Ermeni'nin yaşadığını, Erzurum, Van, Bitlis, Sivas ve Diyarbakır vilâyetlerinde 2 milyon Ermeniye karşı 1 milyon Türkün bulunduğunu iddia etmiştir²⁶.

²³ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu...*, s. 226-227.

²⁴ Cevdet Küçük, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897*, İstanbul 1986, s. 165.

²⁵ Esat Uras, *a.g.e.*, s. 138.

²⁶ Kâmuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Ankara 1983, s. 89.

Marcel Leart, Ermeni Patrikhanesi'nin istatistiğine dayanarak 1882 yılında Türkiye'deki Ermeni nüfusunu 2.560.000 olarak göstermiştir²⁷:

1882 Yılında	
Van	400.000
Bitlis	250.000
Diyarbakır	150.000
Erzurum	280.000
Mamûretülâziz	270.000
Sivas	280.000
Adana	180.000
Halep, Antep Kuzeyi, Urfa, Kilis, Maraş	100.000
Trabzon	120.000
Hüdavendigâr (Bursa)	60.000
Aydın	50.000
Ankara, Kastamonu, Konya	120.000
Suriye, Beyrut, Musul, Bağdat, Basra	40.000
İzmir ve çevresi	65.000
Avrupa bölümünde: İstanbul ve bölgesi	135.000
Edirne	50.000
Diğer kısımlarında	10.000
Bütün Türkiye Ermeni Nüfusu	2.560.000

Ermeni Patrikhanesi, sadece Altı Vilâyet'te 1882 yılında 2.660.000, 1912'de ise 1.018.000 Ermeninin yaşadığını öne sürmüştür. Örneğin²⁸;

Vilâyetler	1882	1912
Erzurum	280.000	215.000
Van	400.000	185.000
Bitlis	250.000	180.000
Elaziz	270.000	168.000
Diyarbakır	150.000	105.000
Sivas	280.000	165.000
Altı Vilâyette Ermeni nüfusu	2.660.000	1.018.000

²⁷ Esat Uras, *a.g.e.*, s. 138.

²⁸ Esat Uras, *a.g.e.*, s. 139; Kâmuran Gürün, *a.g.e.*, s. 91.

Nüfus sayılarını verirken fazla abartmaya gitmeyen Ermeni yazar Vahran Vardapet, Ceride-i Şarkiye isimli Ermeni gazetesinin 3-15 Aralık 1886 tarihli sayısında, Osmanlı ülkesinde 1.263.900 Gregoryen mezhebine mensup olmak üzere toplam 1.500.000 Ermeninin yaşadığını kaydetmiştir²⁹.

Görüldüğü gibi, Ermeni Patrikhanesi ile bazı Ermenilerin Osmanlı Devleti veya Altı Vilâyet için verdikleri rakamlar çok mübalağalıdır. Nitekim Patrikhane kayıtlarına dayandığı iddia edilen bu rakamları içeren istatistiklerin asılları hiçbir zaman gösterilmemiş ve ayrıntılı bir açıklaması yapılmamış, verilen rakamların son 3 veya 4 hanesi sıfır olup yuvarlak yazılmıştır. Ayrıca Katolik ve Protestan Ermenilere ait kayıtların Gregoryen Patrikhanesi'nde bulunmayacağı da diğer bir gerçektir. Bu yüzden söz konusu istatistiklerin ciddiye alınması imkansızdır. Uydurma istatistiklerin hazırlanmasındaki gaye ise, öncelikle Altı Vilâyet'te olmak üzere, Anadolu'nun büyük bir kısmında Ermenileri Türklerden fazla göstermek ve bu toprakları, kurulması hedeflenen "Büyük Ermenistan"a dahil etmektir.

Ermeni nüfusu konusunda, 1890-1900'lü yıllara ait en ayrıntılı araştırmaları H. F. B. Lynch ve Vital Cuinet yapmışlardır. Lynch, dünyadaki bütün Ermeni nüfusunu 2.427.394, Osmanlı İmparatorluğu'ndakileri 1.325.246 olarak göstermiştir³⁰. Cuinet ise kendi yaptığı araştırmalar sonucunda Anadolu Türkiyesi'nde 14.856.118 Müslüman, 1.475.011 Ermeni, 1.285.853 diğer Hristiyan, 123.947 Musevi, 170.828 yabancı olmak üzere toplam 17.911.751 kişinin yaşadığını belirtmiştir³¹.

İngiliz, Alman, Fransız ve Rus kaynaklarındaki kayıtlarda ise, XIX. yüzyılın sonlarında Doğu Anadolu'nun dokuz vilâyetindeki Ermeni nüfusunun 780.750 ile 1.330.000 arasında olduğu ifade edilmiştir. Örneğin:

Trotler	780.750
Rolen Jakmen	1.330.000
Cuinet	838.125
Zelenof	921.000

²⁹ H. F. B. Lynch, *Armenia Travels and Studies*, C. II, (Birinci Baskı London, New York, Bombay 1901), İkinci Baskı Beyrouth 1965, s. 427.

³⁰ H. F. B. Lynch, *a.g.e.*, s. 428; Kâmuran Gürün, *a.g.e.*, s. 92.

³¹ Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie*, Paris 1892, 1894, C. I, s. XVI-XIX vd.; Ki Young Lee, *Ermeni Sorunun Doğuşu*, Ankara 1998, s. 41; Kâmuran Gürün, *a.g.e.*, s. 92.

Vamberi	1.131.000
Lynch	1.058.484

olarak Ermeni nüfusunu göstermişlerdir. Ancak bu nüfus sayıları itibaridir ve Osmanlı Devleti'nin resmî rakamlarına pek uymamakla birlikte yakındır³².

1897'de Paris'te yayınlanan 1893-1897 "*Ermeni İşleri*" konulu *Sarı Kitap*'ta verilen istatistikte, genel nüfusun 14.856.118 ve Ermenilerin sayısının 1.475.011 olduğu kaydedilmiştir³³. Ermeni nüfusu abartılmış olarak verilen Sarı Kitap'taki bu rakamlar Cuinet'in verilerinden alınmıştır.

Tournebize, 1900 yılında yayınladığı eserinde Ermeni nüfusunu;

Ülke	Ermeni Nüfusu
Bütün Türkiye'de	1.300.000
İran'da	50.000
Rusya'da	1.200.000
Toplam	2.550.000

olarak göstermiştir. Ancak Ermenilerin, kendi nüfuslarını abartarak beş milyon şeklinde ifade ettiklerini de belirtmiştir³⁴.

Encyclopedia Britannica'nın 1910 baskısında, dünyadaki Ermeni nüfusunun 2.900.000, Türkiye'deki Ermenilerin ise 1,5 milyon olduğu kaydedilmiştir. Buna rağmen, aynı eserin 1953 baskısında, Türkiye Ermenilerinin aynı tarihlerdeki nüfusu 2.500.550 olarak belirtilmiştir. 1910 baskısında makaleyi yazanın bir İngiliz, 1953'te yazanın ise Ermeni olması dikkat çekicidir³⁵.

³² Esat Uras, *a.g.e.*, s. 133; *Belgelerle...*, s. 21.

³³ Livre Jaune, *Documents Diplomatiques, Affaires Arméniennes, Project de Réforme dans l'Empire Ottoman 1793-1897*, Paris 1897, s. 2-8; Esat Uras, *a.g.e.*, s. 140-141.

³⁴ Esat Uras, *a.g.e.*, s. 131; *Belgelerle...*, s. 19.

³⁵ Kâmuran Gürün, *a.g.e.*, s. 93.

Londra'daki Alman Büyükelçisi Von Kühlmann da, 28 Mayıs 1913'te Ermeni nüfusu ile ilgili olarak şu bilgileri aktarmaktadır:

“Türk Ermenilerinin durumunun düzeltilmesi için uygulanmak istenen reform plânları, Ermenistan olarak işaret edilen Türk Ermenistan'ında başarılı olamaz. Çünkü buralarda Ermeniler çoğunluğu oluşturmuyorlar. Bu sebeple burada Ermeni istekleri başarılı olamaz. Bilindiği gibi Ermeni olarak adlandırılan vilâyetler şunlardır: Van, Diyarbakır, Bitlis, Elazığ. Bu vilâyetlerin nüfusu ise şöyledir: Van 81.000 Ermeni, 424.000 Müslüman, Rum ve diğer Hıristiyanlar; Diyarbakır 79.000 Ermeni, 463.000 diğerleri; Bitlis 131.000 Ermeni, 333.000 diğerleri; Elazığ 70.000 Ermeni, 560.000 diğerleri.”

Alman Elçi, Osmanlı Devleti'nde yaşayan toplam Ermeni nüfusunu ise 1.200.000 olarak verirken, rakamları Ermeni kaynaklarından aldığını ifade etmektedir³⁶.

Ludovic de Contenson, 1913 itibarıyla dünyadaki toplam Ermeni nüfusunu 3.100.000 olarak verirken, Türkiye'de yaşayanları 1.400.000 civarında göstermiştir³⁷. Bu araştırmacı, 1913 yılında *Les Reformes en Turquie d'Asie* başlığıyla Paris'te bastırıldığı eserinde, dönemin en yeni istatistiklerinin kullanıldığını belirtmiş ve Ermeni nüfusunu şöyle vermiştir³⁸:

Ülke	Ermeni Nüfusu
Anadolu	1.150.000
Rumeli	250.000
Rusya ve Kafkasya	1.500.000
İran	150.000
Mısır, Amerika ve diğer yerlerde	50.000
Toplam	3.100.000

Konu üzerinde hem Osmanlı, hem de batılı kaynakları göz önünde bulunduran Stanford J. Shaw, 1890 ile 1914 yılları arasında Osmanlı Devle-

³⁶ Hikmet Özdemir, Kemal Çiçek, Ömer Turan, Ramazan Çalık, Yusuf Halaçoğlu, *Ermeniler: Sürgün ve Göç*, Ankara 2004, s. 19.

³⁷ Kâmuran Gürün, *a.g.e.*, s. 91.

³⁸ L. de Contenson, *Les Reformes en Turquie d'Asie*, Paris 1913, s. 10'dan naklen Esat Uras, *a.g.e.*, s. 131.

ti'ndeki Ermenilerin sayısını 1.139.053 ile 1.229.007 arasında göstermektedir. Stanford J. Shaw'ın yaptığı araştırmalardan elde ettiği sonuç ise şöyledir³⁹:

Yılı	Müslümanlar	Ermeniler
1890	12.585.950	1.139.053
1897	14.111.945	1.162.853
1906	15.518.487	1.140.563
1914	15.044.846	1.229.007

Clair Price, I. Dünya Savaşı'nın başlamasından önce Türkiye'de 1.500.000 ve Rusya'da 1.000.000 Ermeninin yaşadığını ifade etmektedir⁴⁰.

Fransa'nın Van Konsolosu M. Zarceşi ise, I. Dünya Savaşı sırasında bütün Osmanlı Devleti'nde 1.300.000 civarında Ermeni'nin yaşadığını belirtmektedir⁴¹.

1917 İngiliz Salnâmesi'nde Doğu illerinde toplam 8.975.700 nüfustan 480.000'inin ve Batı illerinde toplam 7.179.000 nüfustan 576.000'inin Ermeni olduğu kaydedilerek Türkiye'nin tamamında 1.056.000 Ermeninin yaşadığı belirtilmiştir⁴².

H. K. Babesyan'ın 1933'te Paris'te, Ermenice olarak yayınlanan *Ermeni Coğrafyası* adlı kitabında, dünyadaki toplam Ermeni sayısı 2.547.663 olarak verilerek kıtalara göre Ermeni nüfusu şöyle gösterilmiştir:

Asya	2.097.000
Avrupa	250.000
Amerika	182.000
Afrika	27.000
Avustralya	200

³⁹ Stanford J. Shaw, "The Ottoman Census System and Population, 1831-1914" *International Journal of Middle East Studies*, no. 3, September (1978), s. 13 vd.; Azmi Süslü, *a.g.e.*, s. 19-20.

⁴⁰ Clair Price, *The Rebirth of Turkey*, New York 1923, s. 78.

⁴¹ Salahi Sonyel, "Yeni Belgelerin Işığı Altında Ermeni Tehcirleri", *Belleten*, C. XXXVI, S. 141, Ankara 1972, s. 33; Hüseyin Adıgüzel, Ermeni Soykırımı İddiası Bir Tarih Çarpıtmasıdır, <http://www.turksolu.net/184/adiguzel184.htm>

⁴² Esat Uras; *a.g.e.*, s. 140.

Toplam	2.547.663
---------------	------------------

Ermeniler için yazılmış olan bu kitabın, Ermeni nüfusu konusunda diğer yabancı eserlere göre daha doğru bilgi verdiği anlaşılmaktadır⁴³.

Kaynaklar karşılaştırılarak incelenir ise, nüfus konusunda, yabancıların da Osmanlı istatistiklerine yakın bilgiler verdikleri görülmektedir. Yukarıda örnekleri sunulan kaynaklardan da, Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamında dahi Ermeni nüfusunun Ermeni tezlerinde iddia edildiği gibi iki veya üç milyona ulaşmadığı anlaşılmaktadır. Tüm güvenilir kaynaklar nazarı dikkate alındığında, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki toplam Ermeni nüfusunun 1.000.000 ile 1.500.000 arasında olduğu görülmektedir. Nitekim Osmanlı istatistiklerinde, bu rakam 1.300.000 civarında gösterilerek ülkedeki gerçek Ermeni sayısı belirtilmektedir. Ancak Anadolu vilâyetlerindeki bu nüfus, eşit olmayan oranlarda, bazı yerlerde dağınık, bazı yerlerde ise biraz daha yoğunur. Bu sebeple Ermenilerin ekseriyeti teşkil ettiği her hangi bir bölge bulunmamaktadır.

3. Ermeni Tehciri

Batılılarla Ermeniler, Osmanlı Devleti'nin hiçbir neden yokken Ermenileri soykırıma tâbi tuttuğunu ve tehcir ettiğini iddia etmektedirler. Gerçekte ise I. Dünya Savaşı başlar başlamaz Ermeni komiteleri, Rusların ve İtilâf Devletleri'nin yanında yer almaya karar vermişlerdir. Nitekim Rusya, İngiltere, Fransa, hatta Amerika, kendi emperyalist politikaları ve menfaatleri doğrultusunda Ermenileri, XIX. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'ne karşı desteklemiş, teşvik etmiş, kışkırtmış ve kullanmışlardır. Bunun sonucunda Ermeniler, "**Büyük Ermenistan**"ı kurma hayalinin de etkisiyle, I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Rus kuvvetleri ve diğer düşman kuvvetleriyle işbirliği yaparak yüz binlerce Türk ve Müslümanı katletmişlerdir.

15 Nisan 1915'te Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığına yönelik iki büyük tehlike vardı. Bunlardan birincisi batıda İngilizlerle Fransızların Gelibolu seferi ve deniz ablukasıydı. İkincisi ise doğu ve güneydoğuda Rusların taarruzları ile Ermeni isyanlarıydı. 1915'in başlarında şiddetlenen Ermeni saldırıları, 3/4 Nisan 1915 gecesi Van Vilâyeti'nin Şatak (Çatak) Kazası'nda büyük bir isyan haline gelmiştir. Bu isyan, 15 Nisan 1915'te ise

⁴³ Esat Uras, *a.g.e.*, s. 141-142.

Van'ın merkezini de içine alacak şekilde gelişmiştir. Ermeniler, 17 Nisan'da Şatak (Çatak) Kazası'nda, 18 Nisan'da Bitlis'te ve 20 Nisan'da Van'ın merkezinde vahşî katliâmlarda bulunmuşlardır⁴⁴. Öyle ki, sadece Van ve çevresinde 40 binden fazla Türkü katletmişlerdir. Ayrıca 80 bin Türk canlarını kurtarmak için şehri ve bölgeyi terk etmek mecburiyetinde kalmıştır⁴⁵. Bunların dışında Erzurum, Sivas, Trabzon, Ankara, Adana, Urfa, İzmit, Adapazarı, Bursa, Musa Dağı, İzmir, İstanbul, Maraş, Antep, Halep ve daha birçok yerde Ermeniler isyan etmiş ve terör faaliyetlerinde bulunmuşlardır⁴⁶. 15 Nisan 1915 tarihinde başlayan Van isyanı, tehcir kararının alınmasında en etkili nedenlerden biri olmuştur. Rus ordusundaki Ermeni birlikleri ile Van Vilâyeti'ndeki Ermenilerin ortak saldırısıyla şehir işgâl edilmiştir. Şehri terk edemeyen 20 bin Müslüman katledilmiştir. Van valiliğine Aram Manukyan seçilmiş, kazalara da yeni Ermeni kaymakamlar atanmıştır⁴⁷. 17 Mayıs 1915 tarihinde, Van'da, Aram Manukyan adlı çete liderinin başkanlığında ise bir Ermeni hükümeti kurulmuştur. Van'dan sonra Malazgirt ve Bitlis işgâl edilmiştir. Böylece, Ermeni isyanları sonucunda, Rusların askerî harekâtı hedefine ulaşmıştır. Osmanlı Devleti'nin birçok cephede Avrupa'nın en güçlü devletleriyle savaş halinde bulunması, Ermenilerin isyanları ve ihanetleri, yüz binlerce Müslümanın katledilmesinin önlenmesi, cephe ve harekât alanlarının emniyete alınması gibi hususlar Osmanlı Hükümeti'ni bazı tedbirler almaya mecbur etmiştir. Osmanlı Devleti meşru müdafaada bulunmak, varlığını korumak ve halkının can ile mal güvenliğini temin etmek zorundaydı. Dolayısıyla fesat kaynağı olan Ermeni komitelerinin mevcudiyetini meşru telâkki edemezdi. Yıkıcı ve bölücü faaliyetlerinden dolayı Hınçak, Taşnak ve benzeri komite ile siyasî teşkilât merkezlerinin kapatılması ve komitacıların dağıtılması zarureti hasıl olmuştur. Bu yüzden kesin tedbirler alınmıştır. Bunlardan ilki, Hükümet tarafından **24 Nisan 1915** tarihinde yürürlüğe konan ve uygulanan bir kararnâmedir. Buna göre:

a. 16-55 yaşlarında bulunan Ermenilerin yurt dışından içeriye girmeleri veya yurt dışına çıkmalarının yasaklanması,

b. Ermenilerin bütün haberleşmelerini Türkçe yapmaları,

⁴⁴ Yusuf Halaçoğlu, *Facts on the Relocation of Armenians*, Ankara 2007, s. 48-49.

⁴⁵ Cengiz Kürşad, "Ermeni Terörü", *Osmanlı Arşivi Yıldız Tasnifi Ermeni Meselesi*, İstanbul 1989, s. 21; Yusuf Halaçoğlu, *Facts...*, s. 49.

⁴⁶ Yusuf Halaçoğlu, *Facts...*, s. 51.

⁴⁷ Şenol Kantarcı, Kamer Kasım, İbrahim Kaya, Sedat Laçiner, *Ermeni Sorunu El Kitabı*, Ankara 2002, s. 32-33.

c. Ermenilere yeni okulların açılmaması ve Ermeni çocuklarının devletin resmî okullarında okutulması,

d. Vilâyetlerde çıkarılan Ermeni gazetelerin kapatılması öngörülmüştür⁴⁸.

Osmanlı Devleti, **26 Nisan 1915** tarihinde, *halkın elindeki silâh, cephane ve patlayıcı maddelerin orduya teslimini* öngören bir kanun çıkarmıştır. Bu uygulama gayrimüslimlerin, özellikle Ermenilerin ellerindeki silâh ve bombaların alınmasını sağlamaya yöneliktir⁴⁹. Görüldüğü gibi, savaşın patlak vermesiyle birlikte Ermenilerin isyanları, terör faaliyetleri, düşmanla iş birliği yapmaları, Türkleri katletmeleri gibi olayların cereyan etmesine karşın, Osmanlı Devleti bu kararları uygulamaya ancak seferberliğin ilânından dokuz ay geçmesinden sonra başlamıştır.

Emperyalist güçlerin teşvik ve desteğiyle Ermenistan, soykırım yapıldığı tezini devlet politikası hâline getirmiştir. 24 Nisan 1915 tarihini de sözde Ermeni soykırımının başlangıcı olarak ilân etmiştir. Ermenileri yönlendiren veya birlikte hareket eden devletlerin parlamentolarında da aynı husus kabul edilmiştir⁵⁰. Hatta bazı devletler tarafından “**Soykırımı İnkâr Yasası**”(!) çıkarılarak bu iddiaları kabul etmeyenlere para ve hapis cezaları verilmeye başlanmıştır⁵¹. Gerçekte ise 24 Nisan 1915 tarihi, Anadolu’nun hemen her köşesinde başlayan ve İstanbul’da o günün önemli devlet büyüklerine yönelik suikasta kadar uzanan Ermeni terör ve tedhişine karşı, Osmanlı Devleti’nin kanunî tedbirler almaya mecbur kaldığı gündür. 24 Nisan 1915 tarihinde, 14 valilik ile 10 mutasarrıflığa gönderilen

⁴⁸ *Belgelerle...*, s. 223; Cengiz Kürşat, *a.g.m.*, s. 20-21; Süleyman Beyoğlu, “1915 Tehciri...”, s. 172-173

⁴⁹ Süleyman Beyoğlu, “1915 Tehciri...”, s. 173

⁵⁰ Sözde Ermeni soykırımını parlamentolarında aldıkları kararlarla tanıyan devletler şunlardır: Uruguay 1965, 2004, 2005; Kıbrıs Rum Yönetimi 1982; Arjantin 1993, 2003, 2004, 2005; Rusya 1995, 2005; Kanada 1996, 2000, 2004; Yunanistan 1996; Lübnan 1997, 2000; Belçika 1998; İtalya 2000; Vatikan 2000; Fransa 2001; İsviçre 2003; Slovakya 2004; Hollanda 2004; Polonya 2005; Almanya 2005; Venezüela 2005; Litvanya 2005; AB Parlamentosu 1987, 2000 (www.eraren.org/bilgibankasi/tr/index1_1_3.htm (08.05.2009))

⁵¹ “Soykırımı İnkâr Yasası”(!) çıkaran ülkeler şunlardır: İsviçre 1994; Fransa 2006. (www.istanbul.indymediaorg/news/2007/05/191518.php)

“Soykırımı İnkâr Yasası”(!) hazırlayıp resmî olarak kabul etmemiş ülkeler şunlardır: Belçika 2006; AB Parlamentosu 2007. (www.abhaber.com/haber_sayfasi.asp?id=1581804.06.2007; www.dwelle.de/turkish/politik/1.181788.1.html)

talimatnâmelerle devlet, olayları önlemeye çalışmıştır. Bu tedbirler çerçevesinde Ermeni Komite Merkezleri kapatılmış, evraklarına el konulmuş ve elebaşları tutuklanmıştır. Alınan tedbirler sonrasında, İstanbul’da yaşayan 77.735 Ermeniden kamu düzenini bozdukları için 2.345 kişi tutuklanmıştır. Bu tarihin ise Ermeniler tarafından sürekli istismar edilmesinin asıl sebebi, Ermeni olaylarında elebaşılık yapanlardan bir kısmının tutuklanmasıdır⁵².

Dâhiliye Nezareti’nin, 9 Mayıs 1915’te Van ile Bitlis valilerine ve 23 Mayıs 1915 tarihinde Dördüncü Ordu Kumandanlığı’na gönderdiği talimatlarla isyan ve ihtilâl için “daima birer fesat yuvası hâlinde” bulunmalarından dolayı Ermenilerin nüfusça yoğun buldukları yerlerden güneye doğru göç ettirilmeleri istenmiştir⁵³.

İtilâf Devletleri, Osmanlı Devleti’nin, Ermeni tehdit ve tehlikesine karşı aldığı önleyici tedbirlerden rahatsızlık duymuşlardır. Bu yüzden İngiltere, Rusya ve Fransa hükümetleri 24 Mayıs 1915 tarihinde bir bildiri yayınlamışlardır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu’yu “Ermenistan”(!) olarak adlandırdıkları bu bildiriye, bir aydan beri Ermenilerin öldürüldüklerini öne sürmüşler ve cereyan eden hadiselerden dolayı Osmanlı Devleti’nin sorumlu tutulacağını belirterek tehditte bulunmuşlardır⁵⁴. Halbuki kendileri, Ermenileri kışkırtmış, kullanmış, Türklere saldırtmış ve yüz binlerce Müslümanın ölümüne, hatta Ermenilerin de büyük acılar çekmelerine sebebiyet vermişlerdir.

Osmanlı kuvvetlerinin Sarıkamış’taki mağlubiyetinin ardından, Rus ordularının ilerlemesi, Ermenilerin Ruslara silâhlı destek vermeleri ile cephe gerisindeki ayaklanmaları, Alman Genelkurmayı’nın ısrarlı tavsiyeleri ve kendi ordularının isteği üzerine Osmanlı Hükümeti, son çare olarak **Tehcir Kanunu** adıyla bilinen **Sevk ve İskân Kanunu**’nu çıkarmak mecburiyetinde kalmıştır⁵⁵. Dâhiliye Nâzırı Talat Paşa, düşmanla işbirliği yapan, masum halkı katleden ve isyan çıkaran Ermenilerin, harp harekât alanlarından uzaklaştırılarak Musul, Zor, Halep ve Suriye’nin bazı bölgelerine sevklerine

⁵² Azmi Süslü, *a.g.e.*, s. 106; Hüsamettin Yıldırım, *Ermeni İddiaları ve Gerçekler*, Ankara 2000, s. 29-30.

⁵³ Süleyman Beyoğlu, “1915 Tehciri...”, s. 173-174.

⁵⁴ Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, C. III, K. 3, Ankara 1983, s. 37.

⁵⁵ Süleyman Beyoğlu, “1915 Tehciri...”, s. 173; Ersal Yavi, *1856-1923 Emperyalizmin Kışkacında Türkler, Ermeniler, Kürtler*, İzmir 2001, s. 282-290.

dair Dâhiliye Nezâreti'nin 26 Mayıs 1915 tarih ve 220 numaralı tezkeresini Sadaret'e göndermiştir. Talat Paşa bu tezkeresinde, Ermeni çetelerinin faaliyetlerine son verebilmek için, cephelere yakın vilâyetlerdeki yerleşim birimlerinin boşaltılmasını teklif etmiştir. **Meclis-i Vükelâ** (Bakanlar Kurulu)'da, konu görüşülerek devletin güvenliğinin sağlanması amacıyla Ermenilerin sevk ve iskânına karar verilmiştir. Bu karara Sadrazam Said Halim Paşa, Enver Paşa, Abbas Halim Paşa, Ahmed Nesimî, Ahmed Şükrü, İbrahim ve Talat beyler imza atmışlardır⁵⁶. Meclis-i Vükelâ'nın tehcir kararı, "*Vakt-ı seferde icrâât-ı hükûmete karşı gelenler için cihet-i askerîyece ittihâz olunacak tedâbîr hakkında kanûn-ı muvakkat*" başlığıyla 13 Receb 1333/14 Mayıs 1331 (27 Mayıs 1915) tarihinde Sultan Mehmed Reşad, Sadrazam Mehmed Said, Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver tarafından imzalanmış ve **1 Haziran 1915** tarihinde **Takvim-i Vekâyi**'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir⁵⁷. Böylece Osmanlı Hükümeti, bu geçici kanuna dayanarak, casusluk ve hıyanetleri görülen Ermenileri ayrı ayrı veya birlikte, savaş alanlarından ülkenin diğer kısımlarına nakledebilecekti⁵⁸.

Bakanlar Kurulu'nun görüşme tutanağından da anlaşıldığı üzere; savaş bölgelerinde bulunan Ermenilerin bir kısmının düşman saflarına katılmaları, Osmanlı askerini arkadan vurmaları ve casuslukta bulunmaları sebebiyle cephe gerilerine sevk edilmelerinin zorunlu olduğu vurgulanmış, sevkîyâta gerekli kolaylıklar sağlanarak usule ve Devlet'in menfaatlerine uygun olarak devam ettirilmesi istenmiş ve göçe tâbi tutulacak Ermenilerin, muhacirlere ayrılan tahsisattan iâşe ve ibâtelere (beslenme ve barınmalarının) sağlanması, malî ve iktisadî meselelerinin halledilmesi, bunlara ait gayrimenkullerin tespit edildikten sonra muhafaza veya tazmin edilmesi, gittikleri yerlerde iş, arazi ve emlâğın sağlanması öngörülmüş, ayrıca düzenlenen talimatnâme çerçevesinde Dâhiliye ve Maliye

⁵⁶ 15 Receb 1333 ve 17 Mayıs 1331 tarihli Meclis-i Vükelâ Müzâkerâtına Mahsus Zabıtname'nin 163. sıra numarasına kayıtlı tehcir kararı; BOA. MV. 198/24; *Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı (1878-1920)*, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2007, s. 689-690. (Transkribi s. 155-157); BOA. Meclis-i Vükelâ Mazbataları, 198/163, *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)*, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 14, Ankara 1995, s. 305-306. (Transkribi s. 30-32)

⁵⁷ "Kanun-ı Muvakkat", *Takvim-i Vekâyi*, No: 2189, 19 Mayıs 1331 (1 Haziran 1915), s. 1.

⁵⁸ Abdurrahman Çaycı, *Türk-Ermeni İlişkilerinde Gerçekler*, Ankara 2000, s. 64.

nezaretlerinden oluşturulacak komisyonların ilgili mahallerde görev yapmaları direktifi verilmiştir⁵⁹.

I. Dünya Savaşı'nda Ermenilerin devlete isyan etmeleri ve Ruslarla iş birliği yapmaları, Sevk ve İskân Kanunu hükümleri çerçevesinde ele alınmış ve sorumlularla suçlular göçe tâbi tutulmuştur. Göç, önce Doğu Anadolu'daki Ermenilere uygulanmıştır. Ancak İzmit ve bazı bölgelerdeki Ermeniler olay çıkarınca bütün Anadolu göç kapsamına alınmıştır. Aşağıdaki tablodan da görüldüğü gibi, Sevk ve İskân Kanunu çerçevesinde 422.758 Ermeni göç ettirilmiştir. Bu arada Osmanlı Hükûmeti, 500.000 civarında nüfusu (isyan etmeyen Katolik ve Protestan Ermenileri, memleketin müdafaa ve asayişini ihlâl etmeyenleri, milletvekili, asker, subay, askerî doktor, memur, Müslümanların yanında çalışıp sadakatlerinden şüphe edilmeyenleri vb. durumda bulunanlar ile ailelerini) göçe dahil etmemiş, devlet güvenliğinin mevzu bahis olmasından dolayı sadece olay çıkaran Gregoryan Ermenileri sevk ve iskâna tâbi tutmuştur⁶⁰.

Vâiliklerden gelen raporlara göre, 27 Mayıs 1331/9 Haziran 1915'ten 26 Kânun-sanî 1331/8 Şubat 1916 tarihine kadar, Anadolu'nun çeşitli vilâyet, şehir ve kasabalarından iskân sahalarına nakledilen ve yerlerinde bırakılan Ermenilerin miktarı aşağıdaki tabloda belirtilmiştir⁶¹:

Yerleşim Yeri	Sevk Edilen	Kalan
Adana	14.000	15-16.000
Ankara (Merkez)	21.236	733
Aydın	250	—
Birecik	1.200	—
Diyarbakır	20.000	—
Dörtyol	9.000	—
Erzurum	5.500	—
Eskişehir	7.000	—

⁵⁹ BOA. Meclis-i Vükelâ Mazbatası, nr. 198/163'den naklen Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler ...*, s. 30-32; Azmi Süslü, *a.g.e.*, s. 111-112.

⁶⁰ A. Yücel Aktar, "Ermeni Mezalimine ve Soykırım İddialarına İlişkin Kavram Karmaşası", *Osmanlı'dan Günümüze Ermeni Sorunu*, Ankara 2001, s. 269.

⁶¹ Hikmet Özdemir, vd., *a.g.e.*, s. 87-88; Yusuf Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914-1918)*, Ankara 2001, s. 74-75.

Giresun	328	—
Görece	250	—
Halep	26.064	—
Haymana	60	—
İzmir	256	—
İzmit	58.000	—
Kalacık	257	—
Karahisar-ı Sâhip	5.769	2.222
Kayseri	45.036	4.911
Keskin	1.169	—
Kırşehir	747	—
Konya	1.990	—
Kütahya	1.400	—
Ma'mûratülaziz	51.000	4.000
Maraş	—	8.845
Nallıhan	479	—
Ordu	36	—
Perşembe	390	—
Sivas	136.084	6.055
Sungurlu	576	—
Sürmene	290	—
Tirebolu	45	—
Trabzon	3.400	—
Ulubey	30	—
Yozgat	10.916	—
TOPLAM	422.758	42.766

Sevk ve iskân sırasındaki Ermeni kayıpları; bulaşıcı hastalıklar, iklim şartları, eşkıya ve Kürt ile Arap aşiretlerinin saldırıları sonucu meydana gelmiştir. Kafilerden bazılarına, özellikle Arap aşiretlerinin, örneğin Halep-Zor arasında yaptıkları saldırılar sonunda, bir miktar Ermeninin öldüğü görülmektedir. Mesela belgelerde Halep'e bir saat mesafede Meskene'ye kadar olan yollarda Urban aşiretinin gasp için yaptığı saldırılar sonucu iki bine yakın Ermeni'nin öldürüldüğü, Diyarbakır'dan Zor'a ve Suruç'tan Menbiç yoluyla Halep'e sevk edilen Ermenilerden de iki bin kadarının yine Urban aşiretlerinin saldırılarına maruz kalarak soyuldukları anlaşılmıştır. Erzurum-Erzincan arasında da 500 kişilik başka bir kafilenin Kürtlerin saldırıları sonucu katledildiği haberi alınmıştır. Yukarıdaki

kayıtlardan 1915 yılındaki tehcir esnasında toplam olarak 9-10.000 civarında Ermeni'nin eşkıya saldırıları sonucu öldüğü görülmektedir Bunun üzerine Diyarbakır, Elazığ ve Bitlis vilâyetlerine 15 Haziran 1915 tarihiyle gönderilen şifre telgrafla, sevkıyât sırasında güzergâhta bulunan aşiretlerle köylülerin taarruzlarına karşı her türlü vasıtanın kullanılması, katle ve gaspa yeltenenlerin şiddetle cezalandırılması emredilmiştir⁶².

Devletin bütün iyi niyetli çabalarına rağmen, tehcir sırasında bazı memurların görevlerini kötüye kullandıkları veya eşkıya saldırılarında ihmallerin olduğu görülmektedir. Ama Osmanlı yöneticileri bu suiistimallere göz yummamışlardır. Ermeni sevk ve iskânı sırasında verilen talimatlara aykırı hareket edenlerle Ermeni kabilelerine zarar verenlerden 1.397 kişi Divân-ı Harb kararları ile idam dahil olmak üzere çeşitli cezalara çarptırılmışlardır. Bu da Osmanlı Devleti'nin soykırım yapmadığını, tam tersine bütün vatandaşların can, mal ve namus güvenliğini sağlamak gayretinde olduğunu göstermektedir⁶³.

Tehcirden sonra Ermeni nüfusu ile ilgili verilen rakamlar da "soykırım"(!) iddialarını açık bir şekilde çürütmektedir. Nitekim 1918 yılında Ermeni Delegasyonu başkanı olan Boghos Nubar Paşa, Fransa Dışişleri Bakanlığı Fevkalâde Yetkili Bakanı Monsieur Gout'a gönderdiği raporda Kafkasya'da 250 bin, İran'da 40 bin, Suriye ve Filistin'de 80 bin, Musul ve Bağdat'ta 20 bin kişi olmak üzere 390 bin kişinin Türkiye'den sürgün edildiğini, aslında sürgünlerin toplam sayısının 600-700 bin kişiye ulaştığını bildirmektedir. Ayrıca bu rakamın çöllerde dağılmış sürgünleri kapsamadığını da bildirmiştir. Boghos Nubar Paşa'nın verdiği bilgilerden Kafkasya ve İran'a giden 290 bin kişinin tehcir dışında Osmanlı topraklarını terk edenler olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla sürgünlerin toplam sayısı olarak verilen 600-700 binden 290 bin kişi çıkarıldığında Osmanlı belgelerinden sevk edilen Ermeni nüfusu olarak ortaya çıkan 400 bin civarındaki sayıya ulaşılmaktadır⁶⁴.

1921 yılı başında Ermeni Patrikhanesi tarafından Ermenilerin yaşadığı yerleri ve sayılarını gösteren bir tablo hazırlanmıştır. Buna göre, Anadolu ve Orta Doğu'daki Osmanlı topraklarında yaşayan veya eski yerlerine dönen Ermeniler 644.900 olarak gösterilmiştir. Bunlardan

⁶² Yusuf Halaçoğlu, *a.g.e.*, s.59-60.

⁶³ Süleyman Beyoğlu, "1915 Tehciri...", s. 180-183.

⁶⁴ Yusuf Halaçoğlu, *a.g.e.*, s. 79.

546.100'ü vilâyet ve sancaklarda, 15.000'i Bakuba kampında bulunmakta, ayrıca halen Müslümanların evlerinde ve Arap kabilelerinde bulunan yetim çocukların sayısı da 63.000 olarak verilmiştir⁶⁵.

Osmanlı Devleti'nin bünyesinde 1914 yılında 1.300.000 civarında Ermeninin yaşadığı, bu nüfusun 500.000'inin yerlerinde bırakıldığı, tehcire tâbi tutulanlar ile ülkeyi kendiliğinden terk edenlerin sayısının 600.000 ile 700.000 arasında olduğu ve tehcirden sonra Orta Doğu'da kalan veya eski yerlerine dönenlerin sayısının 600.000'i aştığı nazarı dikkate alındığında, 1,5-2 milyon Ermeninin tehcir sırasında öldürüldüğü veya soykırıma tâbi tutulduğu iddialarının hiçbir dayanağının bulunmadığı açık bir şekilde görülmektedir.

4. Sonuç:

Türkiye aleyhtarları ile Ermenilerin, Ermeni nüfusuyla ilgili dayandıkları başlıca temel, Ermeni Patrikhanesi'nin sağladığı istatistikî bilgilerdir. Bunlar, söz konusu istatistikî bilgilerin, kilise görevlilerinin tuttuğu vaftiz ve ölüm kayıtlarından elde edildiğini öne sürmektedirler. Ermeni Patrikhanesi, siyasetçileri ve bazı yazarları, bu kayıtlara dayanarak Ermenilerin nüfusunu 5 milyona kadar çıkarmaktadırlar. Ancak Patrikhane kayıtlarındaki sayılar tek tek veya küsuratlı değil, yuvarlak bir biçimde yüz binler olarak verilmiştir. Bu yüzden söz konusu sayılar, vaftiz veya ölenlerin kayıtlarından çıkarılmış istatistikî bilgiler niteliğini taşımamaktadır. Bunlar adeta "*Doğu illerinde yaklaşık olarak kaç Ermeninin yaşadığı*" sorusuna cevap verecek mahiyette düzenlenmiştir⁶⁶. Takip edilen bu usulden ise, kayıtlara dayanarak Ermeni Patrikhanesi'nin verdiği istatistikî bilgilerin, abartılmış ve propaganda mahiyetinde olduğu açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Esas itibarıyla 2, 3 hatta 5 milyon olarak gösterilen Ermeni nüfusu, "*Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk olan kısımlarına hâkimiyet hakkı tanınmalı, fakat Türk olmayan milletlere muhtar gelişme imkânları (esas itibarıyla bağımsızlık) verilecektir.*"⁶⁷ şeklindeki **Wilson Prensipleri**'nin 12. maddesine istinaden başta Doğu Anadolu olmak üzere, (Van, Diyarbakır, Bitlis, Elazığ, Erzurum, Sivas, Trabzon, Adana ve Hatay gibi) Türk toprakları üzerinde hak iddia edebilmek ve buraları kendi bünyelerine katabilmek gayesiyle uydurulmuştur.

⁶⁵ Hikmet Özdemir vd., *a.g.e.*, s. 120-123.

⁶⁶ Süleyman Beyoğlu, "Osmanlı...", s. 6, 8.

⁶⁷ Fahir H. Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 454.

Ermenilerle ilgili Osmanlı nüfus kayıtlarını, tarafsız olan Batılı araştırmacılar da teyit etmektedir. Ermeni nüfusunu, 1917 İngiliz Salnâmesi 1.056.000, Alman Büyükelçi Von Kühlmann 1.200.000, Stanford J. Shaw 1.229.007, Fransız Van Konsolosu M. Zarceşi 1.300.000, Tournebize 1.300.000, H. Lynch 1.324.246, Ludovic De Constenson 1.400.000, 1910 baskılı Eycyclopedia Britannica 1.500.000 hatta Ermeni yazar Vahran Vandapet 1.500.000 olarak göstermektedir. Bu istatistikî bilgiler ile son derece güvenilir olan Osmanlı nüfus kayıtlarının karşılaştırılarak değerlendirilmesi hâlinde, Osmanlı Devleti'ndeki Ermeni nüfusunu hiçbir ciddi belgeye dayanmadan 5 milyona kadar çıkararak görüşlerin ilmî değerinin bulunmadığı anlaşılmaktadır. Bütün bu demografik veriler, tehcir sırasında bir buçuk milyon Ermeninin öldürülmesinin mümkün olamayacağını ispatlamaktadır. Zaten Osmanlı Devleti'ndeki toplam Ermeni nüfusu dahi bu rakamın altındadır. Osmanlı Devleti'nin resmî belgelerine ve yabancı kaynaklara göre de toplam Ermeni nüfusunun 1.300.000 civarında olduğu, bunlardan 500.000'inin ülkede kaldığı, 300.000'e yakınının kendi isteğiyle Kafkasya ile İran'a gittiği ve 422.758 kişinin sevk edildiği açıkça görülmektedir. Diğer taraftan Ermenilerin, Osmanlı ülkesinin birçok kısmında yaşamalarına rağmen, hiçbir yerde çoğunluğu teşkil etmediklerini vurgulamak gereklidir. Bu yüzden Ermeni vilâyeti veya Ermeni şehri olarak nitelendirilebilecek her hangi bir yer de bulunmamaktadır.

XIX. yüzyıldan itibaren Ermeni nüfusunda azalmanın olduğu da bir gerçektir. Çünkü Ermenilerin bir kısmının 1827-1828 ve 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşları sırasında Rus ordusuna ve I. Dünya Savaşı sırasında yine başta Rusya olmak üzere Fransız ve İngiliz birliklerine katılması sebebiyle nüfuslarında önemli azalmalar gerçekleşmiştir. Bu durum Batılı araştırmacılar tarafından da doğrulanmaktadır. Öyle ki, 1829'da Rus ordusu Erzurum'dan çekilirken 40.000 civarında Ermeninin de onlarla birlikte Güney Kafkasya'ya gittiği, aynı şekilde 1878-1890 yılları arasında 120.000 civarında Ermeninin de Güney Kafkasya'ya göç ettiği belirtilmiştir. Ayrıca yabancı tüccarlara büyük imtiyazlar tanıyan 1838 ticaret anlaşmasıyla birçok Ermeninin; Rus, İngiliz ve Fransız vatandaşlığına geçtiği ve bunlardan ekseriyeti söz konusu ülkelere yerleşmek maksadıyla Osmanlı topraklarını terk ettiği bilinmektedir. Ne var ki bu tür nüfus azalmaları bile Ermeniler tarafından katliam veya soykırımla açıklanmıştır⁶⁸.

⁶⁸ Azmi Süslü, *a.g.e.*, s. 20; Süleyman Beyoğlu, "Osmanlı...", s. 6.

Asılsız soykırım iddiaları, tarihî gerçekler ve belgelere dayanmadan, Batılıların, Türkiye'ye karşı Hristiyanlık şuuruyla oluşturdukları “*Şark Meselesi*” doğrultusunda ve *emperyalist gayeler* ile hazırladıkları senaryolara göre yürütülmektedir. Bu senaryoların gönüllü aktörlerinden biri olan Ermeniler, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin sınırlarını ve toprak bütünlüğünü tanımamakta ve asılsız soykırım iddialarını diğer devletlere kabul ettirmek suretiyle milletler arası alanda meşruiyet kazanmaya çalışmaktadırlar. Bu çabalarının nihaî hedefi öncelikle Türkiye'yi köşeye sıkıştırarak ilk plânda Ermenistan'la temas kurmaya mecbur etmektir. Bunu takiben Türkiye'nin uydurma bir soykırımı kabul ederek özür dilemesini sağlamaktır. Nihayet Türkiye'den tazminat ve toprak almaktır.

Ermeniler, Türkiye karşıtı politikalarını tarihî açıdan temellendirip haklı göstermek gayesiyle uydurma bir tarih icat etmekte oldukça başarılıdırlar. Öyle ki, Anadolu coğrafyası üzerinde hak iddia edebilmek için hayâl mahsulü Ermeni imparatorlukları yaratmışlardır. Bunun yanı sıra özellikle **Wilson Prensipleri**, **Mondros Mütarekesi** ve **Sevr Antlaşması**'nı hukukî ve siyasî dayanak noktaları olarak kullanmışlardır. Nitekim bu hususlar Ermenistan'ın Bağımsızlık Beyannâmesi ve Anayasası'nda da açıkça ifade edilmiştir. **Ermenistan Yüksek Şurası**'nın 23 Ağustos 1990 tarihinde kabul ettiği **Bağımsızlık Beyannâmesi**'nin **11. maddesinde**, “*Osmanlı Türkiyesi'nde ve Batı Ermenistan (Doğu Anadolu)'da meydana gelen 1915 soykırımının milletler arası alanda kabul ettirilmesinin Ermenistan'ın aslî görevi*”⁶⁹ olduğu belirtilmektedir. **12. maddesinde** ise “*Bu bildiri Ermenistan Cumhuriyeti'nin Anayasası için temel teşkil edecektir.*” denilmektedir. Ayrıca **Bağımsızlık Beyannâmesi**, Doğu Anadolu'yu Batı Ermenistan olarak tanımlamaktadır. 1995'te yürürlüğe giren Ermenistan Anayasası'nın birinci cümlesinde “*Bağımsızlık Beyannâmesi'ndeki Ermenistan devlet ilkeleri ve millî emelleri esas alınmıştır.*” hükmü kaydedilmiştir. Böylece Ermeni yönetiminin, beyannâmedeki soykırım iddiaları ve Türk toprakları üzerindeki emelleri Anayasa ile yeniden teyit edilmiştir⁷⁰. **Ermenistan Anayasası**'nın **13. maddesinin 2. paragrafı** ile **Ermenistan Devlet Arması**'nın merkezine

⁶⁹ Ermenistan Dışişleri Bakanlığı Resmî Sayfası, www.armeniaforeignministry.com/htmls/doi.html; Ömer Engin Lütem, “Ermenistan'da Anayasa Değişikliği”, <http://www.eraren.org/index.php?page=Makaleler&MakaleNo=250>, s. 1.

⁷⁰ İlker Alp, *a.g.e.*, s. 88.

“Ararat”, yani *Ağrı Dağı*’nın çizilmesi de hükme bağlanmıştır⁷¹. Ermenistan paralarının da bir yüzüne *Ağrı Dağı*’nın resimleri çizilmiştir⁷². Bilindiği gibi Ermenilere göre *Ağrı Dağı*, Ermenistan’ın bir parçası olup Türkiye’den alınması hedeflenen yerlerin sembolüdür. Bu yüzden bir tarafta kartalın, diğer tarafta aslanın, merkezinde ise *Ağrı Dağı*’nın bulunduğu Ermenistan Devlet Arması⁷³ veya *Ağrı Dağı* çizimli olan paraları da, Ermenilerin inkâr edilemez yayılmacı emellerinin delillerinden birkaçını oluşturmaktadır. Türkiye-Ermenistan sınırını tayin eden **3 Aralık 1920** tarihli **Gümrü** ve **13 Ekim 1921** tarihli **Kars** antlaşmalarının geçerli olmadıklarını öne süren Ermenistan, Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin bağımsızlığının milletler arası platformdaki tasdik belgesi olan **24 Temmuz 1923** tarihli **Lozan Antlaşması**’nı da kabul etmemektedir. Tarihi gerçekler ve belgeler ise, masum ve mazlum rolünü oynayan Ermenilerin, Taşnak, Hınçak ve ASALA terör teşkilâtlarıyla, Türklere soykırım yaptıklarını, Ermenistan’ın Türkiye’ye karşı sadece milletler arası platformda değil, kendi anayasa, yasa ve tüzükleriyle dahi saldırıya geçtiğini göstermektedir. Hatta ABD ve AB devletlerinin desteğini alan Ermenistan, soykırım iftirasını, Bağımsızlık Beyannâmesi ve Anayasasıyla kabul ettireceğini ve Samsun, Amasya, Kayseri, Konya, Antalya hattı boyunca Türkiye’nin güney, doğu ve kuzey bölgelerini kendi topraklarına katacağını açıkça ilân etmiştir. Terör ve siyasî faaliyetlerinin nihai hedefi ise, “**Denizden Denize Büyük Ermenistan**” hayalini gerçekleştirmektir⁷⁴.

⁷¹ Ömer Engin Lütem, *a.g.m.*, s. 1; *Ermenistan Devlet Başkanlığı Resmî Sayfası*, <http://www.president.am/eng/?folder=lib&sub=constitution&chapter=1>

⁷² <http://www.banknotes.com/AM36.JPG>; <http://www.atsnotes.com/catalog/armenia/armenia-33.JPG>

⁷³ www.karty.narod.ru/great/g-arm.html; http://www.armeniadirectory.com/img/gerb_large.jpg; <http://www.ngw.nl/int/oveur/images/armenia.jpg>

⁷⁴ www.karty.narod.ru/great/g-arm/g-arm.html (03.01.2008)

İŞGAL DÖNEMİNDE İZMİR METROPOLİTİ HRİSOSTOMOS (1919–1922)

Yrd. Doç. Dr. Bülent ATALAY*

ÖZET

Yunanistan, Mondros Mütarekesi'ne rağmen İzmir'i işgal etti. İşgalin gerçekleşmesinde İzmir Metropoliti Hrisostomos'un faaliyetleri çok etkili oldu. Hrisostomos, Türklerin, Hıristiyanları katlettiklerine dair iddialar ileri sürdü. Bunu ispat etmek için de "Türklerin Hıristiyanlara Tecavüzleri" adında bir kitap hazırlayarak işgalci devletlerin temsilciliklerine dağıttı. Metropolit Hrisostomos faaliyetlerini İzmir metropolithanesi merkezli yürütmekteydi.

İşgalinin ilk gününde Yunan askerlerini karşılayan Hrisostomos, aynı zamanda onları kutsayarak, Türkleri öldürmenin görev olduğunu belirtti. Ermenilerin de desteğini alan Metropolit Hrisostomos, İzmir'deki Türklere işgal süresince zor anlar yaşattı. Asıl amaç İzmir'in Yunanistan'a bağlanmasını sağlamaktı. İzmir Valisi İzzet'in de yardımı ile Hrisostomos Türkleri baskı altında tutmaya çalıştı. Fakat Yunan kuvvetlerinin, Türk ordusu karşısında almaya başladığı mağlubiyet, Hrisostomos'un ümitlerini kırmaya başladı. Türk kuvvetleri 9 Eylül 1922'de İzmir'e girdiler. Nihayet 10 Eylül 1922 tarihiyle birlikte Hrisostomos için yolun sonu da gelmişti. İzmir'de yaşayan Türkler tarafından linç edildi.

Anahtar Kelime: Metropolit, Hrisostomos, İzmir, Millî Mücadele

IZMIR ARCHBISHOP HRISOSTOMOS DURING THE INVASION (1919-1922)

ABSTRACT

Greece occupied Izmir despite the Mondros Agreement. The activities of Izmir Archbishop Hrisostomos became effective on the invasion. Hrisostomos claimed that Turks murdered Christians. In order to prove this claim, he wrote a book named "Turks' Attacks against Christians" and distributed it to the representations of the allied powers.

Hrisostomos who welcomed the Greek troops and blessed them commanded the troops to kill Turks. Hrisostomos who was supported by the Armenians caused to hard times for Turks during the invasion.

The main goal was to make Izmir be governed by Greece. Hrisostomos tried to keep Turkish people under pressure by the help of Izmir governor, İzzet. However, defeat of the Greek forces by Turkish army caused Hrisostomos to lose his

*Trakya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

hopes. The Turkish army arrived in Izmir on September 9, 1922. Finally on 10 th September, Hrisostomos was lynched by Turks.

Key Words: Metropolit, Hrisostomos, Izmir, National Struggle

Mondros Mütarekesi imzalanırken ısrarı üzerine Rauf Bey'e, Amiral Caltrope mütareke şartlarından Yunanistan'ın yararlanmayacağına dair özel bir teminat mektubu vermişti¹. Bu mektubun milletlerarası anlaşmalarda hiçbir geçerliliğinin olmadığını 13 Kasım 1918'de İstanbul'u işgal etmeye başlayan kuvvetler arasında Yunan savaş gemilerinin de bulunması gösterdi. Yunan savaş gemisi Averof, Patrikhanenin organizasyonu ile Rumlar tarafından özel olarak karşılandı ve çiçeklerle donatıldı. İstanbul'un işgali sırasında görülen bu tür pervasızlıklar, ülkenin bir başka yerinin de kolayca işgal edilebileceğini göstermekteydi. İzmir'in işgali bu beklentiyi doğrular nitelikteydi². Başta Vali İzzet Bey olmak üzere bütün yöneticiler eğer İzmir ile ilgili bir işgal durumu olursa, bunun Yunanlılar tarafından değil, Müttefik askerleri tarafından gerçekleştirilebileceği beklentisi içindeydiler³.

İzmir'de yayınlanan Rumca gazeteler, mütarekeden önce başlattıkları Yunan propagandasına devam ettiler. İzmir Rumları gazetelerin tavsiyelerini, Yunan bayrakları asarak, bizzat gerçekleştiriyorlardı⁴. Rumlar, Metropolit Hrisostomos'un emri üzerine 25 Ocak 1919'da yapılan belediye seçimlerine katılmayarak, Türk idaresini istemediklerini de ortaya koydular⁵.

Rumların hedefi İzmir'i, Yunanistan'a dâhil etmektir. Bu amaçla Şubat 1919'da Amerika'nın İstanbul Büyükelçiliği'nde bir toplantı yapıldı. Burada İzmir Rumları adına, Metropolit Hrisostomos'a vekâlet eden Kayseri Metropoliti Nikola, söz alarak İzmir halkının Türk idaresinden kurtulmak istediğini belirttikten sonra Yunan işgalinin haklılığına dair gerekçeler üretmeye çalıştı⁶. Bir süre sonra Mart 1919'da Adalar'dan, İzmir'e yardım malzemesi taşıdığı ileri sürülen gemilerle Yunan ordusundan terhis edilen çok sayıda ki asker İzmir'e nakledildi. Bunlar fazla dikkat çekmemek

¹ Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni, Siyasi Hatıralarım*, I, İstanbul 1993, s. 89-90.

² Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, (Yay. Haz. Cemal Kutay), İstanbul 1980, s. 265.

³ Gothardt Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, (Çev. Cemal Köprülü), Ankara 1991, s. 78.

⁴ BOA, *DH. KMS*, 49-1/24, 6 Teşrinisâni 1335/6 Kasım 1918.

⁵ Kâmil Erdeha, *Millî Mücadele'de Vilayetler ve Valiler*, İstanbul 1975, s. 378.

⁶ BOA, *DH. KMS*, nr. 50-1/4, 9 Şubat 1335/1919

amacıyla askerî elbiselerini çıkararak, sivil kıyafetleriyle şehre dağıldılar⁷. Böylece, bir taraftan İzmir'in işgali için maddî alt yapı oluşturuldu. Diğer taraftan işgal için siyasî zemin de hazırlanmaya çalışıldı. Bunun için Patrikvekili Dorotheos, Yunan Salîb-i Ahmer Heyeti ve İzmir Metropoliti Hrisostomos büyük bir çaba gösterdiler⁸. Nitekim 12 Mayıs 1919'da düzenlenen Paris Konferansı'nın kararlarından biri de İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali oldu⁹.

İşgal döneminde İzmir Metropoliti olan Hrisostomos, daha önce görev yeri olan Drama'da, dinî görevini istismar ederek, Yunanistan'ın lehine faaliyetlerde bulunmuştu¹⁰. Bu durum Bulgarlar tarafından Şubat 1906'da açıkça ifade edilmeye başlanınca Hrisostomos, Rumeli Müfettişliği'ne yazdığı arzuhâl ile Bulgarların iddialarının iftira olduğunu ileri sürdü¹¹. Fakat aynı yıl Hrisostomos, Paskalya münasebetiyle gittiği Kudüs'ten dönüşünde, Osmanlı makamlarının izni olmaksızın Atina'ya da uğradı. Bunun üzerine Babıâli, Patrikhaneye müracaat ederek adı geçen metropolitin azledilmesi istedi. Fakat Patrikhane, Hrisostomos'tan yana tavır koydu. Hakkında soruşturma başlatılan Hrisostomos'un, Atina'da Rum komitesi üyeleriyle görüştüğü¹², evini Rum çetelerine açarak yardım ve yataklık yaptığı, hatta yaralı olanlara tedavi imkânı sağladığı¹³, silah temin ettiği¹⁴ ve Yunan Hükümeti'nden Rumları teşkilatlandırması için emir aldığı ortaya çıktı. Bunun üzerine Hrisostomos'un köylerde dolaşması yasaklandı¹⁵. Buna rağmen Patrik Yovakim, Hrisostomos'u, ölen İzmir Metropoliti'nin yerine görevlendirmek istedi¹⁶. Fakat sicilinin bozuk olduğu gerekçesiyle

⁷ BOA, *BEO*, nr. 343454, 19 Mart 1335/1919.

⁸ *Hadisat*, 14 Mart 1335/1919; Sina Akşin, "Paris Barış Konferansının Yunanlıları İzmir'e Çıkarma Kararı", *Üçüncü Askerî Tarih Semineri, Türk-Yunan ilişkileri*, Ankara 1986, s. 175.

⁹ Sina Akşin, *a.g.m.*, s. 179.

¹⁰ BOA, *TFR. I. SL*, nr. 93/9219, 19 Kânunuevvel 1321/1 Ocak 1906.

¹¹ BOA, *TFR. I. KNS*, nr. 7/664, 25 Kânunusani 1321/7 Şubat 1906.

¹² BOA, *TFR. I. SL*, nr. 10654, 9 Mayıs 1322/22 Mayıs 1906.

¹³ BOA, *TFR. I. AS*, nr. 38/3711, 28 Temmuz 1322/10 Ağustos 1906.

¹⁴ BOA, *TFR. SL*, nr. 12405, 24 Teşrinievvel 1322/6 Kasım 1906.

¹⁵ BOA, *TFR. I. M*, nr. 23/2213, 11 Zilkade 1326/5 Aralık 1908; BOA, *TFR. I. MN*, nr. 185/18406, 14 Kânunuevvel 1324/27 Aralık 1908.

¹⁶ BOA, *DH. MUI*, nr. 84-1/48, 1 Nisan 1326/14 Nisan 1910.

metropolit tayini Bâbıâli tarafından önce uygun görülmemişse de¹⁷ patriğin ısrarı ve kefaleti üzerine Nisan 1910'da Hrisostomos İzmir Metropolitisi olarak tayin edildi¹⁸. Hrisostomos, devlete yönelik faaliyetlerinden vazgeçmeyeceğini, İzmir'de göreve başladıktan kısa bir süre sonra Kiliseler Kanuna¹⁹ karşı düzenlediği mitingle ortaya koydu²⁰. O'nun çalışmaları Aydın Valisi Nâzım Paşayı çok rahatsız ediyordu. Nitekim Metropolit Hrisostomos, 23 Nisan 1911'de Ayayorgi Yortusu münasebetiyle yaptığı tahriklerden dolayı Vali tarafından vilayet azalığından uzaklaştırıldı²¹.

Hrisostomos'un I. Dünya Savaşı döneminde devlet aleyhine giriştiği faaliyetleri, Müslümanları tedirgin ediyordu. Bunun farkında olan Vali Rahmi Bey, bir kargaşaya fırsat vermemek için Hrisostomos'u, Polis Müdürü Hacim Bey vasıtasıyla İzmir'in dışına çıkarttı²². Hrisostomos, İstanbul'a gitti ve bir süre orada kaldı²³. Faaliyetlerine İstanbul'da da devam eden Hrisostomos, İzmir'de katliamlar yaptığı iddiasıyla Vali Rahmi Bey'in görevinden uzaklaştırılmasını sağladı²⁴. Hrisostomos, 27 Aralık 1918'de İzmir'e gitmek üzere İstanbul'dan ayrıldı²⁵. Şehre varır varmaz yerli Rumları silahlandırmaya başladı²⁶. Hrisostomos, Müttefikler nezdinde teşebbüste bulunarak, faaliyetlerine engel olarak gördüğü Nurettin Paşa'nın valilikten uzaklaştırılmasını ve yerine Kambur İzzet'in atanmasını sağladı. Hrisostomos bu başarısıyla kendisi için rahat bir çalışma ortamı oluşturmuş

¹⁷ BOA, *DH. MUI*, nr. 79-1/25, 11 Mart 1326/24 Mart 1910.

¹⁸ BOA, *DH. MUI*, nr. 88/13, 11 Nisan 1326/24 Nisan 1910.

¹⁹ Kiliseler Kanunu hakkında bkz. Bülent Atalay, *Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Siyasî Faaliyetleri (1908-1923)*, İstanbul 2001, s. 50-69.

²⁰ BOA, *DH. SYS*, nr. 29-1/1-1, 27 Haziran 1326/10 Temmuz 1910.

²¹ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, VII, Ankara 1991, s. 294.

²² M. Kâmil Duru, *İzmir Hatıraları*, (Yay. Haz. Ünal Şenel), İzmir 1994, s. 83.

²³ BOA, *DH. HMS*, nr. 4-2/10-3, 9 Teşrinisâni 1334/9 Kasım 1918.

²⁴ Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, V, İstanbul 1967, s. 1638-1640.

²⁵ BOA, *DH. ŞFR*, nr. 94/246, 26 Kânunuevvel 1334/26 Aralık 1918.

²⁶ *HTVD*, Vesika nr. 520, Sayı: 20, Ankara 1957.

oldu. Vali İzzet*, Hrisostomos'un emrindeki bir memur gibi hareket ediyordu²⁷.

İzmir'in işgaline meşru bir zemin oluşturmak isteyen Yunanistan, hazırladığı sahte istatistiklerle Avrupa kamuoyunu yanına almayı başardı. Ayrıca Rum nüfusu artırmak için Türkiye içinden ve dışından İzmir'e çok sayıda Rum yerleştirilmeye²⁸ ve aynı amaçla Türklere yönelik büyük bir imha planı uygulanmaya başlandı. Yunanistan bunu yaparken, başta Fener Patrikhanesi olmak üzere Salib-i Ahmer'den de büyük destek görüyordu²⁹. Ayrıca Yunanistan, Türklerin başka milletleri idare etmekten âciz olduğunu ileri sürmekte, Hristiyanların Anadolu'da zulüm gördüğü iddiasını da tekrarlayarak dünya kamuoyundan destek almak çabasındaydı³⁰. Patrikhane ise Türklerin, İzmir ve çevresinde Rumları katlettikleri yönündeki propagandalarını yoğunlaştırdı. Bu faaliyetin merkezinde de Hrisostomos vardı³¹.

Yunanistan ve Patrikhane iddialarına resmîyet kazandırmak ve daha sağlam bir zemine oturtmak için, 16 Mayıs 1919'da Osmanlı Meclisindeki Rum Mebuslarına; "Türkiye'de gayrimüslimlerin katledildiği ve bunlara nasıl bir ceza verileceğine dair" bir önerge verdirerek kamuoyunun dikkatini çekmek istedi. Dâhiliye Nazırı Fethi Bey, Türk Parlamentosu'na böyle bir önergenin verilemeyeceğini belirterek reddetti³². Hrisostomos ise Türklerin, Hristiyanları katlettiklerine dair iddiaları güçlendirmek amacıyla; "Türklerin Hristiyanlara İ'tisafatı (Tecavüzleri)" adında bir kitap hazırlayarak Nisan 1919'da Türkiye'de bulunan Müttefik Devletlerin temsilciliklerine dağıttı³³.

* Vali İzzet Bey, Hariciye Nezareti'nde görevli olduğu dönemde iki ay kadar Atina'da bulundu. Burada kendisine "Yunanistan Devlet Nişanı" takdim edildi. (K. Erdeha, *a.g.e.*, s. 388).

²⁷ Ali Çetinkaya, *Millî Mücadele Dönemi Hatıraları*, Ankara 1993, s. 6-7.

²⁸ BOA, *DH. ŞFR*, nr. 99/183, 13 Mayıs 1335/1919.

²⁹ Mustafa Turan, "İzmir'in İşgalinden Önce Anadolu'da Rum Taşkınlıkları", *Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 6, Ankara 1990, s. 350-351.

³⁰ Galip Kemali Söylemezoğlu, *Yok Edilmek İstenen Millet*, İstanbul 1957, s. 13-14; Dimitri Kitsikis, *Yunan Propagandası*, İstanbul 1963, s. 34.

³¹ *Orta Anadolu'da Yunan Mezalimi*, Garp Cephesi Erkân-ı Harp Şûbesi, Vilâyet Matbaası, IV. Cüz, II. Kısım, Ankara 1337, s. 1.

³² Bilge Umar, *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri*, Ankara 1974, s. 65-66.

³³ BOA, *DH. ŞFR*, nr. 98/306, 26 Nisan 1335/1919.

Yunanistan ve Rumların lehine gelişmekte olan bu şartlar içerisinde Yunanlı Albay Mavroudis, İzmir metropolithanesi olarak kullanılan Ayafotini kilisesinde Metropolit Hrisostomos'un 13 Mayıs 1919'da düzenlediği bir toplantıda Rumlara, İzmir'i kendilerinin işgal edeceği müjdesini verdi. Rumlar bu haberi coşku içerisinde, "zito" (yaşa) naraları ile karşıladılar. Hrisostomos ve diğer papazlar Yunan askerlerini takdis edecek olmanın heyecanı içerisinde ağlayarak birbirlerine sarıldılar³⁴. Ayafotini kilisesinde yapılan bu toplantıda daha önceki benzer toplantılarda olduğu gibi Yunan ordusu için para toplandı³⁵.

Amiral Caltrope, 14 Mayıs 1919'da İzmir Valisi İzzet'e verdiği notada Müttefik kuvvetlerin İzmir'i işgal edeceğini belirtti³⁶. Bir süre sonra Caltrope, Mayısın on dördünü, on beşine bağlayan gece Sadarete; Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesini gerekçe göstererek, İzmir'in sabahleyin Yunan askerleri tarafından işgal edileceğini bildirdi. Amiral gönderdiği telgrafında Yunan askerlerine zorluk çıkarılmamasını istiyordu³⁷.

İşgalin ilk gününde Yunan askerlerini karşılayan Hrisostomos, emrindeki kilise görevlileriyle birlikte, Yunan bayrağı önünde diz çöküp, gözyaşları içinde ilahîler söylemekte³⁸ ve "feslileri öldürün" diyerek Rumları Türklere karşı tahrik etmekteydi³⁹. Metropolit, daha önce Enver Paşa'nın Harbiye Nazırı sıfatıyla, İzmir'de orduyu teftiş ettiği sırada askerlerin yeni uygulamaya bağlı olarak giymeye başladıkları şapkanın halkı tedirgin ettiğini fark edince, fes giyen Osmanlı tebaasını askere karşı kışkırtmaya çalışmıştı⁴⁰. İşgalin gerçekleşeceği saatlerde çok sayıda Yunan bayrağı asılmış olan Kordonboyu'nda, mavi beyaz elbise giydirilmiş Rum kızları Yunan marşı eşliğinde sevinç gösterilerinde bulunuyorlardı⁴¹. Coşku ve heyecanın doruğa ulaştığı sırada Hrisostomos, altın sırmalı elbisesi

³⁴ Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, VI, İstanbul 1968, s. 1773-1774.

³⁵ M. Kâmil Dursun, *İzmir Hatıraları*, (Yay. Haz. Ünal Şenel), İzmir 1994, s. 34-35.

³⁶ Tayyip Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, I, Ankara 1959, s. 86.

³⁷ BOA, *DH. İ.UM*, E-51/78, 14/15 Mayıs 1335/ 1919.

³⁸ Bülent Çukurova, "15 Mayıs 1919, İzmir'de Yunan Mezalimi", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, III, Sayı: 8, Ankara 1987, s. 462.

³⁹ Hakkı Güvendik, *Türk İstiklal Harbi*, (GKB Harp Tarihi Dairesi Yay.), II/I, Ankara 1963, s. 55.

⁴⁰ M. Kâmil Dursun, *a.g.e.*, s. 71.

⁴¹ M. Murat Hatipoğlu, *Yunanistan'daki gelişmeler ışığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)*, Ankara 1988, s. 88.

içerisinde büyük bir gururla Yunan Albayı Zafiriü'yu, "hoş geldiniz" nidâlarıyla karşıladı⁴². İşgalden hemen sonra Kordonboyu'nda toplanan Rumlar, Yunan gemilerini coşkuyla ziyaret ettiler. Yunan işgali, İzmir'deki bütün kiliselerin çanları çalınarak müjdelendi⁴³. İşgalden sonra Metropolit Hrisostomos, İzmir'de Yunanistan'ın resmî görevlisi gibi çalışmaya başladı. Yunanistan'dan gelen bütün heyetler onun tarafından karşılandı ve kutsandı⁴⁴. Hrisostomos, yaptığı konuşmalarda "Türkleri öldürmenin çok kutsal bir görev olduğunu" ileri sürerek, Rumları ve Yunan askerlerini galeyana getirmeye çalıştı⁴⁵. Hrisostomos, İzmir Valisi İzzet ile evinde görüşerek Yunan askerlerinin rahat hareket etmeleri için, halkı sükûnete davet ettirdi. Ayrıca Yunan askerlerinin zeybek elbiseleri içerisinde katliam yapmaları ve bunun da Türklerin üzerine atılması için gereken şartları oluşturdu⁴⁶.

İzmir'in işgali Anadolu'daki Yunan işgallerinin ilk basamağı idi⁴⁷. Bu işgal Müttefik Kuvvetlerin temsilcileri tarafından geçici bir hareket olarak gösterilmeye çalışıldı⁴⁸. Fakat Patrikhane ve Hrisostomos'un çabalarına bağlı olarak gelişen olaylar, bunun hiç de böyle olmadığını ortaya koyuyordu. Nitekim Müttefikler tarafından sükûnetin sağlanacağına dair güvence verilmesine rağmen işgalin birinci gününde Rumlar, başta Ali Nâdir Paşa olmak üzere önde gelen Türk görevlilere hakaret ettiler. İşgalciler ve işbirlikçileri, daha da ileri giderek "Yaşa Venizelos" diye bağırmadıkları gerekçesiyle önce Albay Fethi Bey ve daha sonra, Leon adlı Yunan torpidosundan açılan ateş sonucunda da otuz Türk subayı da şehit edildi⁴⁹.

Yaşanan olayları farklı gösterme çabasındaki Hrisostomos, İzmir'in işgalinin bütün şehir halkı tarafından sevinçle karşılandığı yönünde dünya

⁴² Hakkı Güvendik, *a.g.e.*, s. 55; Asaf Gökbel, *Millî Mücadelede Aydın*, Aydın 1964, s. 77.

⁴³ Muzaffer Tansu, *Konuşan Hatıralar*, Ankara 1974, s. 10.

⁴⁴ Celal Bayar, *a.g.e.*, V, s. 1612.

⁴⁵ Bezmi Nusret Kaygusuz, *Bir Roman Gibi*, İzmir 1955, s. 159-160; Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, I, Ankara 1973, s. 196.

⁴⁶ *HTVD*, Vesika nr. 840, Sayı: 34, Ankara 1960.

⁴⁷ *Anadolu'da Yunan Zulüm ve Vahşeti*, Matbuat ve İstihbarat Matbaası, Ankara 1338, s. 60.

⁴⁸ BOA, *DH.İ.UM*, nr. E-52/10, 19 Mayıs 1335/1919.

⁴⁹ M. Emin Aytekin, "Yunanlıların Tarihi Türk Düşmanlığı", *Türk Kültürü*, Sayı: 39, Ankara 1966, s. 220. İzmir'in işgalinin ilk günü yaşanan olaylar hakkında tafsilatlı bilgi için bkz., M. Turan "İzmir'in Yunanlılar Tarafından İşgali (15 Mayıs 1919)", *Türkler*, XV, Ankara 2002, s. 756-764.

kamuoyunu etkilemek için, Rum basınında asılsız haberler yayınlatıyordu⁵⁰. Diğer taraftan Müttefiklerin desteğinin devamını sağlamak amacıyla Patrikhane, Haziran 1919'da Yunan kuvvetlerinin İzmir'i işgal etmesine izin verdikleri için Amerika, İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcilerine teşekkürlerini bildirdi⁵¹. Bu arada işgal öncesinde Yunan Salib-i Ahmeri'ne ait vapurlar ile getirilen silahlar, Hrisostomos'un emriyle Haziran 1919'da din adamları tarafından Rumlara dağıtıldı⁵².

Hrisostomos, İzmir çevresinde metropolitler aracılığıyla oluşturduğu geniş bir haberleşme ağıyla, hem Türklere karşı uygulanan vahşetle, hem de Müttefik devletler temsilcilerinin tutum ve davranışlarıyla yakından ilgilenebiliyordu. Kuşadası metropolit vekilinden kendisine gönderilen bir mektupta, Yunan askerleriyle yerli Rumların işbirliği hâlinde işlenen cinayetlerden açıkça bahsedilmekteydi⁵³. Yunan askerlerinin bizzat cinayetlerin içerisinde yer almaları Yunanistan'ı yıpratıyordu. Bunun önüne geçebilmek amacıyla, 1919 yılının Haziran ayı ortalarında Kordos Cemiyeti'nin düzenlediği seyahat tezkereleriyle 130 fedaî, Rumları teşkilatlandırmak ve daha etkili bir şekilde katliama devam etmek için İzmir'e gönderildiler⁵⁴. Diğer taraftan Hrisostomos, işgalden bir süre sonra çektiği telgrafta; Yunanistan'ın sınırlarının nerede başlayıp, nerede bittiğini sorarak, İzmir'i Yunanistan'ın bir parçası olarak gösterme çabasından da geri kalmıyordu⁵⁵.

İzmir ve çevresindeki olaylar, İtilaf Devletleri temsilcilerinin gözleri önünde meydana geliyordu. Nitekim İzmir'in işgalinden hemen sonra 17 Mayıs'ta Fransız temsilcisi Labon, Aydın ve çevresinde Ortodoks din adamlarının teşvikiyle yapılan vahşeti görünce, ".. böyle olacağını bilseydik, işgale izin vermezdik" demekten kendisini alamadı⁵⁶. Labon'un 17 Mayıs'ta itiraf ettiği acı gerçeği 13 Temmuz 1919'da Aydın Fransız Konsolosu ve dört

⁵⁰ Haydar Rüştü Öktem, *Mütareke ve İşgal Anıları*, (Yay. Haz. Zeki Arıkan), Ankara 1991, s. 51.

⁵¹ *İleri*, 11 Haziran 1335/1919.

⁵² Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 49.

⁵³ BOA, *DH. İ.UM*, nr. E-53/107, 1 Haziran 1335/1919.

⁵⁴ BOA, *DH. ŞFR*, nr. 100/136, 17 Haziran 1335/1919; BOA, *DH. KMS*, nr. 49-2/34, 18 Haziran 1335/1919.

⁵⁵ *Hadisat*, 22 Haziran 1335/1919.

⁵⁶ Tayyib Gökbilgin, *a.g.e.*, s. 184.

Fransız subayı da destekler nitelikte raporlar hazırladılar⁵⁷. Raporların kamuoyunda etkilerini azaltmak ve İzmir'in Yunanistan'a ilhakını gerçekleştirmek düşüncesinde olan Hrisostomos, Rum basını aracılığıyla İzmir Rumları ve Türklerinin uyum içerisinde olduklarını ileri sürüyordu⁵⁸. Fakat kaydedilen olaylar hiç de Rumların ve Yunanistan'ın göstermeye çalıştığı gibi olmadığı hâlde Hrisostomos, güya Türklerin de İzmir'in Yunanistan'a bağlanmasını istedikleri düşüncesinde olduklarına dair kamuoyunu etkilemek için Ermeni ve Rumlara fes giydirerek mitingler düzenledi⁵⁹.

Türk milleti, İzmir'de ve bütün yurttaki çok sıkıntılı günler geçiriyordu. Böyle bir dönemde Eylül 1919'da İzmir'de Hrisostomos'un teşvikiyle hükümet konağı önünde Osmanlı polisleri ve Yunan askerleri omuz omuza Kurban Bayramı törenlerine katıldılar. Bütün bunlar İzmir'in ebedî olarak Yunan hâkimiyeti altında kalması için gösterilen çabaların sun'i yansımalarından başka bir şey değildi⁶⁰. Bunun farkında olan Hrisostomos, İzmir'de Türklere karşı fiilen faaliyet gösteren her türlü teşebbüsün içerisinde maddî ve manevî olarak yer aldı. Bu teşebbüslerden biri de "Genç Hıristiyanlar Cemiyeti" idi. Bu cemiyet Hrisostomos'un talimatlarıyla verdiği ilânlarda siyasî bir amaçları olmadığını ve sporla ilgilendiklerini belirterek, bütün gençleri spor yapmak için kendi bünyelerine davet ettiler. Fakat burada Türklerin katledilmesi için Rum gençlerine askerî amaçlı eğitim veriliyordu ve bunda da başarılı oluyorlardı⁶¹. Nitekim İtilaf Devletleri temsilcilerinin işgalin üzerinden beş ay geçmeden 14 Ekim 1919'da toplanan "Müttefiklerarası Kurul" için hazırladıkları raporda yer alan "... Yunan işgali Haçlı seferlerini andırıyor" ifadesi Yunan ve Rum vahşetinin derecesini ortaya koyuyordu. Müttefikler kendi kamuoylarından çekindikleri için vahşetin şiddetinden dolayı raporu gizleme gereği duydular⁶². Bütün bunlara rağmen Rumlar ve Yunanlılar yaptıklarını tamamen inkâr ettikleri

⁵⁷ BOA, *DH. KMS*, nr. 52-3/34, 13 Temmuz 1335/1919. Yunan zulmünün milletlerarası alanda da kabul edildiğine dair bkz., Selçuk Ural, "Yunan Mezaliminin Uluslararası Alanda Tescili", *Türkler*, XV, Ankara 2002, s. 790-800.

⁵⁸ *İkdam*, 13 Ağustos 1335/1919.

⁵⁹ *Türkçe İstanbul*, 15 Ağustos 1335/1919; M. K. Dursun, *a.g.e.*, s. 121.

⁶⁰ *Türk Dünyası*, 10 Eylül 1335/1919.

⁶¹ *Türk Dünyası*, 24 Eylül 1335/1919.

⁶² Asaf Gökbek, *a.g.e.*, s. 355.

gibi, kendilerinin Türkler tarafından zulme uğradıklarını ileri sürüyorlardı⁶³. Hâlbuki 22 Ekim 1919'da hazırlanan raporlardan vahşetin derecesini gören Lord Curzon; "İzmir'i Yunanlılara işgal ettirerek, en büyük hatamızı işledik" diyerek tarihî gerçeği itiraf ediyordu⁶⁴.

Türlere verilen zararın maddî yönü bir tarafa bırakılsa dahi, manevî işkence had safhadaydı. Rumlar ve Yunan askerleri merkezde bulunan cami kapısındaki Osmanlı arması ile ay ve yıldız çıkardıkları gibi, Pazar günü Rumların kilisede âyin yaptıkları süre içerisinde Müslümanların ihtiyaçlarını karşılamak için gösterdikleri her türlü çalışmalarını yasakladılar. Bütün bu zulmü yerinde görmek istercesine Ekim 1919'da Yunan milletvekilleri İzmir'i ziyaret ettiler⁶⁵. Bu arada Hrisostomos'un faaliyetlerinde Vali İzzet'in katkısı önemli rol oynamaktaydı. Valinin tutumu kamuoyunda büyük bir rahatsızlık oluşturdu. İstanbul'da bazı gazeteler Vali İzzet'in, İzmir Metropolit Hrisostomos ve Patrikhane sayesinde bu makamı işgal ettiğini yazdılar. Vali bu haberleri gazetelerin bir hezeyanı olarak nitelendirerek, geçiştirmeye çalıştı. Vali İzzet'in tutum ve davranışlarından dolayı Rumlar çok daha rahat hareket ediyorlardı⁶⁶. İzmir'de resmî dairelere verilen zarar, zaten etkisi kalmayan kamu kurumlarını tamamen işlemez hâle getirdi. Bu şekilde İzmir'de, Osmanlı Devleti ve dolayısıyla Türk varlığı ortadan kaldırılarak, şehrin Yunan toprağı hâline getirilmesi amaçlanıyordu⁶⁷.

İzmir'in Yunanistan'a ilhaki için yapılanlar bununla kalmadı. İzmir ve çevresinde yaşayan Türkler kendi topraklarından iç bölgelere doğru göçe zorlandılar. Bunlardan boşalan yerler Rumlar ile doldurulmaya çalışıldı⁶⁸. Hrisostomos'un çabaları Yunan Hükümeti tarafından takdirle karşılanıyordu. Bunun nişânesi olarak Hrisostomos, Yunan temsilcisi tarafından 28 bin drahmi değerinde bir otomobil ile ödüllendirildi⁶⁹. Tamamen şımaran Hrisostomos faaliyetlerini artırarak devam ettirdi. Onun teşvikleriyle Genç Hıristiyanlar Cemiyeti'ne üye olan Rum gençleri, ellerinde Yunan bayraklarıyla 1920 yılbaşı günü işgali desteklediklerini bir kez daha gösterdiler. Rum gençler, gösteriler sırasında Türklerle ve işyerlerine

⁶³ BOA, *DH. KMS*, nr. 49-2/57, 30 Eylül 1335/1919.

⁶⁴ Gothardt Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, Ankara 1989, s. 84.

⁶⁵ BOA, *DH. KMS*, nr. 49-2/35, 6 Teşrinievvel/6 Ekim 1335/1919.

⁶⁶ BOA, *DH. KMS*, nr. 57-1/4, 6 Teşrinisâni 1335/6 Kasım 1919.

⁶⁷ BOA, *DH. İ.UM*, nr. 19-9/1-90, 30 Teşrinisâni 1335/30 Kasım 1919.

⁶⁸ BOA, *DH. KMS*, nr. 52-5/32, 11 Kânûnevvel 1335/11 Aralık 1919.

⁶⁹ *İkdam*, 30 Teşrinievvel 1335/30 Ekim 1919.

saldırarak zararlar verdiler⁷⁰. Daha önce de olduğu gibi Hrisostomos'un isteği ve Patrikhanenin bilgisi dâhilinde 1920 yılının başlarında Bursa, Ankara, Konya, Gelibolu ve İzmit gibi yerlerden metropolitler aracılığıyla çok sayıda Rum, İzmir'e getirildi⁷¹. İzmir ve çevresinde Türk nüfusu azaltmak ve Rum nüfusu arttırmak için yapılan bu faaliyetlerin önüne geçmek çok zordu. Buna rağmen hükümet bazı tedbirler almaya çalıştı. Bunlar arasında en etkili olanı Rum gençlerin İzmir'e girişlerinin kısıtlanmasıydı⁷². Bu tedbir sayesinde İzmir'de Türklere yönelik Rum saldırıları kısmen de olsa azaldı. Fakat Yunan subaylarının öncülüğünde, bir araya getirilen Rum ve Ermeniler, İzmir'den Türklerin uzaklaşmalarını sağlamak amacıyla yeni saldırılar başlattılar⁷³.

İzmir'de Rumlar ve Yunan askerleri Türkleri hatırlatacak pek çok şeyi tahrip ettiler. Amaçları İzmir'de Türk varlığının olmadığını ispat etmek ve Rumların dışında diğer gayrimüslim unsurların da Türk yönetimini istemedikleri mesajını vermektir. Nitekim Rumlar ve Yunan askerleri, Katoliklerin "Yevm-i Mahsusu" münasebetiyle Haziran 1920'de Katolik Kilisesi'ne Müttefik devletlerin bayraklarının yanında Osmanlı bayrağının çekilmesine engel oldular⁷⁴. Yunan işgal kuvvetleri, (Asya-yı Sügra ordusu) komutanlığı, İzmir'in yönetimini Türk yetkililerin denetiminden çıkararak, Yunanistan'a ilhakını kolaylaştırmak istiyordu. Bu amaçla İzmir'de meşrû bir güvenlik birimi gibi tavır sergileyerek, sıradan olayları dahi Yunan Divan-ı Harbi'ne havale ediyordu⁷⁵. Bütün bunlara rağmen İzmir'in Yunanistan'a bırakılmayacağı endişesine kapılan Hrisostomos, Rumca gazeteler aracılığıyla İzmir'de Milletler Cemiyeti'nin himayesinde bir yönetimin herkes için faydalı olacağı mesajını vermeye başladı⁷⁶.

Yunan ordusunun 1921 yılı başlarından itibaren Türk ordusundan darbeler almaya başlaması, Batı Anadolu'daki Rumların ümitsizliğe kapılmalarına ve mukavemetlerinin kırılmasına sebep oldu. Bunun üzerine Yunanistan'dan gelen silahları kullanmaları için, Konya ve çevresinden iyi

⁷⁰ HTVD, Vesika nr. 438, Sayı: 17, Ankara 1956.

⁷¹ BOA, DH. KMS, nr. 52-5/69, 20 Kânûnusâni 1336/20 Ocak 1920.

⁷² BOA, DH. ŞFR, nr. 107/5, 1 Şubat 1336/1920.

⁷³ BOA, DH. İUM, nr. 20-24/14-12, 24 Temmuz 1336/1920.

⁷⁴ BOA, DH. İUM, nr. 120-23/14-73, 14 Haziran 1336/1920.

⁷⁵ BOA, DH. İUM, nr. 19-13/1-2, 26 Haziran 1336/1920.

⁷⁶ Hâkimiyet-i Millîye, 8 Şubat 1337/1921.

silah kullanan Rumlar metropolitler aracılığıyla İzmir'e gönderilmeye başlandı⁷⁷. Fakat yerli Rumlar kurtuluş ümitleri azaldığından Yunan askerlerine yardım etmek istemiyorlardı. Çünkü Yunan Ordusu, İnönü'de ikinci defa mağlup olduğundan İzmir sokakları firarî Yunan askerleriyle doluydu. Bu sıkıntının önüne geçebilmek için papazlar halkı kiliselerde toplayarak "Yunanlıları siz istediniz, şimdi neden yardım etmiyorsunuz?" diyerek vaaz ve nasihatlerle desteklerini devam ettirmelerini istediler⁷⁸. Bu durum karşısında ilişkileri iyi olmamasına rağmen Hrisostomos, taraftarlarıyla birlikte Yunan Hükümetine olan desteğini çekmedi⁷⁹. Nitekim Yunan Hükümeti, eksikliklerini tamamlamak amacıyla Yunanistan'da ve Türkiye'de yaşayan Osmanlı Rumlarından gönüllü "Müdafaa-i Millîye" adında birlikler oluşturmak istedi. Bunun gerçekleşmesi için Hrisostomos, çok çaba sarf etti⁸⁰. Hrisostomos, İzmir'in Yunanistan'a ilhakı için gereken her şeyi yapmaya, hatta kendini feda etmeye hazırды. Fakat bir tarafta Türk ordusunun başarıları ve diğer tarafta İzmir'de Venizelosçular ile Kral taraftarlarının kavgaları, Hrisostomos'a 1922'de sıkıntılı günler yaşatmaya başladı. Ayrıca bunlara bağlı olarak Patrikhaneye ve dolayısıyla kendisine maddî desteğin kısmen azalması bu sıkıntıyı tamamen artırdı⁸¹.

Her şeye rağmen Hrisostomos, Rumları bir arada tutmaya çalışıyordu. Nitekim Asya-yı Sıgı (Küçük Asya) adında İzmir'in Yunanistan'a verilmesi için siyasî ve silahlı mücadele amacı taşıyan bir cemiyetin faaliyetlerini bizzat kendisi yönetiyordu⁸². Küçük Asya Cemiyeti üyeleri Nisan 1922'de İngiliz Başpiskoposu'na başvurarak Amerikan Cumhurbaşkanı'ndan, Türkiye'de yaşayan Rumların can güvenliklerinin sağlanması için yardım istediler⁸³. Hrisostomos, dışarıdan yardım talep ederken, içeride de İzmir

⁷⁷ HTVD, Vesika nr. 540, Sayı: 21, Ankara 1957.

⁷⁸ *Hâkimiyet-i Millîye*, 18 Nisan 1337/1921.

⁷⁹ 1921 yılı sonlarına gelindiği zaman, Hrisostomos ve çevresindeki metropolitler ile Yunan Hükümeti'nin araları açıldı. Bunun sebebi Patriklik seçiminde Hrisostomos'un, Venizelos'un patrik olmasını istediği Meletios'u desteklemesiydi (*Vakit*, 11 Nisan 1921).

⁸⁰ *Hâkimiyet-i Millîye*, 14 Nisan 1337/1921; *Tasvir-i Efkâr*, 2 Haziran 1337/1921.

⁸¹ *Hâkimiyet-i Millîye*, 13 Kânunusani 1338/13 Ocak 1922.

⁸² *Pontus Meselesi*, s. 44-45; Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, III, Ankara 1973, s. 417.

⁸³ *Hâkimiyet-i Millîye*, 6 Nisan 1338/1922.

Rumlarına silah dağıtımına devam edilmesi için çaba sarf ediyordu⁸⁴. Bu sıralarda İzmir'de asayişsizlik tamamıyla arttı. Bunu değerlendirmek isteyen Rumlar, Yunan ordusundan kaçan askerlerin yardımıyla 24 Haziran 1922'de İzmir Polis teşkilatını ellerine geçirmeye çalıştılar⁸⁵.

Rumların çabaları beklentilerini karşılamayacaktı. Çünkü Türk ordusunun başarısı yakındı. Rumlar da bunun farkında oldukları için endişeleri artmaya başlamıştı. Bu durumu yakından bilen İngiltere'nin Atina Büyükelçisi 3 Eylül 1922'de Dışişleri Bakanı Lord Curzon'dan, Yunanlıların Anadolu'dan en az zararla çekilmesini öngören bir mütarekeyi gerçekleştirmesini istedi⁸⁶. Müttefikler gerçekleri görmekte geç kalmıştı. Çünkü Türk Ordusu İzmir'e doğru yaklaştıkça başta Ortodoks din adamları olmak üzere bütün Rumlar telaşa kapıldılar. İzmir ve çevresinden gelen metropolitler ve papazlar son bir çare olarak Müttefik devletlerin temsilcilerinden yardım istediler. Yukarıda da belirtildiği gibi Rum ahali de çok tedirgindi. Çünkü İzmir'in işgalinin ilk günlerinden itibaren, Türklere yaptıkları zulmün farkındaydılar. Bundan dolayı İngiliz, Fransız ve İtalyan konsoloslarından kendilerine zarar gelmeyeceği doğrultusunda teminat almaya çalıştılar. Metropolitler heyeti İngiliz Amiralinin yatıştırıcı davranışlarından sonra Yunanlı yetkililerin yanına gittiler. Bunlar da tehlike olmadığını söyleyince, alınan cevap Rumlara bildirilerek rahatlatılmaya çalışıldı. Amerikan konsolosu da İzmir'de Rumların geleceğini pek parlak görmüyordu. Çünkü işgalin ilk günlerinden itibaren Rumların, Türklere yaptıklarının farkındaydı. Adı geçen konsolos, olabilecek bir faciayı asgariye indirmek için ülkesinden İzmir'e bir Salîb-i Ahmer Heyeti gönderilmesini istedi. Rumlar, kendileri için gösterilen çabalara ve verilen teminata rağmen, Müttefik Kuvvetlerin kendilerini koruyacağı ümidiyle, yoğun olarak İzmir'e göçüyorlardı. Büyük bir tedirginlik içerisinde bulunan bu insanlar İzmir'de sıkıntı oluşturmaya başladılar. Bunları rahatlatmak için sürekli olarak 26 Ağustosun önceki askerî bilgi ve haberler tekrarlanıyordu⁸⁷.

Bütün bu olumsuzluklar karşısında Rumların İzmir'i terk edebilecekleri endişesini taşıyan Hrisostomos, çabalarını daha da artırdı. Nitekim kendisine bağlı metropolitler, Yunan kuvvetlerine destek olmak

⁸⁴ Gothardt Jaeschke, ... *Kronolojisi*, s. 183.

⁸⁵ *Hâkimiyet-i Millîye*, 18 Nisan 1338/1922.

⁸⁶ M. Kemal Öke, *İngiliz Belgelerinde Lozan Barış Konferansı*, I, İstanbul 1983, s. 1.

⁸⁷ Zeki Arıkan, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918-8 Eylül 1922)*, Ankara 1989, s. s. 157-159.

amacıyla cepheye gitmek istediler. Fakat güvenlikleri açısından sakıncalı olduğu gerekçesiyle izin verilmedi. Rumlar, büyük bir tedirginlik içerisinde ve kendilerini daha güvenli hissettikleri Ayafotini Kilisesi etrafında toplanmaya başladılar⁸⁸. Yunan kuvvetlerinin başarısından ümidini kesen Hrisostomos'un isteği üzerine, Rumca gazeteler yayın politikalarını tamamen değiştirdiler. Artık bu topraklarda Müslüman ve Hıristiyanların birlikte yaşamaları gerektiği ve vatan kardeşliği üzerinde durulmaya başlandı⁸⁹.

Rumlar gibi Türkler de geleceklerinden endişeliydiler. Çünkü kendileri yeterince bilgilendirilmiyordu. Bu belirsizlik Müslüman ve Hıristiyan temsilcilerinin bir araya gelmelerine sebep oldu. Aslında başta Rumlar olmak üzere Hıristiyanlar geleceklerinden ümitsiz oldukları için Türkler ile uzlaşma yolu arıyorlardı. Bunun üzerine İzmir müftüsü ve İzmir metropoliteninin de aralarında bulunduğu cemaat temsilcilerinden oluşan bir komisyon 6-7 Eylül 1922 tarihinde toplanarak halkı sükûnete davet eden bir bildiri yayınladılar. Bu bildiri de herkesin çok duyarlı olması, birbirlerine karşı saygıda kusur etmemesi, birlikte yaşamak mecburiyetinde oldukları belirtildi. Yapılan ortak açıklamalar Rumların tedirginliklerini gidermeye yetmiyordu. Bunun farkında olan İngiliz Amirali, Rumları rahatlatmak için temsilcisini İzmir Metropoliti Hrisostomos'a göndererek, kendilerine zarar verilmesine müsaade edilmeyeceğini, bundan dolayı halkın korkmaması gerektiğini ve Rumlara can güvenlikleri hususunda teminat verildiğini bildirdi. Bu teminatı yeterli görmeyen Hrisostomos, cemaatinin tedirginliklerini ortadan kaldırmak için Fransız ve İtalyan Konsoloslarını da ziyaret ederek yardım istedi. Yapılan açıklamalar ve verilen teminata rağmen Rumların kaygıları giderilemedi⁹⁰.

Türklerin adım adım gelen başarıları Yunanistan ile birlikte Müttefiklerin de tedirginliklerini artırdı. İzmir'de bulunan konsoloslar Yunan Harbiye Nazırı Theotokis'i ziyaret ederek, şehrin güvenliği konusunda bilgi istediler. Theotokis, endişe edecek bir hususun bulunmadığını belirtmekle beraber, nazırdan yardım istemeyi de ihmal etmedi. Fakat şehirdeki ortam çok gergindi. Şehrin güvenliği için Müttefiklerin yardımı ile oluşturulan bölükler yavaş yavaş dağılmaya başladı⁹¹. Yunanlıların terk ettiği -İzmir henüz Türk kuvvetleri yönetimi ele geçirmemiş olduklarından- 8-9 Eylül'de

⁸⁸ Aynı eser, s. 160.

⁸⁹ Aynı eser, s. 165.

⁹⁰ İkdam, 8 Eylül 1339/1922.

⁹¹ Zeki Arıkan, *Mütareke ve İşgal ...*, s. 264.

yönetimsiz bir gece geçirdi⁹². Rumlardaki telaş kadar Türklerde de heyecan vardı. Çünkü Türklere İzmir'in işgalinin geçici olduğu söylenmişti⁹³. Buna rağmen yaklaşık üç buçuk yıl süren işgal döneminde gördükleri zulüm artık sona ermek üzereydi. 9 Eylül günü öğle vakti Kadifekale'ye Türk bayrağı çekilerek İzmir'in resmen Türk kuvvetlerinin eline geçtiği tescil edildi. Türk kuvvetlerinin başında bulunan Albay Zeki Bey, yaptığı açıklamada herkesin can güvenliğinin kendi teminatları altında olduğunu ve herhangi bir taşkınlığa müsaade edilmeyeceğini bildirdi. İzmir'e giren Türk öncü kuvvetlerinden dört er, Rumlara ait bir işyerinden açılan ateş sonucu şehit edildi. Buna rağmen Rumlara karşı herhangi bir misilleme yapılmadı ve Albay Zeki Bey, sükûnet çağrısında bulunmaya devam etti. Zeki Bey'in bu tavrı da Rumlara sakinleştirmeye yetmedi. Çünkü Metropolit Hrisostomos'un tahrikleri ile Türklere yaptıkları zulümler sebebiyle suçluluk duygusuyla cezalandırılacaklarını düşünen Rumlara, canlarını kurtarmak için gemilere binmek üzere kitleler halinde sahile doğru kaçmaya başladılar⁹⁴.

Şimdiye kadar verdikleri maddî ve manevî zararı az gören Rumlara ve Yunan askerleri bu kaçış esnasında İzmir'i yakıp yıktılar. Türk kuvvetlerinin 9 Eylül'de İzmir'e girmesiyle bütün ümitlerini kaybeden Rumlara ve Ermeniler yangını şehrin her tarafına yaydılar. Kiliselerde depolanan silahların infilak etmesiyle yangın daha da büyüdü. Avrupa ve Amerika kamuoyu İzmir'i Türklerin yaktığını ileri sürdü⁹⁵. Bu konu Fransız meclisinde de gündeme geldi. Bazı Fransız milletvekilleri bu yapılanları Türk barbarlığı olarak yorumladılar. Fransız Başbakanı Poankare, İzmir yangınına yakından gören milletvekili Lozl'un şahitliğiyle bu iddiaya karşı çıkarak, İzmir'i Rum ve Ermenilerin yaktıklarını belgelerle ortaya koydu⁹⁶.

İzmir'in kurtuluşu, başta İstanbul olmak üzere bütün yurttan sevinç yarattı. Şehrin işgaliyle birlikte Sultanahmet meydanına asılmış olan siyah bayraklar indirilerek, yerlerine yeniden Türk bayrakları çekildi. Fener

⁹² *Peyam-Sabah*, 11 Eylül 1339/1922.

⁹³ BOA, *DH. İ.UM*, nr. E-52/10, 19 Mayıs 1335/1919.

⁹⁴ *İleri*, 11 Eylül 1338/1922; *Vakit* 11 Eylül 1338/1922; *İkdam* 11 Eylül 1338/1922.

⁹⁵ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, III, Ankara 1985, s. 1277. İzmir yangını hakkında geniş bilgi için bkz., M. Turan, "İstirdatta İzmir Büyük Yangını 13/15 Eylül 1922", *Nihal Atsız ve Nejdet Sancar Armağanı*, Afyon 1995, 214-243; Z. Arıkan, "1922 İzmir Yangını İle İlgili Bir Rapor", *Türk Kültürü*, Sayı: 316, Ankara 1989, s. 458-465.

⁹⁶ *Hâkimiyet-i Millîye*, 5 Kasım 1338/1922.

Patrikhanesi önünde toplanan halk, Patrikhaneyi protesto etti⁹⁷. İstanbul'da Patrikhane protesto edilirken İzmir'de, ne yapacağını şaşırarak Metropoliten Hrisostomos, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek istediğini söyledi. Bu isteği kabul edilmedi. Ancak 10 Eylül 1922'de Vali Nurettin Paşa ile görüşmesine izin verildi. Bu görüşme sırasında Hrisostomos, Nurettin Paşa'yı tebrik etti. Nurettin Paşa, Hrisostomos'a yaptıklarını hatırlatınca metropolit titreyerek ellerine kapandı. Güvenlik kuvvetleri Hrisostomos'u sorgulamak üzere karakola götürürlerken, katlettiği insanların yakınları tarafından linç edilmesi engellenemedi⁹⁸. Bu insanlar Hrisostomos'tan dolayı o kadar çok acı çekmişlerdi ki, metropolite karşı duydukları kin ve nefreti bastıramadıklarından metropolitin cesedini darağacına asmaktan da kendilerini alamadılar⁹⁹. Mustafa Kemal Paşa olayı duyduğunda "böyle olmamalıydı" dedi¹⁰⁰. Hrisostomos'un ruhu için, Fener Patrikhanesi'nde 25 Eylül 1922'de bir âyin düzenlendi. Bu âyinde Patrik Meletios, Hrisostomos'un hizmetlerinden bahsederek ruhu için dua etti¹⁰¹. Özellikle İstanbul'u terk eden ve etmek isteyen Rumları, eleştiren Meletios, küstah bir ifadeyle Hrisostomos gibi cesur olmalarını istedi¹⁰².

Sonuç

I. Dünya Savaşı'nın sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi gereğince Müttefik Devletler tarafından işgaline karar verilen İzmir'in, Osmanlı Devleti temsilcisine verilen teminata rağmen Yunan askerine işgal ettirilmesi Türk milleti indinde büyük bir infiale sebep olmuştu. Bu durum özellikle İzmir'de yaşayan Türkler ve Rumlar açısından yeni bir dönemi başlatmıştı. Rumların, Ermeniler ile birlikte hareket ederek, tarihte yaşanan uzun süreli beraberliği hiçe sayarcasına Türklere karşı iğrenç saldırılara

⁹⁷ *İkdam*, 11 Eylül 1338/1922; *Vakit* 11 Eylül 1338/1922.

⁹⁸ Fahrettin Altay, *On Yıl Savaşı 1912-1922 ve Sonrası*, İstanbul 1970, s. 359; M. K. Dursun, *a.g.e.*, s. 126; Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 308; Necati Fahri Taş, "İzmir'in Kurtuluşu Sonrasında Gelişen Hâdiseler", *Askerî Tarih Bülteni*, Sayı: 41, Ankara 1996, s. 59. Hrisostomos'un ölümüyle ilgili geniş bilgi için bkz., Engin Berber, "Kurtuluşun Sonra İzmir'de Yunan işgal Dönemine Tepkiler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, III, Sayı: 8, Ankara 1987, s. 454-456.

⁹⁹ Aka Gündüz, "Meletyos Kulak Ver", *Hâkimiyet-i Millîye*, 27 Kasım 1922.

¹⁰⁰ Fahrettin Altay, *a.g.e.*, 359; M. K. Dursun, *a.g.e.*, s. 126; Bilge Umar, *a.g.e.*, s. 308.

¹⁰¹ *İkdam*, 26 Eylül 1338/1922.

¹⁰² *İkdam*, 26 Eylül 1338/1922.

başladıkları görülmüştü. Bu saldırıların arkasında duran kişi İzmir Metropolit Hrisostomos idi. Hrisostomos'un ortaya koyduğu çaba Rumların, büyük Yunanistan ve haçlı ruhunu tezahür ettirmek istemelerinden başka bir şey değildi. Metropolit kisvesi altında Rumları ve Ermenileri teşkilatlı çeteler haline dönüştüren Hrisostomos, İzmir'de yaşayan Türkleri katlettirirken bunun dinî görev olduğu yönünde telkinlerde bulunmuştu. Ancak Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde gerçekleştirilen Millî Mücadele ile bütün bu acı ve katliamlara son verilmiştir. Hrisostomos eline bulaşmış olan Türk kanı henüz kurumamışken, işlediği cinayetlerinin cezası, uğradıkları zulüm ve yakınlarının acılarıyla galeyana gelmiş olan İzmirli Türkler tarafından verilmiştir.

Bütün bu olanları, kin ve düşmanlığı körüklememek kaydıyla, millî hafızamızda muhafaza ederek gelecek nesillere aktarmalıyız. Çünkü devlet zaafa uğradığında veya uğratıldığında nelerle karşı karşıya kalılabileceği ve Hrisostomos örneğinde olduğu gibi din adamının birdenbire bir kin adamına dönüşebileceği unutulmamalıdır. Çünkü hâlâ dinî elbisesiyle, elleri havada ve yüzü İzmir'e dönük heykeliyle duran Hrisostomos'un¹⁰³ vârisleri Atina'da Atatürk'ün Türk Gençliği'ne Hitabeleri'nde işaret ettiği Vali İzzet gibiler de yurt içinde kendilerine biçilen rolleri oynamak vazifelerini ifa etmek isteyeceklerdir. Fakat İstiklâl Savaşı döneminde İzmir'de verilen mücadele Türk milletinin neleri başarabileceğinin güzel bir timsali ve ispatı olarak hatırlardan çıkarılmamalıdır.

KAYNAKLAR

ARŞİV BELGELERİ

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ BELGELERİ

BOA, *BEO*, nr. 343454.

BOA, *DH. HMS*, nr. 4-2/10-3.

BOA, *DH. İ.UM*, nr. E-51/78, 19-9/1-90, 120-23/14-73, 19-13/1-2, 20-24/14-12, E-52/10, E-53/107.

BOA, *DH. KMS*, 49-1/24, nr. 49-2/35, 49-2/57, 50-1/4, 52-3/34, 52-5/32, 52-5/69, 57-1/4.

BOA, *DH. MUI*, nr. 79-1/25, 84-1/48, 88/13, 29-1/1-1.

BOA, *DH. ŞFR*, nr. 100/136, 107/5, 94/246, 98/306, 99/183.

BOA, *DH.İ.UM*, nr. E-52/10.

¹⁰³ Necati Fahri Taş, *a.g.m.*, s. 59.

BOA, *TFR. I. AS*, nr. 38/3711.
BOA, *TFR. I. KNS*, nr. 7/664.
BOA, *TFR. I. M*, nr. 23/2213, 185/18406.
BOA, *TFR. I. SL*, nr. 10654, 93/9219, 12405.

GAZETELER

Hadisat, 14 Mart 1335/1919, 22 Haziran 1335/1919.
Hâkimiyet-i Millîye, 13 Kânunusani 1338/13 Ocak 1922, 14 Nisan 1337/1921, 6 Nisan 1338/1922, 8 Şubat 1337/1921, 5 Kasım 1338/1922, 18 Nisan 1337/1921, 18 Nisan 1338/1922
HTVD, Vesika nr. 438, Sayı: 17, Ankara 1956; nr. 520, Sayı: 20, Ankara 1957; nr. 540, Sayı: 21, Ankara 1957; nr. 840, Sayı: 34, Ankara 1960.
İkdam, 11 Eylül 1338/1922, 13 Ağustos 1335/1919, 26 Eylül 1338/1922, 26 Eylül 1338/1922, 30 Teşrinievvel 1335/30 Ekim 1919, 8 Eylül 1339/1922.
İleri, 11 Eylül 1338/1922, 11 Haziran 1335/1919.
Peyam-Sabah, 11 Eylül 1339/1922.
Tasvir-i Efkâr, 2 Haziran 1337/1921.
Türk Dünyası, 10 Eylül 1335/1919, 24 Eylül 1335/1919.
Türkçe İstanbul, 15 Ağustos 1335/1919.
Vakit 11 Eylül 1338/1922, 11 Eylül 1338/1922.

KİTAPLAR VE MAKALELER

Akşin, Sina, "Paris Barış Konferansının Yunanlıları İzmir'e Çıkarma Kararı", *Üçüncü Askerî Tarih Semineri, Türk-Yunan ilişkileri*, Ankara 1986.
Altay, Fahrettin, *On Yıl Savaşı 1912-1922 ve Sonrası*, İstanbul 1970.
Anadolu'da Yunan Zulüm ve Vahşeti, Matbuat ve İstihbarat Matbaası, Ankara 1338.
Arıkan, Zeki, "1922 İzmir Yangını İle İlgili Bir Rapor", *Türk Kültürü*, Sayı: 316, Ankara 1989, s. 458-465.

Arıkan, Zeki, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918-8 Eylül 1922)*, Ankara 1989.

Atalay, Bülent, *Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'nin Siyasî Faaliyetleri (1908-1923)*, İstanbul 2001.

Aytekin, M. Emin, "Yunanlıların Tarihi Türk Düşmanlığı", *Türk Kültürü*, Sayı: 39, Ankara 1966, s. 219-222.

Bayar, Celal, *Ben de Yazdım*, V (İstanbul 1967)-VI (İstanbul 1968).

Çetinkaya, Ali, *Millî Mücadele Dönemi Hatıraları*, Ankara 1993.

Dursun, M. Kâmil, *İzmir Hatıraları*, (Yay. Haz. Ünal Şenel), İzmir 1994.

Erdeha, Kâmil, *Millî Mücadele'de Vilayetler ve Valiler*, İstanbul 1975.

Gökbel, Asaf, *Millî Mücadelede Aydın*, Aydın 1964.

Güvendik, Hakkı, *Türk İstiklal Harbi*, (GKB Harp Tarihi Dairesi Yay.), II/I, Ankara 1963.

Hatipoğlu, M. Murat, *Yunanistan'daki Gelişmeler Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)*, Ankara 1988.

Jaeschke, Gothardt, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, (Çev. Cemal Köprülü), Ankara 1991.

Jaeschke, Gothardt, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, Ankara 1989.

Kaygusuz, Bezmi Nusret, *Bir Roman Gibi*, İzmir 1955.

Kitsikis, Dimitri, *Yunan Propagandası*, İstanbul 1963.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, VII, Ankara 1991.

Okyar, Fethi, *Üç Devirde Bir Adam*, (Yay. Haz. Cemal Kutay), İstanbul 1980.

Orbay, Rauf, *Cehennem Değirmeni*, *Siyasi Hatıralarım*, I, İstanbul 1993.

Orta Anadolu'da Yunan Mezalimi, Garp Cephesi Erkân-ı Harp Şûbesi, Vilâyet Matbaası, IV. Cüz, II. Kısım, Ankara 1337.

Öke, M. Kemal, *İngiliz Belgelerinde Lozan Barış Konferansı*, I, İstanbul 1983.

Öktem, Haydar Rüştü, *Mütareke ve İşgal Anıları*, (Yay. Haz. Zeki Arıkan), Ankara 1991.

Söylemezoğlu, Galip Kemali, *Yok Edilmek İstenen Millet*, İstanbul 1957.

Şimşir, Bilal, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, III, Ankara 1973.

Tansel, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, I, Ankara 1973.

Tansu, Muzaffer, *Konuşan Hatıralar*, Ankara 1974.

Taş, Necati Fahri, "İzmir'in Kurtuluşu Sonrasında Gelişen Hâdiseler", *Askerî Tarih Bülteni*, Sayı: 41, Ankara 1996, s. 59–65.

Tayyip Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, I, Ankara 1959.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, III, Ankara 1985.

Mustafa, "İzmir'in Yunanlılar Tarafından işgali (15 Mayıs 1919)", *Türkler*, XV, Ankara 2002, s. 349-356.

Umar, Bilge, *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri*, Ankara 1974.

TARİH EĞİTİMİNDE HERMENEUTİK YAKLAŞIM

Yrd.Doç. Dr. Kadir ULUSOY*

ÖZET

Eğitim alanında öğrencilere bilgi edindirme süreci ile ilgili çalışmalar her zaman değişme ve gelişme göstermektedir. Ancak insanların okuduğunu anlaması ve yorumlayabilmesi eğitim sürecinde her zaman istenilen ve tercih edilen bir süreçtir. Bu çalışmada yorumlama yöntemi olarak adlandırılan hermeneutik ile tarih biliminde ve eğitiminde hermeneutiğin yeri üzerinde durulmuştur. Sonuç olarak; tarih dersinde hermeneutik biliminin kullanılarak metinlerin ve belgelerin yorumlanabileceği görülmektedir. Öğretmenin, öğrencilerin ne anladığını öğrenip, işlenen konuyu yorumlatması tavsiye edilmektedir. Tarih öğretmeni, öğrencilerinin yorum yapmasına ve konu ile ilgili kendi anlamasını gerçekleştirmesine fırsat vermelidir.

Anahtar Sözcük: Hermeneutik, Tarih eğitimi, tarih

HERMENEUTIC APPROACH IN HISTORY EDUCATION

ABSTRACT

The studies with the process of informing the students in education area has always been changing and developing. However, people's comprehending what they read and commenting on the subject are always intended and preferred processes in education area. In this study, hermeneutic, referred as a interpreting method, and the importance of hermeneutic in history science and education are emphasized. As a conclusion, scripts and documents can be interpreted by using hermeneutic science in history lessons. History lesson teacher should give the students opportunities to interpret, and comprehend the subject himself. It is advised that the teacher should find out what the students have learned and make them interpret the subject.

Key word: Hermeneutic, History Education, History

* Adıyaman Üniversitesi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi ulusoykadir@gmail.com

GİRİŞ

Hermeneutik anlayış günümüzde birçok alanda kendisini hissettirmektedir. Özellikle edebiyat, sanat, felsefe, teoloji, sosyoloji gibi alanlarda önemli çalışmalar yapılmaktadır. Yapılan bazı çalışmalarda hermeneutiğin tarih ve tarihselcilikle olan ilişkilerine de yer verildiği görülmektedir. Bilen (2001:17)'in belirttiği gibi “*Hermeneutik sosyolojik, felsefe tarih, edebiyat ve teoloji çevrelerinde bir sorgulama imkanı olarak durmaktadır. Bu sorgulama, edebiyat eleştirisinden, teolojik yorumlamaya, tarih biliminden doğa bilimsel yöntemlere kadar her türlü araştırma yöntemlerinin irdelenmesine yardım eder. Hermeneutik, düşünme kadar eylem yöntemleri üzerinde de araştırma, eleştiri, tahlil ve değerlendirme yapmaktadır*”.

Tarih boyunca anlama ve yorumlama iç içe olmuştur. Taşdelen (2006)'in de belirttiği gibi; anlama sorunu, metni farklı şekillerde okuyup anlayabileceğimizi ve önümüzde farklı anlama seçenekleri olduğunu gösterir. Çünkü anlayan öznenin anlama edimine kendi öznelliğini katarak anlamayı bir yorumlama etkinliğine dönüştürür. Bunun için hermeneutik oldukça önemlidir. Hermeneutik başlangıçta daha çok metinleri özellikle de kutsal metinleri anlama ve yorumlama girişimiyle beraber ortaya çıktı. Çünkü kutsal metinler üzerinde anlaşılması güç ve karanlık olan yerlerin anlaşılmasına yarayan bir nevi yorumlama sanat öğretisi olarak algılanmaktaydı. Sejdini (2000:7)'ye göre; “*aynı zamanda Hermeneutik metnin içeriğinde rastlanan çelişkiler başta olmak üzere, metnin çelişmemesi gereken birçok şeyle (mesela aynı türden farklı bir metin veya hâkim olan bir ideoloji veya siyasi akım) var olan çelişkilerin ortadan kaldırılması içinde kullanılmıştır.*” Tarih boyunca yorum yapma özellikle insanların anlamalarıyla ilişkili olmuştur. Özellikle ilahi dinlerin yayılması aşamasında; önce dinin kitaplarını okuma, okuyan kişilerden dinleme, dinlediklerini veya okuduklarını anlama ve bunların da sonucunda yorumlama olayı sıklıkla görülmektedir. Tarihte özellikle dini konularda yorum yapmak için dini iyi anlamak, dini konuları iyi bilmek, ilahi kitapların hem “zahiri” hem de “batini” olarak anlamlarını yorumlayabilmek son derece hassas bir konudur.

Tarih derslerinde öğrencilerden beklenen en önemli kazanımlardan birisi de okudukları, metni, parçayı veya belgeyi doğru anlamalarıdır. Çünkü özellikle yoruma açık belge ve metinler farklı anlamları ortaya çıkarabilir. Heidegger (1995)'in de belirttiği gibi, tarih bilimi, şiir ve biyografi gibi yazı

biçimleri, insanın davranış biçimlerini, kapasitelerini, becerilerini, kısaca tinsel yapısını anlamının ve yorumlamanın biçimleridir (Heidegger: 1995).

Tarih içinde Hermeneutik denince akla ilk Heidegger ve öğrencisi Gadamer gelir. Türkiye’de de hermeneutik alanında çalışmalar az da olsa yapılmaktadır. Türkiye’de Hermeneutik alanında önde gelen isimlerden bazıları Kamuran Birand, Sabri F.Ülgener ve Doğan Özlem’dir. Son yıllarda bu alanda yapılan tezler ve çeviri eserler ve makalelerde de bir artış olduğu görülmektedir.

HERMENEUTİK NEDİR?

Palmer (2003)’a göre, hermeneutik kavramı Yunanca bir fiil olan ve genellikle “yorumlamak” olarak tercüme edilen “hermeneuein”den ve isim olarak da “yorum” anlamındaki “hermeneia” dan gelmektedir. Hermeneuein ve hermeneia kavramları antik çağlardan günümüze kadar gelebilen birçok metin içerisinde değişik kalıplarda görülmektedir.

Hermeneutik, Antik Yunan Tanrısı Hermes, yer (insanlar) ile gök (tanrılar) arasında bağ kurucu ve yeryüzünde yukarının (tanrısal olanın) yorumcusu (hermesneuta) olarak kabul görmekteydi. “Hermenötik” kelimesi kaynağını Hermes’in bu fonksiyonundan alır. Hermenötik (Hermeneutics) sözcüğü bir metnin içrek (ezoterik) anlamının bulunması, bir metnin asıl maksadının anlaşılması anlamlarında kullanılmaktadır ve yorum ilmi olarak kabul edilir (<http:1>). Hermeneutik yaklaşım, felsefeyi (problemlerini, konularını ve bunlara ilişkin yaklaşım tarzını) tarihsel-kültürel gerçeklikle olan bağlantısı açısından ele almaktadır(<http:2>; Günay:3). Dilthey (1999)’e göre; hermeneutik bilimi “yazılı eserlerin açıklanması sanatının öğretisidir ve hayati öneme sahip eserlerin açıklanmasında ortaya çıkan değişik yönelimler arasındaki savaştan, kuralları temellendirme gibi zorunlu bir ihtiyaçtan meydana çıkmıştır.”

Hermeneutik bakış açısı sosyal olgu için açıklamanın doğasını ve sınırlarını aydınlatır. Bu açıklamalar sosyal dünyaya ilişkin bilgimizi oluştururlar; araştırmacılar, öğretmenler ve öğrenciler, zihinsel arayışlarının niteliğini ve ufku çizdiği için hermeneutik anlayıştan yararlanırlar. Hermeneutiksel ilkelerin değerlendirilmesi sosyal dünyaya ilişkin araştırmalarda nelerin nasıl elde edileceğini gösterir ve bu sonuçlar, temel olarak, öğretimi yönlendiren ve öğrenimi etkileyen tarz üzerinde etkili olurlar (Kissack;2002:177). Yiğit (2002: 30)’e göre; “Hermeneutik veya diğer bir deyişle “yorum bilgisi”nin geriye dönük uzamı Helenistik döneme

kadar gider ve bu dönemde klasik metinlerin örneğin Homeros'un metinlerinin yorum içeren açıklamaları ile göze çarpar ve Kitab-ı Mukaddes gibi kutsal metinlere yorum düşme olarak da belirginleşir. İnsanın anlam yüklü dünyasını anlama ve yorumlama yöntemi olarak hermeneutik 19.yüzyıldan itibaren bilimsel düşünüş tarzı içinde sürekli tırmanışa geçmiş ve metot sorununa yen bir açılım getirmiştir. Bu açılımla modern bilimin katı pozitivist niteliklerinin değişmezliği sarsılmış, modern bilimdeki nesnel tavır sorgulanmıştır (Yiğit;2002: 1).

Dilthey'e göre son dört yüz yıldır git gide zenginleşen bir hermeneutik yazını mevcuttur. 16 ve 17. yüzyıllarda İncil'in Protestanlık yönünden açıklanması söz konusu olmuştur. 18. yüzyıldan 19. yüzyıla geçiş yıllarında Schleiermacher, Schegel, Humboldt ve diğerleri psikolojik/tarihselci görüşten hareketle klasik ve İncil'ci hermeneutiğin dar kalıplarını kırmaya çalışmışlardır. Tin bilimi (Geisteswissenschaft) adı altında yorum bilgisinin felsefi temelleri Dilthey tarafından derince sorgulanmış olup, Max Weber, Rotchaker, Heidegger, Gadamer, Apel ve Ricoeur'un çalışmalarıyla Hermeneutik gelişmiştir (Özlem 1993).

Hermeneutik Friedrich Schleiermacher (1768-1834) ve Wilhelm Dilthey (1833-1911)'in felsefi çalışmalarında ortaya çıkmıştır. Hermeneutik 1960'lara kadar felsefe alanında hak ettiği yeri alamamıştır. Tâki Hans-Georg Gadamer'in çalışmalarında metot olarak kullanmaya başlanmasına kadar. Heidegger'in yardımlarıyla insanla ilgili bilimlerde genel bir metot olarak kullanılmaya başlanmıştır. Gadamer bize, hermeneutiğin uzun süre sadece anlama olarak bilinmesinin eksik olduğu konusunda yardımcı oldu, onun teorisiyle hermeneutiğin; sadece anlama değil, yorumlama, açıklama, yorumlamaya yeltenme, söyleme, olayları mantık üstüne oturtma, dünyadaki varlıkları anlamada bir model ve tarz olarak karşımıza çıkardı (Chan;1984).

Hans Georg Gadamer, yorum bilgisine (hermenötik/hermeneutik) yaptığı katkıyı Hakikat ve Metot (Truth and Method) adlı kitabını altmışlı yaşlarında yazmasıyla yapmıştır. Onun yorum anlayışı; "*anlamı*", yorumcunun noktasında arayan bir duruşa dayanır. Maksatçıların tersine o anlamın aktörün (agent) bağlamında sabit olmadığını tam tersine yorumcunun durduğu noktadan çıkarılacağını belirtir. Örneğin Fatih'in kardeş katlini uygun gören yaklaşımının anlamı Fatih'in zihninde değil yorumcunun verdiği anlamda aranmalıdır. Dolayısıyla eylem ile yorumcu arasında dinamik bir süreç söz konusudur. "Anlam sabit değildir, nitekim her yorumcunun belli bir eyleme farklı anlamlar vermesi bundandır. Kutsal metinlerin yorumunda bunu görmek daha kolaydır. Bilindiği gibi Katolik

görüŖ daha sonra Protestan anlayışını doğurmuştur. Bu anlayışta bile Kalvenizm ve Luther'in farklı yorumları söz konusudur” (http:3).

Genel anlamda kullanılan hermeneutik kavramı, “*daha çok anlaşılması güç ve metnin genel anlamı içerisinde ortaya çıkabilecek, önlenmesi var olanlarında yorumlama sayesinde bertaraf edilmesi*” için kullanılmıştır (Sejdini;2000:13). Gadamer hermeneutiği, geleneksel olarak geliştirmek ve bilgiyi aramak, bulmak için bir rehber olarak görmüş ve hermeneutiğin bilgiye ulaşmada önemli bir yeri olduğunu belirtmiştir. Çok eskileri sevmek ve inanmak, doğarken eski bilgilerle doğmadım ama ben eskileri seviyorum o zamanlarla ilgili bilgiler arıyorum dersiniz; hermenetik, sizin o yıllarla ilgili düşüncelerinizde size yardımcı olur, düşüncelerinizin gelişmesini sağlar (Nuyen;2004). Hermeneutik, teorik çalışmalarda metinleri anlama, açıklama ve yorumlamada yardımcı olur. Beardslee (1979)’a göre; Hermeneutik yönteminde dikkat edilmesi gereken hususlar vardır. Bunlar; “sezgi”, “geçmişini yeniden yaşamak”, “çevreyle kaynaşmak”, “tüm çabaları doğrulamak”. Bu sayede bilimsel çalışmaların, yeni keşifler yapmak ve bilimsel olarak yeni biçimler ortaya koyması gibi durumları ortaya çıkar. Birand (1998: 22-23)’a göre, “insan ruhunun ve tarih dünyasının derinliklerini kavrayan Dilthey, manevi dünyanın, insanın iç hayatından çıkan, içten yaşanılabilen olgulardan kurulduğunu kavramıştır. Tarihin akışı içinde ortaya çıkıp gelişen manevi kurum ve oluşumlar, historik ve sosyal gerçeklik içinde objektifleşen yaşantının ifadeleridir. Yaşantının bir ifadesi olan hayat denemeleri, historik ve sosyal dünya içinde objektifleşmişlerdir. Bundan dolayı, bu dünyanın kavranması, bir anlama metoduna göre işlenmesi ile mümkündür”.

HERMENEUTİĞİN ÖNEMİ

İnsanlar her zaman yanlış anlaşılma ile karşı karşıya gelebilir. Bu sebeple anlama özellikle, “*doğru anlama*” hermeneutik için oldukça önemlidir. Bu öneminden dolayı hermeneutik evrensel bir özellik taşımaktadır. Doğru anlama için anladıklarımızı doğru yorumlayıp insanlara aktarabilmek için o dili çok iyi bilmek zorunda olduğumuzu unutmamalıyız.

Hermeneutikle özellikle dini, tarihi, edebi metinler anlaşılma ve yorumlanmaya başlanmıştır. Dinler tarihine bakıldığında ister Yahudilik, ister Hıristiyanlık, isterse Müslümanlık olsun her din için, inananlarının anlama ve yorumlamaları önemli bir yer tutmaktadır. Örneğin Müslümanlıkta kutsal kitap olan “*Kuran’ı Kerim*” din adamları tarafından

yorumlanmıştır. Bu çerçevede “Tefsir” bilimi gelişmiştir. Bu çerçevede hem “*Kuran*” anlaşılmaya, hem de yorumlanmaya başlanmıştır.

Friedrich Ast’a göre; yorumlanacak eserin hem şekli hem de içeriği kapsanmalıdır. Gustav Spet’e göre; Ast anlamayı üç şekilde göstermektedir. Bunlar:

*Tarihsel olanı yani eserin içeriği bağlamında,

*Gramer yani dilin formu bağlamında,

*Tinsel olanı, zamanın genel ve mucidin tikel tını bağlamındadır (akt: Sejdini;2000: 46). Ricoeur’a göre; bir metni yorumlamak üç boyutlu bir yorum edinimi gerektirir. Metnin yorumu “bir okurun metnin arkasındaki yazarı anlamak istediği anlamına gelmektedir), yorumu yapanın dünyasının yorumu (yorumcunun kendi yorumsal ufkunu anlama çabasıdır), yorumcunun beninin yorumu(yorumcunun belirlenmiş bir ego temelinde edimde bulunup bulunmadığını takdir etmektir” (Jeanrond; 2007). Hermeneutik, metinlerin iyi bir şekilde anlaşılıp yorumlanması için büyük önem taşır. Bunun için anlama çok önemlidir. Boeckh, anlamının gerçekleşebilmesi için iyi bir alt yapının olması gerektiğini savunur. Bu alt yapı yorumcu ile yorumlanan nesne arasındaki mesafeyi kapatma imkânını yorumcuya verecek yani yorumcuyu anlamanın eşiğine getirecek donanımdır. Bu donanımı anlama olayında aktif hale getirmeye “yorumlama” adı verilir. Boeckh’e göre dört çeşit yorumlama vardır: 1. Gramatik, 2. Tarihsel, 3. Jenerik veya Türsel, 4. Bireysel. Gramatik yorum olmadan metni konuşurmak; tarihsel yorum olmadan metnin zamanını bilmek; jenerik yorum olmadan metnin ne tür bir metin olduğunu bilmek ve bireysel yorum olmadan metnin kendine özgü anlamını ortaya çıkarmak mümkün olmaz (akt: Tatar;2004: 24-25).

Hermeneutikte yazarın ne dediğine mutlaka bakılacak ama ne demediğine de bakıldığı zaman okunan metin daha anlamlı olacaktır. Palmer (2003)’in aktardığına göre; Heideger Kant’ı yorumlarken sadece yazarın ne dediğini söylememektedir, böyle olursa gerçek bir yorumun başlaması gerektiği yerde durmak olur. Heideger, daha ziyade metnin ne söylemediğini araştırır. Metinde yazarın söylemediği ama metinde ulaşılabilecek bilgilere ulaşmaya çalışır. Herodot, özellikle tarihin yorumlu anlatımının ilk temsilcilerinden olup, olayları sadece kaydeden değil, olayların sebep sonuç ilişkilerini de vermeye çalışan bir alıcı konumundadır. Aristo’nun “anlama ve yorumlama” sorunlarının incelenmesi için felsefeye kazandırdığı hermeneutik/yorumlama kavramı, Türk-İslam kültüründe mantık sanatının

ikinci üstadı sayılan Farabî ile kullanılmaya başlamıştır. Aristo'nun "Peri hermeneias" risalesini O, bu manada yazmış olduğu El-İbâre adıyla şerh etmiş ve bu risalesi mantık kitaplarında yer almıştır. Platon ve Aristo'nun "önerme veya yorumlama" anlamında kullandığı "hermeneutik" (yorumlama/tabir etme) terimi zamanla üç kavramsal anlamda kullanılmıştır:

a. Bir manayı açığa çıkarmak, beyan etmek, dile getirmek. Okumak için önce anlama, anlama için de okuma gereklidir. Anlamanın zorluğu da karmaşıklığı da bu noktada düğümlenir. Metni anlama faaliyetinde parça-bütün ilişkisi söz konusudur. Metnin bütünü, onu oluşturan kelimeler, kelime grupları, cümleler ve ibareler sayesinde anlaşılabilir. Metnin parçaları da metnin bütünlüğü içinde anlaşılabilir.

b. Bir sözü bir başka sözle aydınlatmak, açıklamak, açılmak, tarif etmek, bildirmek. Açıklama, bir kavramı sözle ifade etme değil, bir durumu sözle ifade etmedir. Aristo'nun kullandığı anlamda, "doğrulama" ve "yanlışlama" bekleyen bir ifadedir. Klasik mantıkçılar yorumlama anlamında "ibare" kelimesini kullanırlar. Yorumlamanın yöntemi, yorumlama süreci içinde şekillenir. Açıklama, var olan bir anlam ve yönelim ufku içinde yapılmaktadır. Bu yönelim ve kavrayış alanına "ön-anlama" denir. Yorumlayan/alımlayan özne, bir durumu, bir konuyu, bir nesneyi önceden, yani bir ön anlama ile anlayabiliyor ki açıklama da bu açıdan onun anlam ufkuna girmektedir.

c. Çeviri, anlamayı sağlamak üzere yapılan özel bir yorumlama biçimidir. Çevirmen, iki dil arasında gidişli-gelişli aracılık yapan kişidir. Çevrilecek metnin dünyası ile okuyucunun dünyası arasında köprü olur. Çeviri, bazen aynı dilin farklı devirleri içinde yapılabilir, sözelimi Göktürk abidelerindeki Türkçe bugünün Türkçesine çevrilerek "anlama" gerçekleşir. Çevirmen, çeviri sürecinde gramatik, tarihî ve metinle ilgili pek çok araçla çeviriyi yapar.

Her üç anlamda da yorumlama faaliyeti, yabancı, kapalı, zaman ve mekân farkıyla uzaklaşmış bir ibare, metin veya nesneyle aşinalık kurmayı sağlar. Başka bir dilden aktarılan veya aynı dilin farklı zaman süreçlerinden uzaklaşan anlamı kapalı edebiyat eserlerini anlaşılır kılmak için yorumlama yapılır. Mevlana'nın Mesnevîsi, Yunus Emre'nin bazı şiirleri, Sadi'nin Bostan ve Gülistan'ı ile Hafız'ın Divan'ının her çağda Türkçeye defalarca çevirisi yapılmış, şerh edilmiş, adeta edebiyatın içinde bir "şerh edebiyatı" doğmuştur (Genç;2007: 393).

Skolâstik dönemde görülen metin yorumu ve analizleri, Antikite'nin yaratmış olduğu büyük uygarlığı kavrama ve yorsama uğraşısıdır ve bilim tarihçileri bu uğraşmayı yani ortaçağda görülen Antik Yunan metinlerinin yorumlanması çabalarını, yeniçağda aydınlanma hareketine önemli hazırlıklar olarak nitelerler (Yiğit;2002: 9).

Tatar (2004)'e göre; aydınlanmacı hermeneutik anlayışının önemli temsilcilerinden olan Chladenius hermeneutiği “ *bilgiyi yorumlama çabasıyla elde edenlere yardımcı olan bir sanat formu olarak değerlendirir.*” Buna göre yorum metinlerin sözel açıklaması (verbal explication) olarak pedagojik ve pragmatik karaktere sahiptir. Onun bu tutumunun gerisinde, makul olarak ve dilin kurallarına uygun düşecek şekilde yazarın kendi fikirlerini açıklıkla dile getirmiş olması durumunda metinleri anlamamanın bir sorun teşkil etmeyeceğine olan inancı bulunur. Chladenius akli, doğru yorum ve anlamamanın zemini olarak kabul eder. Bu zemin yazar ve yorumcu tarafından paylaşılan ve metinde somutlaşan bir şeydir (Akt:Tatar:2004) .

Ricoeur hem anlamamanın hem de açıklamanın, her yorum ediminde zaruri adımlar olduğunu vurgulamaktadır. Ricoeur insanların farklı metotlarla yapabilecekleri yorumlarda, kendi yeterliliklerini kanıtlamaları gerektiğini belirtmektedir (akt:Jeanrond;2007).

Gadamer'in tümel felsefe olarak kavradığı Hermeneutik, “anlama”ya dayanmıştır. Esasen “yorumlama”, “anlamaya” sonradan katılan, bir eylem değildir. Tersine anlamak demek, daima yorumlama demektir ve yorumlama da anlamamanın biçimini, somutlaşmasını gösterir. Bunun edebî esere uygulanması şu şekilde olabilir: Bir edebiyat eseri, yahut bir kültür eseri, tarihin, kültürün ve insan ruhunun dışı vurumu olarak bir varlık kazanır. Dolayısıyla varlık kazanan her kültür varlığı, hatta en basit bir metin bile anlam varlığına sahiptir. Sanat eserini anlamak, onu aynı zamanda yorumlamak demektir. Böyle olunca Hermeneutik, dar anlamda, sadece bir yöntem değil, bir yorumlama teorisi ya da bilimi olur.

Gadamer, işte bu “anlam varlığını” anlamaya çalışır. Ona göre anlamamanın nesnesi (obje) “öz”dür. Bu özü anlamak için geliştirdiği anlama teorisi edebiyat kuramcılarını, “tarihsellik”, “durumsallık”, “ufuk” kavramlarıyla çok etkilemiştir. Ona göre; bir edebî eseri anlamak, o eserde kendi tarihliğini bulmak demektir. Tarihîlik ise bilim tarihiyle ilgili değildir. Anlama yalın bir eylem değil, hayat tecrübesinin yapısına bağlıdır. Anlama tarih tarafından belirlendiği kadar; tarih de bizim onu anlamamız tarafından belirlenir. Tarih, insanın onu anlaması ve yorumlamasıyla oluşan bir tekâmül

sürecidir. Ancak bu noktada anlayanın yani özne'nin, içinde bulunduğu durum'un idrakinde olması gerekir. İnsan, "şimdi" denilen hâlihazır zamanın içinde yaşamakta olan bir varlık, bir özne'dir. Heidegger'in "işte şimdi burada" olmanın getirdiği bir "durum" içinde "olmak" önemli bir haldir, bir duruş-yeridir. Böylece "durum" kavramı, "ufuk" kavramını yaratır. Ufukun genişlemesi, şimdi'nin bir bilinç genişliğine kavuşması veya bilincin kendisini tarihî olarak kavraması demektir. "Şimdi", "geçmiş"i değil; geçmişe ait tarih bilinci, şimdi'yi belirler. "Şimdi"nin, "ufuk"lara sürekli giderek tarihin ya da onu temsil eden "gelenek"nin içinde eritilmesi "anlama"yı sağlar. "Yaşanan şimdi'nin ufku, yaşanmış bir tarihsel ufuk ile bütünleşir. Böyle bir süreç, anlamak dediğimiz süreci oluşturur.

Anlamak, bu anlamda insanın, içinde yaşadığı "şimdi" bilincini tarihe aktarması, tarihin içine yerleştirmesidir. Burada, birbirinden, farklı iki ufuk mu vardır? Biri, 'anlayan', insanın içinde yaşadığı ufuk, öbürü de, 'anlayanın' kendi içine yerleştirdiği ufuk. Buna göre, şimdi'yi tüm zamanın akışından çıkarıp bir ufuk olarak soyutlayamayız. Şimdi'ler sürekli olarak birbirine eklendiği gibi, "şimdi ufku" da sürekli olarak "öbür ufuklara" eklenir. Buradan da ufukların hareketliliği doğar, böylece ufuklar hareket edene göre değişirler. Hatta bu "şimdi ufku" için değil, aynı zamanda "geçmiş ufuklar" için de geçerlidir. Kendisinden insan hayatının doğduğu gelenek biçiminde var olan geçmiş ufku da sürekli olarak hareket içindedir. Ancak gerek şimdi, gerekse geçmiş ufuklar birbirinden ayrılamaz, buna göre "anlamak" işte bu şimdi ufkunu tarihsel ufuk içinde eritmek, kaynaştırmaktır. Böyle bir erime içinde eski ve yeni birbirini ortadan kaldırmaksızın, daima ve yeniden canlı bir şekilde gelişirler. Ancak bu durumu, geçmişle bir "özdeşleşme" saymak ve anlamamak gerekir. Gadamer, bu hususu çok güçlü bir dünya görüşü ve tarih bilincine sahip olmakla çözer (Genç;2007:397-398).

Genel anlamda hermeneutikinin önemi iki temel işlevine göre anlaşılabilir. Bu temel işlevlerden birincisi hermeneutikinin yorumlama, dolayısıyla doğru anlamaya getirdiği kurallar; ikincisi ve belki de en önemlisi, hermeneutikinin felsefe ve hatta bütün tın bilimlerine, doğa bilimsel yöntemden bağımsız ve aynı derecede değerli bir metot imkanı sunmasıdır (Sejdini;2000:15).

TARİH EĞİTİMİNDE HERMENEUTİĞİN YERİ VE ÖNEMİ

Tarih, insan toplumlarının gelişimiyle ilgilenir; siyaset, toplum ve iktisat tarihi gibi alt dallara ayrılır. Tarih çalışmaları, kimlikleri ve akademik saygınlıkları bu yüzyılda ortaya çıkan ve saygın hale gelen antropoloji, sosyoloji, psikoloji ve ekonomi gibi özelleşmiş alanlarla da ilgilendirilir (Kissack;2002:173).

Savile (1978)'e göre; tarihin amacı...geçmiş günümüzle mukayese ettirip ders aldırmaaktır. Tarih geçmiş çağlarda olanlardan ders almamıza çağdaş standartlar ölçüsünde doğru rehberlik eder. Böylece günümüzdeki insanların durumlarını görmemize geçmişle kıyaslamamıza fayda sağlar olumsuzluklara düşmememize pozitif yönde engel olur. Eğer biz geçmişteki insanların yaşam şifrelerini kullanmak istiyorsak onların yaşantısındaki şifrelerden anlamlı sonuçlar elde etmeliyiz. Tarihin ortaya çıkışından beri her nerede bir olay varsa bunları yorumlamak fikir üretmek önemlidir. Geçmiştekilerin yaşantısındaki şifreleri çözüp bize anlamlı sonuçlar vermesi de oldukça önemlidir. Geçmişin günümüzü etkilemesini önleyemeyiz.

Tarih bilinci, kişinin tarihsel zaman içinde kendini konumlandırabilmesi, sosyal olayları bu konum ve konumun getirdiği değerler sistemi ile oluşan perspektiften yorumlayabilmesini sağlayan zihinsel beceri olarak anlaşılabilir (Şimşek;2006:70). Safran (2006:38)'a göre; "Tarih dersinde kanıtı yorumlayarak bilgiye ulaşması istenen öğrenci, başarılı olabilmek için hem eski bilgilerini canlı tutmak, hem de onları kullanmak zorunda kalmaktadır." Burada dikkat edilmesi gereken hususlar da vardır. Bunların başında öğrencinin okuyup anlaması ve yorumlaması beklenen metin veya kanıtın öğrencinin yaş seviyesine, tarihi bilgi alt yapısına ve dil yeteneğine uygun olması ve öğrencinin okuduğunu anlayabilmesi gerekmektedir.

Herder'e göre tarih bilimi ve tarih felsefesinin başvuracağı kavrayış tarzı, "anlamadır." Çünkü tarih bilimi de tarih felsefesi de tarihsel olayları bu olayların yönlendiricisi ve güdümleniyicisi olarak kabul ettiği ide, norm türünden motiflerle tanımaya çalışır. Bu motifler her şeyden önce insanın kendi tininden çıkan doğada karşılığı olmayan şeylerdir. Bu nedenle, tarihsel olayların kavranabilmesi için, insan kaynaklı motifler ile bunların güdümlendiği insan eylemleri arasındaki ilişkinin anlaşılması gerekir (Özlem; 2001:77).

Hermeneutiğin ülkemizde, özellikle sosyal bilimler alanında etkili olmasını beklediğini belirten Özlem son yıllarda gitgide artan teolojik

hermeneutik çalışmaları konusunda şunları söyler: "Son zamanlarda, İslam'ı ve onun başlıca kaynağı olan Kur'an'ı yeniden yorumlama ihtiyaç ve arzusunun ülkemizde artmış olmasını ve bunun için hermeneutik yönteme başvurulmasını pek tabii ki olumlu buluyorum. Bununla birlikte şunların altının çizilmesi gerekir: Dogmasız dinsel teoloji hiç olmaz; bu nedenle en incelmış bir dinsel ideoloji bile felsefeyle bağdaşmaz. Felsefi hermeneutiğin çerçevelediği yorumlama faaliyeti, dogmatik yorumlamayı ve bunun ürünü olan yorumları ve onların ışığında gerçekleştirilen dinsel/teolojik değişimleri de, diğer insani/kültürel/tarihsel ürünler yanında anlamayı hedefler." Özlem, bu saptamalardan hareketle, nasıl bir yorumlama tarzına ihtiyacımız olduğunu şöyle ifade eder: "Dolayısıyla bizim ihtiyaç duyduğumuz yorumlama tarzı, dinsel/dogmatik yorumlama tarzından daha öncelikli olarak, devletinden ekonomisine, sanatından diline, sosyal tabakalarından örf ve adetlerine kadar, tarihimizin tüm görünümüne yönelik bir yorumlama tarzıdır (http:4; Günay:11).

Dilthey tarihi, bizim karşımızda bir nesne olarak duran geçmiş bir şey olarak anlamaz. Tarihsellik insanın doğması, yaşaması ve zaman süreci içerisinde ölmesi gibi zaten nesnel olarak belli olan konuları da göstermez. Tarihsellik iki anlama gelir:

1. İnsan kendisini içe bakış yoluyla değil hayatı nesnelleştirmek suretiyle anlar. "İnsanın ne olduğunu sadece tarih ona söyleyebilir." Diğer bir ifadeyle kişinin kendisini anlaması doğrudan değil dolaylıdır. Bu anlayış geçmiş dönemlerde oluşturulmuş ifadeler arasından hermeneutiksel bir dönüş yapmalıdır. Tarihe bağlı olduğu için insan, temelde ve zorunlu olarak tarihseldir.

2. İnsanoğlu kendi özünü değiştirme gücüne sahiptir bu sebeple insan kendi yaşantısını değiştirme hürriyetine de sahip olduğu söylenebilir o gerçek ve asli yaratma gücüne sahiptir. Tarihselciliğin doğurduğu bir diğer konu ise kişinin tarihten kaçamayacağıdır. Çünkü o, tarih içerisinde ve sürecinde ne ise odur. "İnsan tabiatının bütünlüğü sadece tarihtir." Hermeneutik teoriye göre insan sürekli geçmişi yorumlamaya bağlıdır. Bu sebeple insanın kendisini her zaman kendi fiil ve kararlarında mevcut bir mirası ve geçmişten gelen paylaşımlı bir dünyayı yorumlamak suretiyle anlayan "hermeneutiksel canlı" olduğu söylenebilir. Modern hermeneutik, kendi temellerini tarihsellik içinde bulmaktadır (Palmer:2003).

Hermeneutik felsefe geleneğinde "tarihsellik" ve "tarih bilinci" temel kavramlar arasında yer alır. Tarihselciliğin bir bilgi felsefesi olduğu kadar, bir özgürlük felsefesi ve bir siyaset felsefesini de içerdiğini belirten Özlem

(1999:211)'e göre; "ahlaksal ve siyasal açıdan saptanması gereken en önemli husus şudur: Evrenselcilik, tarihsellik bilincinden yoksun insanın bir bilimsel tavrı olmakla kalmaz hatta o, daha çok, özellikle siyasette, güçlülerin güçsüzleri ikna ve bağlı olarak aynı güçsüzlerin bireysel olarak ahlaken ve toplumsal olarak siyaseten hegemonya altına alma konusunda yararlanılan en güçlü araç da olur. Tarihsellik bilincinden yoksun insanı ve insan topluluklarını ise, evrensellik fikrine inanmaya ikna etmek zor değildir" (<http://5>; Günay:9-10).

Tarihsellik, tüm toplumlar için tarih-üstü, zaman-üstü değerlendirmelerin olamayacağı, her çağın kendine özgü bir gerçekliğe sahip olduğu fikrine dayanır (Vesek;2004:5). Habermas'a göre, tarihsel-hermeneutik bilimler nesnelliklerinin temelini etkileşim ya da iletişim bağlamında bulurlar. Bu disiplinler, eylem yönelimini mümkün kılan yorumlar sağlamak suretiyle karşılıklı anlama amacına dönük pratik bir ilgiye hizmet etmektedirler. Söz konusu disiplinler empirik-analitik bilimlerin tam tersine nesnelere manipüle edici ya da araçsal bir ilişkiyi değil, öznel arasında karşılıklı anlama ilişkisini gerekli kılmaktadır (West, 1998). Modern tarih eleştirilerinde hermeneutik önemli yer almaktadır. Avrupa'da Reform ile birlikte eleştiren tarih metodunun yükselmesi hermeneutiğin yeniden düzenlenmesini meydana getirmiştir. Çünkü önceleri sadece kutsal kitaplarla ilgili çalışmalarda kullanılıyordu (Ebeling:1964).

Tarih konularını işlerken öğretmen farklı yorumların olabileceğini düşünerek hareket ederse, öğrencileri için ezberlemenin yetersiz olduğunu, onların kendi anlama yeteneklerini kullanabilmelerinin yolunu da açmış olacaktır. Özellikle soyut öğrenme dönemine girmiş(öğretmenlerin genel kanısı 11 yaşında soyut öğrenme dönemi başlar) öğrencilerde, daha önceki yıllarda öğrendikleri bilgiler sayesinde onlarda özgün bir anlamayı gerçekleştirecek birikim, yaşantı ve kendine özgülük oluşturulmalıdır. Tarih öğretmeni, öğrencinin işlenen konularla ilgili yorumunu yapmasına ve öğrencinin kendi anlamasını gerçekleştirmesine olanak sağlamalıdır.

Özellikle tarih derslerinde okunan belge, vesika ve önemli konular hakkındaki yazıların doğru anlaşılması çok önemlidir. Tarihi kaynakların doğru anlaşılması ve doğru yorumlanması oldukça önemlidir. Tarih öğretmenleri veya tarih konularını işleyen sosyal bilgiler öğretmenleri doğru anlamının önemini nasıl gerçekleştireceğini öğrencilere anlatabilmelidir. Tarih dersi öğrencideki yorum gücünü ve yaratıcı düşünce yeteneğini geliştirebilmelidir. Bunun için öğrencilerin okuduklarını anlamaları ve yorumlamaları oldukça önemlidir. Okuduğunu anlayamayan,

yorumlayamayan çıkarımlarda bulunamayan bir öğrencinin tarih dersinden çok büyük kazanım elde etmesi beklenemez.

Okuma, anlama ile ilgili bir süreç olduğu için, yazınsal iletişimin adresine yönelik olarak hermeneutik bir yaklaşımın felsefi anlamda temelini oluşturur. Klasik hermeneutik, metinlerde yatan veya bulunduğu varsayılan anlamları ortaya çıkarmaya çalışan bir “yorum” öğretisidir. Nayhauss (1995)’a göre Gadamer, “hermeneutik” kavramıyla anlama yöntemini kast etmez, ona göre hermeneutik “anlama sürecinin bağımlı olduğu koşulların aydınlatılmasıdır. Hermeneutik için söz konusu olan yalnızca kültürel mirasın insanı nasıl etkilediğidir (akt: Tepebaşılı; 2006:607).

Anlama, yorumlama gibi hermeneutik eylemler, bilinçli insanların kullandığı yöntemler arasındadır. Özellikle tarih derslerinde geçmişi anlayıp, geleceğe yön verebilecek insanlar yetiştirirken hermeneutik bilimini mutlaka kullanmak gerekmektedir. Çünkü okuduğunu anlayamayan veya yanlış anlayan kişilerden olumlu ve mantıklı bir yorum beklemek akılcı değildir. Yorum yapabilmek için sadece yazılı metinleri okumak ve okuduklarından anladıklarını anlatmak yeterli değildir. Aynı zamanda anlatılan, söylenen bilgileri de anlayıp yorumlamak önemlidir. İyi bir okuyucu ve dinleyici olmak hermeneutiğin düzgün kullanılmasında oldukça önemlidir.

Tarihi bir metni veya olayı yorumlamak son derece önemlidir. Tarihi olayları, metinleri yorumlamak için yorumcunun konuyu anlaması ve objektif olması son derece önemlidir. Yiğit (2002)’in de belirttiği gibi yorumcu; hem kurguyu oluşturabilmeyi, olguyu betimlemeyi başarabilen hem de genel geçerliliğin standartlarını belirleyebilendir.

Hermeneutik alanında çok önemli bir yere sahip olan Wilhelm Dilthey’in araştırmalarında ele aldığı konuların çeşitliliği şaşırtıcı boyutlara varmasına rağmen, araştırmaları bir bütün olarak ele alındığında, “*tarihin insan hayatını anlamada anahtar olduğu inancına sahip olduğu*” fikri görülmektedir (Sejdini;2000:65).

Dilthey’in anlayışında yaşam asli olarak tarihsel bir belirlenişe sahiptir. Tarihsellik; tarihi bizden ayrı olarak karşımızda duran geçmişin bir nesnesi olarak düşünmemektir. Buna göre insan ile iç içe bulunmaktadır ve sadece tarih sayesinde kendisinin ne olduğunu anlayabilmektedir (Sejdini;2000:65). Yani Dilthey’e göre; “*tarih hayattan ayrı olan bir şey değildir.*” Her şey tarih sayesinde anlaşılabilir olmaktadır.

Tarihi metinleri açıklamak çok önemlidir. Çünkü objektif bir yorum yapılabilmesi için yazarın niyetinin, bakış açısının, psikolojik niyetinin iyi

bilinmesi gerekir. Yazarın metni yazarkenki niyeti metnin anlaşılma ve yorumlanması sürecini doğrudan ilgilendirir. Çünkü tarihçilerin yazdıkları olayı etkileyebilecek bir dünya görüşü ve tarihçilik geleneği vardır. Tarihte olayları yaşayan, deneyim sahibi olan, anlayan, anlatan, aktaran hep insandır.

Dilthey'e göre de, insanın bu özelliği çerçevesinde toplumsal yaşamdaki olayların tarihsel ve öznel olarak anlaşılmasını sağlamak amacıyla, toplum bilimine özgü bir yöntem olarak "hermeneutiği" ileri sürmüştür (akt: Yiğit;2002: 32). Hermeneutiğin sosyal bilimler için yöntem olması gerektiği görüşü ilk defa Dilthey tarafından ortaya atılmış ve temellendirilmiştir. Dilthey tarihselcidir ve insanın, hayatına dair her eğilimin tarihsel bağlamından kopuk olamayacağı iddiasındadır (Yiğit;2002: 47). Hegel'e göre tarih, biblikal metinlerin felsefi yorumunun özel bir sonucuna işaret eden bir terimdi, fakat Hegel'den sonra tarih, bütün biblikal yorumun çatısı oldu (Jeanrond;2007:196).

Tarihsel bilinç, kişinin kendi kavrayışına yön veren ön yargılarının farkına varmasını gerektirir veya onun dile getirdiği üzere "Anlama bir etki türü olduğunu ispatlar vekendisini bir etki olarak tanıır. Gadamer etkili tarihsel bilincin, bireyler arasında vuku bulan ben-sen ilişkisine benzer bir şey olduğunu öne sürer (Hekman;1999). Saf olmayan bilgiyi ayırt edemediğimiz ve tanımlayamadığımız sürece, onu saf bilgiden ayıramayız (Hekman;1999: 17). Yani tarihsel önyargılardan uzak durmak tarafsız bilgiye ulaşmak tarihi bir metni yorumlamada en önemli olaylardan biridir.

Tarihle ilgili metinler yorumlanırken insanlar kendi sınırlı bakış açılarını giderebilmeli ve özgür düşünebilmelidirler. Çünkü Humboldt'a göre, tarih asla teolojik bir ideal bütünlük açısından kavranamaz. Tarihçinin yapabileceği tek şey, kendi başlarına dağınık halde bulunan tek tek somut tarihsel olayları aralarında ilişkiler kurarak belli bir bütünlük ve tutarlık içinde kavramaya çalışmaktır. Bu bütünlük ve tutarlık sonuçta tarihçinin kendi yaratıcı hayal gücüyle tarihsel olaylara bakarken, onları anlamlı hale getirebilmek için ürettiği şeydir. Humboldt tarihçi ile tarihi olay arasındaki tarihte etkili olan dünya görüşünün ortak paylaşımı ve kavranışı ile aşıldığını kabul eder (Tatar;2004). Yani tarihçinin kendisi ile tarihi olay arasındaki boşluğu aşmasını sağlayan bir dünya görüşü veya tarih geleneği mevcuttur.

Droysen hermeneutiği genel bir tarihsel anlama kuramının zorunlu bir parçası haline getirir. Tarihsel materyali araştırma faaliyetine dayalı olan anlama çabası, eleştiri ve yorum olmak üzere iki süreci barındırır. Eleştiri,

tarihsel metinlerin güvenilirliğini tespit etmek, yorum ise bu metinlerde açığa çıkan tarihsel olguları değerlendirmek ve açıklamaktır (Tatar;2004).

Tarih derslerinde tarihsel olguların dışında yapılan değerlendirmeler sübjektif bir hal alır. Ancak tarihi yorumlarken objektif olmaya çalışmak en büyük erdemlerden birisi olsa gerek. Tarihi yorumlamayı herkes yapabilmelidir. Güngör (1995)'ün belirttiği gibi; tarihin yorumlanarak, insanlık için anlam kazanmasının kaçınılmaz olduğunu hepimiz kabul etmek zorundayız. Bu yüzden, sadece bilim adamları, filozoflar, mütefekkirler değil, halk yığınları da tarihi yorumlamalıdır (Güngör 1995: 72).

SONUÇ

Bir eseri veya belgeyi anlamak, onu izah etmek, yorumlamak insanın zihninde şekillenmiş olanın yeniden imal edilmesi ve üretilmesidir. Anlamada ve yorumlama esnasında okunan metnin dilinin anlaşılabilirliği ve sadeliği oldukça önemlidir. Okunan metnin dili ağır olursa okumayı gerçekleştiren kişi metni tam olarak okuyamaz ve metni doğru yorumlayamaz. Unutulmamalı ki anlamak ve yorumlayabilmek insanın en önemli özelliklerindedir. Doğada sadece insan anlar ve yorumlar.

Her eser dönemin kendine özgü koşulları dikkate alınarak yorumlanırsa daha anlamlı olacaktır. Çünkü değişen sosyo-ekonomik vb kültürel, siyasi gelişmeler insanların bakış açılarını değiştirmektedir. Jeanrond (2007:127)'un belirttiği gibi; *“her okur, çeşitli açıklayıcı hareketler tarafından sınanan kendi özel okuma perspektifi tarafından bildirilen ve sevk edilen metni anlayacağından, böylece zuhur eden metnin anlamı, her zaman bireysel okurların yeterliği ve performansına göre biçimlenecektir.”*

Metinlere yapılan yorum yorumcunun metine yüklediği anlama göre değişkenlik göstermektedir. Okunan metne sorulan sorular, yorumcunun yorumunu etkileyecektir. Tarihi bir metni okuyan kişi genellikle kendi zamanı ile o zaman arasında bir mukayese yaparak yorumlamaya gidecektir. Yorumcunun görevi bir olayı açıklayacak en uygun ifade tarzını bulmaktır. Yorumcunun okuduğu metnin dilini yazan kişi kadar yorumcunun da dil bilgisinin iyi olması gerekir.

Yazarın metni yazarken düşündükleri ile okuyanın anlaması ve yorumu bir birini tutmayabilir. Yazar ile yorumcunun fikirleri objektif olmalı ki birbirine yakın bir düşünce ortaya çıkabilsin. Hermeneutikte; yorum yapacak veya yapan kişi yazarın niyetini sorgulayabilir veya onun ne düşünmüş olabileceğini dikkate alabilir. Tarihinin görevi olayların tarihsel

etkisini ortaya çıkarmak, onların geçmiş hakkında söyleyebilecekleri şeyi yorumlamaktır.

Tarih dersinde hermeneutik bilimi kullanılarak aynı metinden öğrencilerin farklı anlamlar çıkabildiği görülebilir. Tarih öğretmeni, öğrencilerinin yorum yapmasına ve konu ile ilgili kendi anlamasını gerçekleştirmesine fırsat vermelidir. Öğretmen öğrencilerin ne anladığını öğrenip, anlatılmak istenilen doğru sonuca öğrenciyi ulaştırmalıdır. Okuma, dinleme, anlama ve yorumlama eğitimde çok önemli yöntemlerdir. Okumadan dinlemeden anlama olamaz, anlaşılmayan bir konuda da sağlıklı yorum yapılamaz. Öğrencilerin aynı metin üzerindeki farklı anlama durumları üzerinde durulacaktır. Tarih dersinde yer, tarih, kişi adları anlaşma maddelerini ezberleme sürecinde yorum yapma durumu söz konusu değildir. Ancak olayların etkileri, olayı yapan kişilerin düşünceleri, olaylarla ilgili belgeleri inceleme ile olaylarla ilgili analiz ve sentez sürecinde mutlaka olayları ve konuları doğru anlamak gerekmektedir.

KAYNAKÇA

BEARDSLEE W. A. (1979) "Whitehead and Hermeneutic" *Journal of the American Academy of Religion*, Vol. 47, No. 1, Thematic Issue: New Testament Interpretation from a Process Perspective, pp. 31-37 Published by: Oxford University Press.

BİLEN O. (2001) *Çağdaş Yorum Bilim Kuramları*, Ankara: Kitabiyat Yayınları.

BİRAND K. (1998) *Manevi İlimler Metodu Olarak Anlama*, Ankara: Akçağ Yayınevi.

CHAN, A. (1984) Philosophical Hermeneutics and the Analects: The Paradigm of Tradition, *Philosophy East and West* 34.4 (421-436).

GENÇ İ. (2007) "Klâsik Türk Edebiyatı Metinlerini Anlamada Modern Yaklaşımlar" *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 2/4. (393-404).

GÜNGÖR, E. (1995) *Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik*, Ötüken Yayınları, İstanbul.

HEIDEGGER, M. (1995). *Being and Time* (Tr. J. Macquarrie – E. Robinson). Oxford – Cambridge, Blackwell.

HEKMAN, S. (1999) *Bilgi Sosyolojisi ve Hermeneutik* (Çev: Arslan H., Balkız B.) İstanbul: Paradigma Yayınları

KISSACK M. (2002) “ Hermeneutik Ve Eğitim: İnsan Bilimleri Öğretmenleri İçin Düşünceler” (Çev: Taşdelen V.) *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, cilt:35 sayı 1-2.* (171 182).

JEANROND W. G. (2007) *Teolojik Hermenötik*, (Çev: Kuşçu E.), İstanbul: İz Yayıncılık.

NUYEN A.T. (2004) “The Contemporary Relevance Of The Confucian Idea Of Filial Piety” *Journal of Chinese Philosophy, Volume 31,(4),* (433-450).

ÖZLEM D. (1993) *Felsefe Yazıları*, İstanbul: Anahtar Kitaplar.

ÖZLEM D. (1999) *Siyaset, Bilim ve Tarih Bilinci*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi Kelepir Yayınları.

ÖZLEM D. (2001) *Tarih Felsefesi*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

PALMER E. R. (2003) *Hermenötik*, (çev: Görener İ.), İstanbul: Anka Yayınları.

SAFRAN M. (2006) *Tarih eğitimi, Makale ve Bildiriler*, Ankara: Gazi Kitabevi.

SEJDİNİ Z. (2000) *Hermeneutik Felsefi Temelleri*, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

SAVILE, A. (1978). “Historicity and the Hermeneutic Circle.” *New Literary History* 10, 1 49-70.

ŞİMŞEK A. (2006) “Tarihsel Romannın Eğitimsel İşlevi” *Bilig, Volume: 37:* (65-80)

TATAR, B. (2004). *Hermenötik*, İstanbul: İnsan Yayınları.

TEPEBAŞILI, F. 2006 “Edebiyat Öğretiminde Waldmann Modeli” *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Volume:16.* (605-617).

VESEK, S. (2004) *Doğan Özlemde Hermeneutik*, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Sosyoloji Ve Metodoloji Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi

YİĞİT, R. (2002) *Bilimsel Düşünüşte Hermeneutiğin Yeri* Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe Anabilim dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

WEST, D. (1998) *Kıta Avrupa'sı Felsefesine Giriş: Rousseau, Kant, Hegel'den Foucault ve Derrida'ya* (Çev. Cevizci, A.) İstanbul: Paradigma Yayınları.

KULLANILAN İNTERNET KAYNAKLARI

*(http:1)http://tr.wikipedia.org/wiki/Hermeneutik (Erişim tarihi: 21.02.2008)

*(http:2,4,5) Mustafa Günay *Türkiye'de Hermeneutik (Yorum bilgisi)* "httpwww20.uludag.edu.tr~felsefetkaygidergi0023-1.pdf" (Erişim tarihi:15.10.2007).

*EBELING G. (1964) *The New Hermeneutics and the Early Luther* http://theologytoday.ptsem.edu/apr1964/v21-1-article3.htm" (Erişim tarihi: 08.03.2008).

*(http:3)Hans Georg Gadamer: http://tr.wikipedia.org/wiki/Hans-Georg_Gadamer (Erişim tarihi: 15.07.2008).

*DILTHEY, W. (1996) *Hermeneutics and the Study of History* (Ed. Rudolf A. Makkreel, Frithjof Rodi). Princeton – New Jersey, Princeton University Press.

http://www.questia.com/library/book/hermeneutics-and-the-study-of-history-by-wilhelm-dilthey-rudolf-a-makkreel-frithjof-rodijsp (Erişim Tarihi: 25.05.2008)

*Taşdelen V. (2006) "Edebiyat eğitimi: Hermeneutik bir yaklaşım" *Milli Eğitim Dergisi*, Sayı: 169, 34. http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/169/vefa.doc (Erişim tarihi: 09.09.2007).

VİLÂYÂT-I SİTTE'DE ERMENİ OKULLARI VE FAALİYETLERİ

Arş. Gör. Ayşe ZAMACI*

ÖZET

Osmanlı Devleti yönetiminde bulunan gayr-i müslim cemaatlere, kendi okulunu açma, yönetme ve öğretmen tayin etme hakkı tanınmıştır. Devletin tanıdığı bu hak zamanla çöküşünü hazırlayan önemli etkenlerden biri olmuştur. Vilâyât-ı Sitte dahilinde çok sayıda Ermeni cemaat okulu ve yabancı devletlerin açtığı misyoner okulu mevcuttu. Denetim ve kontrolden uzak bir şekilde sayıları gittikçe artan bu okullar, Ermeni milliyetçiliğinin filizlenip kök saldığı ve devlete zarar vermeye başlayan birer fesat yuvası haline geldi.

Anahtar Kelimeler: Vilâyât-ı Sitte, Ermeniler, Ermeni okulları, Ermeni isyanları, misyoner okulları.

THE ARMENIAN SCHOOLS AND THEIR ACTIONS IN THE SIX PROVINCES

ABSTRACT

In the management of the Ottoman State non Muslim religious communities were given the rights of their own school opening, management and teachers appointing. The state recognized this right collapse in time which drafted the important one of the factors has been. Six provinces a very large number of Armenian community at divine service school and foreign states of the missionary school was there. Far from the audit of the number of schools have increased gradually. Armenian nationalism root attacked in this schools came to each one mischief home damage to the state.

Key Words: Six provinces, Armenians, Armenian schools, Armenian insurgences, missionary schools.

* Trakya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

Çalışma alanımızı oluşturan “*Vilâyât-ı Sitte*” tâbiri, XIX. yy.’ın sonlarına doğru kullanılmaya başlanmış olup, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı’ndan sonra iki devlet arasında imzalanan Ayastefanos Antlaşması ile ortaya çıkmıştır. Söz konusu antlaşmanın 16. maddesi Erzurum, Sivas, Diyarbakır, Ma’muretü’l-Aziz, Van ve Bitlis vilayetlerinden oluşan Doğu Anadolu Bölgesi’nde Ermeniler lehine ıslahat yapılması ile ilgilidir. Bu tarihten sonra, zikredilen vilayetler *Vilâyât-ı Sitte* olarak adlandırılmıştır¹.

Osmanlı Devleti bünyesinde yaşayan azınlıklara kendi okulunu açma ve kendi öğretmenini tayin edip okulunu denetleme hakkı tanımıştı. Azınlık okulları, “gayr-i müslim cemaat okulu” ile “yabancı misyon ve hükümetlere bağlı okul” olmak üzere iki ana bölüme ayrılıyordu. Gayr-i müslim cemaat okulları, cemaat ruhanî meclisleri ile kiliselerin denetiminde olan okullardı. Uzun süre dinî nitelikte eğitim veren okullar, daha sonraları millî bir nitelik kazanmıştır. Söz konusu okullar kilise ya da zengin bir cemaat üyesi tarafından kurulan vakıflar yoluyla açılır, yönetilir ve finansmanı sağlanırdı. Bir nevi okul öncesi kuruluşlar olarak değerlendirilebilecek bu okullar ilk, orta, meslek veya yüksek okul olarak derecelendirilirdi. “Misyoner okulu” diyebileceğimiz yabancı misyon ve hükümetlere bağlı okullar ise misyoner teşkilatlarının ve emperyalist düşüncenin ürünü olan Katolik, Protestan ve Ortodoks cemaatlere bağlı okullardı².

Ermeniler açtıkları cemaat okullarının öğretmen ihtiyacını, yine kendilerinin açmış olduğu yüksek okullardan karşılıyorlardı. Bu türden öğretmen okullarına ise daha ziyade *Vilâyât-ı Sitte*’de rastlanmaktaydı. 1881 yılında Mr. Madatiyan adlı bir Rus Ermenisi tarafından kurulan, Erzurum’daki “*Sansariyan Okulu*” bunlardan biriydi. Erzurum ve civar bölgelerden öğrenci kabul eden okul yatılı olup 80 kişilik kontenjana sahipti. Öğrencilerin yarısı fakir aile çocuğuydu ve bunlar geleceğin öğretmenleri olarak yetiştiriliyorlardı.

Sansariyan Okulu’nda eğitim 1 hazırlık ve 6 yüksek sınıftan oluşmaktaydı. Öğrencilere ilk yıllarda Ermenice ve Türkçe, sonraki yıllarda Fransızca, Almanca gibi yabancı diller okutuluyordu. Ders kitaplarının çoğu Almanca idi. Cebir, geometri, matematik, coğrafya, jeoloji, botanik, zooloji, anatomi, fizik, kimya ve müzik gibi derslerin yanı sıra Ermenilerin millet ve

¹ İlhan Gedik, *Vilâyât-ı Sitte’de Demografik Durum*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1985, s. 1.

² M. Hidayet Vahapoğlu, *Osmanlı’dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları (Yönetimleri Açısından)*, Ankara 1990, s. 57-58, 68.

kilise tarihleri de öğretiliyordu. Okulda 1 müdür ve 11 öğretmen görev yapmaktaydı. Teknik imkânlar bakımından mükemmel olan okulun kendi bünyesinde bir de hastanesi vardı. Bu okula Ermeni cemaatinin yanı sıra Fransızlar ve Amerikalılar da desteklerini esirgemiyorlardı³.

4 Zilkade 1323 (M. 31 Aralık 1905) tarihli bir belgeye⁴ göre; Erzurum'da meskûn 1.800 hane Ermeniye ait 10 adet okul ve bu okullara devam eden erkek ve kız toplam 2.060 öğrenci bulunmaktaydı. Bu öğrencilerden 3-7 yaş arasındakiler "*Jarden Danifan*" adlı bir okulda eğitim görmekteydiler. Söz konusu okulda çocuklara şekil ve oyuncaklarla dilleri öğretilmekte, çeşitli türden yap-bozlarla öğrenciler zanaata hazırlanmakta ve okuma yeteneği kazandırılmaktaydı. Anlaşılacağı üzere "*Jarden Danifan*" adlı okul, günümüzün anaokullarını çağrıştıran türden bir eğitim vermekte ve Ermeni çocuklarını bir sonraki eğitim basamağına hazırlamaktaydı. Nitekim buradan çıkan çocuklar 6 yıllık ibtidaî okullara, daha sonra da idadî derecesindeki *Sansariyan Okulu*'na devam ederlerdi. Burada görevli Ermeni öğretmenler, Almanya'da tahsil görmüş ve 2 yıl kadar da İngiltere'de yaşamışlardı. Dolayısıyla Almanca ve İngilizceye vâkıftılar. Okulda gençlere sanayi, ziraat ve ticarete dair her türlü bilgi ve beceri kazandırılır ve ileride yabancı memleketlerle kuracakları ticarî ilişkilerde başarılı olmaları amaçlanırdı.

Erzurum'da Ermenilere ait olmak üzere ayrıca şu okullar da bulunmaktaydı: Merkezî İlkokul, Merkezî Kız Okulu, Merkezî Özel Okul, Karma İlkokul, Erkek Çocukları İçin İlkokul, Merkezî Yüksek Erkek Okulu. Görüldüğü gibi Erzurum Ermenilerinin eğitim olanakları bir hayli geniştir. Şehirdeki Ermenilerin % 70'i okula gitme imkânına sahipti. Bunun bir neticesi olarak erkeklerin % 80'i, kadınların ise % 60'ı okuma-yazma bilmekteydi⁵. Fakat Müslüman ahali de bu oran %15-20'lere kadar düşüyordu. Erzurum'da 11.000 Müslüman çocuğun sadece 1.699'u okula gidebilmekteydi⁶.

Sansariyan Okulu sadece bir eğitim kurumu değildi. 20 Haziran 1890 tarihinde Ermenilerin devlete karşı başlattıkları isyan ve tedhiş hareketleri sırasında Erzurum'daki bu okul merkez olarak kullanılmıştı. Planları

³ Necmettin Tozlu, *Kültür ve Eğitim Tarihimize Yabancı Okullar*, Ankara 1991, s. 116-118.

⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Y. MTV., 282 / 25.

⁵ Aynı belge.

⁶ N. Tozlu, *Aym eser*, s. 115-116, 120.

İstanbul'da hazırlanan isyan, Zeytun'da meydana gelen olaylardan sonra Ermenilerin siyasî maksatla çıkardığı ilk isyan girişimi olması yönünden önemlidir. Dönemin Erzurum Valisi Sâmih Paşa ve bazı yetkililere yapılan bir ihbarda, Ermenilerin Rusya'dan getirdikleri silah ve cephaneyi *Sansariyan Okulu*'nda ve kilisede sakladıkları bildirilmekteydi. Bu ihbar üzerine polis ve jandarma gerekli yerlerde arama yapmak istedi⁷. Ancak ihbarı önceden haber alan Ermeniler gerek okulda gerekse kilisede bulunan her türlü silah ve zararlı neşriyatı ortadan kaldırdıklarından, yapılan aramadan bir sonuç alınamadı. Türk askerinin Ermeni kilisesine girmesini "*Türklerin kiliseye girmesi pisliktir, murdarlıktır*" şeklinde değerlendiren ve halkı kıskırtan Ermeniler, aramadan bir gün sonra bölgede isyan çıkardılar⁸. Ayaklanmayı bastırmak amacıyla gönderilen askerlerin üzerine Ermeniler tarafından ateş açılması üzerine olaylar büyüdü ve bu durum karşısında Müslüman cemaat da galeyana gelerek iki taraf arasında çatışma yaşandı. Avrupa kamuoyuna "*Ermeni katliamı*"⁹ olarak aksettirilen isyandan sonra, Türk askerine ateş açtığı şüphesiyle 28 asî tutuklandıysa da İstanbul'daki büyük devletlerin temsilcilerinin baskıları sonucunda bunlar serbest bırakıldı¹⁰.

Erzurum vilayetinde olduğu gibi Van vilayetinde de Ermenilere ait bir öğretmen okulu mevcuttu. 27 Muharrem 1332 (M. 26 Aralık 1913) tarihli bir belgeden¹¹ anlaşıldığına göre, adı geçen okulda mevcut eğitimin yanı sıra

⁷ A. Alper Gazigiray, *Osmanlılardan Günümüze Kadar Vesikalarla Ermeni Terörü'nün Kaynakları*, İstanbul 1982, s. 151-152.

⁸ Benzer bir hadisenin Maraş'ta yaşandığını görüyoruz. 1895 yılında burada meydana gelen Ermeni olaylarında *Maraş Amerikan Kız Koleji* ve bu kolejde görev yapan Amerikalı öğretmenler etkin bir rol oynamıştır. *Merkezî Türkiye Kız Koleji* adı altında 1882 yılında hizmete giren kolejin amacı Adana, Antep, Maraş vb. şehirlerdeki orta dereceli okullardan gelen kız öğrencileri yetiştirerek bu okulların öğretmen ihtiyacını karşılamaktır (Hasan Babacan, "1895 Maraş Ermeni Olaylarında Yabancı Misyona Etkileri", *Ermeni Sorunu Üzerine Makaleler*, Afyonkarahisar 2007, s. 4).

⁹ Batıda bu gelişmelerin Ermeni katliamları olarak yankılanmasında en büyük pay, şüphesiz Amerikan misyonerlerine aitti. Görevlerini gerçekten benimsemiş olan misyonerlerin gönderdiği Türk yanlısı raporlar görmezlikten gelinmiş, Amerikan okulları ve sağlık merkezleri Ermenilerin silah deposu haline gelmişti (Seçil Akgün, "Ermeni Sorunu", *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç Sempozyumu'na Sunulan Bildiriler*, Ankara 1999, s. 207).

¹⁰ Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Ankara 1988, s. 140-142.

¹¹ BOA, *DH. İD.*, 180 / 24.

öğrencilere tavukçuluk ve yumurta üretimi konusunda ders verebilmek için bir dershaneye ihtiyaç duyulmuş ve dershanenin yapımında sarf edilmek üzere 100 lira tahsisat verilmesi Van vilayetinden istenmiştir. Meselenin İstanbul'a bildirilmesi üzerine Ticaret ve Ziraat Nezareti ile Dahiliye Nezareti arasında yapılan yazışmalardan sonra, memleket ekonomisine fayda sağlayacak bu teşebbüs için gerekli meblağın verilmesi uygun bulunmuştur. Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti azınlıklara eğitim kurumu açma konusunda kısıtlama getirmediği gibi gerektiğinde bu kurumlara maddî destek de sağlamayı da ihmal etmemiştir.

Van vilayetinde Ermeni cemaatine ait ve masrafları kilise tarafından karşılanan 11 adet okul vardı. 2.180 öğrencisi bulunan bu okullarda eğitim dinî nitelikteydi. Ayrıca zengin Ermeniler tarafından finanse edilen 4 tane özel okul vardı. Varlıklı ailelerin çocuklarının eğitim gördüğü bu okulların mevcudu 250 idi. Buna karşılık Müslüman çocukların yalnızca 639'u sıbyan, rüştiye veya inas mekteplerinden birine devam etmekteydi. Burada Müslümanlara eğitim veren, lise düzeyinde bir okul yoktu. Zaten mevcut eğitim, belirli bir plan ve program çerçevesinde yapılamamakta, ihtiyaçlar giderilememekte ve yenilikler takip edilememekteydi. Dolayısıyla Müslüman halkın eğitim ve bilgi düzeyi, Ermeni cemaate nazaran oldukça geri vaziyetteydi¹².

Van'da Ermeniler için açılmış yabancı okullar misyonerlik amacıyla kurulmuş olup, büyük bir kısmı Amerikalılara aitti. Osmanlı Devleti sınırlarında ulaşabilecekleri tek topluluk olarak Ermenileri gören Amerikalı misyonerler, özellikle ülkenin doğu bölgelerinde, devletin ulaştıramadığı sağlık ve okul hizmetlerini Ermenilere sunarak, onları bağımsızlık ve özgürlük düşüncesi etrafında örgütlemeye çalıştılar. Henry J. Barnum ve George C. Reynolds adlı iki misyoner 1872 yılında burada istasyon¹³ kurarak 1876'da lise düzeyinde bir okul açtılar. Bu okul 1905 yılında kolej statüsüne yükseldi. Bunun yanı sıra Van'da yaşayan Amerikalılara ait farklı okullar, hastaneler ve kiliseler de bölgede faaliyet gösteriyordu. 1896 yılının Haziran ayında Van'da meydana gelen büyük Ermeni isyanının en önemli sebeplerinden biri, şüphesiz buradaki Amerikan misyonerlerinin faaliyetleridir. Ayrıca Anadolu'da açılan misyoner okullarından mezun olup

¹² N. Tozlu, *Aynı eser*, s. 122-123, 126-127.

¹³ Misyoner merkezlerine verilen isim (Bilal N. Şimşir, "Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu'na Sunulan Bildiriler*, Ankara 1985, s. 95).

yüksek öğrenimlerini tamamlamak için Amerika'ya gönderilen Ermenilerin, Van'da bulunan tanıdıklarına yazdıkları isyana teşvik niteliğindeki mektuplar¹⁴ da hadisenin çıkmasında etkin rol oynamıştır¹⁵.

Amerikan misyonerlerinin yoğunlaştıkları bir başka bölge de Harput ve civarıdır. 1877 yılında Harput ve civarında 22 kilise ve buralarda görevli 30 Protestan papaz bulunuyordu. Protestan kilisesine bağlı 83 ilkokul ve 2.469 öğrenci mevcuttu. Buradaki okullardan mezun olanlar Arapgir, Malatya, Palu gibi kazalarda orta düzeydeki okullara devam ediyorlardı. 13 Mayıs 1878 tarihinde “*zeki Hıristiyan liderler yetiştirmek*” amacıyla Amerikan Board Komitesi tarafından bir “*Ermeni Koleji*” açıldı. Okulun adı 16 Şubat 1888'de “*Fırat Koleji*” olarak değiştirildi. Ermenice eğitim yapılan okulda İngilizce, Fransızca ve Türkçe dersleri de veriliyordu. Osmanlı sınırları içerisinde dönemin 2. büyük koleji olan bu okulda, Amerikalı profesörlerin yanı sıra 21 Ermeni ve 1 Türk öğretmen görev yapıyordu¹⁶.

Ermenilerin *Yeprad Koleji* dedikleri Fırat Koleji'nin amacı, önceleri Ermeni-Protestan din adamları yetiştirmektir. Ancak 1880'lerden sonra lâik eğitime ağırlık verilmeye başlandı. Halıcılık, marangozluk, demircilik, kunduracılık, ciltçilik, biçki-dikiş atölyelerini de içine alan imalathanelere sahip okul, öğrencilere mevcut eğitimin yanı sıra bir takım el becerileri de kazandırmayı amaçlıyordu. Okuldan mezun olan başarılı Ermeni gençleri, tahsilini tamamlamak üzere Amerika'ya gönderiliyordu¹⁷. Misyonerler bunların geri dönerek yine misyoner okullarında öğretmenlik, papazlık veya kliniklerde yardımcılık yapmalarını umuyorlardı. Fakat birçoğu geri dönmek

¹⁴ Amerika'da oturan Vanlı Aşıkyan Sahak'ın Van'da bulunan biraderleri Manuk ve Karabet'e gönderdiği 8 Şubat 1896 tarihli mektubunda kaleme aldığı 9 kıtalık şarkının 6. kıtası, buna bir örnektir:

“Esir kalmak bizim için artık büyük ayıbdır.

Ey kahraman Ermeniler artık uyanmalısınız.

Ve hissiyatınızdan teşvik olunup,

Kılıç ve esliha ile alçak Türke karşı yürüyünüz.” (Hüseyin Nâzım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*, C. II, Ankara 1998, s. 267).

¹⁵ Dilşen İnce Erdoğan, “Amerikalı Misyonerlerin Ermeni İsyanlarının Çıkmasındaki Etkileri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 9 (Isparta 2003), s. 164-165.

¹⁶ Orhan Kılıç, “XIX. Yüzyılda Harput'ta Misyoner Faaliyetleri”, *Fırat Üniversitesi (Sosyal Bilimler) Dergisi*, C. III, S. 1 (Elazığ 1989), s. 129-131.

¹⁷ İlknur Polat Haydaroğlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, Ankara 1990, s. 182.

yerine kendilerine Amerika’da yeni bir hayat kurmayı tercih etti¹⁸. İlkokul öncesi, ilkokul, ortaokul, yüksek okul (lise) ve kolej kısımlarına ayrılan okul, ilk erkek mezunlarını 1880 ve ilk kız mezunlarını da 1883 yılında verdi. XX. yy.’ın başlarına kadar okuldan 148 erkek ve 125 kız öğrenci mezun oldu ve bunların büyük bir kısmı öğretmen olarak çeşitli bölgelerde görevlendirildi. 1911 yılına kadar mezun olan öğrenci sayısı 317’si erkek ve 191’i kız olmak üzere, 508 idi. 1895 ve 1915 yıllarındaki olaylara karışan okul, son olaylardan sonra okul müdürünün sınır dışı edilmesiyle ömrünü tamamlamıştır¹⁹.

Amerikan misyonerlerinin haricinde Fransızlar ve Almanlar da Ma’muretü’l-Aziz vilayetinde eğitim kurumu açmışlardır. Vilayet merkezinde 1869 yılında bir Fransız Rüştüyesi açılmış, bu okul II. Meşrutiyet’e doğru liseye dönüştürülerek *Fransız Koleji* adını almıştır. Koleje Ermenilerin yanı sıra diğer Hıristiyan cemaatlerin ve Türk ailelerin çocukları da devam edebiliyordu. Eğitim dili Fransızca olup Türkçe seçmeli ders olarak okutuluyordu. Harput’ta da bir şubesi açılan okul, I. Dünya Savaşı başında kapatılmıştır²⁰. Kendilerine kültürel faaliyet sahası olarak Ma’muretü’l-aziz’i seçen Almanlar da Harput kasabası yakınlarında bulunan Mezraa’da birçok yetimhane ve okul açarak kısa zamanda büyük bir mesafe almışlardır. Bebek Alman Okulu müdürü Pastör Brokes, 1898’de burada Bebek’teki okulun bir şubesini açmak için talepte bulunmuştur. Amacı, Ermeni olayları sonucu yetim kalmış çocukların eğitimini sağlamak ve böyle durumdaki çocukların Amerikan misyoner okullarına gitmesini engellemektir. İptidaî, rüşdî ve idâdî sınıflarını kapsayacak okula daha sonraları sanayi kısmı da ilave edilecektir. Ma’muretü’l-aziz merkezinde mevcut Alman okullarını şöyle sıralayabiliriz: Alman İptidaî Okulu, Alman Rüştüye Okulu, Alman Dârülmuallimini, Alman Kız İptidaî Okulu, Alman Kız Rüştüyesi, Alman Dârülmuallimâtı. Ayrıca bölgede Danimarkalılar adına Almanlar tarafından açılmış 35 öğrencinin eğitim gördüğü bir kız okulu da faaliyet göstermekteydi²¹.

¹⁸ Haluk Selvi, “Amerika Birleşik Devletleri’nde Ermeni Faaliyetleri (1892-1896)”, *Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri*, C. III, Ankara 2003, s. 28.

¹⁹ Uygur Kocabaşoğlu, *Kendi Belgeleriyle Anadolu’daki Amerika*, İstanbul 1989, s. 192-193.

²⁰ Halil AYTEKİN-Nuri YAVUZ, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Elazığ İli Eğitim Sistemi”, *Dünü ve Bugünüyle Harput Sempozyumu’na Sunulan Bildiriler*, Elazığ 1999, s. 206.

²¹ Şamil Mutlu, *Osmanlı Devleti’nde Misyoner Okulları*, İstanbul 2005, s. 101-105.

Misyoner cemiyetleri geldikleri ülkelerde yapılanmalarını tamamladıktan sonra tesis etmiş oldukları kolejlerden mezun olan kabiliyetli öğrencileri seçerek, misyoner olarak yetiştirmektedirler. Yani misyoner okulları geleceğin misyonerlerini de bünyesinden çıkartıyordu. Bu konuda tanınmış okullar Maraş, Mardin, Antep, Harput, Trablus, Beyrut ve Cebel-i Lübnan'ın yanısıra Merzifon'dur²². Sivas vilayetine bağlı Merzifon'da 1886 yılında açılan “*Anadolu Koleji*”, misyoner çalışmaları için uygun bir konuma sahipti. Gerek Samsun ve Karadeniz'e yakınlığı, gerekse burada mevcut Rum ve Ermeni nüfus, misyonerlere avantaj sağlamıştır. Merzifon'da misyoner Eliza Frihter'in çabalarıyla ilk kız okulu 1865'te açıldı. Aynı yıl İstanbul'daki İlahiyat Okulu bölgeye taşındı. 1883 yılında Charles Chapin Tracy önderliğinde lise olarak açılan okul, 1886 yılında kolej olarak öğrenci alımına başladı²³. Bu tarihte 135 öğrenci okulda eğitim görmekteydi. Bunların 108'ini Ermeniler ve 27'sini Rumlar oluşturmasına rağmen okulda Türk öğrenci bulunmuyordu. Öğrencilere geometri, trigonometri, astronomi, botanik, muhasebe, kimya, fizik, zooloji, mantık, ekonomi, tarih felsefesi, ahlak felsefesi, devletler hukuku, Hıristiyanlık tarihi ve felsefesi gibi dersler okutuluyordu. Fransızca, Ermenice²⁴, Rumca ve Türkçe derslerine de önem verilmekle birlikte, öğretim dili İngilizce idi. Çok zengin bir kütüphaneye sahip olan kolejin tüm masrafları Amerikalılar tarafından karşılanıyordu. Kolejde Amerikalı misyonerlerle birlikte Ermeni öğretmenler de görev yapıyordu²⁵.

İhtilâlcî Ermeni örgüte ait manifestonun Merzifon'daki Amerikan Koleji'nin duvarına asılması, Bâbîâli'nin dikkatini bu okulun üzerine çekmişti. Ancak yetkili makamları ikna etmeyi başaran okul yönetimi, herhangi bir yaptırımla karşılaşmadı. Ermeni ayaklanmalarının düzenlendiği ve yönetildiği merkez konumundaki koleje²⁶, 1916 yılında İttihat ve Terakki tarafından el konuldu. 1919 yılında yeniden açılmasına rağmen 1921'de bu

²² *Aynı eser*, s. 293.

²³ D. İnce Erdoğan, *Aynı makale*, s. 161-162.

²⁴ Misyoner okullarında Ermeni öğrencilere millî tarihleri ve millî dilleri öğretilerek, millî edebiyatlarının gelişmesi sağlandı. Bu yolla öğrencilerin millî duyguları ortaya çıkarıldı. Misyonerlerin de katkılarıyla Ermeni milliyetçiliğinin oluşmasında dil ve edebiyat alanında yapılan çalışmalar önemli bir adım oldu (D. İnce Erdoğan, *Aynı makale*, s. 158).

²⁵ B. N. Şimşir, *Aynı makale*, s. 96-97.

²⁶ Emine Dingaç, “Amerikan Misyoner Okullarının Ermeni Ayrılıkçı Hareketindeki Yeri”, *Hoşgöründen Yol Ayrımına Ermeniler*, C. II, Kayseri 2009, s. 46.

kez Ankara Hükümeti tarafından zararlı faaliyetlerinden dolayı kapatıldı²⁷. Uzun zaman Van'da ve Erzurum'da Rus konsolosluğu yapmış olan General Mayewski, bu okulla ilgili şu bilgileri vermektedir: "...*Asya Ermeni ihtilâlinin ilk ocağı Sivas ili Amasya sancağının Merzifon kasabasında idi. Buradaki Amerikan mektebi, Londra'da ekilen ihtilâl fikrine güzel bir deneme tarlasıydı. Merzifon birçok serbestlik ve istiklâl habercileri yetiştirdi. Bunlar Ankara, Sivas, Yozgat, Koyulhisar'da bir sürü cinayeti doğuran çatışmalar yaptılar...*"²⁸

Amerikan misyonerlerinin Ermeni cemaati için okul açma girişimleri yalnızca Harput ve Merzifon'la sınırlı kalmamış, Van ve Bitlis vilayetlerine de sirayet etmişti. 1871 yılında Van'a adım atan Amerikalılar, Ermenileri Protestanlığa çekebilmek için burada önce iki okul ve bu okulların yanında, Ermeni kadınının eğitim düzeyini yükseltmek için birer kız enstitüsü açtılar. İlk, orta ve yüksek öğretim veren bölümlerin her birinin süresi 3 yıldır. İngilizce, Fransızca, cebir, geometri, fizik, fizyoloji ve tarih eğitimi verilen okulların kitapları, devlet el koyana kadar Rusya'dan gelmiştir. Varlıklı Ermeni aileleri okula maddî açıdan destek olmayı ihmal etmemişlerdir.

1858'li yıllardan itibaren bir misyoner merkezi olmaya başlayan Bitlis vilayetinde Protestanlar, kısa zamanda 50 civarında okul tesis etmişlerdi. Protestan olan 1.200 kişilik bir Ermeni grubu da onlara çalışmalarında yardımcı olmuştu. Kız öğrenciler için Mount Holyoke Girls' Seminary For Kurdistan (Kürdistan İçin Mount Holyoke Kız Okulu), erkek öğrenciler için de Bitlis Akademisi açılmıştır²⁹. Bitlis'teki misyoner okulları hakkında, Ermeni isyan hareketlerinin en yoğun olduğu dönemde Zaptiye Nâzırlığı yapmış olan Hüseyin Nâzım Paşa şu çarpıcı tespitlerde bulunmuştur: "*Bitlis Ermenileri ve Diyârbekir ve Erzurum ve Van gibi menâbi-i fesadiyyeden ahz-ı ta'limât etmese bile nefis-i Bitlis kasabasındaki Amerikan Misyoner Mektebi'nden aldığı ta'limat-ı fesâd-âverâne mertebe-i kifâyededir. Bu mekteb Bitlisli iken nasılsa Amerika'ya düşen bir Ermeninin te'sis-kerdesi olup, bir Amerikalının Bitlis'de dünyaya gelen ve zamân-ı sebâvetini Bitlis'de geçirdikten sonra Amerika'ya giderek tahsil-i fûnûn ile avdet etmiş olan oğlu Jorj Nab nâmında bir adamın yed-i idâresine mevdû'dur. Bitlis'e*

²⁷ İlhan Tekeli-Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Ankara 1993, s. 117.

²⁸ Wiladimir Mayewski, *Yabancı Gözüyle Ermeni Meselesi*, çev. Mehmed Sadık, Ankara 2001, s. 20.

²⁹ N. Tozlu, *Aynı eser*, s. 113-114, 121-122, 127-128.

*onbeş-yirmi saat mesâfedeki köylerden gelip mektebin leyli sınıfında tahsîl ile zihinlerini Hükûmet-i Seniyye aleyhinde envâ'-ı mekâsîd ile mâl-â-mâl etdikden sonra vilayetin her köşe ve bucağına dağılan kız ve oğlan bir sürü Ermenilerin akârib ve civârına nakl ve tebliğ etdikleri fikr-i itâ'at-şikenâne ve bunun müstelzim olduğu etvâr-ı isyân-kârâne bu civâr Ermenilerini bir hayli ümîde düşürerek tarîk-i selâmet ve sadâkatdan çıkarmış...*³⁰

XX. yy. başlarında Diyarbakır vilayetine bağlı Mardin'de Erkek Okulu ve Tesisleri, Kız Okulu ve Tesisleri, Teoloji Semineri³¹ olmak üzere 3 Amerikan misyoner okulunun mevcut olduğunu görüyoruz³². Ayrıca Pères Capucins Mektebi ve Soeurs Franciscaines Mektebi adında Diyarbakır ve Urfa'da toplam 4 Fransız misyoner okulu vardı. Fransız okullarının tamamı ücretsiz olmayıp, bazı okullar öğrencilerinden ücret talep etmekte idi. Okulların büyük bir kısmında öğrencilere güzel sanatlar eğitimi verilmekteydi. Ayrıca buralarda çok geniş müsamere ve misafir salonları bulunmaktaydı. Tarikat okullarının hemen hemen tamamında öğrencilere marangozluk, oymacılık, terzilik, taş oymacılığı, bahçıvanlık ve saatçilik gibi el sanatları öğretiliyordu³³.

Gerek misyoner okulları³⁴ gerekse cemaat okulları her fırsatta Ermenileri Müslümanlara karşı kışkırtıyor, Ermeni çocuklarını ve gençlerini eğitim adı altında âdeta bir Türk düşmanı olarak yetiştiriyorlardı. Daha küçük yaştaki çocukların zihinlerini nefret ve düşmanlıkla bulandırarak ileride çıkacak kargaşa ve isyanların temellerini şimdiden atıyorlardı. Nitekim Sivas vilayeti dahilinde bir Ermeni çocuğun üzerinden çıkan evrakta, devlet aleyhinde bölücü ve ayrılıkçı mesajların bulunduğu bir şarkının sözlerinin olduğu görülmüş, yapılan sorgulama neticesinde çocuk,

³⁰ Hüseyin Nâzım Paşa, *Aynı eser*, C. I, s. 174.

³¹ İlahiyat ya da Ruhban Okulu anlamına gelen bu okullar, Amerikan misyoner faaliyetlerinin genişlemesi sonucu, kiliselerin artan papaz ve vaiz ihtiyacını karşılayabilmek amacıyla kurulmuş, dinsel ağırlıklı eğitim veren kurumlardı (U. Kocabaşoğlu, *Aynı eser*, s. 23).

³² M. H. Vahapoğlu, *Aynı eser*, s. 120.

³³ Ş. Mutlu, *Aynı eser*, s. 147, 161.

³⁴ Aslında misyonerlerin öncelikli amacı yeni din kardeşleri kazanmaktı. Açtıkları eğitim kurumlarını da bu doğrultuda kullanmayı hedefliyorlardı. Daha iyi hizmet verebilmek adına sürekli geliştirilen eğitim kurumları zamanla güçlenip siyasî bakımdan da faaliyete geçtiler. Yabancı okullar yürüttükleri politika ile buldukları devlet toprağına zarar vermeye başladılar ve Osmanlı Devleti aleyhine olan faaliyetlerin odak noktası oldular (İ. Polat Haydaroğlu, *Aynı eser*, s. 180-181).

şarkının kendilerine “mektepe” öğretmenleri tarafından öğretildiğini ifade etmiştir. Konu ile ilgili olarak okulun öğretmeni de sorgulanmış ve Ermeni çocuklarına öğretilen bu tür şarkıların, “Yeni ve Makbul Şarkılardan Müntehab Şarkı Risalesi” adıyla basılan bir ders materyalinden okutulduğu anlaşılmıştır³⁵.

Ermeni cemaatinin kendilerine bir okul yaptırmak ya da var olan okulu tamir ettirmek için devletten izin alması şarttı. Devlet de uygun gördüğü hallerde bu türden azınlık okulları için ruhsat verirdi. 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi'nin 129. maddesi, azınlık ve yabancı okullarının devletten alması gereken resmî ruhsatlardan bahsetmektedir. Buna göre; öğretmenlerin Maarif Nezareti veya mahallî maarif idaresinden diploma almış olmaları, *ders kitaplarının ahlâka ve devlet politikasına ters düşmemesi ve bu amaçla Maarif Nezareti veya mahallî maarif idaresince onaylanması*, tüm bunlar yerine getirildikten sonra da ruhsatlarını almaları gerekmektedir³⁶. Yani okul ruhsatı alabilmek için okutulan ders kitaplarının içeriği ve kitaplarda devlet aleyhinde ya da insanları kışkırtacak türden ifadelerin bulunmaması önemli bir husustu. Ancak yukarıda bahsi geçen şarkı risalesi dikkate alındığında, ya Maarif Nezareti bu ders kitabıyla ilgili gerekli denetimi yapamamış ve yapılan düzenlemeler kağıt üzerinde kalmış ya da bu Ermeni okulu gerekli yerlerden ruhsat almaksızın izinsiz olarak eğitim-öğretime açılmıştır şeklinde bir sonuca ulaşmak mümkündür.

Aslında Osmanlı Devleti'nin, gayr-i müslimlere ait okulların açılmasını ruhsat alma şartına bağlamasına ve bu uygulamayla söz konusu okulları denetim altında tutmak istemesine rağmen, bunda pek de başarılı olduğu söylenemez. Zira 1894 yılında, Osmanlı sınırları dahilindeki 4.572 okuldan 4.074 tanesi ruhsatsızdır. Aşağıdaki tablodan anlaşılacağı gibi ruhsatsız okulların büyük bir kısmı Vilâyât-ı Sitte ve kazalarında bulunan, gayr-i müslimlere ait okullardır³⁷:

³⁵ BOA, Y.PRK.UM., 29 / 46. Sivas valiliğinden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen 26 Şaban 1311 (M. 4 Mart 1894) tarihli tahrir.

³⁶ M. H. Vahapoğlu, *Aynı eser*, s. 82-83.

³⁷ BOA, Y.PRK.MF., 3 / 31.

İller	Ruhsatsız	Ruhsatlı	Toplam
Erzurum	94	-	94
Diyarbakır	24	-	24
Ma'muretü'l-Aziz	77	4	81
Bitlis	15	-	15
Sivas	62	-	62
Van	41	3	44
Hakkâri	6	-	6
Muş	26	2	28
Ergani	30	-	30
Bayezid	2	1	3
Mardin	49	-	49
Amasya	80	-	80
Malatya	14	1	15
Toplam	520	11	531

Yeni açılacak ya da hizmete devam edecek okullar için Maarif Nezareti'nden gerekli ruhsatı almada zorluk yaşanması nedeniyle, misyonerler bu konuda kendilerine kolaylık sağlayan bir yöntem geliştirmişlerdi. Açmak istedikleri okul için mahallî maarif müdürlüklerinden aldıkları bir ruhsatı, daha sonra aynı yörede açacakları yeni okullar için de kullanıyorlardı. Yani ruhsat alabilme prosedürüne uygun davranmıyorlar, izin isteseler dahi alamayacaklarından, ruhsatsız eğitim-öğretime devam etmeyi tercih ediyorlardı. Bu durumda ruhsat almadan yapılan eğitim-öğretim, misyonerlerce kâr sayılmaktaydı³⁸.

Bilindiği gibi Sultan II. Abdülhamid döneminde eğitim ve öğretimle ilgili bir takım gelişmeler yaşanmış, eğitimde merkeziyetçi ve dengeye dayanan bir siyaset takip edilmiş, maarif teşkilatı ise merkez ve taşra olarak ikiye ayrılmıştır. Merkezi teşkilatta 1886 yılında bazı yeni daireler kurulmuş olup bunlardan biri "*Milel-i gayr-i müslime ve ecnebiye*" müfettişliğiydi. Bu müfettişliğin kurulmasındaki amaç, her türlü kontrolden uzak ve serbestçe hareket eden gayr-i müslim ve ecnebi okullarının zararlı faaliyetlerini önlemek ve bunları denetlemektir. Bu bağlamda, yabancı okullara karşı alınan veya alınmak istenen bu gibi tedbirler, eğitimde bilinçlenmenin ve millileşme isteğinin yavaş yavaş başladığını gösteren olumlu işaretlerdir³⁹.

³⁸ E. Dingaç, *Aynı makale*, s. 35-36.

³⁹ Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara 1991, s. 33-34.

Söz konusu müfettişliğin kuruluş amacına rağmen yabancı okulların zararlı faaliyetlerine maalesef engel olunamamıştır.

Sivas vilayetinin Amasya kazasında yaşanan bir başka olay, Ermeni okulları ve öğretmenlerinin faaliyetleri konusunda bilgi vermektedir. Amasya Polis Komiserliği'ne sunulan 26 Mart [1]330 (M. 8 Nisan 1914) tarihli bir rapora⁴⁰ göre; Sivas Kolordu Kumandalığı'na tayin edilen Rıza Paşa'yı Amasya'da karşılayan öğrenci grubu arasında Ermeni öğrenciler de bulunmaktaydı. Tören esnasında Ermeni öğrencilerin taşıdıkları bayrakların Osmanlı sancağı olmadığı anlaşılmıştı. Yapılan tahkikat neticesinde bayrakların üzerinde Türkçe ve Ermenice yazılmış özlü sözlerin ve hilal ile yıldız şekillerinin yanında haç resmi olduğu görülmüştür. Konuyla ilgili olarak Ermeni okulundan “bayrakların sınıflara mahsus olduğu, fakat Paşa'yı karşılamak için acele edilmesi sonucu yanlışlıkla çocuklara verildiği ve bunda kötü bir niyet olmadığı” şeklinde bir savunma yapılmıştır. Aynı belgede, olayla ilgili kanunî bir işlem yapılması durumunda Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında nefret ve düşmanlık meydana geleceği gerekçesiyle bunun uygun görülmediği ve karşılıklı ilişkileri bozabilecek bu türden olayların bir daha yaşanmaması için gerekli tedbirlerin alındığı belirtilmektedir.

1873 yılında Sivas'a yerleşen Albert ve Emma Hubbard isimli misyoner bir çiftin özel mektuplarından öğrendiğimize göre; 1876 yılında Sivas istasyonuna bağlı Divriği'de Ermenilere ait bir Protestan okulu vardır. Yine Sivas'a bağlı Gürün'de üç okulları eğitim-öğretim faaliyeti yürütmektedir. 1882 yılında burayı ziyaret eden Albert Hubbard, iki yıl önceki izlenimlerini de dikkate alarak, bölge hakkında meydana gelen gelişme ve değişimlerden bahsetmektedir. Buna göre; 1880 yılından farklı olarak Gürün'deki kızlar ve kadınlar kendilerini ifade etme konusunda heveskâr bir tavır sergilemektedir. Okuma ve öğrenme istekleri de artmıştır. Erkekler de ise iyi bir eğitim alma talebi yükselmiştir. 1896 yılının sonlarına ait bir mektupta Emma Hubbard, Sivas misyon istasyonuna yüklenen bir başka görevden, Ermeni yetimleri için bir yetimhane açılmasından bahsetmektedir. Önce Amerika'dan sonra da İsviçre'den intikal eden paralarla yetimhane için bir ev alınır ve buraya 150 Ermeni yetimi yerleştirilir. Protestan misyonerlerinin sorumluluğu altındaki yetimlerin,

⁴⁰ BOA, *DH.EUM.EMN.*, 70 / 25.

Protestan telkinlerine maruz kalması kaçınılmazdır⁴¹. Amerikan misyonierleri yalnızca okullarla yetinmeyip, insanî bir hizmet görünümünde açtıkları yetimhanelerle de Ermeni çocuklarını Protestan yapmak için organize olmuşlardır.

Ermeniler, sahip oldukları planlı-programlı eğitim sistemi ile yaşadıkları çağın gereksinimlerini karşılayan eğitim kurumlarına sahiptiler. Nitekim XVIII. yy.'ın sonlarından itibaren gittikçe artan özel okullarla birlikte eğitim dinî denetimden kurtulmuş, eğitime modern anlayış hâkim olmuş ve kütüphaneler kurulmuştu⁴². Okullar teçizat ve araç-gereç bakımından olduğu kadar eğitim kalitesi bakımından da Müslüman okullarına nazaran çok daha iyi durumdaydı. Dönemin Maarif Nâzırı Zühdü Paşa tarafından yazılan 1894 tarihli bir raporda⁴³, Sivas vilayeti dahilindeki okullar örnek gösterilerek, bu okullardan eğitim ve intizam açısından en mükemmel olanların Ermeni okulları olduğu belirtilmiştir. Ermeni okullarının idaresi, cemaate ya da varlıklı kimselerden oluşan bir heyete aitti ve insanları eğitime teşvik etmek amacıyla ücretsizdi. Ermeni okullarının her bakımdan mükemmel olmasında, misyonierlerin faaliyetlerinin yanı sıra Ermeni toplumunun eğitime yaklaşımı ve konuya bakış açılarının da büyük payı vardır. Zira çalışkan ve okuma-yazmaya meraklı olan Ermeniler, eğitim konusuna çok önem veriyorlardı. İmkânları doğrultusunda kilise ve okul yaptırıyor, bunların ihtiyaçlarını kendileri karşılıyorlardı. Böylece hem bu kurumları hem de kurumların etrafında birleşen cemaatlerinin millî benliklerini korumayı hedefliyorlardı⁴⁴. Zaten 1863 yılında yayınlanan Ermeni Millet Nizamnâmesi'nin üçüncü bendi de Ermenilerin eğitim işleri konusunda yapması gerekenleri şu şekilde açıklamaktadır: “*Milletin yapılması gerekli görevleri evvelâ millet kişilerinin kültürel ve maddî ihtiyaçlarının karşılanmasına gayret etmek, sonra Ermeni kilisesinin inanç ve efsanelerine leke ve zarar getirmemek, ondan sonra da insanoğullarına ayrıca lâzım olan öğrenim ve eğitimi her sınıf erkek ve kız çocuklarına eşitlik üzere öğrettirmek, dördüncü olarak kilise ve hastane ve okul ve benzeri yapıları ve millî bağışları şen ve mâmûr halde tutmak ve bunların*

⁴¹ Fatih Mehmet Dervişoğlu, “ABCFM Misyonierleri Albert ve Emma Hubbard’ın 1873-1899 Sivas İzlenimleri”, *Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler*, C. II, Kayseri 2009, s. 132-133, 137-138.

⁴² İ. Polat Haydaroğlu, *Aynı eser*, s. 183.

⁴³ BOA, *Y.PRK.MF.*, 3 / 31.

⁴⁴ Y. Çark, *Osmanlı Hizmetinde Ermeniler*, İstanbul 1953, s. 241-242.

*gelirlerinin bervefki şer'i arttırmak ve masraflarını makul suretle karşılamak...*⁴⁵

SONUÇ

Osmanlı Devleti yönetici ve asker sınıfının eğitimine gösterdiği ilgi ve hassasiyeti, maalesef Müslüman halkın eğitilmesi konusunda gösterememiştir. Gayr-i müslimlerin eğitimi ise bunlara tanınan haklar çerçevesinde, kendi eğitim kurumlarını açıp teşkilatlandırmaları şeklinde olmuştur. Buralarda eğitim başlangıçta dinî nitelikte olmasına rağmen, özellikle XIX. yy.'da kendini iyice hissettiren "milliyetçilik" akımının bir neticesi olarak millî bir havaya bürünmüştür. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu gerek siyasî ve gerekse iktisadî bunalımı bir fırsat olarak değerlendiren batılı devletler, Osmanlı'ya bağlı gayr-i müslim unsurları, kendi menfaatleri doğrultusunda kullanma yarışına girdiler. Devletin eğitim sistemine dahil olarak azınlıklar için okullar açmaya başladılar. Misyoner okulu olarak tâbir edilen bu okullara en fazla önem verip yatırım yapan ülke Amerika olmuştur. Önceleri kendine bağlı Protestan bir Ermeni cemaati meydana getirme amacını güden Amerikan okulları, zamanla Ermenilerin millî duygularını ortaya çıkaran ve onları bağımsız olma hayaline sürükleyen bir politika izlemeye başlamıştır. Ermenilerin nüfusça en yoğun olduklarını iddia ettikleri ve üzerinde bir devlet kurmayı planladıkları, Vilâyet-ı Sitte olarak da anılan altı Doğu Anadolu vilayeti (Erzurum, Ma'muretü'l-Aziz, Diyarbakır, Sivas, Bitlis, Van), misyoner okullarının ağırlıklı olarak faaliyet gösterdiği bir bölge olmuştur. Misyoner okullarıyla ülkü birliği içinde olmaları Ermenileri daha da cesaretlendirmiş ve XIX. yy.'ın ikinci yarısından itibaren özellikle bölgede isyan hareketlerine başlamışlardır. İsyanlarda mühimmat ve silah deposu olarak kullanılan okullar, isyanlardan sonra ise asilerin saklandığı bir sığınak vazifesi görüyordu. Alınan tedbirlere rağmen denetimin sağlanamadığı okullar, Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar zararlı faaliyetlerine devam etmişlerdir.

⁴⁵ Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul 1987, s. 165.

KAYNAKÇA**ARŞİV VESİKALARI****Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)**

Y.PRK.MF., 3 / 31.

Y.PRK.UM., 29 / 46.

Y. MTV., 282 / 25.

DH.EUM.EMN., 70 / 25.

DH. İD., 180 / 24.

TETKİK ESERLER

AKGÜN, Seçil, “Ermeni Sorunu”, *Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç Sempozyumu’na Sunulan Bildiriler*, Ankara 1999, s. 203-213.

AYTEKİN, Halil-Yavuz, Nuri, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Elazığ İli Eğitim Sistemi”, *Dünü ve Bugünüyle Harput Sempozyumu’na Sunulan Bildiriler*, Elazığ 1999, s. 193-216.

BABACAN, Hasan, “1895 Maraş Ermeni Olaylarında Yabancı Misyona Etkileri”, *Ermeni Sorunu Üzerine Makaleler*, Afyonkarahisar 2007, s. 1-15.

ÇARK, Y. , *Osmanlı Hizmetinde Ermeniler*, İstanbul 1953.

DERVİŞOĞLU, Fatih Mehmet, “ABC FM Misyonaerleri Albert ve Emma Hubbard’ın 1873-1899 Sivas İzlenimleri”, *Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler*, C. II, Kayseri 2009, s. 127-142.

DİNGEÇ, Emine, “Amerikan Misyonaer Okullarının Ermeni Ayrılkçı Hareketindeki Yeri”, *Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler*, C. II, Kayseri 2009, s. 29-50.

ERDOĞAN, Dilşen İnce, “Amerikalı Misyonaerlerin Ermeni İsyanaerlarının Çıkmasındaki Etkileri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 9 (Isparta 2003), s. 147-166.

GAZİGİRAY, A. Alper, *Osmanlılardan Günümüze Kadar Vesikalarla Ermeni Terörü’nün Kaynakları*, İstanbul 1982.

GEDİK, İlhan, *Vilâyât-ı Sitte'de Demografik Durum*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1985.

GÜRÜN, Kamuran, *Ermeni Dosyası*, Ankara 1988.

HAYDAROĞLU, İlknur Polat, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, Ankara 1990.

Hüseyin Nâzım Paşa, *Ermeni Olayları Tarihi*, C. I-II, Ankara 1998.

KILIÇ, Orhan, "XIX. Yüzyılda Harput'ta Misyoner Faaliyetleri", *Fırat Üniversitesi (Sosyal Bilimler) Dergisi*, C. III, S. 1 (Elazığ 1989), s. 119-137.

KOCABAŞOĞLU, Uygur, *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika*, İstanbul 1989.

KODAMAN, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara 1991.

MAYEWSKI, Wiladimir, *Yabancı Gözüyle Ermeni Meselesi*, çev. Mehmed Sadık, Ankara 2001.

MUTLU, Şamil, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, İstanbul 2005.

SELVİ, Haluk, "Amerika Birleşik Devletleri'nde Ermeni Faaliyetleri (1892-1896)", *Ermeni Araştırmaları I. Türkiye Kongresi Bildirileri*, C. III, Ankara 2003, s. 27-37.

ŞİMŞİR, Bilal N., "Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumuna İlişkileri Sempozyumu'na Sunulan Bildiriler*, Ankara 1985, s. 79-124.

TEKELİ, İlhan-İlkin, Selim, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Ankara 1993.

TOZLU, Necmettin, *Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar*, Ankara 1991.

URAS, Esat, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul 1987.

VAHAPOĞLU, M. Hidayet, *Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları (Yönetimleri Açısından)*, Ankara 1990.

UYGUR ATASÖZLERİNDE YÜCELTİLEN DEĞERLER

Yrd. Doç. Dr. Levent DOĞAN*

ÖZET

Zengin bir halk edebiyatı vücuda getirmiş olan Türk milletinin, zaman zaman değişmeler göstererek, geçmişten günümüze kadar taşıdığı çeşitli konu ve temalarda binlerce atasözü mevcuttur. Bu atasözleri içinde, Türk insanının mayasında olan, karakterine şekil veren yüceltilmiş değerlerin ve erdemli davranışların belirtildiği, vurgulandığı ve gelecek nesillere öğretmek amacıyla ortaya konduğu hikmetli sözler önemli bir yer tutar.

Anahtar Kelimeler: Atasözü, Uygur atasözleri, Yüceltilen değerler, Yerilen davranışlar, Hikmetli sözler

VALUED NORMS IN UYGUR PROVERBS

ABSTRACT

Turkish nation, creating rich folk literature, has thousands of proverbs on various subject and theme conveyed up to modern time with changings in the course of time.

Sayings with philosophical meaning, brought up to teach neht generations, stating and stressing behaviours of virtue and valued norms shaping the character of Turkish people, have an important place among these proverbs.

Key Words: Proverb, Uygur proverbs, Valued norms, Criticized behaviours, Saying with aphorismical meaning.

Milletlerin duygularını, düşüncelerini, hayat görüşlerini ve değer yargılarını ifade etmek için ortaya koydukları, öğüt verici, özlü ve hikmetli sözlere atasözü denmektedir. Eskilerin sav, mesel, darb-ı mesel, emsâl¹, tabir gibi isimler verdiği, milletlerin hislerinin aynası olan bu kalıplaşmış sözlerin halk bilimi-folklor içinde önemli bir yeri vardır. Atasözlerinde, bir milletin kültürünün inceliklerini, örfünü, adetlerini, duygularının yoğunluğunu,

* Trakya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, Edirne. ldogan@trakya.edu.tr

¹ M. Öcal Oğuz, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara 2004, s.148.

yaşamının zorluklarını, inançlarını bulup, tanıyıp, bunlardan birtakım sonuçlara ulaşabiliriz.

Bu sözlerin başka bir ortak nitelikleri de kökenleri tarihin çok eski dönemlerine uzanan söz kalıpları oluşlarıdır.²

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, bir milletin uzun bir zaman süreci içerisinde edindiği tecrübelerini, gelecek nesillere aktarma yollarından biri olarak şekillenen atasözleri üzerine yapılan çalışmaların sayısı, başta ülkemiz olmak üzere tüm Türk dünyasında son yıllarda bir hayli artmıştır.

Türk kültüründe ve sosyal hayatında erdemli, ahlaklı olmak, erdemli davranışlar sergilemek, yüce değerlere sahip olmak üzerinde önemle durulmuş, özendirilmiş, bu vasıflara sahip insanlara payeler verilmiş, saygı gösterilmiştir. Biz de bu yazımızda Uygur Türklerinin atasözlerinde (*mağal*) bu yüceltilen değerleri ele alıp, örnekler vermeye çalışacağız.

Bu konu ile ilgili atasözlerini sıralamadan önce, Uygur atasözleri üzerine hazırlanmış çalışmalar dikkatle incelendiğinde (İncelenen eserlerin çoğunluğu Doğu Türkistan ve diğer Türk Cumhuriyetlerinde yayınlanmıştır.), makalemize konu olan bu değerleri şu şekilde sınıflandırabiliriz.

1. Vatan ve millet sevgisi
2. Yiğitlik
3. Dostluk
4. İyilik
5. Adalet
6. Doğruluk ve Dürüstlük -Yalan söylememe-
7. Akıl ve bilgi- Bilim Sahibi Olma-
8. Büyüklere saygı ve küçüklere sevgi gösterme
9. Çalışma ve çalışkanlık
10. Temkinli Olmak
11. Fedakârlık
12. Vefa vb.

Türk dünyasında vücuda getirilen edebî eserlerde ve tüm folklorik ürünlerde olduğu gibi atasözlerinde de bu yüceltilen değerler ve unsurlarla ilgili pek çok örneğe rastlamaktayız. Bu örnek atasözlerinde, herşeyin zıttıyla anlam bulacağı, değer kazanacağı anlayışının ışığında, yüce değerler çoğu zaman, yerilen, tenkit edilen unsur ve davranışlarla birlikte, karşılaştırmalar yapılarak söylenmişlerdir.

² Pertev Naili Boratav, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, İstanbul 1988, s.118.

§ Türk kültüründe yüceltilen değerlerin başında **vatan ve millet sevgisi** gelmektedir. Vatan Türk insanı için kutsaldır. Bu nedenle vatanını ve halkını sevmek, onları korumak, yüceltmek ve asla ayrılmamak düşüncesi erdemli olmanın başında gelir. Yine **birlik olmak** ve **beraber hareket etme** anlayışı ve düşüncesi Türk kültüründe önem verilen bir davranış şeklidir. Bu yüce duyguları Uygur atasözlerinde keskin ve vurucu ifadelerle görmekteyiz.

Altun çıkkan özge yerdin, tuğulup ösken öz yer yahşi. (*Altın çıkan yaban elden, doğup, büyüdüğün yer güzel.*)

Eldin ayrılıguçe, candin ayrıl. (*Vatanından ayrılana kadar, canından ayrıl.*)

Elge kılsañ yamanlık, tapalmaysen amanlık. (*Vatana kötülük yaparsan, iyilik-esenlik bulamazsın.*)

Altun kepestin tikenlik uva yahşi. (*Altın kafesten, dikenli yuva iyi.*)

Ayrılmığın élinidin, kuvvet kéter bélindin. (*Ayrılmayın ülkenizden, kuvvet gider belinizden.*)

El üçün ölseñ külüp öl. (*Vatan için öleceksen, gülerek öl.*)

Er öz élide yahşi, gül öz yéride (yahşi). (*Yiğit kendi vatanında, gül kendi yerinde güzel.*)

Ana yurtuñ aman bolsa, reñgiroyuñ saman bolmas. (*Ana vatanın aman olsa, reng-i ruyun sararmaz.*)

Erniñ gémi, elniñ gémi. (*Yiğidin derdi, ülkenin derdi.*)

El içi altun böşük. (*Vatanının içi altın beşik.*)

El bir peryad çekse, sen miñ peryad çek. (*Ülken bir feryat çekse, sen bin feryat çek.*)

Heñliñni söymigen hemmini söymes. (*Halkı sevmeyen kimseyi sevmez.*)

Elge koşulsañ er bolisen, eldin ayrılsañ yer bolisen. (*İnsanlara-(halkına) katılırsan yiğit olursun, halktan ayrılarsan yer olursun.*)

Anisi taşlığan tayni böre yer, éli taşlığan erni gör (yer). (*Anasının terk ettiği tayı kurt, vatanın dışladığı yiğidi mezar yer.*)

Bağ mévisi bilen avat, yurt adimi bilen avat. (*Bağ meyvesi ile, yurt insanı ile abat.*)

Béşiñ kökke taqaşa, heñliñni yultuz bil. (*Başın göğe yükselse, halkını yıldız bil.*)

Bulbul bağdin ayrılmas, adem yurtidin ayrılmas. (*Bülbül bağdan ayrılmaz, insan yurdundan.*)

Taşmu çüşken yéride eziz. (*Taş da düştüğü yerde ağırdır.*)

Suda bélikniñ izi yoq, vetensizniñ yüzi yoq. (*Suda balığın izi yok, vatansızın yüzü yok.*)

Bulbul çimenni söyér, adem vetenni söyér. (*Bülbül çimeni, insan vatanını sever.*)

Öz yurtuñ keyerde bolsa, cennet şu yerde. (*Öz yurdun neredeyse, cennet o yerde.*)

Vetendin yüz örügen nomustin öler. (*Vatandan yüz çeviren, namustan ölür.*)

Vetensiz kişi, naşsisiz bulbul. (*Vatansız insan, şarkısız bülbül.*)

Vetenge hıyanet, keçürgüsiz cinayet. (*Vatana ihanet, bağışlanmaz cinayet.*)

Tuğulğan yerniñ künimu issiğ, tünimu issiğ. (*Doğduğun yerin gündüzü de, gecesini de sıcak.*)

Yurttin ayrılmañ yurt qedrini bilisen. (*Yurttan ayrılınca yurt kadrini anlarsın.*)

§ Türkler tarih sayfasında yiğit ve kahraman bir millet olarak anılırlar. Tarihi şanlı, şerefle ve kahramanlık destanlarıyla dolu olan bir milletin yiğit ve yiğitlik anlayışı aslında bu makalemizin özünü teşkil eder. Türk destan kahramanları cesur ve savaşçı kimliklerinin yanında, aynı zamanda erdemli bir insanda bulunması gereken vasıflarıyla da örnek şahsiyetlerdir. Dolayısıyla bu anlayış Türk dünyası atasözlerinin hepsinde olduğu gibi Uygur atasözlerinde de geniş yer bulmuş, yiğidin üstünde taşınması gereken vasıflar vurgulanmıştır.

Zira; yiğit vatanını sever (*Bélik sudin ayrılmas, batur eldin ayrılmas*) ; yiğit korkusuz olur, mücadeleden kaçmaz, savaşmayı sever (*Baturluq bilekte emes, jürekte.*) (*Yigitniñ zori ceñde biliner, atniñ zori kıyada biliner*) ; yiğit sözünden tanınır, bu yüzden doğru söyler, sözünden dönmez, yalandan kaçınır (*Yigit sözidin qaytmas, yolvas izidin.*) ; yiğit iyilik severdir (*Yigitniñ yigiti taşni ézip yağ çikırar, köñülni éritip dağ çikırar.*) ; yiğit namusludur, dürüsttür (*Ağriqni bus öltürer, yigitni nomus.*) vs.

Altunni otta sina, baturni meydanda (sina). (*Altını ateşte, yiğidi meydanda sina.*)

Batur düşmensiz bolmas. (*Bahadır düşmansız olmaz.*)

Baturluk bilekte emes, jürekte. (*Yiğitlik bilekte değil, yürekte.*)

Çehri bolmisa er bolmas. (*Öfkesi olmasa yiğit olmaz.*)

Batur çüşide düşmen körer. (*Bahadır düşünde düşman görür.*)

Toşkanni komuş öltürer, yigitni nomus (öltürer). (*Tavşanı kamış, yiğidi namus öldürür.*)

Baturluk bilekte emes, yürekte. (*Bahadırlık bilekte değil, yürekte.*)

Bélik sudin ayrilmas, batur eldin (ayrilmas). (*Balık sudan, yiğit vatanından ayrılmaz.*)

Baturğa bir ölüm, qorqunçaqqa miñ ölüm. (*Bahadıra bir ölüm, korkağa bin ölüm.*)

Yigit sözidin qaytmas, yolvas izidin. (*Yiğit sözünden dönmez, kaplan izinden.*)

Ölüm baturdin bézer, qorqkaqni ézer. (*Ölüm yiğitten bezer, korkanı ezer.*)

Qorqunçaq muradığa yetmes. (*Korkak muradına eremez.*)

Qorqunçaqta nomus yok. (*Korkakta namus yok.*)

Qorqunçaq öz sayisidin ürküydü. (*Korkak kendi gölgesinden ürker.*)

Quşqaçtin qorqqaq tériq tériyalmas. (*Serçeden korkan darı ekmez.*)

§ Tüm Türk dünyası atasözlerinde olduğu gibi Uygur atasözlerinde de dostluğun önemi vurgulanmış, hakiki dostun tanımı yapılmıştır. Kusursuz insan olamayacağı belirtilirken, gerçek dostun kusurları acı, belki ağlatarak, ancak arkadan değil yüzüne söyleyeceği ve zor günde belli olacağı hususları adeta, hayat tecrübesinin, birikimin sonucu verilen bir hayat dersi niteliğindedir.

Hemmidin qedirlik nerse – dostur. (*Herşeyden kıymetli olan dosttur.*)

Eyipsiz dost izdigen, dostsiz qalar. (*Kusursuz dost arayan, dostsuz kalır.*)

Yıraqtiki tuqqaqandin yékindiki dost yaqşı. (*Uzaktaki kardeşten, yakındaki dost iyi(dir).*)

Dost başqa qaraydu, düşmen ayaqqa. (*Dost başa, düşman ayağa bakar.*)

Dost jiglitip éytidu, düşmen – küldürüp. (*Dost ağlatarak, düşman güldürerek söyler.*)

Heğiği dost égir künlerde sinilar. (*Hakiki dost zor günde belli olur.*)

Dost köp, toğrisi az. (*Dost çok, hakikisi az.*)

Dost keyniñde mahtar, düşmen aldiñda mahtar. (*Dost arkandan över, düşman önünde över.*)

Dostniñ dostliğı kérek, hésapniñ – dürüslüğü. (*Dostun dostluğu, hesabın doğrusu gerek.*)

Yoldaş yolda sinilar. (*Yoldaş yolda sınanır.*)

Börimu dostiğa keşt kılmaz. (*Börü dahi dostuna kötülük etmez.*)

Dostuñniñ az boluşidin qorqma, vapasız boluşidin qorq. (*Dostunun az olmasından korkma, vefasız olmasından kork.*)

Düşmenge céniñni berseñmu, siriñni berme. (*Düşmana canını versen de, sırrını verme.*)

Dost tinçlik tileydu, düşmen piçak bileydu. (*Dost esenlik diler, düşman bıçak bilir.*)

Dost kıçqarsa qalma, düşmen kıçqarsa barma. (*Dost çağırınca kalma-durma, düşman çağırınca varma-gitme.*)

§ Toplum içinde iyilere, iyilik yapanlara saygı gösterilirken, kötüler ise daima eleştirilirler. Atasözlerinde durum bundan farklı değildir. İyilerin muratlarına erecekleri, iyiliğin yerde kalmayacağı, iyilerin ve iyilik yapanların asla unutulmayacağı konuları sıkça vurgulanırken, buna karşılık kötülükten ve kötülerden uzak durulması, onlardan gelebilecek tehlikelere karşı dikkatli olunması gerektiği öğütlenmektedir.

Yaşşidin capa kelmes, yamandin vapa (kelmes). (*İyiden cefa, kötüden vefa gelmez.*)

Yaşşiniñ yaşşılığı téger tar yerde, yamanniñ yamanlığı téger her yerde. (*İyinin iyiliği dar yerde değer, kötünün kötülüğü her yerde değer.*)

Yaşşi köñül yerde qalmas. (*Temiz kalp yerde kalmaz.*)

Yamanniñ alkışidin yaşşiniñ qarğışi uluğ. (*Kötünün alkışından iyinin bedduası yeğdir.*)

Yaşşi işka alkış yağar. (*İyi işe dua -alkış- yağar.*)

Tagdek altun bir yahşilikka erzimes. (*Dağ gibi altun bir iyiliği karşılamaz.*)

Yamandin yer kôrkar. (*Kötüden yer korkar.*)

Yaman çalar uyatka, yahşi yéter muradka. (*Kötü utanç içinde kalır, iyi muradına yeter.*)

Yahşini yahşi deseñ uyular, yamanni yahşi deseñ mahtinar. (*İyiye iyi desen utanır, kötüye iyi desen övünür.*)

Yahşilikka yahşilik her kişiniñ işi, yamanlıkka yahşilik er kişiniñ işi. (*İyiliğe iyilik her kişinin işi, kötülüğe iyilik er kişinin işi.*)

Suniñ kedri ussuğanda biliner, yahşiniñ kedri ayrılğanda (biliner). (*Suyun kıymeti susayınca, iyinin kıymeti ayrılınca anlaşılır.*)

Yaman yoldaştin yalğuzluk yahşi. (*Kötü yoldaştan yalnızlık iyidir.*)

Yamanniñ yoli kuruç, yahşiniñ yoli uluğ. (*Kötünün yolu kuru, iyinin yolu ulu.*)

Béşini silisa, kolini çişler. (*Başını okşasa, elini dişler.*)

Bir yahşilik miñ baladin kutkuzar. (*Bir tane iyilik, bin tane beladan kurtarır.*)

Bir yaman miñni yaman kıılır. (*Bir kötü bini kötü yapar.*)

Yaşlıkida yahşilik kılmığan keriğanda kattıklık körer. (*Gençlikte iyilik yapmayan yaşlandığında zorluk çeker.*)

Kişige kılsañ yamanlık, tapalmaysen amanlık. (*Birine kötülük yapsan, esenlik bulamazsın.*)

İtka nan berse kolni çişler. (*Köpeğe ekmek verse elini ısırır.*)

Yamañga gep kılsañ har almas. (*Kötüye söz söyleyen arlanmaz.*)

Yaman ataç bilen yaşıguçe, yahşi ataç bilen ölgen yahşi. (*Kötü nam ile yaşayınca kadar, iyi nam ile ölmek yeğdir.*)

§ Sosyal bir varlık olan insanın yaşadığı toplum içinde değer kazanması, saygı görmesi göstereceği doğru davranışlarla paralellik gösterir. **Dürüst** olmak, **yalan söylememek**, **ahlaklı**, **edepli** ve belki de hepsinden önemlisi **adaletli** olmak bu erdemli davranışlardan sadece birkaçıdır. Uygur atasözlerinde, bu saydığımız değerlerle birlikte yüz güzelliğinden ziyade, insanın iç güzelliğinin önemli olduğu, kalbi temiz olanın sözünün de doğru olacağı vurgulanmıştır. Sosyolojik olarak ele aldığımızda, kalp temizliğinin,

iç güzelliğinin insanın davranışlarına yansıtacağı ve diline, sözüne doğruluk katacağı anlayışı örf ve adetlerin gereği olduğu gibi dinî inancının da desteklediği bir esastır. Bu konudaki atasözlerinden bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz.

Yüzün aķ bolģuće, diliñ aķ bolsun. (*Yüzün ak oluncaya kadar, kalbin ak olsun.*)

Dili birniñ tili bir. (*Gönlü birin-doğru olanın, dili bir-doğru.*)

Dili pakniñ işi pak. (*Kalbi temiz olanın, işi temiz.*)

Dili tođriniñ tili toğra, tili tođriniñ yolu (toğra). (*Gönlü doğrunun dili doğru, dili, doğrunun yolu doğru.*)

Dölet ketse ketsun, abruy ketmisun. (*Zenginlik gitse de, itibar gitmesin.*)

Ademniñ yüzige ķarima, sözige ķara. (*Adamın yüzüne bakma, sözüne bak.*)

Yiğit sözidin ķaytmas, yolvas izidin. (*Yiğit sözünden dönmez, kaplan izinden.*)

Rast iş kömülmes, yalđan iş yögelmes. (*Doğru iş gömülmez, yalan iş örtülmez.*)

Rast gepniñ tatlıķi az, yalđan gepniñ açķiķi (az). (*Doğru sözün tatlısı az, yalan sözün acısı az.*)

Sölitige ķarimay (bakmay), özige (sözige) ķara (bak). (*Böbürlenmesine bakma, özüne-sözüne bak.*)

Yalđançiniñ rast sözimu yalđan. (*Yalancının doğru sözü de yalan.*)

Yalđan éytķan tutular, rast gep ķilđan ķutular. (*Yalan söyleyen yakalanır, doğru söz söyleyen kurtulur.*)

Dereğ güzelliķi yaprak bilen, insan güzelliķi eğlak (bilen). (*Ağacın güzelliķi yaprak ile, insanın güzelliķi ahlak ile.*)

Tođri éşini yer, oğri béşini (yer). (*Doğru aşını , hırsız başını yer.*)

Eğlak-adem zinniti. (*Ahlak insanın hazinesi-süsü.*)

Edep-eğlak bazarda tépilmas, edepsizge héçkim ķétilmas. (*Edep, ahlak pazarda bulunmaz, edepsizden hiçkimse katılmaz.*)

Edepni edepsizdin ögen. (*Edebi edepsizden öğren.*)

- Egriniñ sayisimu egri. (*Eğrinin gölgesi de eğri.*)
- Abruy altundin kımmet. (*Onur altından kıymetli.*)
- Köñli tüzniñ işi tüz. (*Gönlü doğrunun, işi doğru.*)
- Köñül kuştur, ehlak uvidur. (*Göñül kuştur, ahlak yuvadır.*)
- Hayalîk kişi-bahalîk kişi. (*Hayâlî kişi, değerli kişi.*)
- Ademgerçilik kırımı. (*İnsanlık yaşlanmaz.*)
- Adaşkanniñ eyibi yoq kaytip öyini tapsa. (*Yolunu şaşıranın ayıbı yok, dönüp evini bulduğunda.*)
- Nomusuñni bergüçe, ceniñni ber. (*Namusunu verinceye kadar, canını ver.*)
- Ademni adem kılgan-edep. (*İnsanı insan yapan edep.*)
- Yilanniñ tēşi yumşak içi zehir. (*Yılanın dışı yumşak, içi zehir.*)
- Suda iz yoq, hayasızda yüz yoq. (*Suda iz yok, utanmazda yüz yok.*)
- Hosuli bilen yer yaşşı, ehlakî bilen er yaşşı. (*Ürünü ile yer, ahlakıyla er güzel.*)
- Halalniñ yoli bir, haramniñ yoli miñ. (*Helalin yolu bir, haramın yolu bin.*)
- Adil bolsañ adem bolisen. (*Âdil olursan adam olursun.*)
- Heq sözniñ tokmîki bar, yalğan sözniñ qorqmîki (bar). (*Doğru sözün tokmağı var, yalan sözün korkusu var.*)
- Heq bilen naheqniñ ariliği bir gériç. (*Hak ile haksızlığın arası bir karış.*)
- Heqîketniñ çirigini kötürgenniñ qoli köyer. (*Hakikatin ışığını kaldıranın, eli yanar.*)
- Oğri oğriliğ kılsa padişah sorar, padişah oğriliğ kılsa kim sorar. (*Hırsız hırsızlık yapsa padişah –hesap- sorar, padişah hırsızlık yapsa kim -hesap- sorar.*)
- Ovçiniñ miltiği bolsa, keyikniñ hudasi bar. (*Avcının tüfeği varsa, geyiğin Allah'ı var.*)
- Huda bergen canni huda özi alar. (*Allah'ın verdiği canı Allah alır.*)

Halaldin nan tapsañ, koçığa çıķıp ye. (*Helal yolla etmek alsan, sokağa çıkıp ye.*)

Adil begniñ tuğķını yoķ. (*Adil beyin dostu yok.*)

Heķniñ rizķi neķ. (*Hakkın rızķı peşin.*)

Hemme işni oñ ķol ķılsa, altun üzük sol ķolğa sélinar. (*Bütün işi sağ el yapsa da, altın yüzük sol ele takılır.*)

Hemme ķişi anidin yalıñaç tuğular. (*Herkes anadan çıplak doğar.*)

Heķiķet ķilni ķiriķ yaridu. (*Hakikat kılı kırk yarar.*)

§ Uygur atasözlerinde akıl ve bilim sahibi olmanın üzerinde sıkça durulur.. Bilgili ve cahil çoğu zaman birlikte kullanılmış, kıyaslanmış “Nâdân ile konuşmaktansa, ârif ile taş taşımak yeğdir” sözünde olduğu gibi bilgili insanın değeri ortaya konmuştur. Bilimin ve bilginin en büyük güç kaynağı olduğu, bilek gücü ile yenemediğini akıl ve bilim sahibi olarak yenebileceğın veciz şekilde belirtilmiştir.

Yine en kıymetli hazinenin, en büyük zenginliğın akıl olduğu üzerinde durulmuş, Bilgili insanın az ama öz, cahilin ise ölçüp biçmeden, sözün nereye gideceğini düşünmeden konuştuğu ifade edilmiştir. Bilen ile bilmeyenin aynı kefedede değerlendirilemeyecekleri anlayışıyla, sorup öğrenmenin, araştırmanın önemi ve bilgi sahibi olmadaki yeri sık sık vurgulanmıştır.

Alim – altundin ela. (*Âlim altından âla.*)

Adem balisiniñ bahasi bilim bilen. (*İnsan oğlunun kıymeti bilim ile.*)

Köp bilgen az sözler, az bolsimu saz sözler. (*Çok bilen az söyler, az söylese de öz söyler.*)

Köp bilseñ az sözle. (*Çok bilsen de az söyle.*)

Puluñni köpeytkiçe, bilimiñni köpeyt. (*Paranı çoğaltıncaya kadar, bilimini çoğalt.*)

Pul tapķiçe eķil tap. (*Para buluncaya kadar, akıl bul.*)

Bilim erge ķanat. (*Bilim yiğide kanat.*)

Bilimsizniñ ķedri yoķ. (*Bilimsizin kıymeti yok.*)

Bilimsizniñ işi bir, bilimlikniñ işi miñ. (*Bilimsizin işi bir, bilimlinin işi bin.*)

Bilimlik bolsa kişi, kökke yéter béři. (*Bilimli olursa insan, göğe değer başı.*)

Bilimsiz ötken ömür, oti öçken kömür. (*Bilimsiz geçen ömür, ateşi sönen kömür.*)

Bilim – tügimes baylık. (*Bilim tükenmez zenginlik.*)

Bilim – tozumas baylık. (*Bilim eskimez zenginlik.*)

Bilimlikte nep tola, bilimsizde gep (tola). (*Bilimlide fayda, bilimsiz de söz çok.*)

Bilimlik alimni dost tutar, bilimsiz zalimni (dost tutar). (*Bilimli âlimi dost tutar, bilimsiz zalimi dost tutar.*)

Bilimlikniň köňli gülistan, bilimsizniň köňli göristan. (*Bilimlinin gönlü gülüstan, bilimsizin gönlü mezarlık.*)

Bilginiňni yoşursaň, puşaymanğa çalisen. (*Bildiğini gizlersen, pişman olursun.*)

Er kişiğe yetmiş hil hünér azlık kılar. (*Yiğide yetmiş çeşit hünér az gelir.*)

Ekillik özini eyibler, eçilsiz özgini. (*Akıllı kendini, akılsız başkalarını ayıplar.*)

Eçilsiz başniň derdini put tartidu (kötüridu). (*Akılsız başın derdini ayak çeker.*)

Bilimlik sözlise alkiş, bilimsiz sözlise çarğış. (*Bilimli konuşsa alkış, bilimsiz konuşsa beddua.*)

Köp oğuşan köp biler. (*Çok okuyan çok bilir.*)

Küçüňni bilikiňdin sina, eçliňni bilimiňdin (sina). (*Gücünü bileğinden sina, aklını biliminden sina.*)

Küçi bardin çorçkuçe, bilimi bardin çorç. (*Güçlü olandan korkuncaya kadar, bilimi olandan kork.*)

Kitap – bilim buliği, bilim – hayat çirigi. (*Kitap bilim kaynağı, bilim hayat ışığı.*)

Oğuşan oğul atisidin uluğ. (*Okumuş oğul atasından ulu.*)

Öginiş – bilimniň anisi. (*Öğrenmek bilimin anası.*)

Puluñğa işengüçe, aklıñğa işen. (*Parana inanıncaya kadar, aklına inan.*)

Soriğan bilim alar, uyalğan keyin çalar. (*Soran bilim alır, utanan sona kalır.*)

Eklı yaşta emes, başta. (*Akıl yaşta değil, başta(dır).*)

Sora – sora bilim aptu, oyla – oyla keyin çaptu. (*Sora sora bilim almış, düşüne düşünene sona kalmış.*)

Bilmigenni sorap bilgen alim bolur, bilmey turup sorimiğan zalim bolur. (*Bilmediğini sorup öğrenen alim olur, bilmediğini sormayan zalim olur.*)

Adem tildin kéter hayvan müñgüzdin. (*İnsan dilinden, hayvan boynuzundan gider.*)

Ekılsizge gep kıılmañ, taşka miñ kaçmañ. (*Akılsıza söz söylemeyin, taşa çivi çakmayın.*)

Ademniñ hösni baş bilen. (*İnsanın güzelliği baş ile.*)

Biliki çoñ birni yéñer, bilimi çoñ miñni yéñer. (*Bileği güçlü birini yener, bilimi güçlü binini yener.*)

Bilimsiz kişi – mévisiz dereñ. (*Bilimsiz insan meyvesiz ağaç.*)

Bilimdin artuğ baylık yoğ. (*Bilimden büyük zenginlik yok.*)

Bilimlik oylap sözler, bilimsiz kaynap (sözler). (*Bilimli düşünerek söyler, bilimsiz coşarak –düşünmeden- söyler.*)

Çiliçniñ küçidin çelemniñ küçi artuğ. (*Kılıcın gücünden kalemin gücü fazla(dır).*)

Şöhret izdigüçe, bilim izde. (*Şöhret arayacağına, bilim ara.*)

Su bilen zémin yaşnar, bilim bilen el yaşnar. (*Su ile zemin, bilim ile ülke gelişir –yeşerir-.*)

§ Kültürümüzde büyüğe saygı, küçüğe sevgi gösterilmesi gerektiği anlayışı eskiden beri varolan bir davranış şeklidir. Burada da büyüğe saygı küçüğe izzet gösterilmesi gerektiği, ana babasına saygı göstermeyenlerin yediklerinin haram olduğu gibi keskin ifadelere, ana babasının hayır duasını alanın beladan kurtulacağı, cennetin analarının ayaklarının altında olduğu gibi dinî kaynaklı atasözlerine sıkça rastlamaktayız.

Ata- anini baqqan kişi, oñ bolur daim işi. (*Ana babayı bakan kişi, sağlam olur daima işi.*)

Atmiř kün aç qalsañmu, atañni küt. (*Altmış gñn aç kalsan da babanı bekle.*)

Ana ayağıda cennet bar. (*Ana ayağında cennet var.*)

Çoñniñ bergini – Hüdaniñ bergini. (*Büyüğüñ verdiği, Allah'ın verdiği.*)

Çoñ izzet kılsa, kiçik hizmet kılar. (*Büyük izzet kılsa, küçük hizmet kılar.*)

Atisini tonumiğanniñ yéğini haram. (*Babasını tanımayanın yediği haram.*)

Ata-ana duası otqa, suğa paturmas. (*Ana baba duası ateşe suya batırmaz.*)

Ş Geçimini temin etmek, ihtiyaçlarını karşılayabilmek, için bütün insanların çalışması gerekir. Bunu sorumluluklarını bilmek, üstüne düşen görevleri yerine getirmek olarak da ifade edebiliriz. Uygurlar da bu hususta kendilerine özgü pek çok atasözü söylemişlerdir. Bunların özü emek vermenin, çalışmanın elzem olduğu üzerine kurulmuştur.

Emgeknin neni tatlıq, hurunin ceni (tatlıq). (*Emeğin ekmeği tatlı, tembelin canı tatlı.*)

Tirişçanniñ izi-baylıq, hurunniñ izi-saylıq. (*Çalışkanın izi zenginlik, tembelin izi gölgelik.*)

Tirişçanniñ dili huş, hurunin beli boş. (*Çalışkanın gönlü hoş, tembelin derecesi boş.*)

Tirişçan işlep yer, hurun çişlep yer . (*Çalışkam çalışıp yer, tembel dişleyip yer.*)

Kembegellik eyib emes, hurunluq eyib. (*Fakirlik ayıp değil, tembellik ayıp.*)

Hurunğa étizniñ qiri tađ körüner. (*Tembele tarlanın kenarı dağ görünür.*)

Hurunniñ bahanesi köp, anarniñ danisi (köp). (*Tembelin bahanesi çok, narın tanesi çok.*)

Hurunniñ etisi tüğimes. (*Tembelin yarını(bahanesi) tükenmez.*)

Ücme piş- ağzıma çüş. (*Dut piş ağzıma düş.*)

İşçanniñ néni köp, hurunniñ gémi (köp). (*Çalışkanın ekmeği çok, tembelin gamı çok.*)

İşçan méhnnettin küler, hurun aç kélip öler. (*Çalışkan işten güler, tembel aç kalıp ötür.*)

İşçanniñ yatkusı kelmes, hurunniñ kópçısı (kelmes). (*Çalışkanın yatması gelmez, tembelin kalkması gelmez.*)

İşçan kılıdu çölni bağ, hurun kılıdu bağı dağ. (*Çalışkan çölü bağ yapar, tembel bağı çorak –çıplak- yapar.*)

İşçan eşini yer, hurun béşini (yer). (*Çalışkan aşını, tembel başını yer.*)

Yazda hurunluk kılsañ, kışta tilemçilik kılisen. (*Yazın tembellik edersen, kışın dilencilik yaparsın.*)

§ “Sorana yanılmamış” sözünün ışığında Uygur atasözlerinde de sorup öğrenmenin önemine değinilmiş, bu yolla doğru yolun bulunacağı ifade edilmiştir.

Yol sorığan yoldin azmas. (*Yol soran yoldan çıkmaz.*)

Yol sorımay yolğa çüşme. (*Yol sormadan yola çıkma.*)

Sorap – sorap Mekkini tépiptu. (*Sora sora Mekke'yi bulmuş.*)

Bilmeslik eyib emes, ögenmeslik eyib. (*Bilmemek ayıp değil, öğrenmek ayıp.*)

§ Uygur Türkleri yukarıda sıraladıklarımızdan başka; Hayasızda vapa yok, vapasızda haya yok. (*Utanmazda vefa yok, vefasızda utanma yok.*), Düşminiñ ölse haza tutma, vapasızdin dost tutma. (*Düşmanın ölünce yas tutma, vefasızdan dost tutma.*) “**vefalı olmak**” ; Yolğa çıkısañ seher çık. (*Yola çıkacaksan seher vakti çık.*), Ağzi köygen sunımu puvlep içer. (*Ağzı yanan suyu da üfleyerek içer.*) “**tedbirli olmak**” ; Ölgenniñ eyibini koçilima. (*Ölenin ayıbını karıştırma.*) “**arkadan konuşmamak**” vb gibi pek çok konuda atasözüne sahiptir.

SONUÇ:

Atasözü ile ilgili tanımlamalar yapılırken, örneklerden de anlaşılacağı üzere, tariflerin hareket noktası ve temel sebebi “Toplumun hayat anlayışı, yargısı” olmuştur.³

Türklerin gerek İslam dininin, gerekse daha eski dönemlerden bugüne taşımış oldukları örf, adet ve geleneklerinin etkisiyle, geliştirmiş oldukları, bir takım davranış ve yüceltilmiş değerlerin, yüzlerce yıllık bir dönemde meydana getirdikleri edebiyat ve folklor ürünleri içerisinde önemli bir unsur olarak yer aldığını görmekteyiz.

Bu yüceltilmiş değerlerin önemi; -dürüstlük, adaletli olmak, iyilik sever olmak, büyüklerle saygı göstermek, vatanını sevmek vd. - Türk insanın karakteristik özellikleri olarak sadece Uygur atasözlerinde değil, tüm Türk dünyası atasözlerinde vurgulanmıştır. Zira bunlar Türk insanın mayasında olan –özünü teşkil eden- vasıflardır.

Tarih ve coğrafya koşullarının milletler üzerindeki etkisine rağmen, aralarında ortak dil ve kültür birliği bulunan Türkiye Türkleri ve Uygur Türkleri atasözlerinin büyük bir benzerlik gösterdiğini görmekteyiz.

Yaşşılıkça yaşşılık her kişiniñ işi, yamanlıkça yaşşılık er kişiniñ işi.

İyiliğe iyilik her kişinin kârı, kötülüğe iyilik er kişinin kârı. ÖA. 300/1317

Bilmeslik eyib emes, ögenmeslik eyib.
Bilmemek ayıp değil, öğrenmemek ayıp. ÖA. 177/500

Eyipsiz dost izdigen, dostsız kılar.
Kusursuz dost arayan, dostsuz kalır. ÖA. 337/1582

Hatta atasözlerindeki bu benzerlik, biraz daha genişletecek olursak, geçmişten günümüze tüm Türk Dünyası için de geçerlidir.

Ayrılgan çoyını böri yer. **Uyg.** ~ Sürüden ayrılanı kurt kapar. **Trk.** ~ Bölingänini böri yer, ayrılgänini äyiq yer. ; Köpdän ayrılgänini böri yer. **Özb.** ~ Kütüvden ayrılgan çoydı böri cutar. **Kzk.** ~ Sürüden ayrılan goynı gurt alar. **Tkm.** ~ Bölüngöndü börü ceyt. **Krg.** ~ Sürüden ayrılan goyunu gurd yeyer. **Azr.** ~ Sirivden ayrılganı börü aşar. **Kmk.** ~ Ayırılıgandı ayuv

³ Ali Öztürk, *Türk Anonim Edebiyatı*, İstanbul 1986, s.257.

yer, bölüngen di böri yer. **Nog.** ~ Sürüden ayrılgannı börü yer. **Kır-Ta.** ~ Tuoraabıtı turaah siir, bıralıybıtı bırdağ siir. **Sah.**

Dost başka karaydu, düşmen ayaqqa (~putğa). **Uyg.** ~ Dost başa bakar, düşman ayağa. **Trk.** ~ Dost başgä bākār, duşmān — āyāqkā (garaydı). **Özb.** ~ Dos basına karaydı, duspan ayagına karaydı. **Kzk.** ~ Dos başka karayt, düşman ayakka karayt. **Krg.** ~ Duşpan ayakka, dos baska karar. **Nog.** ~ Dos basga, düşman ayakga karar. **Kmk.** ~ Dus başka, düşman ayakka bağar. **Kaz.**

Ortak bir kültür birikimine sahip, tüm Türk dünyası atasözlerinde olduğu gibi Uygur atasözleri de, öğretici olma özelliği ile günümüz insanlarına öğütler vermekte, geleceğe ışık tutmaktadır. Söylemek istediklerini *veciz, keskin ve hikmet dolu* ifadelerle en kısa yoldan ifade etmişlerdir.

Taşmu çüşken yéride eziz. (*Taş da düştüğü yerde ağırdır.*)

Bulbul çimenni söyér, adem vetenni söyér. (*Bülbül çimeni, insan vatanını sever.*)

Bélik sudin ayrılmas, batur eldin (ayrılmas). (*Balık sudan, yiğit vatanından ayrılmaz.*)

Atasözlerinde anlatımı zenginleştirmek, daha etkili kılmak, vurguyu arttırmak amaçlarıyla olsa gerek zıt unsurlardan istifade edilmiştir: İyi-kötü, dost-düşman, bilgili-cahil vb.

Ekillik özini eyibler, **ekilsiz** özgini.

Dost tinçlik tileydu, **düşmen** piçak bileydu.

Yamanniñ yoli kuruq, **yaşiniñ** yoli uluğ. vb.

Zor yaşam koşullarında yoğrularak olgunlaşan Türk milleti edinmiş oldukları bir takım tecrübeleri gelecek nesillere aktarmak için bugün atasözü dediğimiz özlü sözlere başvurmuştur. Uygur atasözlerinde bu tecrübelerin gelecek nesillere aktarıldığı pek çok örneğe rastlıyoruz.

Ana yurtuñ aman bolsa, reñgiroyuñ saman bolmas. (*Ana vatanın aman olsa, reng-i ruyun sararmaz.*)

Altun kepestin tikenlik uva yaşı. (*Altın kafesten, dikenli yuva iyi.*)

Altunni otta sina, baturni meydanda (sina). (*Altın ateşte, yiğidi meydanda sina.*)

Tikenniñ zehiri teşida, düşmenniñ zehiri içide. (*Dikenin zehiri dışında, düşmanın zehiri içinde.*)

Sorap – sorap Mekkini téiptu. (*Sora sora Mekke'yi bulmuş.*)

İçken suyuñni aççık déme, yatқан yériñni kıttık déme. (*İçtiğin suya acı, yattığın yere sert deme.*)

Sanıyorum, Uygur atasözlerindeki bu yüceltilen değerleri açıklamak için verdiğimiz örneklere, Türk Dünyasının her coğrafyasında rastlamamız mümkündür. Bu husus üzerinde daha geniş kapsamlı çalışmaların yapılması gerektiği muhakkaktır.

KISALTMALAR

ÖA. Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1*, İnkılâp Kitapevi, İstanbul, 1991.

Uyg.	Uygur
Trk.	Türkiye Türkleri
Özb.	Özbek
Kzk.	Kazak
Tkm.	Türkmen
Krg.	Kırgız
Azr.	Azeri
Kmk.	Kumuk
Nog.	Nogay
Kır-Ta.	Kırım Tatar
Sah.	Saha

KAYNAKÇA

Aksoy, Ömer Asım, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1*, İnkılâp Kitapevi, İstanbul, 1991.

Azmun, Yusuf, “Türkmen Halk Edebiyatı Hakkında”, *Reşit Rahmeti Arat İçin*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1966, s.32-83.

Boratav, Pertev Naili, *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, İstanbul 1988.

Çelik, Ülkü, *Kırgız Atasözleri*, Ankara 1995.

Çeneli, İlhan, “Kumuk Atasözlerinden Örnekler”, *Türk Kültürü*, S. 252, 1984, s.263-267.

Doğan, Levent, “Kırgızistan Atasözleri Kırgız Atasözlerinin Sınıflandırılması”, *Türk Kültürü*, S.447, s.407-424.

Ebey, Abdurahman ; İmin, Eşmet, *Uygur Helk Mağal-Temsilliri I-II*, Şincan Helk Neşriyatı, Urumçi, 2006.

Eliyeva, M. ; Erşidinov, B. vd., “*Mağal ve Temsiller*”, Uygur Folklorinin Antologiyasi, Kazakistan SSR Nauka Neşriyatı, Almuta-1988.

Göksan, Ayhan, “Türk Dünyası Atasözleri I, Azerbaycan Atasözleri”, *Reşit Rahmeti Arat İçin*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1996, s.248-258.

Hémit, Alim ; Tursun, Aygöl, *Uygurçe-Henzuçe Uygur Helk Mağal-Temsilliri*, Milletler Neşriyatı, Beycin 2006.

Hemrayev, M. K.; Levin, Yu. İ., *Uygur Mağal ve Temsilliri*, Moskva 1981.

Hudayberganav, Saidahmad ; Afzalav, Mansur ; İbrahimov, Sabircan, *Özbek Halk Makalları*, Gafur Gulam Neşriyatı, Taşkent, 1978 .

Kuspangalılı, Orayhan, *Makal-Meteller*, Almatı, 1997.

Öztürk, Ali, *Türk Anonim Edebiyatı*, İstanbul 1986.

Muallimoğlu, Nejat, *Deyimler, Atasözleri, Beyitler ve Anlamdaş Kelimeler*, Muallimoğlu Yay., İstanbul 1983.

Mümin, Abdulla, *Türkçe-Uygurçe Lugat*, Milletler Neşriyatı, Şincan, 1988.

Necipoviç Necip, Emir, *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*, (Çev.: İklil Kurban), TDKYayımları, Ankara, 1995.

Oğuz, M. Öcal, *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara 2004.

Öztopçu, Kurtuluş, *Uygur Atasözleri ve Deyimleri*, Doğu Türkistan Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992.

Peyzulla, Enver, *İngilizçe-Uygurçe Luget*, Şincan Helk Neşriyatı, 1988.

Rehim, Mehemmet, *Uygur Helk Mağal-Temsilliri*, Şincan Helk Neşriyatı, 1979.

Sadbakasov, G.; Kibirov, Ş., *Uygur Mağal-Temsilliri*, Alma-Ata, 1978.

Sartékin, Eziz Atavulla, *Uygur Helk Mağal-Temsilliri*, Şincan Üniversitesi Neşriyatı, Urumçi, 2007.

Sırgabek, Şambayev, *Kırgızsko-Russkie Poslovitsı Pogovorkilzreçeniya*, İzdatelstvo Mektep, Frunze, 1979.

Usupbekov, Şarşeke, *Kırgız Makal-Lakaptarı*, Frunze-Kırgızistan, 1982.

Ülker, Hasan, “Nogay Atasözlerinden Örnekler”, *Türk Kültürü*, S.413, 1997, s.531-539.

Vasilyev, Yuriy; Kirişçioğlu, M. Fatih, Gülsüm Killi, *Saha (Yakut) Halk Edebiyatı Örnekleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1996.

EINE UNTERSUCHUNG ÜBER DIE URSACHEN DER DEFIZITE HINSICHTLICH DER INTERAKTIVEN SPRACHKOMPETENZ DER ANGEHENDEN DAF-LEHRER AN DER UNIVERSITÄT TRAKYA

Sevinç MADEN^{*}, Akkız Coşkun^{**}, Derya Kanca^{***}

ZUSAMMENFASSUNG

Aufgrund der Feststellung einer Voruntersuchung, dass türkische DaF-Studierende an der Universität Trakya selbst nach einem 4-jährigen deutschsprachigen Studiengang hinsichtlich der interaktiven Sprachkompetenz nicht das erstrebte Niveau erreichen, wurde in dieser Studie der Unterricht anhand eines Fragebogens in Bezug auf kommunikative Gestaltung analysiert, den Ursachen für die Defizite in der interaktiven kommunikativen Sprechfertigkeit nachgegangen und erforscht, ob die deutsche Sprache wirklich in den einzelnen Lehrveranstaltungen zur Kommunikation eingesetzt wird. Daraus sollen konkrete Ansatzpunkte für eine kommunikativfreudige Unterrichtsgestaltung in der Ausbildung türkischer DaF-LehrerInnen gefunden und dadurch in der Ausbildung angehender DeutschlehrerInnen hinsichtlich der interaktiven Sprachkompetenz ein höheres Niveau entwickelt werden.

Schlüsselwörter: interaktive Sprachkompetenz, DaF-Lehrer, Sprachniveau

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ ALMANCA ÖĞRETMEN ADAYLARININ KARŞILIKLI KONUŞMA YETİSİNİN NEDEN YETERLİ DÜZEYDE GELİŞMEDİĞİNE İLİŞKİN BİR ARAŞTIRMA

ÖZET

Trakya Üniversitesi Almanca öğretmen adaylarının karşılıklı konuşma yetkinliklerinin yeterli düzeyde geliştirilmediğinin bir ön araştırma neticesinde tespiti üzerine, bu çalışmada derslerin ne ölçüde iletişimsel yaklaşıma dayalı yürütüldüğü incelenmiş, bir anket ile sözlü bildirişim yetisinin neden yeterli düzeyde gelişmediği ve Almanca öğretmenliği lisans programında yer alan derslerde Almanca'nın gerçekten iletişim aracı olarak kullanılıp kullanılmadığı araştırılmıştır. Bu çalışmada, Almanca öğretmen adaylarının yetiştirilmesinde derslerin nasıl ders içi iletişime dayalı düzenlenebileceğine ilişkin ip uçların verilmesi ve bu yolla yabancı dilde karşılıklı konuşma yetisi daha üst düzeyde gelişmiş Almanca öğretmenlerinin yetiştirimi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Karşılıklı Konuşma, Almanca Öğretmenleri, Dil Düzeyi.

* Dozentin an der Universität Trakya

** Studentin des Magisterkurses an der Universität Trakya im Studienjahr 2007-2008

*** Studentin des Magisterkurses an der Universität Trakya im Studienjahr 2007-2008

0. Einleitung

Der Lehrplan für die Ausbildung von LehrerInnen, darunter auch angehende DeutschlehrerInnen wurde in der Türkei mehrmals überarbeitet und im Jahre 2006¹ erneut reformiert.

Die Reformen erzielten insbesondere eine Übereinstimmung der Curricula mit europäischen Studiengängen. Diesbezüglich fand eine Reihe von Angleichungstätigkeiten statt. Die Lehrpläne, die LehrerInnen zu MedientechnikerInnen machen wollten, wurden z.B. im Jahre 1998 abgeschafft, stattdessen neue Curricula erstellt, die LehrerInnen dazu befähigen sollten, den Lernern das Lernen lernen zu lehren. Eine weitere Zielsetzung des neuen Ansatzes war der Erwerb eines Allwissens, womit die LehrerInnen dazu gerüstet sein sollten, mit Problemen umzugehen. Die Aneignung des neuen Ansatzes der Bildungsreform der Europäischen Kommission scheint jedoch bei der Ausbildung türkischer DeutschlehrerInnen nicht vollständig gelungen zu sein. Denn eine Voruntersuchung² an der Universität Trakya hat dargelegt, dass angehende DeutschlehrerInnen vor allem im Bereich des interaktiven Sprachgebrauchs selbst nach einem 8-semesterigen Studiengang Defizite aufweisen, obwohl im Jahre 1998 die Bedeutung der Kommunikativen Kompetenz nach dem neuen Ansatz der Bildungsreform der Europäischen Kommission um ein mehrfaches gestiegen und diesbezüglich eine höchst entwickelte kommunikative Kompetenz auch unter den DeutschlehrerInnen unumgänglich geworden ist. Sowohl die Ergebnisse des Selbstbeurteilungsrasters des europäischen Referenzrahmens (GER, 2001: 36) zur Bestimmung des eigenen Sprachniveaus als auch eine Umfrage unter den Lehrenden im Jahre 2008 haben aber verdeutlicht, dass angehende DeutschlehrerInnen der Universität Trakya am Ende des 4-jährigen, überwiegend deutschsprachigen im Jahre 1998 eingeführten Studienganges in der Teilfertigkeit „An Gesprächen teilnehmen“ nicht das erstrebte Niveau erreichen, in der Teilfertigkeit ‚Zusammenhängendes Sprechen‘ und vor allem im ‚Leseverstehen‘ jedoch bessere Erfolge erzielen.

¹ Mehr dazu: http://www.yok.gov.tr/egitim/ogretmen/yeni_programlar_ve_icerik.htm

² 20% der im 8. Semester studierenden, türkischen DaF-Studenten an der Universität Trakya haben mittels Selbsteinschätzungsverfahren sich in der Teilfertigkeit ‚An Gesprächen teilnehmen‘ im Niveau B1 und 80% der Befragten im Niveau B2 eingeschätzt, wobei 43% der Studierenden sich in der Teilfertigkeit ‚Zusammenhängendes Sprechen‘ im Niveau B1, 21% im Niveau B2 und 36% im Niveau C1 bewertet haben.

Wie soll nun mit dem neuen Lehrplan, der im Jahre 2006 eingeführt wurde und in dem die auf Deutsch zu unterrichtenden berufsbezogenen Lehrveranstaltungen bis auf 50% zurückgegangen sind und stattdessen die Anzahl der auf türkisch zu erteilenden Fächer aus dem Fachbereich Pädagogik bis auf 30% und aus dem Fachbereich Kulturwissen bis auf 20% gestiegen sind, hinsichtlich der mündlich kommunikativen Kompetenzentwicklung Erfolg erzielt werden? Wird der neubearbeitete Lehrplan mit überwiegend türkisch-sprachig vorgesehenen Fächern nicht die bislang mangelnden Deutschkenntnisse der angehenden DeutschlehrerInnen noch stärker verschlechtern?

Nun soll in dieser Studie anhand einer Liste von Fragen (Krumm, 1984:34-40) den Ursachen für die Defizite in der interaktiven Sprechfertigkeit der angehenden DeutschlehrerInnen der Universität Trakya nachgegangen und untersucht werden, inwieweit der Unterricht kommunikativ konzipiert und deutschsprachig ist. Denn Sheils (1994:1) behauptet, dass der kommunikative Unterricht erst dann erfolgreich ablaufen und die interaktive kommunikative Kompetenz sich in der Zielsprache entwickeln kann, wenn die Fremdsprache auch wirklich zur Kommunikation eingesetzt wird. Diesbezüglich soll ausdiskutiert werden, ob die im Unterricht behandelten Themen für die Schüler relevant sind und zur Förderung der kommunikativen Kompetenz eine Reihe von sinnvollen, realistischen, lohnenden und durchführbaren Aufgaben im Unterricht und dazu noch auf Deutsch gestellt werden bzw. im Unterricht interaktive Strategien (vgl. Glaboniat ua, 2002: 50 / GER, 2001:62) als ‚Handel‘ (Vgl. Schatz, 2006: 28) eingesetzt werden. Denn die Bewältigung kommunikativer Aufgaben stärkt nach Sheils (1994:1) das Selbstvertrauen der SprachlernerInnen und den Erwerb der für eine in der Zielsprache erfolgreiche Kommunikation erforderlichen Sprachkenntnisse.

1.Ziel

Diese gegenständige Arbeit erzielt die Ursachen für das mangelhaft entwickelte interaktives Sprechen der angehenden DeutschlehrerInnen der Universität Trakya herauszuarbeiten und Richtlinien zur Gestaltung eines Kommunikationsfreudigkeit fördernden Unterrichts zu bestimmen.

2. Angewandte Methode

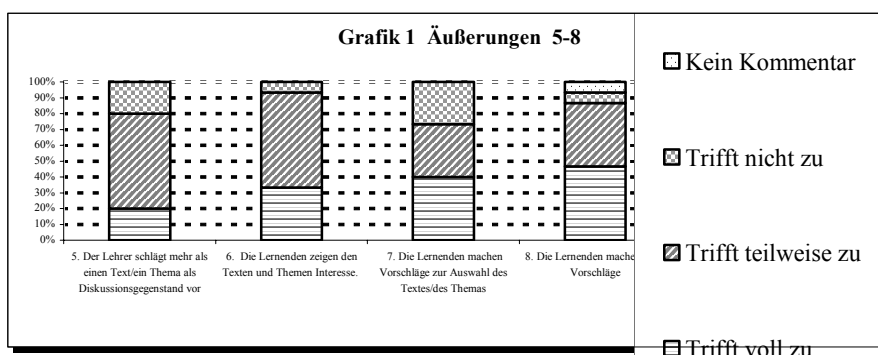
Die Studie hinterfragt mittels eines aus 55 Multiple-Choice Aufgaben bestehenden Fragebogens, inwiefern die Kriterien des kommunikativen Ansatzes (Vgl. Krumm, 1984:4) im Unterricht erfüllt und die Fremdsprache Deutsch wirklich zur Kommunikation eingesetzt wird. Das Erhebungsinstrument ist durch die Umformulierung der Kriterien einer kommunikativen und schülerzentrierten Unterrichtsgestaltung von Hans Jürgen Krumm erstellt und zur Beantwortung den 19 StudentInnen des 4. Jahrganges im Jahre 2007 ausgehändigt worden. Die Ergebnisse der Befragung, außer den ersten fünf offenen Items, sind anhand von 41 Grafiken veranschaulicht worden. Die Befragten sollten für jede Äußerung eines der vier Distractionen (Trifft genau zu; Trifft teilweise zu; Trifft nicht zu; Kein Kommentar) ankreuzen und bei positiver Einstellung die Namen der Fächer (Siehe dazu Tabelle 1), für die die Kriterien zutreffend sind, aufschreiben. Anhand von 41 Schaubildern ist die Benennungsquote der zutreffenden Fächer konkretisiert worden.

Tabelle 1: Deutschsprachige Liste der Fächer, die in der Umfrage als zutreffend datiert wurden

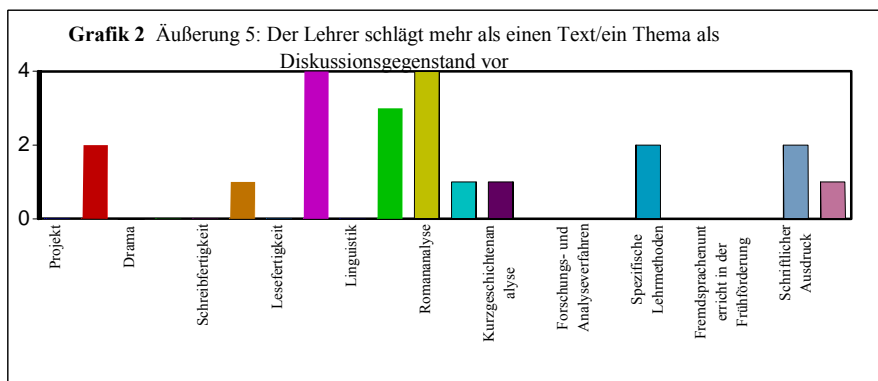
Projektarbeit	Schreibfertigkeit	Fremdsprachenunterricht in der Frühförderung
Übersetzung	Fortgeschrittene Schreibfertigkeit	Lehrwerkanalyse
Drama	Lesefertigkeit	Schriftlicher Ausdruck
Konversation	Fortgeschrittene Lesefertigkeit	Methoden des Fremdsprachlichen Deutschunterrichts
Linguistik	Deutsche Literatur	Kurzgeschichtenanalyse
Gedichtanalyse	Forschung- und Analyseverfahren	Spezifische Lehrmethoden
Romananalyse	Materialentwicklung	Textanalyse

3. Befunde

Das Schaubild 1 legt dar, dass 20% der Befragten der Meinung sind, dass die Lehrkräfte

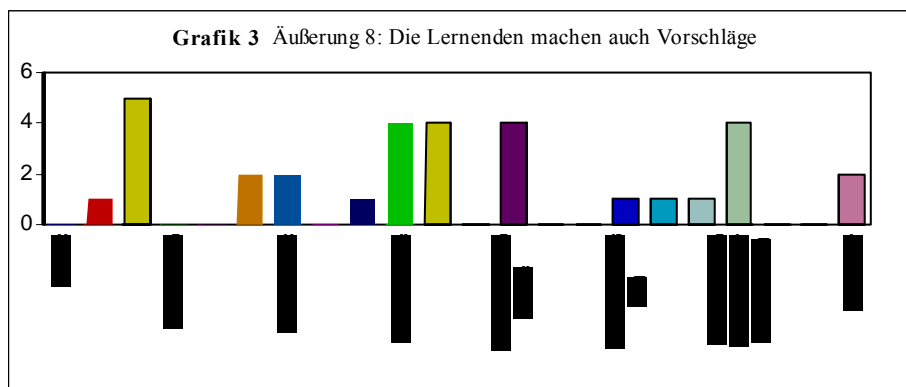

mehrere Texte zur Bearbeitung als Alternative anbieten. 60% der DaF-Studierenden jedoch sind der Ansicht, dass die Lehrkräfte im Unterricht nur teilweise Textalternativen zur Verfügung stellen. 20% erweisen hingegen, dass diese Äußerungen nicht zutreffend sind. Auf der Grafik 2 sind die Fächer, in denen mehrere Texte zur Auswahl angeboten wurden, visuell zu erkennen.

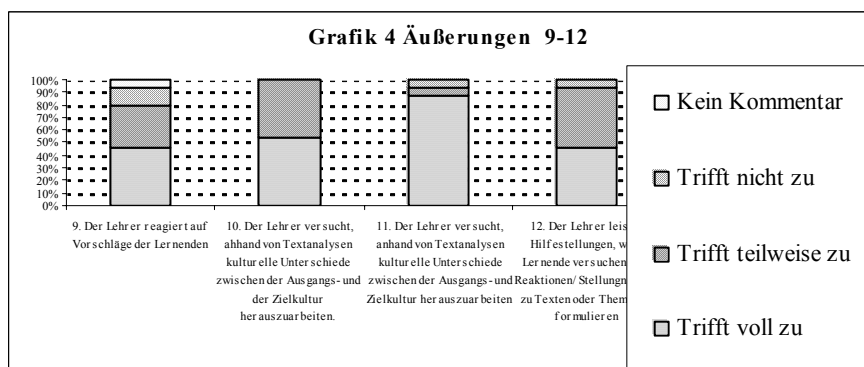

Die Erhebung hat auch verdeutlicht, dass über 30% Prozent der Studenten großes Interesse an den Texten, die während des Studiums durchgenommen wurden, gezeigt haben. Aber die Mehrzahl (60%) der angehenden Deutschlehrer vermerkte, dass sie teilweise Interesse hatten,

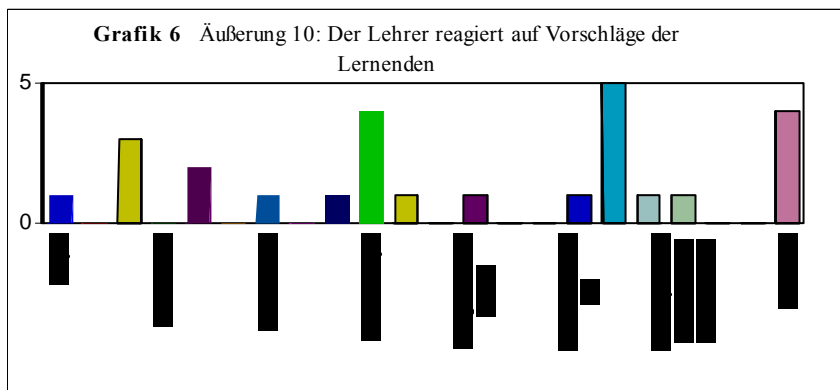
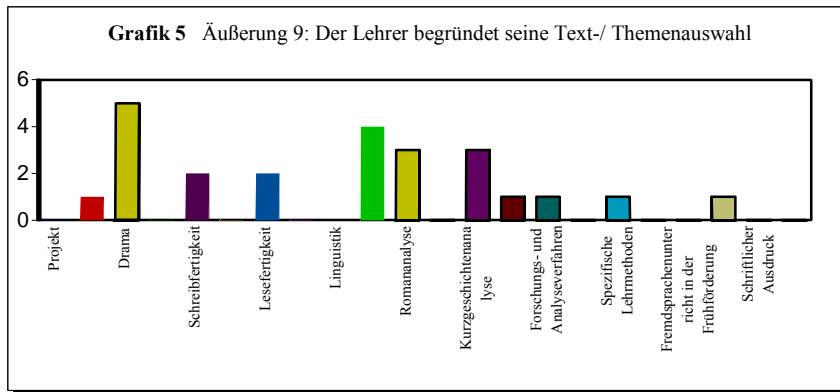
wobei 5% diese Aussage völlig verneinten. Die Anzahl der Studenten, die Vorschläge zu Themen und Texten machten, lag bei 40%. Über 30% der Studenten hatten keine Textvorschläge.

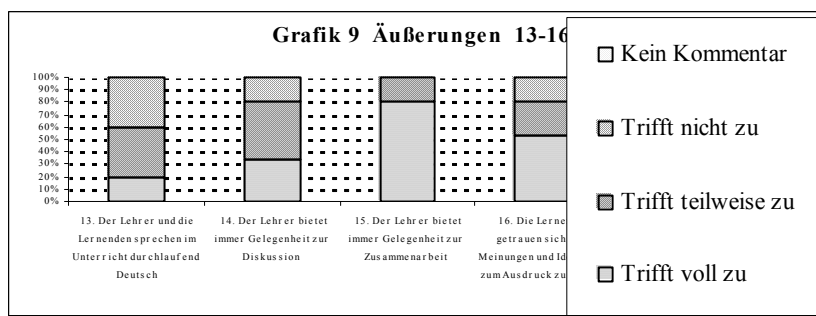
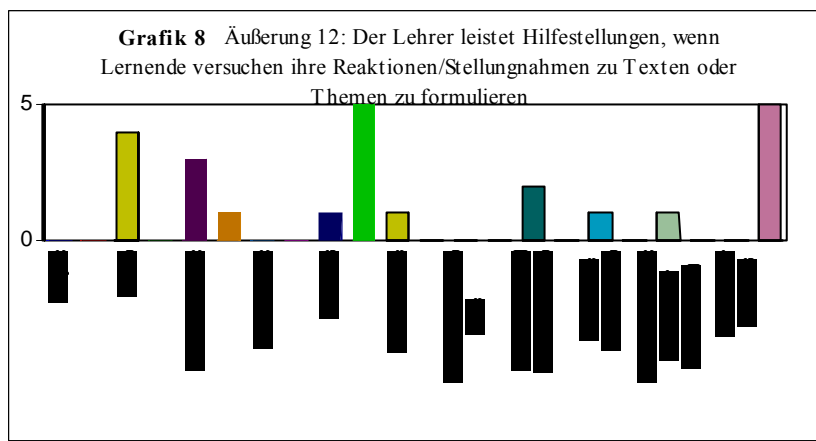
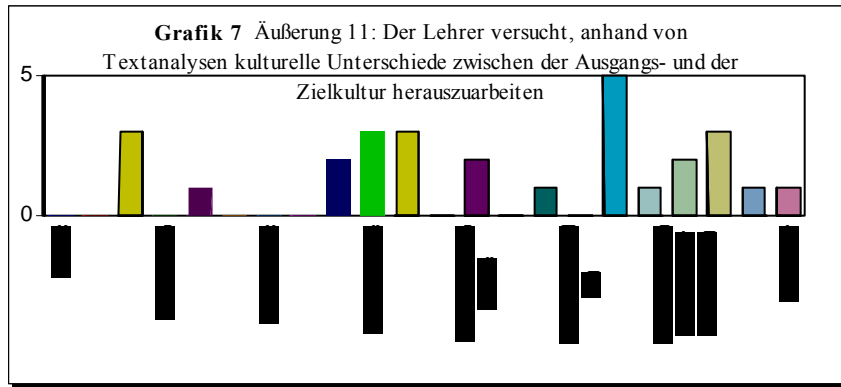

Grafik 3 veranschaulicht in welchen Lehrveranstaltungen Vorschläge zu Text- und Themenauswahl von Studenten gemacht wurden. Die Daten zu Äußerungen 9-12 (Grafik 4) bestätigen, dass über 40 % der Studierenden der Meinung sind, dass Lehrkräfte ihre Text- oder Themenauswahl begründen. 30% der angehenden Deutschlehrer sind der Ansicht, dass die Lehrenden nur teilweise eine Erklärung für ihre Auswahl machen. Über 80% der Lehrkräfte thematisieren anhand der Texte die kulturellen Unterschiede zwischen der Ausgangs- und der Zielsprache.

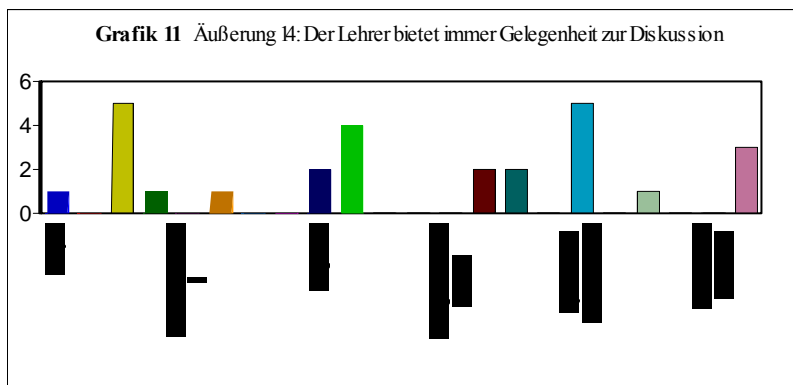
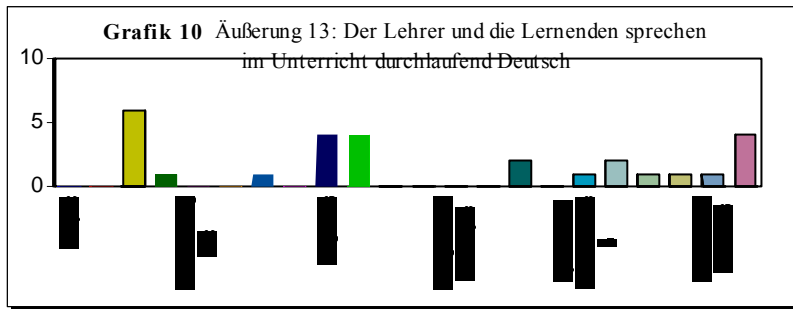
Die Antworten hinsichtlich der 12. Äußerung machen klar, dass über 40% der Lehrkräfte den Studenten beim Schreiben über ein Thema behilflich werden, wobei über 40% der Lehrenden teilweise Hilfe anbieten. Nun soll grafisch dargestellt werden, in welchen Lehrveranstaltungen die Äußerungen zutreffend sind.

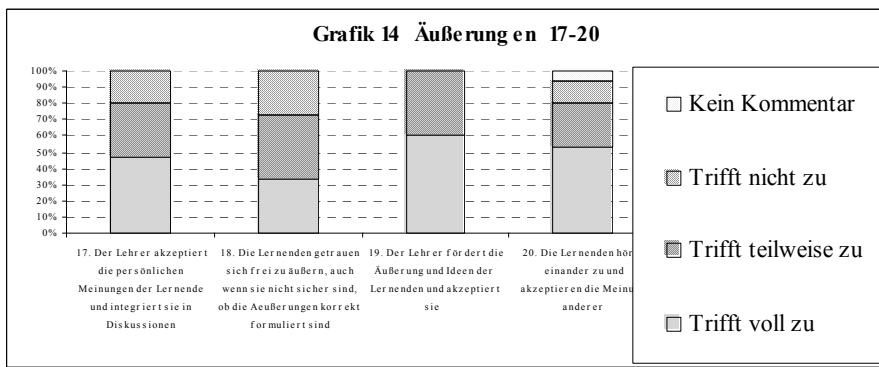
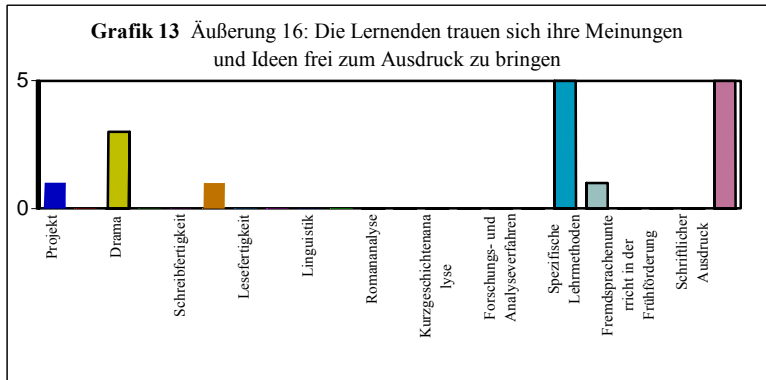
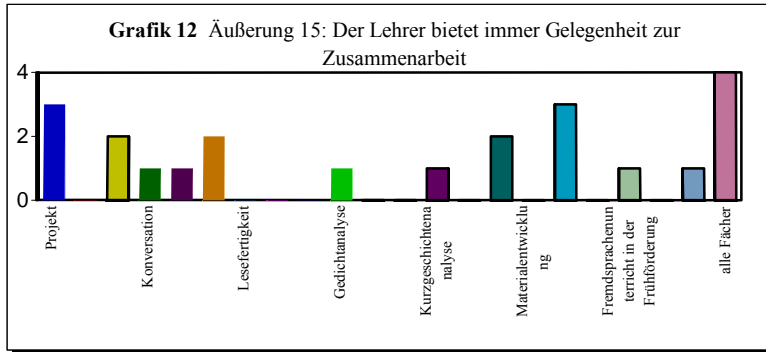

Die Angaben zur Äußerung 13 haben expliziert, dass 20% der Studenten der Aussage „Die Lehrkraft und die Lernenden sprechen im

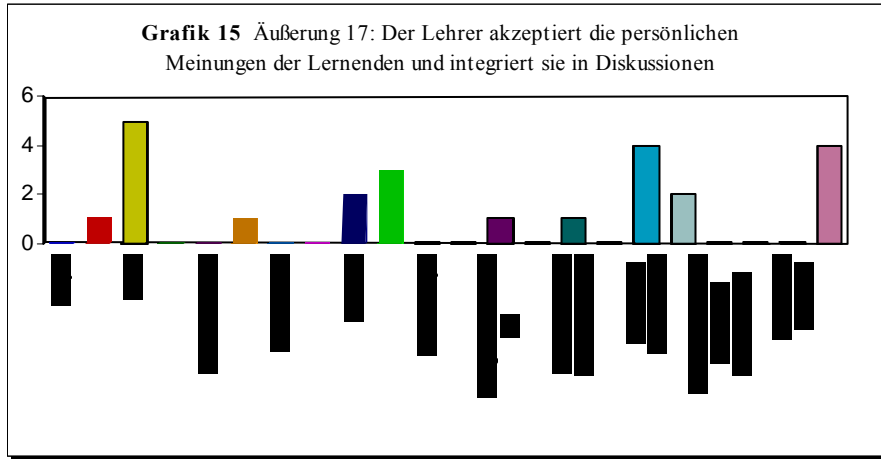
Unterricht durchlaufend Deutsch“ zustimmen. Die Anzahl, der Probanden, die dieser Aussage nur teilweise bejahen, lag bei 31%, der Anteil, derjenigen, die diese Aussage verneinten lag bei 40% (Vgl. Grafik 9). An Grafik 9 kann man auch erkennen, dass über 30% der angehenden Deutschlehrer der Meinung sind, dass die Lehrkraft im Unterricht Anlässe zu einer Diskussion schafft, wobei 40% der Befragten der Ansicht sind, dass dies teilweise zutrifft. 20% der angehenden Deutschlehrer haben sich für ‚trifft nicht zu‘ entschieden. 80% der Befragten teilten die gleiche Auffassung, dass der Unterricht weniger in Gruppenarbeit aber überwiegend in Form von Partnerarbeit stattfindet. Befunde der Grafik 9 zeigen, dass über 50% der Studierenden der Meinung waren, dass sie ihre Meinungen und Ideen im Unterricht frei äußern können. 25% der an der Umfrage Beteiligten waren der Ansicht, dass diese Aussage teilweise zutrifft. Auf den Grafiken 10-13 sind die Fächer, für die die oben erwähnten Aussagen zutreffend sind, aufgelistet worden.

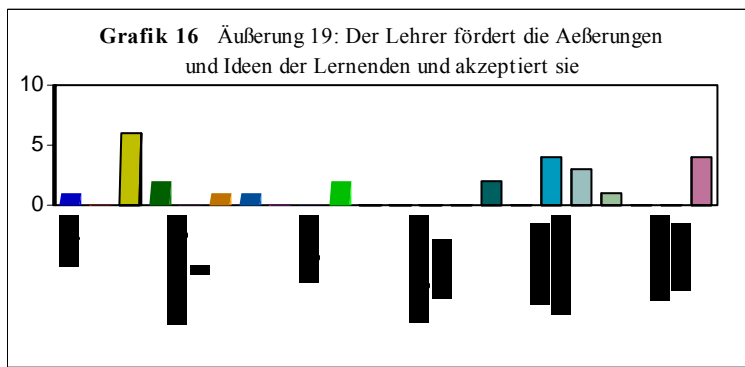

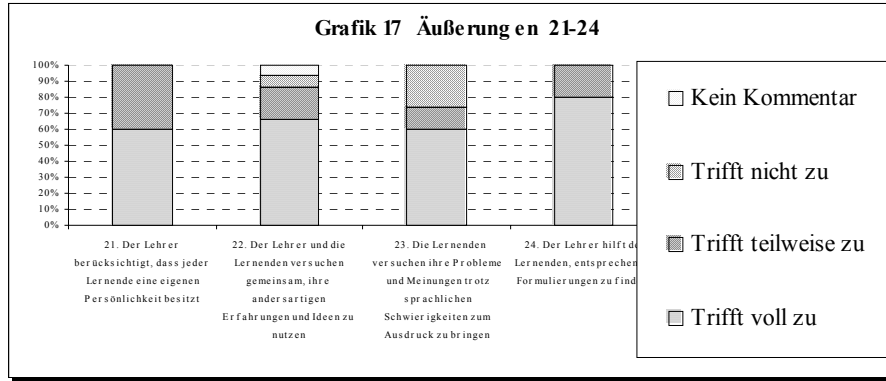
Auf die Aussage, dass die Lehrkräfte die Meinung der Studenten akzeptieren und sie in die Diskussion einbezogen werden, antworteten über 40% mit Zustimmung. 30% der Studierenden haben die 17. Aussage mit

‚stimmt teilweise zu‘, 20% hingegen mit ‚trifft nicht zu‘ bewertet. 30% der Studenten sind der Ansicht, dass Studenten trotz unkorrekter Sätze den

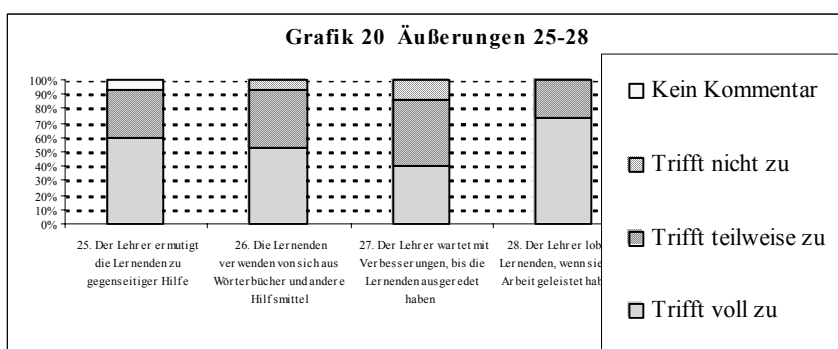
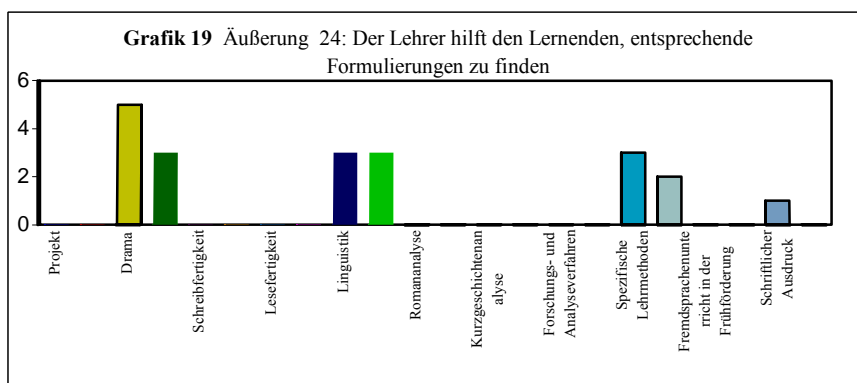
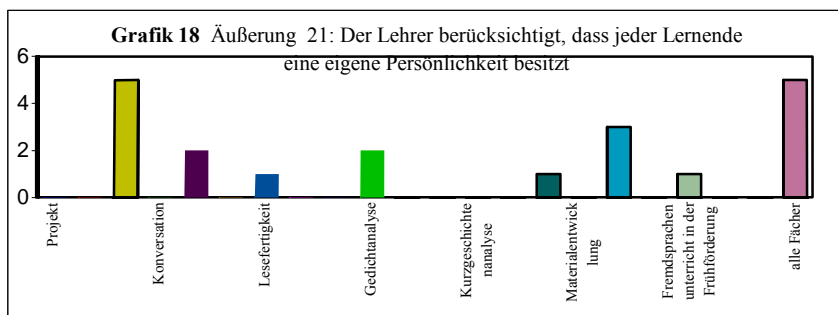
Mut haben im Unterricht zu sprechen aber 40% stimmten dieser Aussage teilweise zu. 25% verneinten diese Aussage. 60% der Studenten waren der Meinung, die Lehrkraft würde die persönliche Einstellung der Studenten akzeptieren und sie dazu ermuntern. 40% der Studenten schlossen sich dieser Aussage teilweise an. Die Aussage „Studenten hören sich gegenseitig zu und tolerieren gegenseitig ihre Einstellungen.“ wurde von über der Hälfte der Studenten bejaht. Fast 30% der Studenten schlossen sich dieser Aussage nur teilweise an. 20% der Studenten waren der Meinung, dass diese Aussage nicht zutreffe.

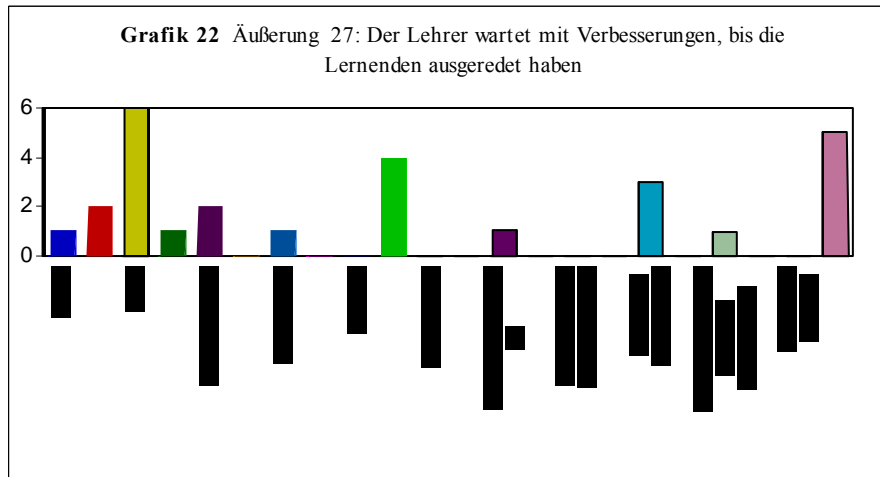
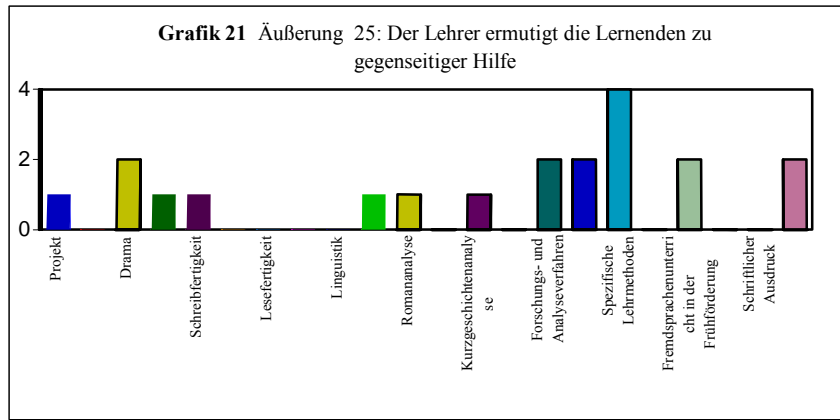
Die Forschung hat konkretisiert, dass 60% der Antworten, darauf hinwiesen, dass die Lehrkräfte die persönlichen Unterschiede der Studenten berücksichtigen. 40% der Befragten schlossen sich dieser Aussage teilweise an. 65% waren der Meinung, dass die Lehrkraft und die Studenten von ihren unterschiedlichen Erfahrungen profitieren. Fast 20% der Befragten schlossen sich dieser Aussage teilweise an und weniger als 10% verneinten diese Aussage. Mehr als 5% hatten keine Meinung dazu.

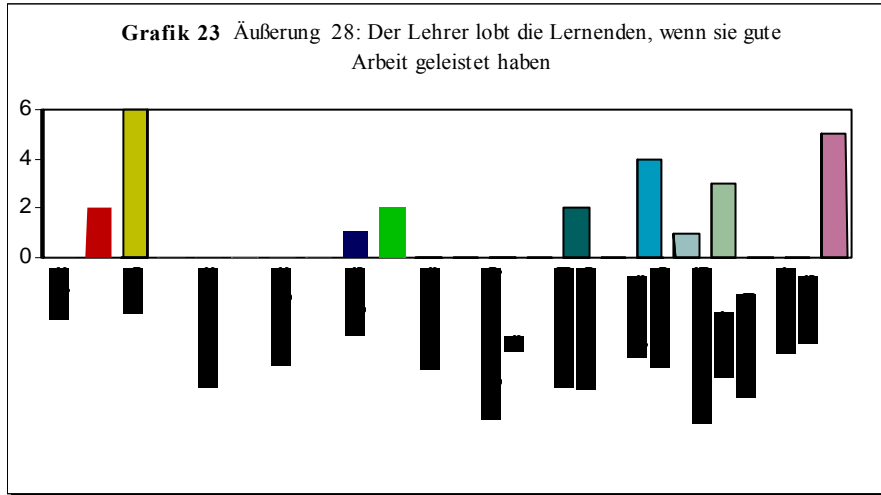
Die Untersuchung hat auch erläutert, dass 60% der Lernenden ihre Probleme und Meinungen trotz sprachlicher Schwierigkeiten zum Ausdruck zu bringen versuchten. 15% vertraten teilweise diesen Gedanken. 25% der Probanden brachten bei sprachlichen Schwierigkeiten ihre Probleme und Meinungen nicht zum Ausdruck. 80% der Lernenden waren der Meinung, dass der Lehrer beim Suchen der entsprechenden Formulierungen den DaF-Studierenden helfe. 20% der Befragten schlossen sich dieser Meinung nur teilweise an. Die Grafiken 18 und 19 veranschaulichen, wie oft und für welche Fächer die Aussagen 21 und 24 zutreffend waren.

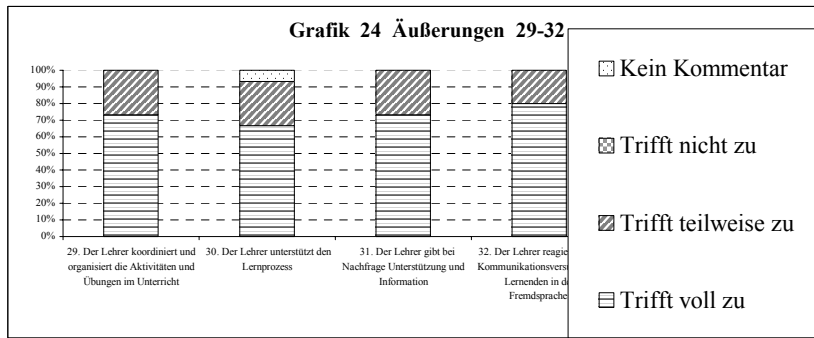
Die auf der Grafik 20 dargestellten Daten erklären, dass 60% der Studenten der Meinung waren, dass die Lehrkraft die Studenten zu gegenseitiger Hilfe ermutigt. 35% waren teilweise dieser Auffassung. 5% hatten keine Meinung dazu. 55% der Studenten waren der Ansicht, dass die

Studenten von sich aus Wörterbücher oder andere Nachschlagewerke benutzten. 40% schlossen sich dieser Ansicht teilweise an. 5% waren gegen diese Ansicht. 40% der Studenten waren der Meinung, dass die Lehrkraft mit Korrekturen abwartet, bis die Studenten ausgesprochen haben. 45% schlossen sich nur teilweise dieser Meinung an. 15% verneinten diese Aussage. Ungefähr 73% der Studenten vertrat die Ansicht, dass die Lehrenden nach einer guten Arbeit die Studenten loben. Mehr als 25% waren nicht gleicher Meinung.

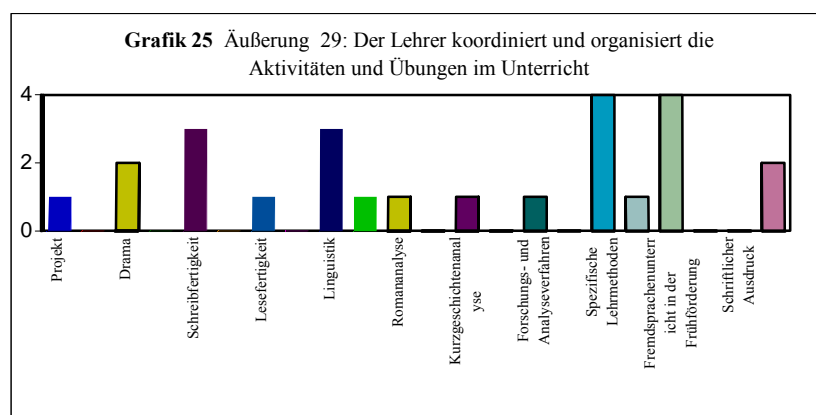

Die Grafik 21 erläutert, wie oft und für welche Lehrveranstaltungen die Aussage „Der Lehrer ermutigt die Lernenden zu gegenseitiger Hilfe“ als zutreffend bewertet wurde. Grafik 22 zeigt in welchen Fächern mit Korrekturen abgewartet wurde, bis der Lernende ausgesprochen hatte. Auf Grafik 23 wird aufgezeigt, in welchen Lehrveranstaltungen die Lehrkraft die Studenten nach einer guten Arbeit lobt.

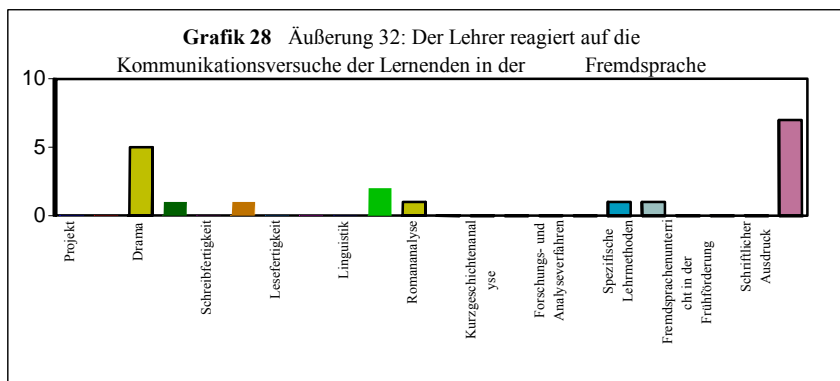
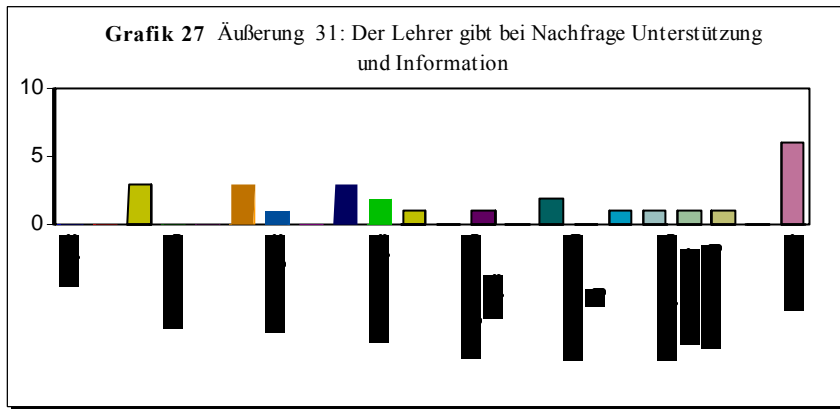
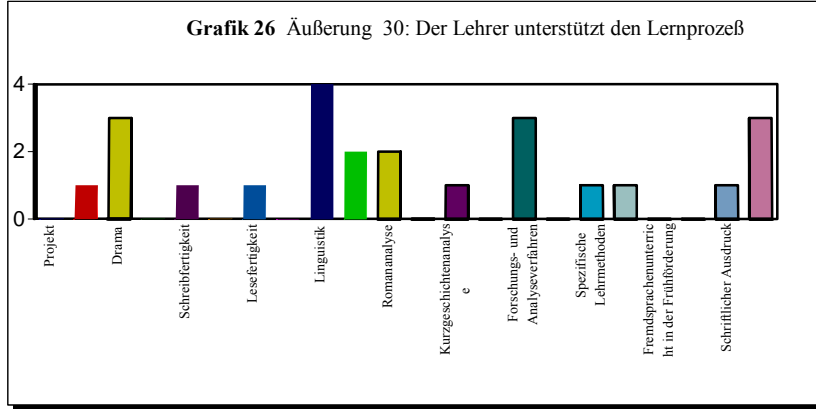

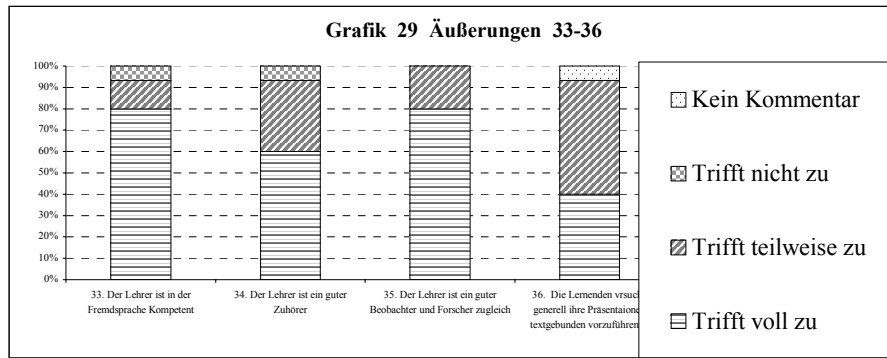
Grafik 24 enthält die von den Aussagen 29-32 erfassten Daten. Über 72% der Studenten vertraten die Ansicht, die Lehrkraft würde die Aktivitäten im Unterricht organisieren und koordinieren. Der Rest stimmte dieser Ansicht teilweise zu. Über 70% der Studenten waren der Meinung, dass die Lehrkraft einen Beitrag zum Lernprozess leistet. 72% der Studenten

meinten, die Lehrkraft würde bei Nachfrage, den Studenten mit Informationen behilflich sein. Der Rest stimmte dieser Meinung teilweise zu. 80% der Studenten gaben an, dass die Lehrenden auf die Kommunikationsversuche der Studenten in der Fremdsprache eingehen und darauf reagieren würden. 20% stimmten dieser Äußerung teilweise zu. Die Grafik 25 zeigt die Benennungsquote einzelner Fächer hinsichtlich der Koordination und Organisation des Lehrenden. Auf Grafik 27 hingegen kann man sehen, wie stark die Lehrkraft den Lernprozess in den einzelnen Lehrveranstaltungen unterstützt.

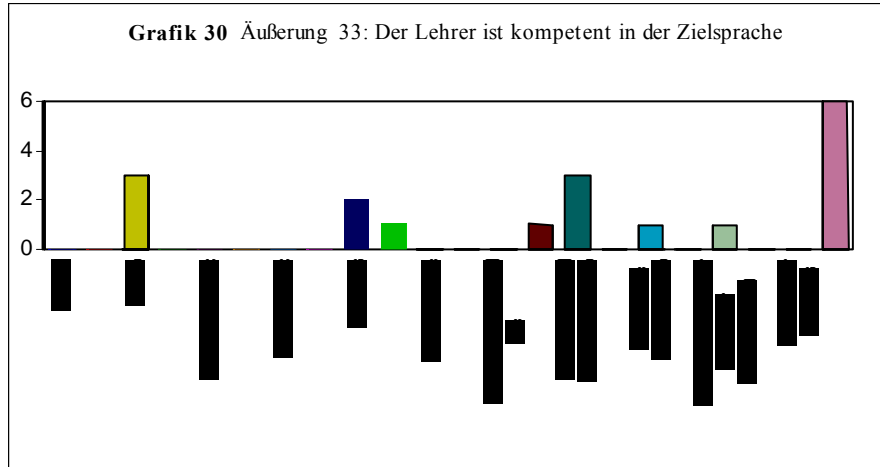

In Bezug auf die Aussage „Der Lehrer gibt bei Nachfrage Unterstützung und Information“, wurden alle Fächer 6-mal, Drama, Fortgeschrittene Schreibfertigkeit und Linguistik jeweils 3-mal aufgeschrieben. Diesen Fächern folgen mit jeweils 2 Benennungen die Fächer Gedichtanalyse und Forschungs- und Analyseverfahren. Lesefertigkeit, Romananalyse, Kurzgeschichtenanalyse, Spezifische Lehrmethoden, Methoden des Fremdsprachlichen Deutschunterrichts, Fremdsprachenunterricht in der Frühförderung und Schriftlicher Ausdruck wurden jeweils einmal benannt (Siehe dazu Grafik 27).

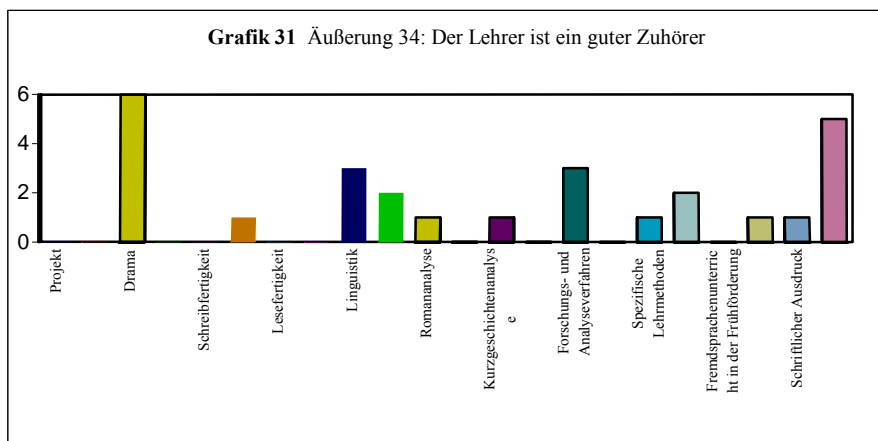

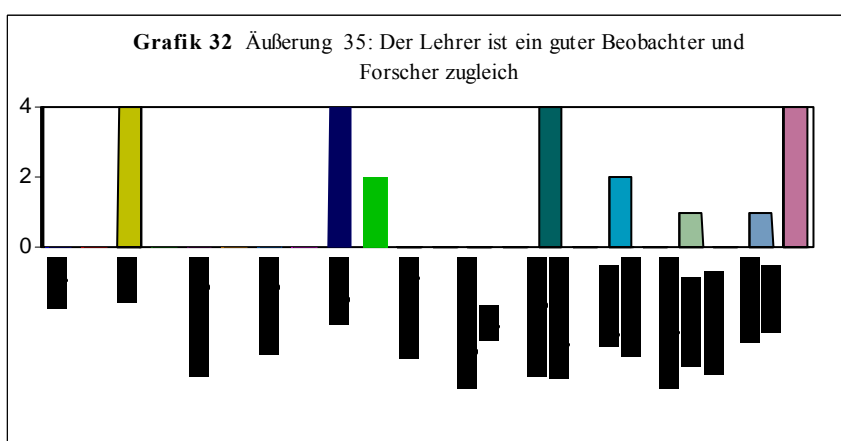
Die Grafik 29 und 30 deuten darauf hin, dass 80% der Studenten der Ansicht sind, dass vorwiegend die Lehrenden der Lehrveranstaltungen Drama, Linguistik, Gedichtanalyse, Deutsche Literatur, Spezifische Lehrmethoden und Fremdsprachenunterricht in der Frühförderung und Forschungs- und Analyseverfahren in der Zielsprache kompetent sind.

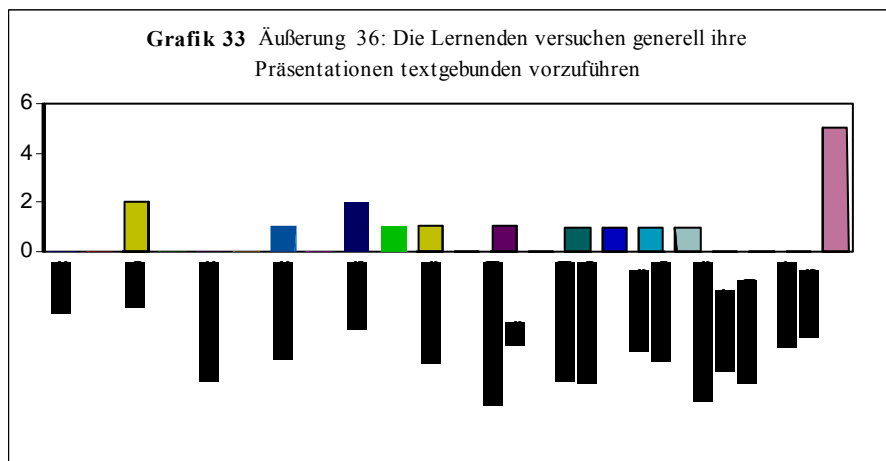

Die Feststellung, dass 60% der Studenten der Ansicht sind, dass die Lehrenden gute ZuhörerInnen sind, ist für die auf der Grafik 31 visuell aufgelisteten Fächer gültig.

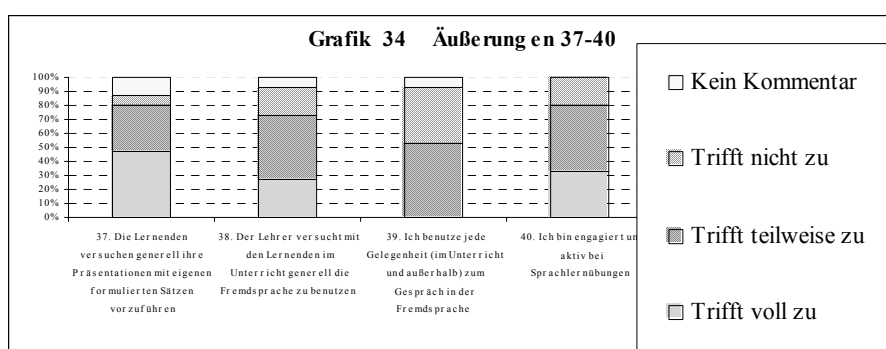

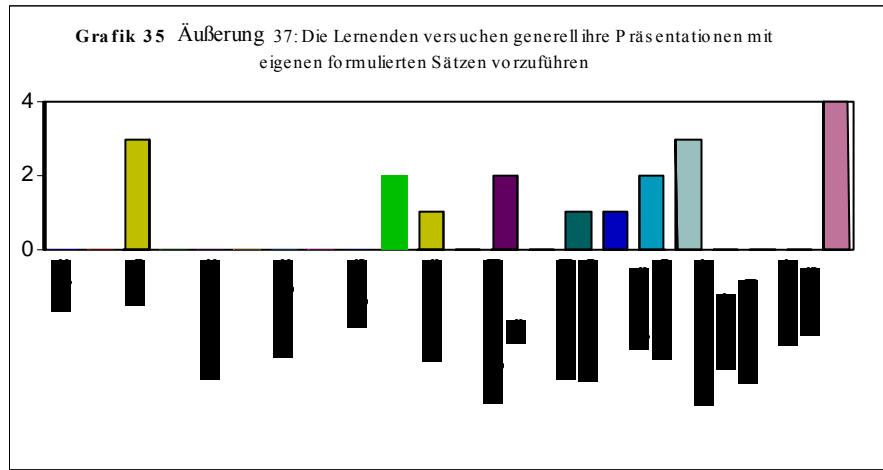
Obwohl 80% der Probanden der Meinung waren, dass die Lehrenden gute BeobachterInnen und ForscherInnen sind, vertraten 6 Studenten die Ansicht, dass in Drama die Lehrkraft eine gute ZuhörerIn war, wobei 5 Studenten alle Fächer als zutreffend nannten. Jeweils 3 Studenten nannten die Fächer Linguistik, Forschungs- und Analyseverfahren in Hinblick guter BeobachterInnen und ForscherInnen. Weitere Fächer (Gedichtanalyse, Methoden des Fremdsprachlichen Deutschunterrichts, Fortgeschrittene Schreibfertigkeit, Romananalyse, Kurzgeschichtenanalyse, Spezifische Lehrmethoden, Lehrwerkanalyse und Schriftlicher Ausdruck) die genannt wurden, sind auf der Grafik 32 mittels Benennungsziffer visuell dargestellt worden.

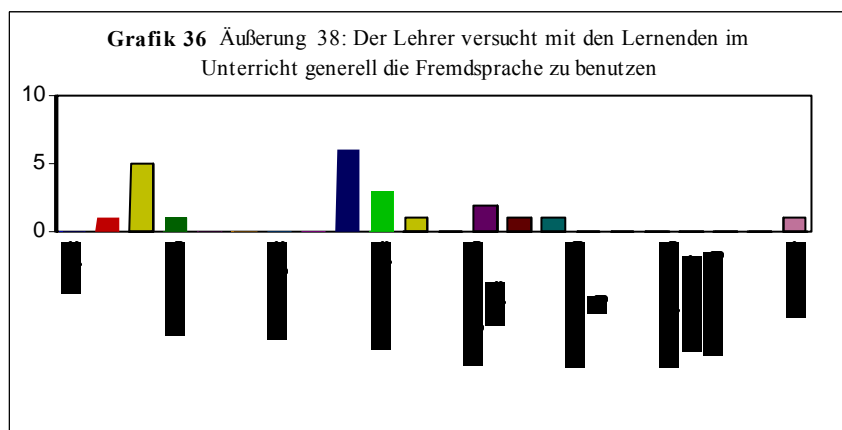

Auf der Grafik 33 sind die Fächer (Drama, Linguistik, Lesefertigkeit, Gedichtanalyse, Romananalyse, Kurzgeschichtenanalyse, Forschungs- und Analyseverfahren, Spezifische Lehrmethoden und Methoden des Fremdsprachlichen Deutschunterrichts), in denen die Lehrenden generell ihre Präsentation textgebunden verwirklichen, veranschaulicht worden. Grafik 34 enthält die Daten der Antworten auf die Fragen 37-40 und bringt ans Licht, dass 48% der Befragten der Meinung waren, dass die Studenten ihre Präsentationen überwiegend mit eigenen Sätzen abhalten (Siehe dazu Grafik 35). Mehr als 30% stimmten dieser Aussage teilweise zu. 5% verneinte diese Aussage und ungefähr 12% gaben keinen Kommentar dazu ab.

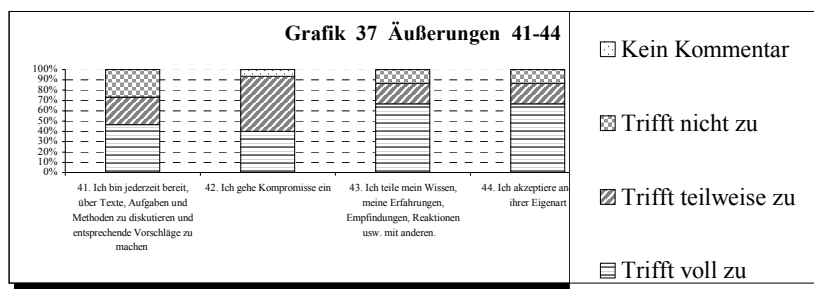

Grafik 34 verdeutlicht, dass 25% der DaF-Studierenden die Ansicht vertraten, dass die Lehrkraft im Unterricht mit den Studenten immer Deutsch spricht. Über 40% stimmten dieser Aussage nur teilweise zu. 20% vertraten diese Meinung überhaupt nicht. 5% gaben kein Kommentar dazu ab. Die Fächer, in denen die Kommunikation vorwiegend auf Deutsch verlief, sind auf dem Schaubild 36 grafisch präsentiert worden.

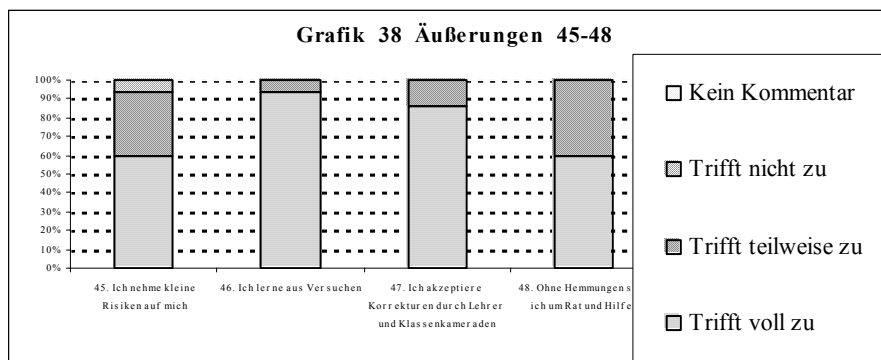

Die Grafik 37 bestätigt, dass 45% der Studenten jederzeit bereit sind, über Texte, Aufgaben und Methoden zu diskutieren und entsprechende Vorschläge zu machen. Fast 25% stimmten dieser Aussage teilweise zu und

über 25% erklärten keine Bereitschaft über Texte, Aufgaben und Methoden zu diskutieren und entsprechende Vorschläge zu machen.

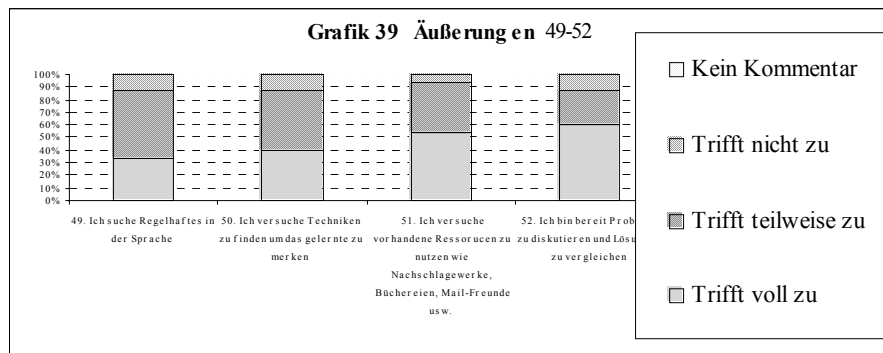

Wie auch von den Angaben zur Äußerung 42 zu ersehen ist, bestätigen 40% der Studenten, dass sie Kompromisse eingehen. 55% der Befragten schlossen sich dieser Meinung teilweise an und 5% gaben keinen Kommentar dazu ab. Die grafische Darstellung des Schaubildes 37 zeigt zugleich, dass 65% der Studenten ihr Wissen, ihre Erfahrungen, Empfindungen, Reaktionen usw. mit anderen teilen. 20% der Probanden haben verdeutlicht, dass sie in dieser Hinsicht nur teilweise Bereitschaft erklären. 15% der Studierenden waren entgegengesetzter Meinung. Die Daten der Erhebung (Äußerung 44) haben sichtbar gemacht, dass 65% der angehenden DaF-LehrerInnen andere in ihrer Eigenart akzeptierten. 20% der Studierenden zeigten teilweise Akzeptanz wobei 15% überhaupt kein Verständnis dafür hatten.

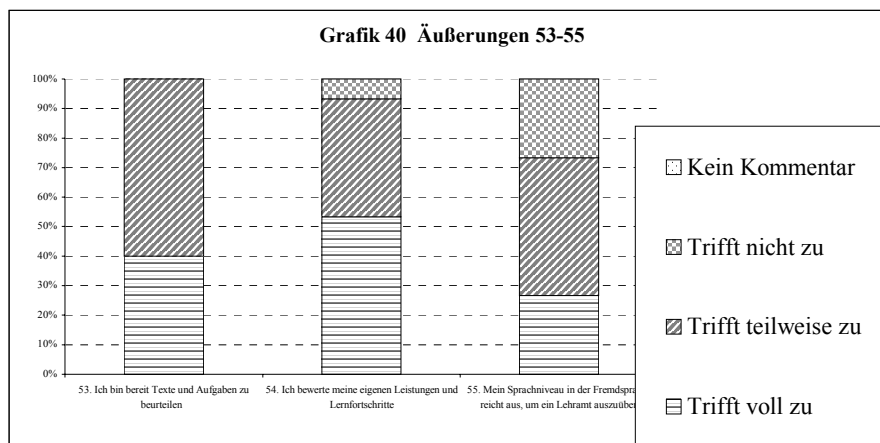

Die Datenerfassung hinsichtlich der Äußerung 45 erleuchtete, dass 60% der Studenten auf kleine Risiken eingehen, 35% hingegen nur teilweise

bereit sind Risiken aufzunehmen. 5% zeigten jedoch überhaupt keine Bereitschaft dazu. Die Grafik 38 zeigt zugleich, dass 90% der angehenden Deutschlehrer aus Versuchen lernen. Über 90% der Studenten akzeptieren Korrekturen der LehrerInnen und Klassenkameraden und 13% der Probanden hatten teilweise Verständnis dafür. Die gleiche Grafik konkretisiert zugleich, dass bei der Suche um Rat und Hilfe 60% der Studenten keine Hemmungen haben, wobei 40% teilweise unter Bedrängnis geratenen. Die Grafik 39 hat veranschaulicht, dass 32% der Studierenden Regelhaftes in der Sprache suchen. 45% zeigten teilweise eine Bereitschaft Regelhaftes in der Sprache aufzufinden. 40% der DaF-Studierenden versucht Techniken zu finden, um das Gelernte zu merken. 45% der Studierenden teilten mit, dass diese Aussage für sie teilweise zutrifft. 12% verneinte diese Aussage. 52% der Studenten bestätigten mittels des Fragebogens vorhandene Ressourcen wie Nachschlagewerke, Büchereien, Mail-Freunde usw. zu nutzen.

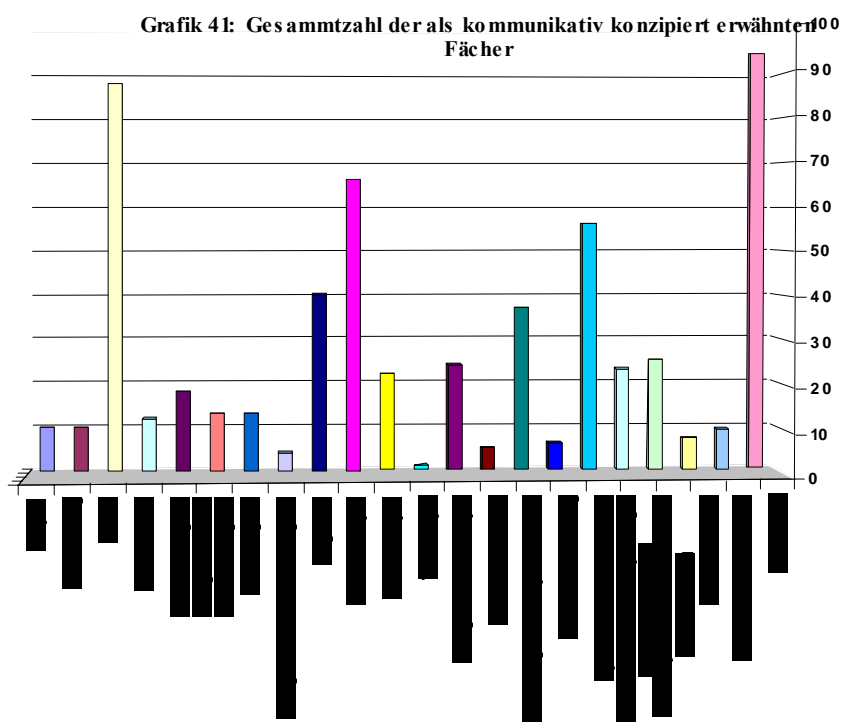
Nach den Angaben der Grafik 39 benutzten 40% der Studierenden nur teilweise die Ressourcen. 5% verneinten diese Einstellung. An der gleichen Grafik kann man zugleich erkennen, dass 60% der Befragten dazu bereit waren über die Probleme zu diskutieren und die Lösungen miteinander zu vergleichen. Über 30% zeigten teilweise eine Bereitschaft für eine Kooperation. Über 10% waren gegen eine Bereitschaft.

Sowohl die Ergebnisse der Erhebung als auch die Angaben auf der Grafik 40 erklären, dass 40% der Studenten zur Beurteilung von Texten und Aufgaben willig waren. 60% der Studenten waren teilweise dazu bereit. 50% der Befragten haben offen gelegt, dass sie ihre eigenen Leistungen und Lernfortschritte bewerten können. Aber über 40% der Studierenden konnten sie teilweise bewerten und 5% schlossen sich dieser Meinung überhaupt nicht an. Einer der Ziele der Erhebung war die Selbsteinschätzung des Sprachniveaus der angehenden Deutschlehrer. 26% der Befragten waren der Meinung, dass ihr Sprachniveau in Deutsch ausreicht, um ein Lehramt auszuüben. Fast 50% vertraten diese Ansicht nur teilweise wobei 25 % ihr Sprachniveau in der Fremdsprache zum Ausüben eines Lehramtes als ungenügend bewerteten.

4. Analyse und Bewertung

Bei einer Gesamtbetrachtung der erwähnten Fächer im Hinblick auf das Vorhandensein der kommunikativen Kriterien ergibt sich die folgende Grafik:

Bei einer Gesamtbetrachtung aller Daten ergibt sich, dass das Fach Drama am häufigsten (90 mal) als kommunikativ konzipiertes Fach erwähnt wurde. Diesem Fach folgt mit 66 Erwähnungen Gedichtanalyse, mit 56 Spezifische Lehrmethoden, mit 40 Linguistik, mit 37 Forschungs- und Analyseverfahren, mit 25 Frühförderung in der Fremdsprache, mit 24 Kurzgeschichtenanalyse, mit 23 Methoden des Fremdsprachlichen Deutschunterrichts, mit 22 Romananalyse, mit 18 Schreibfertigkeit, mit 13 Fortgeschrittene Schreibfertigkeit und Leseverstehen, mit 12 Konversation, mit 10 Projekt und Übersetzung, mit 9 Schriftlicher Ausdruck, mit 7 Lehrwerkanalyse, mit 6 Materialentwicklung, mit 5 Deutsche Literatur, mit 4 Fortgeschrittene Lesefertigkeit und mit einer Erwähnung die Textanalyse.

Auffallend sind die Unterschiede zwischen den Fächern. Während manche Fächer für viele Kriterien als zutreffend angegeben wurden, wurden einige Fächer nur gering als zutreffend angegeben. Bei der Bewertung muss auch bedacht werden, dass einige Studenten ‚alle Fächer‘ angegeben haben,

was aber die generelle Lage der kommunikativ konzipierten Lehrveranstaltungen nicht verändert. Zwei von den genannten Fächern, Projektarbeit und Fortgeschrittene Schreibfertigkeit, sind Wahlfächer und haben im Vergleich zu anderen Seminaren anzahlmäßig weniger Studenten und müssen bei der Bewertung auch entsprechend berücksichtigt werden.

Wie oben festgehalten, ist diese Befragung ein erster Versuch, den Leistungsdefizit in der Teilfertigkeit „An Gesprächen teilnehmen“ annähernd zu erklären. Laut Angaben der Studenten, scheinen global betrachtet die meisten Kriterien einer kommunikativ aufgebauten Unterrichtsgestaltung vorhanden zu sein, wenn auch manchmal mit „unbefriedigendem“ Prozentanteil. Aber die Auswirkung in der Umsetzung in die Realität scheint in der Türkei trotz der Übereinstimmung des Ansatzes hinsichtlich des methodischen Schwerpunktes mit europäischen Studiengängen nicht immer homogen zu sein.

Nur 25% der Studierenden vertraten die Ansicht, dass die Unterrichtssprache Deutsch sein soll. 40% stimmten dieser Aussage nur teilweise zu und 20% Prozent verneinten diese Aussage. Diese Prozentzahlen scheinen für einen fremdsprachlichen Unterricht niedrig zu sein und könnten nach den Ursachen untersucht werden. Welche Gründe könnten auf diese Ergebnisse einwirken? Wird aus ökonomischen Gründen auf die Muttersprache zurückgegriffen oder liegen andere Gründe dafür vor? Wie stehen die Studenten zu dieser Situation? Bevorzugen sie die Zielsprache oder erleichtert ihnen die Muttersprache die Verfolgung des Unterrichtsstoffs? Oder könnte es daran liegen, dass Deutsch im Unterricht vorwiegend zur Präsentation von Hausaufgaben benutzt wird und dabei aber keine richtige Interaktion im Unterricht zu Stande kommt? Diese und noch weitere Fragen könnten näher untersucht werden.

Sehr niedrig waren die Prozentzahlen der Studenten, die jede Gelegenheit im Unterricht und außerhalb des Unterrichts dazu nutzten, in der Zielsprache zu sprechen. 55% der Studenten bejahte nur teilweise diese Aussage. Da, die Studenten im Umfeld kaum die Möglichkeit haben mit Muttersprachlern zu kommunizieren, fehlt ihnen die praktische Anwendung der gelernten Sprache. Es müssten Wege und Ansätze zur Verbesserung dieser Lage gesucht und ausdiskutiert werden. Institutionelle Mitarbeit und eine eventuelle Austauschmöglichkeit (E-Mail Projekte, E-Learning, Tandem usw.) der Studenten mit anderen Universitäten, die Deutsch für das Lehramt anbieten, wäre vielleicht eine von Möglichkeiten. Ein nach dem Curriculum gerichteter, berufsbezogener und periodischer

Meinungsaustausch, würde den Studenten die Möglichkeit geben, über die gelernten Inhalte in der Zielsprache zu sprechen und zu schreiben. Ein Lösungsversuch in dieser Hinsicht würde auch das Selbstbewusstsein der Studenten stärken.

5. Schlussfolgerung

Das Ziel der Befragung war, mit einem Versuch den Ursachen für die geringere Entwicklung der Teilfertigkeit „An Gesprächen teilnehmen“ gegenüber „Zusammenhängendes Sprechen“ auf den Grund zu gehen. Diese Umfrage erhebt kein Anspruch auf Vollständigkeit und müsste über einen längeren Zeitraum periodisch, mit einer größeren Anzahl von Studenten wiederholt werden. Aber, es stellt einen wichtigen Schritt in Bezug auf eine Ursachenanalyse dar und ist verbunden mit einem Versuch, Lösungsansätze zur Diskussion zu stellen und in diese Richtung eine Entwicklung in Gang zu setzen.

Quellenverzeichnis

Krumm, H., -J. (1984): *‘Effecting Change in Teacher/Student Interaction’*. In S. Tella. (Hrsg), Report on Council of Europe workshop 3. June 1984. Hämmelinna.Finland: Communicative Language Teaching in the Classroom. Strassburg:Europarat: S.34-40

Europäische Kommission (Hrsg) (2001). *Gemeinsamer europäischer Referenzrahmen für Sprachen: lernen, lehren, beurteilen*. Langenscheidt. München

Glaboniat & Müller & Rusch & Schmilz & Wertenschlag. (2002): *Profile Deutsch*. Langenscheidt. München.

Schatz, H. (2006): *Fertigkeit Sprechen. Fernstudieneinheit 20*. Langenscheidt. München

Sheils, J. (1994): *Kommunikation im Fremdsprachenunterricht. Rat für kulturelle Zusammenarbeit*. Projekt Nr. 12 Das Lehren und Lernen von Fremdsprachen zur Kommunikation. Council of Europe Press.

ENTSCHEIDUNGSGRÜNDE DER STUDENTINNEN ZUR TRANSLATIONSABTEILUNG DEUTSCH UND ENGLISCH AN DER UNIVERSITÄT TRAKYA

Yrd. Doç. Dr. Mukadder Seyhan YÜCEL *

ZUSAMMENFASSUNG

Wenn wir einen Einblick in die Translationsabteilungen zu Deutsch werfen, so ist zu erkennen, dass sie sich ab den 90'er Jahren entwickelt haben. Die Translationsabteilungen zu Englisch hingegen haben eine viel längere Vergangenheit. In diesem Beitrag werden die Translationsabteilung zur Deutsch und Englisch in Betracht gezogen. In diesem Hinblick wird in diesem Beitrag hinterfragt, warum sich StudentInnen für die Translationsabteilungen zur Deutsch entscheiden. Für diesen Zweck wurde am Beispiel der Universität Trakya eine Umfrage an die StudentInnen der Translationsabteilung zur Deutsch und Englisch durchgeführt. Mit dieser Studie wurde ersichtlich, dass zwischen beiden Abteilungen aus der Sicht der Fremdsprachen, Altersdurchschnitt und Entscheidungsgründe die StudentInnen einen unterschiedlichen Profil zeigen.

Schlüsselwörter: Translationsabteilung zu Deutsch, Translationsabteilung zu Englisch, Universität Trakya, Entscheidungsgründe der StudentInnen

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ ALMANCA VE İNGİLİZCE MÜTERCİM VE TERCÜMANLIK BÖLÜMLERİNİ ÖĞRENCİLERİN TERCİH SEBEPLERİ

ÖZET

Türkiye'deki Almanca Mütercim Tercümanlık Bölümlerine baktığımızda, doksanlı yıllardan itibaren bu bölümlerin geliştiğini görmekteyiz. İngilizce Mütercim Tercümanlık Bölümleri ise daha uzun bir geçmişe sahiptirler. Bu çalışmada Trakya Üniversitesi Almanca ve İngilizce Mütercim-Tercümanlık bölümleri ele alınacaktır. Çalışmanın amacı Trakya Üniversitesi Almanca Mütercim Tercümanlık Bölümü öğrencilerin bu bölümü seçme nedenlerini belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda Trakya Üniversitesi Almanca ve İngilizce Mütercim-Tercümanlık bölümlerinde bir anket uygulanmıştır. Yapılan çalışma ile her iki anabilim dalı öğrencilerinin yabancı dil, yaş ortalaması ve bölüm seçme nedenleri arasında farklılıklar görüldüğü ortaya çıkmaktadır.

* Trakya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Alman Dili Eğitimi Anabilim Dalı.

Anahtar Kelimeler: Almanca Mütercim-Tercümanlık Bölümü, İngilizce Mütercim-Tercümanlık Bölümü, Trakya Üniversitesi, Öğrencilerin bölüm seçme nedenleri

0. Einleitung

Die Konstellation Deutsch nach Englisch im schulischen und im alltäglichen Gebrauch ist sowohl landesweit in der Welt als auch in der Türkei eine natürliche Anerkennung. Diese Tendenz wurde in der Türkei je nach Forschungsfeld auf wissenschaftlicher Basis aufgenommen (Vgl. dazu Polat 2003:169-176; Tapan 2003:193-206; Serindağ 2005:1-19; Adam/Genç2005:540-545). Im universitären Umfeld in der Türkei hat Deutsch als Fremdsprache, Unterrichtsprache oder Tertiärsprache eine erhebliche Dominanz in folgenden Studiengängen: Germanistik, Abteilung zur Deutschlehrerausbildung und Translationsabteilung für Deutsch. Die Germanistik und Deutschlehrerausbildung haben in der Türkei eine lange Vergangenheit. Translationsabteilungen zur Deutsch hingegen sind Abteilungen, die sich in der Türkei als Summe vermehren¹.

Ein gemeinsamer Punkt zwischen die Deutschlehrerausbildung und Translationsabteilungen zur Deutsch in der Türkei ist, dass außer Ausnahmefällen, an beide Abteilungen im mehrwertigem Sinne StudentInnen aufgenommen werden, die an der universitären Aufnahmeprüfung gute Englischkenntnisse nachweisen (Vgl. OSYM Kılavuzu:2007). Ausgehend von diesem Ist-Stand wird in diesem Beitrag hinterfragt, warum sich StudentInnen für die Translationsabteilungen zur Deutsch entscheiden. Um einen Einblick in diesem Bereich zu bekommen, wurde am Beispiel der Universität Trakya eine Umfrage an die StudentInnen der Translationsabteilung zur Deutsch und Englisch durchgeführt. Die Translationsabteilung zur Englisch wurde miteinbezogen, um qualitativ als auch quantitativ nachweisen zu können, wo Unterschiede sowohl bei Entscheidungsgründen als auch anderen Faktoren liegen.

1. Translationsabteilungen zur Deutsch in Türkei

In der Türkei existieren gegenwärtlich 9 Abteilungen zur Translation für Deutsch. Die folgende Darstellung gibt einen Einblick, welche Universität mit dem Studiengang ‚Translationsabteilung für Deutsch‘ StudentInnen annimmt und welche Bedingungen vorausgesetzt werden. Die

¹ Einer der ältesten ist die TA Deutsch an der Universität Istanbul, welche im Jahr 1993/94 gegründet wurde. Diese Abteilung enthält sowohl ein Magister- als auch ein Doktorandenstudium.

Zahlen und Angaben sind von Hochschulgremium angegeben (Vgl. OSYM Kılavuzu:2007).

Die Translationsabteilungen zur Deutsch in der Türkei

Name der Universität	Studiendauer	Studentenzahl	Erforderliche Punktzahl	Voraussetzungen
Dokuz Eylül	4	30	349.144	36
Hacettepe	4	25	--	123,124,125
Istanbul	4	40	273.324	82
Marmara	4	30	328.279	125,127
Mersin	4	40	320.661	83,124,127
Okan	4	34	323.590	124,125,270
Sakarya	4	40	321.020	83,124
Sakarya (Abendst.)	4	30	318.664	2,83,124
Trakya	4	25	321.718	125,127

Bedeutungen der Zahlen für die Voraussetzungen:

36: Sowohl für Englisch als auch Deutsch wird eine Einstufungsprüfung für den Sprachstand durchgenommen. In beiden Sprachen müssen diese Prüfungen bestanden werden. Beim Durchfall dieser Prüfungen wird sowohl für Deutsch als auch Englisch je 1 Jahr eine Vorbereitungsklasse vorausgesetzt.

82: An der zentralen Universitätsaufnahmeprüfung müssen deutsch Sprachkenntnisse nachgewiesen werden.

83: Eine Vorbereitungsklasse für Deutsch wird vorausgesetzt, welche zu dem Studienjahr des eigentlichen Studiengangs nicht miteinbezogen wird. Beim Erfolg der Einstufungsprüfung kann der Student/die Studentin direkt sein Studiengang anfangen.

123: Für erfolgreiche StudentInnen an der zentralen Universitätsaufnahmeprüfung werden spezielle Stipendien abgegeben

124: Die Unterrichtssprache ist Deutsch

125: Die Vorbereitungsklasse für Deutsch ist obligatorisch, welche zu dem Studienjahr des eigentlichen Studiengangs nicht miteinbezogen wird.

127: An der zentralen Universitätsaufnahmeprüfung müssen entweder deutsche oder englische oder französische Sprachkenntnisse nachgewiesen werden.

270: Die Universität ist eine private Einrichtung, aufgrund dessen wird für die Ausbildung an der Universität eine bestimmte finanzielle Summe vorausgesetzt.

Von diesem Ausblick ist zu erkennen, dass die Studentenzahl je nach Universität zwischen 25-40 schwankt und bei der erforderlichen Punktzahl, außer der Universität Istanbul, die Studiengänge nicht stark voneinander abweichen. Die Punktzahl der Translationsabteilung (TA) an der Universität Istanbul ist gering, weil diese Abteilung StudentInnen annimmt, die an der Universitätsaufnahmeprüfung deutsche Sprachkenntnisse nachweisen müssen, wobei bei anderen Universitäten für die TA Deutsch sich StudentInnen immatrikulieren, wo nachgewiesene Englischkenntnisse anhand der Universitätsaufnahmeprüfung ausreichend sind. Bei dieser Situation müssen StudentInnen eine Vorbereitungs-klasse für Deutsch besuchen, welche zu dem Studienjahr des eigentlichen Studiengangs nicht miteinbezogen wird. Demnach müssen die StudentInnen am Ende der Vorbereitungs-klasse Erfolg in der Einstufungsprüfung nachweisen, indem der Student/die Studentin direkt sein Studiengang anfangen kann.

An der Universität Dokuz Eylül werden in der TA die StudentInnen in zwei Sprachen ausgebildet. Mit anderen Worten heißt dass, StudentInnen bekommen nach dem Studium ein Diplom, wo nachgewiesen wird, dass sie Übersetzer in Deutsch und Englisch sind. In dieser Hinsicht ist auch die erforderliche Punktzahl im Gegensatz der anderen Universitäten höher, wobei diese Universität voraussetzt, dass StudentInnen vor dem Eintreten in diesem Studiengang, sowohl die englische als auch deutsche Prüfung der Vorbereitungs-klassen bestehen müssen. Beim Durchfall dieser Prüfungen wird sowohl für Deutsch als auch Englisch je ein Jahr eine Vorbereitungs-klasse vorausgesetzt.

Für die Funktionen und Ziele zur TA für Deutsch in der Türkei ist folgendes zu erwähnen. Jede Universität erstellt je nach seinen eigenen Bedingungen, Adressatengruppen, Sprache und Profil spezifisch Voraussetzungen und curriculare Rahmenrichtlinien. Mit anderen Worten heißt das, dass zwischen den Studiengängen für die TA für Deutsch in der Türkei aus der Sicht des Curriculums sowohl Einheitlichkeit als auch Unterschiede stattfinden. An der Universität Istanbul z.B: wird nach Worten von Eruz das Curriculum praxis- und studienorientiert erstellt (Eruz/Demez 2007:207). An der Universität Dokuz Eylül wird im Curriculum der TA in Deutsch als auch in Englisch modular und aktiv vorangegangen, wobei beide Fremdsprachen dominieren (Vgl. www.deu.edu.tr). An der TA für Deutsch der Universität Trakya besteht das Curriculum aus Pflicht- und Wahlfächer,

wobei die Basisfächer in den ersten vier Semester integriert sind (www.trakya.edu.tr).

Bei allen 9 TA für Deutsch in der Türkei ist zu erwähnen, dass außerhalb der VB-Klassen dieser Studiengänge das Curricula aus 8 Semester besteht und anhand der Ausbildungskonzeption dieser Abteilungen, StudentInnen sowohl für den schriftlichen als auch mündlichen Bereich kompetentgemäß als Übersetzer/Translatoren der jeweiligen Sprache ausgebildet werden. Kurultay plädiert in diesem Kontext, das die funktionelle Perspektive bei den Abteilungen zur TA für Deutsch eine große Domäne hat und die Berufsorientiertheit bei dem Curriculum der TA für Deutsch relevant ist (Vgl. Kurultay 1997:307-324).

2. Forschungsfragestellung und –Methode:

Zielsetzung der vorliegenden Untersuchung ist es anhand einer Umfrage und deren Bewertung die Entscheidungsgründen der StudentInnen der TA für Deutsch der Universität Trakya zu erstellen. Bei der Befragung wurden gleichzeitig die StudentInnen der TA zur Englisch miteinbezogen, um qualitativ als auch quantitativ nachweisen zu können, wo Unterschiede bei den StudentInnen des jeweiligen Studiums liegen.

Ausgehend von dieser Tendenz werden folgende Aspekte im Fragebogen befragt:

- Angaben zu Alter, Geschlecht, Ausbildung und fremdsprachlichen Kenntnissen
- Angaben zum Entscheidungskriterium zum Studium der StudentInnen
- Angaben zur was StudentInnen nach dem Studium beruflich machen wollen

Die Umfrage wurde an die StudentInnen des 2. Semesters (1. Klasse) im März 2008 der TA Deutsch und TA Englisch der Universität Trakya angewendet. Die TA Deutsch und die TA Englisch der Universität Trakya hat eine einjährige Vergangenheit. Aufgrund dessen existieren im Studienjahr 2007/08 die Vorbereitungsklasse und die 1. Klasse für die TA an der Universität Trakya.

Für die Bewertung der Daten wurde das Excel-Programm verwendet und die Befunde als Kreisdiagramme visualisiert und dementsprechend interpretiert.

3. Befunde und Interpretationen:

An der Umfrage haben insgesamt 59 StudentInnen der TA an der Universität Trakya teilgenommen. Von diesen 59 StudentInnen sind 35

StudentInnen an der TA Englisch und 24 StudentInnen an der TA Deutsch anwesend. Wie erwähnt studieren alle zur Zeit im 2. Semester der 1. Klasse.

Als Angabe des Geschlechts der Befragten kann folgendes dargestellt werden.

Schaubild 1+2: Geschlecht der Befragten

Schaubild 1

Schaubild 2

Von beiden Graphiken ist folgendes zu entnehmen: Die Mehrheit der StudentInnen zur TA Deutsch bilden mit 75 % die weiblichen StudentInnen, wobei in der TA Englisch 54 % der Befragten weiblich und 46 % männlich sind. Das heißt in der TA Englisch sind die StudentInnen aus der Sicht des Geschlechts fast gleich verteilt.

Schaubild 3+4: Altersangabe der StudentInnen

Schaubild 3

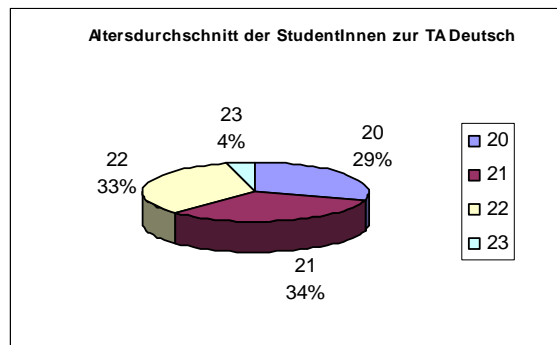
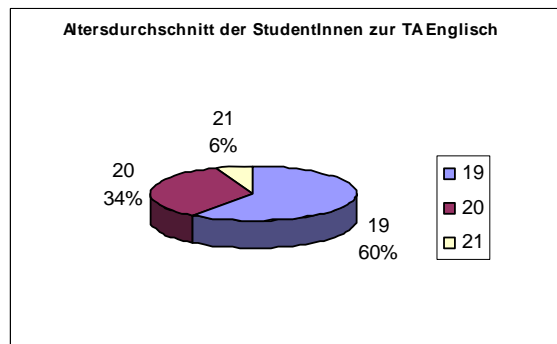

Schaubild 4

Wenn wir die Altersangaben der StudentInnen zur TA Deutsch mit TA Englisch vergleichen lässt sich erkennen, dass zwischen beiden Translationsabteilungen der Altersdurchschnitt unterschiedlich ist, wobei die Altersangabe der TA Deutsch im Kontrast zur TA Englisch höher ist. Die Mehrheit der StudentInnen der TA Englisch sind 19 Jahre alt (60 %), welche mit 34 % als 20 Jahre und 6 % mit 21 Jahralter folgen. In der TA Deutsch hingegen gibt es keine 19 jährige, wobei die Mehrzahl der StudentInnen 22 Jahre alt sind (33 %). Diese Feststellung ist damit zu bewerten, dass StudentInnen der TA Deutsch nicht gleich nach dem Gymnasiumabschluss sich in die TA Deutsch immatrikuliert haben, weil sie im allgemeinen vorerst in einer englischsprachigen Studiengang studieren wollten. Aber wegen den nicht erreichenden Punktzahlen für dieses Wunschstudium, immatrikulierten sie sich in die deutschsprachigen Studiengänge wie TA

Deutsch, Deutschlehrausbildung oder Germanistik (Vgl. dazu Yücel 2008a:). Die Resultate der Schaubilder 9 und 10 dieser Studie belegen gleichfalls diese Aussage, wobei die Wunschstudiengänge der StudentInnen der TA Deutsch und TA Englisch erfragt wird (Siehe Schaubild 9+10 und deren Befunde).

Lassen wir nun einen Einblick in die fremdsprachlichen Kenntnisse der StudentInnen verschaffen.

Schaubild 5: Fremdsprachliche Kenntnisse der TA Deutsch

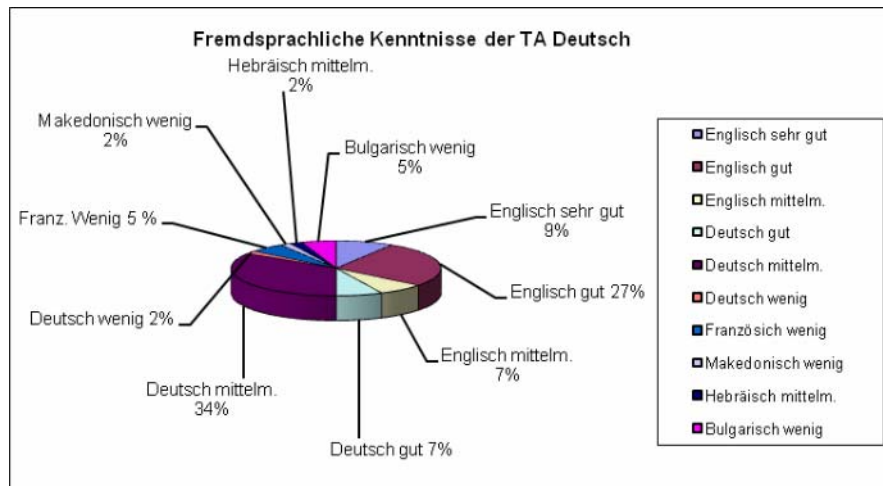
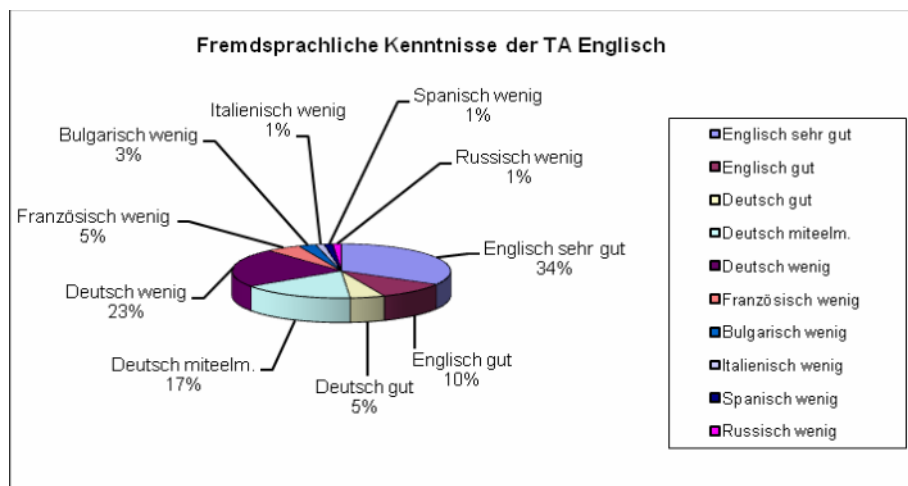

Schaubild 6: Fremdsprachliche Kenntnisse der TA Englisch

Wenn wir beide Schaubilder in Betracht ziehen, sind folgende Tendenzen festzustellen. Nach Angaben der StudentInnen der TA Deutsch, verfügen sie mit 34 % mittelmäßige Deutschkenntnisse, 27 % gute Englischkenntnisse. Nur 7 % der StudentInnen erwähnen, dass sie gute Deutschkenntnisse haben und mit 9 % in Englisch sehr gut sind. Kurzrum, anhand Schaubild 5 ist zu erwähnen, dass für StudentInnen in der TA Deutsch die englische Sprache dominiert und Deutsch in der TA Deutsch entwickelt und aufgebaut wird. Das Faktum, dass StudentInnen noch im 2. Semester sind, sollte auch vor Augen genommen werden. Aus der Sicht der Funktionen und Ziele der Translationsabteilungen ist zu hinterfragen, ob TA's Studiengänge sind, wo eine Fremdsprache gelehrt wird (Zu diesem Kontext Siehe Eruz 1995:407-416; Eruz 1997:118-127; Kurultay 1997:307-324).

Für StudentInnen der TA Englisch ist zu erwähnen, dass mit 34 % der StudentInnen über sehr gute Englischkenntnisse, 10 % gute Englischkenntnisse und mit 17 % mittelmäßige Deutschkenntnisse besitzen. Mit anderen Worten heißt das, dass im Eintritt des Studiums die StudentInnen der TA Englisch schon über gute bis sehr gute Englischkenntnisse verfügen. Sowohl für die TA Deutsch als auch TA Englisch ist ersichtlich, dass neben Deutsch und Englisch, wenige StudentInnen im niedrigen Niveau auch über andere Fremdsprachen wie Russisch, Spanisch, Bulgarisch usw. verfügen.

Die fremdsprachlichen Kenntnisse werden im allgemeinem in den Schulen gelernt. Zu diesem Kontext wurden die StudentInnen befragt, welche Schulen bzw. Gymnasien sie vor dem Studiumanfang absolviert haben.

Schaubild 7+8: Abschlussgymnasien der StudentInnen

Schaubild 7

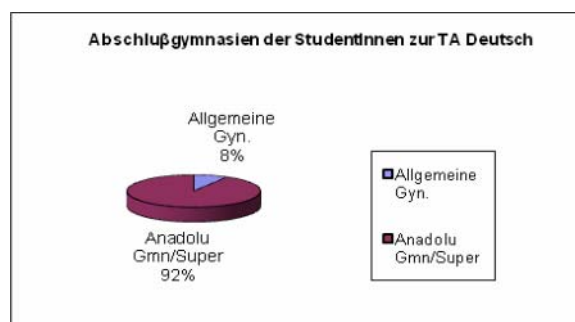
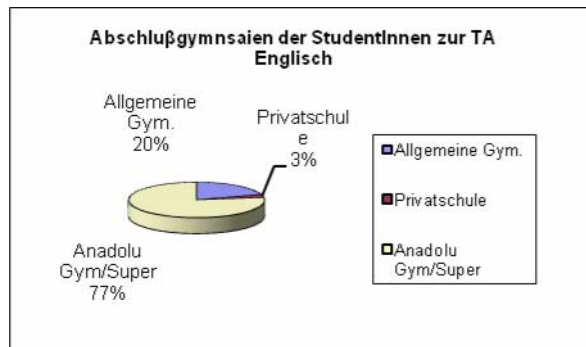

Schaubild 8

Aus der Darstellung beider Graphiken lässt sich erkennen, dass die Mehrzahl der StudentInnen sowohl der TA Deutsch, mit 92 %, als auch der TA Englisch, mit 77 %, entweder Absolventen der Anadolu Gymnasien oder Super-Gymnasien sind. Der gemeinsame Punkt beider Gymnasien ist, dass sie allgemeinbildende Schulen sind und je nach Fachbereich die Fremdsprache, insbesondere Englisch, eine Domäne bildet. Für ausführliche Informationen der Art und Funktionen der Gymnasien in der Türkei vgl. www.meb.gov.tr

Demnächst wird versucht zu veranschaulichen, welchen Studiengang als Wunschstudium die StudentInnen für die Universität bedachten:

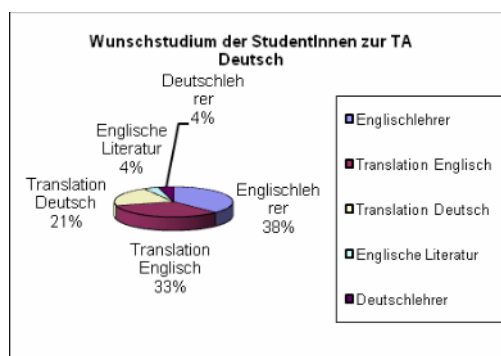
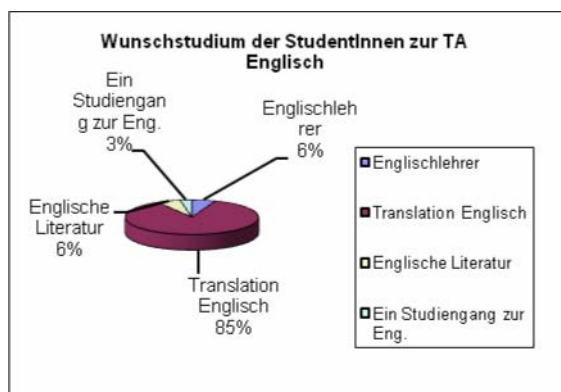
Schaubild 9+10: Wunschstudium der StudentInnen**Schaubild 9**

Schaubild 10

Anhand beiden Schaubilder ist folgendes zu plädieren. Zwischen der TA Deutsch und TA Englisch bestehen aus der Sicht des Wunschprofils bedeutende Differenzen, wobei StudentInnen der TA Englisch in dem Studiengang sind, welches sie auch wünschten (85 % TA Englisch). Die nachfolgenden Wunschstudiengänge der StudentInnen der TA Englisch sind wiederum mit der englischen Sprache befasst; 6 % Abteilung zur englischen Literatur und Sprache, 6 % Lehramt zur Englisch, 3 % irgendein Studium, die sich intensiv mit der englischen Sprache befasst. Rekapulierbar sind von diesen Befunden, dass StudentInnen der TA Englisch ihre fremdsprachlichen Kenntnisse zu Englisch positiv ausnutzen und dementsprechend ihr Studium auswählen.

Aus der Sicht der StudentInnen der TA Deutsch zu erwähnen, dass der Wunschstudium der StudentInnen wegen Bedarf und Bedingungen unterschiedlich sind. Von den StudentInnen der TA Deutsch hatten 38 % den Wunsch das Lehramt zur Englisch zu studieren. 33 % der Studierenden bevorzugten in der TA Englisch zu sein. Nur ein fünftel der StudentInnen hatten den Wunsch in der TA Deutsch zu studieren (21 %). Pauschal betrachtet ist ersichtlich, dass im generellem für die StudentInnen der TA Deutsch der Universität Trakya das gegenwärtige Studium nicht das eigentliche Wunschstudium ist. In diesem Kontext ist zu erwähnen, dass die zentrale universitäre Aufnahmeprüfung einen ziemlich hohen Maßstab für das erforderliche Studium bildet. Für den Einstieg in die TA müssen StudentInnen neben Türkisch und Sozialkunde sehr gute Punktzahlen in der Fremdsprache erreichen, welches im größerem Falle Englisch ist (Vgl. Eruz/Demez 2007: 201-202). StudentInnen der TA Deutsch nutzen ihre englischen Kenntnisse an der zentralen universitären Aufnahmeprüfung aus,

wobei sie sich in die TA Deutsch immatrikulieren. Diese Entscheidung ist aber meist unwillig, welche auch Parallele mit den StudentInnen der Deutschlehrrerausbildung zeigen. StudentInnen der Deutschlehrrerausbildung bevorzugen zuerst die Englischlehrrerausbildung, aber wegen den nicht erreichenden Punktzahlen für dieses Studium, immatrikulierten sie sich in die Deutschlehrrerausbildung (Vgl. Yücel 2008b:135-137).

Warum sich die StudentInnen an die TA immatrikulieren, werden in den nachfolgenden Schaubildern skizziert.

Schaubild 11+12: Entscheidungsgründe der StudentInnen für die Wahl der TA

Schaubild 11

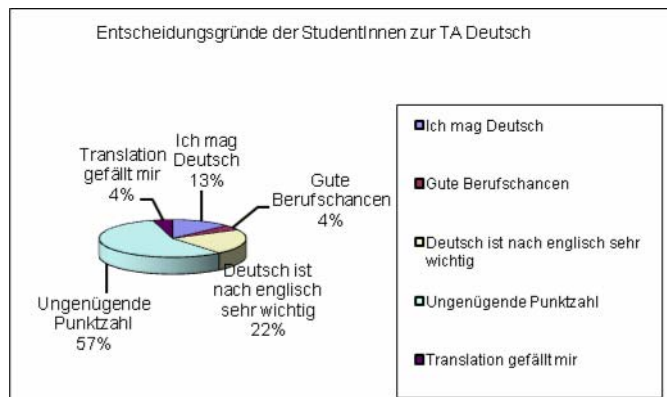
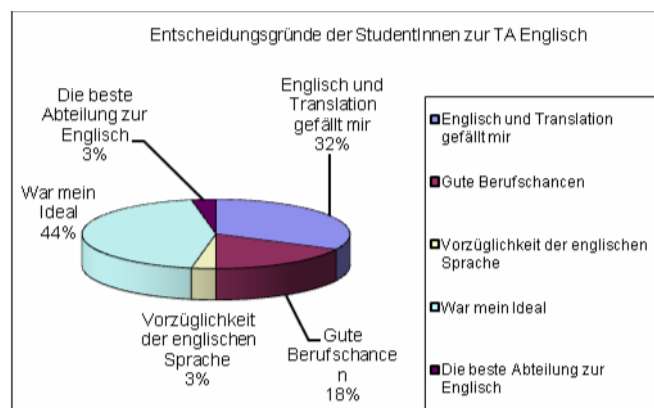

Schaubild 12

Aus diesen Angaben ist zu entnehmen, dass die vorgenommenen Entscheidungen für die TA Deutsch und Englisch unterschiedlich sind. Wenn wir die Gründe der Wahl der StudentInnen zur TA Deutsch näher betrachten, können wir folgendes festlegen. Mit 57 % der StudentInnen der TA Deutsch erwähnen, dass sie wegen ungenügender Punktzahl an der universitären Aufnahmeprüfung sich für TA Deutsch entschieden haben. Die Mindestpunktzahl für das Jahr 2007 an der Universität Trakya ist für die TA Deutsch 321.718 und für die TA Englisch 337.197.

Bei der Befragung des Wunschstudiums der StudentInnen der TA Deutsch wurde darauf aufmerksam gemacht, dass nur ein fünftel der StudentInnen den Wunsch hatten, in der TA Deutsch zu studieren (21 %). Das Wunschprofil der StudentInnen der TA Deutsch basierte in der Mehrzahl auf englischsprachigen Studiengängen wie das das Lehramt zur Englisch und die TA Englisch (Siehe Schaubild 9). Jedoch soll hier bemerkt werden, dass bei der Umfrage StudentInnen der TA Deutsch erwähnt haben, dass sie in der TA Englisch oder im Lehramt Englisch studierten wollten, dies wegen den ungenügenden Punktzahlen des Hochschulgremiums nicht erreicht haben, aber mit ihrem gegenwärtigen Studium zufrieden sind. Diese Stellungnahme kann mehrsichtlich interpretiert werden. Relevant ist in diesem Kontext aufzugreifen, dass diese gegenwärtige Zufriedenheit der StudentInnen zur TA Deutsch für die Motivation der StudentInnen ausschlaggebend ist.

Neben diesem Befund wurden als Entscheidungsgründe des Studiums TA folgende Aussagen entnommen. 22 % der StudentInnen der TA Deutsch haben erwähnt, dass nach Englisch die 2. Fremdsprache Deutsch wichtig ist und weil sie schon über englische Kenntnisse verfügen, wäre es relevant eine 2. Fremdsprache zu beherrschen. Mit 13 % wird zu Worten gebracht, dass sie Deutsch mögen, mit 4 % wurde plädiert, dass Translation Spaß macht und 4 % der StudentInnen haben erwähnt, dass sie wegen guten Berufschancen die TA Deutsch gewählt haben.

Im Hinblick dieser Aussagen wurde als Entscheidungsgründe der StudentInnen der TA Englisch folgendes plädiert. Fast die Hälfte der StudentInnen der TA Englisch erwähnen (%44), dass die TA Englisch ihr Ideal war und in der Zukunft als Translatoren arbeiten möchten. Diese Aussage reflektiert, dass StudentInnen der TA Englisch das Ziel erreicht haben, die sie gewünscht haben. 32 % der StudentInnen bringen zu Worten, dass ihnen sowohl die englische Sprache als auch die Translation Spaß macht bzw. gefällt. Mit 18 % wird angesprochen, dass wegen guten Berufschancen die TA Englisch bevorzugt wurde und je mit 3 % wird

erwähnt, dass in der TA Englisch am meisten die englische Sprache gewährleistet wird bzw. dominiert.

Wenn wir beide Profile vor Augen nehmen, lässt sich feststellen, dass bei der Wahl des gegenwärtigen Studiums zwischen den StudentInnen der TA Deutsch und TA Englisch sowohl Gemeinsamkeiten als auch große Differenzen existieren. Beide Gruppen haben gute Berufschancen angegeben, jedoch in einem unterschiedlichen Gewicht (Informationen für die Berufsaussichten der Absolventen der TA Vgl. Eruz 1995 407-416). Andererseits gibt es auch Gemeinsamkeiten für den positiven Blickwinkel der jeweiligen Fremdsprache. Jedoch ist hervorhebend anzudeuten, dass für niemanden die TA Deutsch das Ideal war, wobei dies gegensätzlich in der TA Englisch hervorgehoben wird. Zusammengefasst ist zu sagen, dass die Antworten der StudentInnen je nach Abteilung, Bedarf und Bedingungen aufeinander aufbauen.

Zuletzt wurden StudentInnen anhand der Umfrage gefragt, welchen Beruf sie in der Zukunft ausüben wollen. Ziel war hiermit einen Einblick zu bekommen, was StudentInnen nach der Absolvierung des Studiums vorhaben und ob sie auch den Beruf realisieren werden, die sie gerade studieren.

Schaubild 13+14: Zukunftspläne der StudentInnen

Schaubild 13

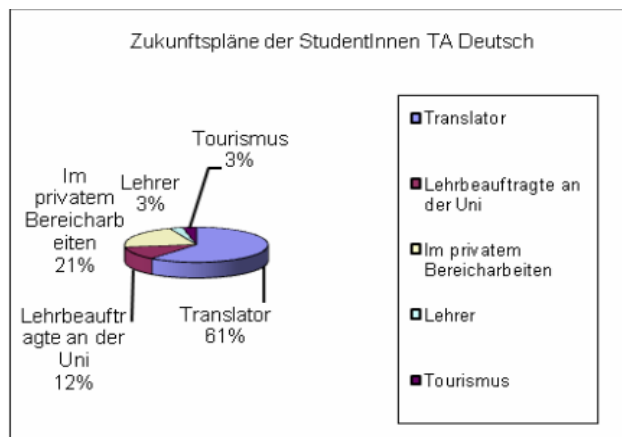
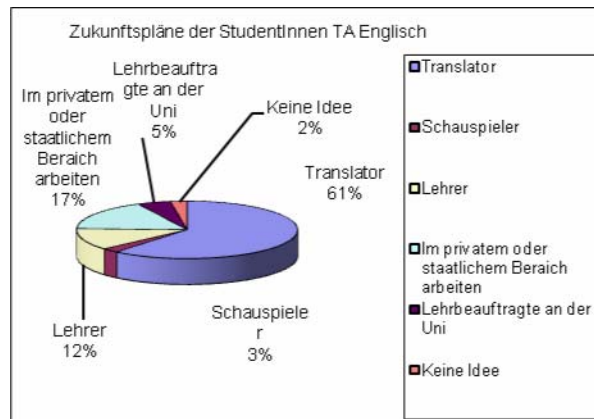

Schaubild 14

Wenn wir beide Schaubilder vergleichen, wird ersichtlich, dass sowohl die StudentInnen der TA für Deutsch als auch der TA für Englisch in der Mehrzahl im Translationsbereich arbeiten möchten (61 % von Deutsch + 62 % von Englisch). Im Bereich der Translation arbeitstätig zu sein heißt für StudentInnen, im mündlichen oder schriftlichen Bereich als Translator/Übersetzer zu fungieren. Beide Abteilungen geben auch Stimmen ab, als Lehrer oder Lehrbeauftragte arbeiten zu können. 21 % der StudentInnen der TA Deutsch erwähnen, dass sie im privaten Bereich tätig sein möchten, die Berufsbestimmung ist hingegen in diesem Kontext nicht angegeben. Die gleiche Situation zeigt sich auch in der TA Englisch, wobei 17 % der StudentInnen im privaten oder staatlichen Bereich arbeiten möchten.

Obwohl die StudentInnen der TA Deutsch mehrwertig in der TA Englisch studieren wollten, ist das gleich bleibende, dass sie als Translatoren arbeiten möchten. Für die StudentInnen der TA Englisch ist zu plädieren, dass es im generellem ein Idealbild war in der TA Englisch zu studieren, wobei sie über 60 % als Beruf den Translationsbereich wählen. Wie weit die Aussagen der StudentInnen beider Abteilungen festlegbar sind, ist eine offene Frage, denn die befragten StudentInnen sind noch im 2. Semester der 1. Klasse.

4. Schlussbetrachtung und Ausblick

Mit dieser Studie wurde versucht darzustellen, anhand welcher Bedingungen die StudentInnen in die TA Deutsch der Universität Trakya antreten, was bei der Studiumwahl vorrangig ist und welche Eigenschaften sie besitzen. Gleichfalls wurden StudentInnen der TA Englisch der

Universität Trakya miteinbezogen, um einen konkreten Bild des Profils zu beschaffen und die Differenzen und Gemeinsamkeiten zu hinterfragen. Die Umfrage diene als ein Mittel für die Befunde.

Als Lehrbeauftragte in der Deutschlehrausbildung an der Universität Trakya war es mir persönlich auch relevant festzustellen, dass aus der Sicht des Wunschprofils, fremdsprachlichen Kenntnissen und Entscheidungsgründen Gemeinsamkeiten zwischen den StudentInnen der Deutschlehrausbildung und TA Deutsch existieren²

Die Befunde und deren Interpretationen wurden in dieser Studie je nach Frage und Schaubild im entsprechenden Kontext versucht festzulegen. Zusammengefasst kann folgendes konstatiert werden:

Die Altersangabe der TA Deutsch ist höher im Kontrast zu TA Englisch an der Universität Trakya. Grund dafür ist, dass StudentInnen der TA Deutsch nicht gleich nach dem Gymnasiumabschluss sich in die TA Deutsch immatrikuliert haben, weil sie im allgemeinen vorerst in einer englischsprachigen Studiengang studieren wollten.

Aus der Sicht der fremdsprachlichen Kenntnisse ist zu erwähnen, dass bei StudentInnen der TA Deutsch die englische Sprache gut ist und Deutsch in der TA Deutsch entwickelt und aufgebaut wird. Die StudentInnen der TA Englisch verfügen über gute bis sehr gute Englischkenntnisse, wobei aber wenige mittelmäßige Deutschkenntnisse besitzen. Diese Feststellung und dessen Gründe wurden innerhalb dieser Studie in Hand genommen.

Aus der Sicht des Wunsch- und Entscheidungsstudiums ist zu erwähnen, dass je nach Bedarf und Bedingungen der StudentInnen des jeweiligen Studiengangs die Befunde aufeinander aufbauen. Wie schon in dieser Studie aufgegriffen wurde, besteht zwischen der TA Deutsch und TA Englisch aus der Sicht des Wunschprofils bedeutende Differenzen, wobei im generellem StudentInnen der TA Englisch in dem Studiengang sind, welches sie auch wünschten. Dies brachte auch den Entschluss, dass StudentInnen der TA Englisch ihre fremdsprachlichen Kenntnisse zu Englisch positiv ausnutzen und dementsprechend ihr Studium auswählen. Für die StudentInnen der TA Deutsch lässt sich entnehmen, dass nur ein fünftel der StudentInnen den Wunsch hatten, in der TA Deutsch zu studieren. Die zentrale universitäre Aufnahmeprüfung bildet in diesem Fall einen ziemlich hohen Maßstab. StudentInnen der TA Deutsch bevorzugen zuerst die TA Englisch oder englischsprachige Studiengänge, aber wegen den nicht erreichenden Punktzahlen für dieses Studium, immatrikulierten sie sich in

² Für die Befunde der Motivationsprofile, Bedarf, Bedingungen und Entscheidungsgründe der StudentInnen der Deutschlehrausbildung vgl. die Studien zu Yücel 2008.

die TA Deutsch. Für niemanden der StudentInnen der TA Deutsch war das gegenwärtige Studium das Idealbild, jedoch sind sie jetzt im allgemeinen mit ihrem Studium zufrieden.

Literaturverzeichnis:

Adam, Claudia/ Genç, Ayten (2005): Zur Erstellung eines Profils deutschlernender Erwachsener in der Türkei, In: Info DaF, 32,6, 540-545

Eruz,Sakine / Neslihan Demez (2007): Das Studentenprofil und das Curriculum an der Translationsabteilung Deutsch der Universität Istanbul, Eine studien-, studenten- und praxisorientierte Untersuchung zum Studentenprofil und zur Gestaltung des Curriculums .X. Türkischer internationaler Germanistenkongress, 30 Mai -03 Juni 2007, Konya, 199-214

Eruz,Sakine / Birkandan,İlknur (1997): Çeviri Eğitiminin Amaçları Açısından Öğrenci Potansiyelinin Değerlendirilmesi. Tagungsbeiträge zu dem VI. Germanistik-Symposium, Universität Mersin, 27.-28. Oktober,Mersin,118-127

Eruz, Sakine (1995):Türkiye’de Uzmanlık Alanlarında Almanca Türkçe Çeviri Uygulamaları ve Çevirmenlik Mesleğinin Konumu. Tagungsbeiträge zu dem V. Germanistik-Symposium, 1.-2 Juni, Eskişehir,407-416

Kurultay,Turgay (1997): Çeviri Eğitimi Neden Farklı Bir Eğitimdir. Tagungsbeiträge zu dem VI. Germanistik-Symposium, Universität Mersin, 27.-28. Oktober, Mersin, 307-324

ÖSYM Kılavuzu (2007): Yükseköğretim Kurulu, Ankara

Polat, Tülin (2003):Globalisierung und Mehrsprachigkeit: Zwei Seiten einer Medaille, In: Gündoğdu,M / Ülkü,C(Hrg.): Germanistische Untersuchungen aus türkischer Perspektive. Festschrift für Vural Ülkü zum 65.Geburtstag, Shaker Verlag ,169-176

Serindağ, Ergün (2005): Zur Relevanz des bewussten Einsatzes des Englischen im Unterricht "Deutsch als zweite Fremdsprache" bei Muttersprachlern des Türkischen. *Zeitschrift für Interkulturellen Fremdsprachenunterricht* [Online], 10 (2), 16 pp.

Aburufbar unter <http://www.ualberta.ca/~german/ejournal/Serindag4.htm>

Tapan, Nilüfer (2003): Neue Dimensionen der Deutschlehrerausbildung in der Türkei. Erweiterung der Curricula im Rahmen eines Mehrsprachigkeitskonzepts, In: Gündoğdu, M / Ülkü, C (Hrg.): Germanistische Untersuchungen aus türkischer Perspektive. Festschrift für Vural Ülkü zum 65. Geburtstag, Shaker Verlag, 193-206

Yücel, Mukadder Seyhan (2008a): A study on Motivational Factors of Students at Trakya University, German Language Teaching Department, ATHENS INSTITUTE FOR EDUCATION AND RESEARCH, 10th International Conference on Education, Vortragsmanuskript

Yücel, Mukadder Seyhan (2008b): Bedarf, Fähigkeiten Und Erwartung Von Studierenden Der Erziehungswissenschaftlichen Fakultät Am Beispiel Der Universität Trakya, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 122-155

www.deu.edu.tr

www.trakya.edu.tr

www.meb.gov.tr

FELSEFENİN GÖZÜ İLE DİLİN BAZI PROBLEMLERİ

Yrd. Doç. Dr. H. Gülru YÜKSEL*

ÖZET

Makalede dilin bazı problemlerine felsefenin bakış açısıyla bakmaya çalışılmaktadır. Bunlar; dilin varlık alanı nedir, dil-insan dolayısıyla dil-düşünce ilişkisi nedir, nesnelere sözcükler arasında nasıl bir bağlantı vardır, dilin kökeni gibi sorulardır. Amacımız bu problemlere çözüm sunmaktan çok, yaklaşımların çeşitliliğine, her birinin farklı yanlarına dikkat çekmek olacaktır.

Anahtar sözcükler: dil, felsefe, dilin kökeni, dil-düşünce ilişkisi, sözcük-nesne ilişkisi

SOME PROBLEMS OF LANGUAGE FROM THE PERSPECTIVE OF PHILOSOPHY

ABSTRACT

This article discusses some of the problems of language from the perspective of philosophy. The problems under focus are the varlık alanı of language; the relation between human-beings and language, thus the relation between thought and language; the relation between object and language and the roots of language. Our aim is not to offer a solution to these problems, but to show variety of approaches and to call attention to the differences and similarities.

Keywords: language, philosophy, roots of language, language-thought relation, sign-signified relation

Giriş

Alman düşünür Walter Porzig Prof. Dr. Vural Ülkü tarafından Türkçe'ye de çevrilen kitabı için *Dil Denen Mucize* başlığını kullanmıştır. Acaba mucize olarak nitelendirilen dil nedir, Porzig neden dil için mucize kavramını kullanmıştır? Bilindiği gibi mucize kabul edilmesi güç, anlaşılması, açıklanması imkânsız iş ve durum demektir. Acaba dil de böyle midir?

* Trakya Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, gulruyuksele@trakya.edu.tr

Dil, antik çağlardan günümüze dek pek çok düşünür tarafından incelenmiş, dilin çeşitli tanımları yapılmıştır. Yunan düşünür Platon dili “kendi özel düşüncelerini sesin yardımıyla, özne ve yüklemlemler aracılığıyla anlaşılabilir duruma getirmek”, Waltraud Buman "kuramsal, duyuşsal ve sistemsel (bilgisel, duyuşsal ve buyruksal) içeriklerin anlamlı işaretlerle ifade edildiği ve haber verildiği bir araç" (1990: 477), Doğan Aksan ise “düşünce, duyuş ve isteklerin, bir toplumda ses ve anlam yönünden ortak olan öğeler ve kurallardan yararlanılarak başkalarına aktarılmasını sağlayan, çok yönlü, çok gelişmiş bir dizge” (1998: 55) olarak tanımlamıştır. Yapılan bu tanımlamalara yakından baktığımızda insan diliyle sınırlandırılmış bu kavramın çeşitli görünüşleri ile karşılaşırız.

Bu görünüşler Wilhelm von Humboldt tarafından *ergon* (kurallar sistemi ve sözcük hazinesi olarak dil), *energia* (sürekli yinelenen bir konuşma etkinliği olarak dil); B. H. Steinhilber tarafından *konusma* (dilini şimdi ve burada için düşünülmüş kullanımı), *dil etkinliği* (dil fizyolojik bir enerji olduğu kadar düşünülmüş olan şeyi dışarı vurma etkinliği ve kapasitesidir), *dil içeriği* (dil etkinliğinden çıkan ve konuşma sırasında başvurulan, yapılmış öğeler); Ferdinand de Saussure tarafından *langage* (insani dil yetisi), *langue* (somut dil), *parole* (dil edimi) olarak nitelendirilirken D. K. Bühler tarafından da dikotomik bir şema ile verilir;

I.	II.
1. Konuşma eylemi	1. Dil aygıtı
2. Konuşma edimi	2. Dil yapısı

Bu çeşitli görünüşlerden her biri ile farklı bir bilim dalı; örneğin, konuşma eylem ve edimleriyle *dil psikolojisi*, dil aygıtıyla *dil fizyolojisi*, konuşma olarak dil ile *fonetik*, dil etkinliği ile *antropoloji*, *gelişim psikolojisi*, dil içeriği ile *dilbilim* v.b. bilim dalları ilgilenir. Görülüyor ki dil, bu farklı dalların hepsinin nesnesi konumundadır. Bu dalların her biri kendileri açısından dilin bir yönünü açığa çıkarmaya, o yönün nasıl olduğunu, nasıl görev yaptığını açıklamaya çalışır.

Bu noktada aklımıza şöyle bir soru gelebilir; acaba dil denen mucizeye bu bilgi dallarının üstünde; onların görüşlerini birleştirici, mutlak ve değişmez yargılara ulaşmamızı sağlayıcı bir göz ve düşünce, bir yol ve yöntem ile yaklaşamaz mıyız? Dil olgusuna ve olaylarına ya da dil denen

varlığa daha geniş açılardan bakamaz mıyız? Söz gelimi oluşun –görünüşün “nasılı” yanında “niçini” araştırılmaz mı? Oluşun –görünüşün– tek kaynağına, biricik sebebine, sebeplerin sebebine ... ulaşamaz mı?

Dilin bu tarzda genişlemesine ve derinlemesine ele alınması demek dile felsefe açısından yaklaşmak; felsefenin gözü ile incelemek demektir. Doğası gereği bize bu genel bakış açısını felsefe sunar. Şu durumda felsefenin bize sunduğu olanakları irdelemeden önce felsefenin ne olduğunu birkaç kısa cümle ile belirlemek gerekir.

Felsefe Yunanca *hikmet sevgisi* anlamına gelen *philosophia* kelimesinden dilimize aktarılmış bir terimdir. En genel anlamı ile “bilgi” demektir. Terim olarak felsefe “insana has olan, insanın öncelikle akıl olmak üzere duyu, sezi v.b. öteki bilgi melekelerini de kullanan, fakat ele aldığı konuları işlerken daima ve özellikle ‘niçin’ sorusunu soran, bilinmesi istenen şeyin ilk sebebini bulmayı, kesin ve mutlak olanı yakalamayı hedef edinen bir bilgi türü” olarak tanımlanır (Olguner, 2005). Demek oluyor ki, bir şeye felsefenin gözüyle bakmak onu bilgi melekelerimizin tamamını kullanarak incelemek, ele alınan konunun bütün sebeplerini ortaya koyarak onun ilk sebebini bulmak ve onun hakkında *mutlak*; değişmez bir hüküm verebilmektir¹.

Biz bu makalede dilin bazı problemlerine felsefenin bakış açısıyla bakmaya çalışacağız. Amacımız problemlere çözüm sunmaktan çok, yaklaşımların çeşitliliğine, her birinin farklı olmakla birlikte haklı yanlarının bulunduğu dikkat çekmek olacaktır.

Konumuz dil olduğuna göre dile felsefe açısından bakmak demek onun varlığını, görünümünü, altında yatan temel ve ilk sebeplerini yakalamak, onun hakkında değişmez yargılar ortaya koymak olacaktır.

Felsefe bu geniş alan içinde kesin yargıya varabilmek için biraz önce adlarını andığımız bilim dallarının hepsi ile yakın temas halinde olacaktır. Bir makale içerisinde bu alanların hepsini detaylandırmak mümkün görünmemektedir. Bu sebeple biz felsefenin dile bakışındaki temel birkaç soruyu genel hatlarıyla irdelemeye çalışacağız.

Bunlar; dilin varlık alanı nedir, dil-insan dolayısıyla dil-düşünce ilişkisi nedir, nesnelere sözcükler arasında nasıl bir bağlantı vardır, gibi sorulardır. Akarsu (1998) bu soruların temelinde dilin kökü ve özü sorusu olduğunu ifade eder. Antik Yunan düşünürü Platon'dan Darwin'e kadar

¹ Felsefenin tanımları ve geniş açıklamaları için bkz. Olguner, 2005; Keklik, 1978.

geçen sürede dil sorunu varlık ile düşünce, sözcük ile anlam bağlantısı üzerinde durularak ele alınmıştır. Sözcük varlığın bir simgesi, adlandırılması, göstergesi değil, onun gerçek bir parçası; dışsal bir örtüsü, dil ise bilginin temeli olarak görülmüştür. Platon "sözcükler içerisinde nesnel hakikate ulaşamayacağı kanısındaydı. Düşünme yalnızca kendisine dayandırılmalı ve kendisini hakiki nesnelere, yani idelerine açmalıydı" kanısındaydı (akt. Altuğ, 2000: 15-16). Platon *Kratylos* diyalogunda nesnelere verilen adların doğruluğundan bahsederken şöyle der: "Hem de konuşurken düşündüğüm şeye benzemeyen bir şey vasıtasıyla bildiriyorum (aklımdan geçeni). Zira *sklêrotês* (sertlik) dediğin şeyle *l* arasında bir benzerlik yok" (435b).

Bu tarz düşünce bilimsel gelişmelerin olduğu 17inci yüzyıla kadar süregider. Bu dönemde dil kullanımını "zihinsel söylemin sözel söyleme aktarılması" (Altuğ, 2000) olarak kabul edilir. 20inci yüzyılda felsefe diğer bilimler arasında Altuğ'un (2000) ifadesiyle "kendisini yeniden konumlamak" durumuna düştüğünde kendisi için bir problem alanı olan dili fark eder. İşte bu noktadan sonradır ki felsefeciler felsefenin "önergelerin anlamlarını açıklayan bir dil çözümlemesi olduğunu, epistemolojinin dilde anlamlılık sınırını çizmek ile işe başlaması gerektiğini," (Altuğ, 2000: 18) anlayarak dikkatlerini dile yöneltmişler, dil fenomenine nasıl yaklaşmalı, iletişim sırasında neler olup bitmekte ve anlam nedir sorularına yanıt aramaya başlamışlardır.

Dil felsefesinin ne olduğunu daha iyi anlamak için bu konu başlığı altında sorgulana gelmiş meseleleri tek tek irdelemek gerekir kanısındayız. Söz konusu bu meseleleri dilin kökeni, sözcük-kavram ve dil-düşünce ilişkisi olarak çok genel üç başlık altında toplamak mümkündür.

Dilin Kökeni

Tarihsel bir silsile izleyerek dilin kökü sorusunun nasıl irdelendiğine bakacak olursak karşımıza iki temel görüş çıkar. Bunlardan ilki dili Tanrı vergisi olarak, ikincisi ise insan tarafından bulunmuş öznel bir tasarım olarak görür (Akarsu, 1998). Dilin kökeni konusunda birbirlerine karşıt bu iki görüş (dili Tanrı vergisi olarak kabul eden görüş ve öznel tasarım olarak gören görüş) dilin kuramsal içeriği bakımından dili bilgi kuramıyla ilişkilendirme noktasında birleşirler.

Antik çağda dilin duyular gibi doğal ve zorunlu bir şey olduğu görüşü hâkimdir. 17. yüzyıla gelindiğinde ilk sözcüklerle bunların anlamları

arasında doğal bir bağlantının bulunduğu savını ileri süren "doğal ses kuramını" görürüz. Bu günkü dilde bu bağlantının fark edilememesinin asıl sebebi dilin ana kaynağından, yani tanrıların dilinden, uzaklaşmış olmasıdır. Tüm sözcükler ya doğal bir sesin yinelenmesi ya da duygulanımları; acıyı, sevinci yahut ta üzüntüyü dile getiren, duyularla ilgili seslerdir. Bu görüşten etkilenen 17. yüzyıl düşünürlerinden Hamann düşünce ile dili aynı şey olarak görmüş, dil olmasaydı akıl da olmazdı sonucuna varmıştır. Akarsu, Hamann'ın düşüncelerini şöyle özetler: "Dil aklın yalnız *organon*'u değil, *kriterium*'udur da. Yani düşüncelerimiz ancak dil içinde geçer, dille parlaklık kazanır, dille gerçekleşir" (1998: 18).

1770 yılında Herder, bu ortodoks anlayışa karşı çıkar. Düşünüre göre dil, insan düşünmesiyle yaratılmış olamaz, insanın 'iç doğasından' fıskırması olmalıdır. Dilin kökü sadece duygu dışlaşmalarından çıkmış olsaydı dilin düşünsel biçimi var olamazdı.

Dili insan-bilimsel açıdan inceleyen ve insanın özü olarak ele alan ilk düşünür Wilhelm von Humboldt olmuştur. Ünlü düşünür kendisine değin gelen tüm dil anlayışlarına karşı çıkar. Bu noktada Humboldt'a kadar gelen bu görüşleri özetlemek yerinde olacaktır:

- Dil insan aklının ürünüdür (rasyonalist yaklaşım)
- Dil doğa seslerini öykünmeden doğar (pozitivist yaklaşım)
- Dil duyuların kendilerini açmasıdır (ampirik yaklaşım)
- Dil Tanrı vergisidir (teolojik yaklaşım)

Humbolt'a göre her insan gereksinimlerinin giderilmesi için zorunlu olarak bir topluluğa bağlıdır ve diğer insanlarla anlaşabilmesi dil yoluyla olur. Ancak bundan dilin salt bir alıp-verme aracı olduğu anlaşılmalıdır. Dil insanlığın bir *iç gereksiniminden* doğmuştur, insan doğasında var olan bir şeydir; tümüyle insana ilişkindir. Bu yüzdendir ki insan anlığının (usunun) bir ürünü olarak görülemez. Dil insanın kendisinde zorunlu olarak meydana gelir, yani hazır olarak verilmiş bir şey de değildir. İnsana doğrudan doğruya verilmiş olan şey dil yetisidir. Ancak dil tarih içinde gelişmiş, insan kuşaklarınca işlenmiştir. "Dilin organizması da insanda bulunan genel dil yetisinden ve insanın söylemeye gereksiniminden doğar ve insan topluluğu içinde meydana gelir" (Akarsu, 1998: 20). Mengüşoğlu'nun ifadesiyle (1983: 233);

Dil bir insan başarısı değil, insanla meydana gelen, onunla birlikte varolan bir varlık alanıdır. İnsan kendisiyle başlamaz, kendinden önce

yaşayan kuşakların başarısına dayanır: mevcut olanı dil sayesinde öğrenmek zorundadır. Dil salt sesler sistemi değil, insanla insan, insanla varolan şeyler arasında birleştirici bir bağ kuran bir varlık alanıdır.

Humboldt'ta "dilin kendisi bir ürün (ergon) değil, bir etkinliktir (energia)," dolayısıyla dili ancak tarihsel yolla tanımlamak doğru olacaktır.

Görüldüğü gibi dilin kökü hakkında düşünürler tek bir görüşte birleşmiş değillerdir. Birkaç görüş onun kaynağının belirlenmesinde aktif rol oynamaktadır. Bizce bunların ne birisi yalnız başına alınabilir ne de hepsi birden reddedilebilir. Kanaatimiz odur ki dilin kökünü yakalamaya kalktığımızda her bir yaklaşım bize farklı bir görünüm sunmaktadır. Böylece yaklaşım açılarına göre görüntü de farklılaşmaktadır. Acaba bunlardan hangisi temel, hangileri epifenomendir? Bunu tayin etmek pek kolay değildir. Sanırız çabalarımız bir süre daha gerçeği yakalamak peşinde koşacaktır.

Dilin kökü probleminin yanı sıra dillerin çeşitliliği de felsefecilerin sorguladıkları bir problem olagelmıştır. Onları hayrete düşüren nokta insan akli ve mantığının bir olmasına karşın dillerin nasıl olup da değişiklik gösterdiği. 17. yüzyıl rasyonalistlerine göre bütün bilgilerin temelinde insan aklının aynı bir ana biçimi bulunduğu gibi dillerin temelinde de bir genel akıl biçimi bulunmaktadır. Bu konudaki görüşlerin ikiye ayrıldığı görülür;

1. Dillerin ayrılıklarına bakmadan her dil için aynı ilkeleri göz önünde bulunduran evrensel bir dil yaratılabilir (Port Royal okulu),

2. Her ulusun kendine öz bir dil ruhu vardır, her dil kendi öz biçimini kuran bir ilkeyi içinde taşır.

Ayrı ayrı dillerin bireysel çeşitliliklerinin arkasındaki ilk ve temel dilin yapısını araştırmaya girişen Bopp'un çıkış noktası Humboldt'un *dilin organizması* kavramı olmuştur. Bu terimi Humboldt "düşüncenin nasıl olup da ayrımsallaşmış seslere dönüştüğünü" (Akarsu, 1998: 25) açıklamak için kullanmıştır. Düşünürce göre dilde iki temel yapıcı ilke vardır; *iç dil-duyusu* (dil gelişmesiyle ilgili tüm tinsel yetiler) ve *ses*. Dilde ayrılıkları yaratan işte bu ikinci ilkedir. Sesleri düşünce anlatımına yükselten düşünmenin çalışmasında bulunan süreklilik dilin biçimini meydana getirir. Dilin karakteristik biçimi en küçük öğelerden her birine bağlıdır. Herhangi bir dil incelenirken öğelerden her biri düşünülür, ancak bunları tam olarak görmek için yeniden bütüne dönmek gerekir. Yani dilin biçiminden yalnızca gramer

biçimi anlaşılmaz. Dilin özü, niteliği incelenmek ve anlaşılmak isteniyorsa sözcüklere, söz biçimlerine, sözcük kurma kurallarına inilmelidir.

Dilin biçiminin fiziksel gereçlerde olmadığını savunan Croce *dilin iç biçiminden* söz eder. Ona göre dilin biçimi görü'dedir. Görü ise dışlaşmadan başka bir şey değildir. Şu halde dil dışlaşmadır, normatif bir grameri olamaz. Croce'yi bu yöne iten gramercilerin dilin gerçeklerini sözcüklerde aramaları, estetik anlatımları dışlama çabalarıdır. Ona göre dil sürekli bir yaratmadır.

Dilin kökü probleminde olduğu gibi dilin çeşitliliği konusunda da düşünürler birbirlerinden farklı görüşler ifade eder. Burada da birine ya da ötekine bütünüyle hak vermek kolay değildir. Ayrılıklar yine bakış ve görünüş farklılıklarından kaynaklanmaktadır. Suyu çeşitli renkteki kaplar içinde görmek doğaldır, ancak suyun çok renkli olduğu sonucunu çıkarmak doğal değildir. Diller için de manzara bu değil midir?

Sözcük–nesne ilişkisi

Dilde sözcükle neyin dile getirildiği, sözcük-nesne bağıntısının ne olduğu soruları antik çağdan bu yana sorula gelmiştir. Platon felsefesinde sözcük ve nesne öyle bağlıdır ki sözcük şeyi (nesneyi) düşüncede temsil eder. Ancak düşünme sadece kendisine dayanmalı ve kendisini hakiki nesnelere (idealarına) açmalı kanısında olan Platon'a göre sözcükler düşünce için zorunlu öğeler değillerdi (Akarsu, 1998). Aynı konu, yani sözcüklerin doğası, 20inci yüzyıl düşünürü Locke'ın da inceleme konusu olmuştur. Locke'ın "zihnin şeyleri anlamak ve bilgisini başkalarına aktarmak içi kullandığı göstergeler" (Altuğ, 2000: 25) olarak tanımladığı sözcükler hem zihne aittirler hem de nedensel şekilde bağlantılı oldukları gerçek varlık alanına gönderimde bulunurlar. Locke felsefesinde ideler ve sözcükler arasında *içsel* ve *eşdeğerli* bir bağıntı vardır ki burada sözcükleri anlamak demek ideleri biçimlendirmek demektir (Altuğ, 2000: 29). İdelerin zihinler arası özdeşliği ancak dil düzleminde, göstergeler aracılığıyla ve ortak kabule dayanarak oluşturulabilir. Dil gerçekten varolan şeyleri temsil eden ideleri imlemek suretiyle gerçekliğe bağlıdır, ancak dünyada varolan tüm nesnelere tek tek ayrı bir ad vermek böylesine bir sözcük dağarcığını zihinde tutmak açısından imkânsızdır.

Mantık bahsinde düşünce-sözcük bağlantısı üzerinde duran Türk düşünürü Fârâbi düşünceyi iç-düşünme ve dış-düşünme olmak üzere iki kategoride inceler ve sözcükleri iç düşünmenin dış düşünmeye dönüşmesi olarak açıklar. Sözcüklerin her biri bir şeyi gösterir. Bu gösterilen şey tek ya

da birden fazla olabilir. İşte bu gösterilenleri özellikleri için “töz, nicelik, nitelik, görelilik, zaman, mekan, durum, sahibolma, etki, edilgi” şeklinde on kategori belirleyen düşünür bu kategorilerin bir yandan akla (usa), diğer yandan eşyaya (şeye) ait olduklarını belirtir. İnsan aklına da ait bulunan kavramlar ona göre zihinde tek başlarına durmazlar aralarında bir takım bağlantılar kurarlar, bu bağlantılar ya özsel ya da ilintisel olur (Olguner, 1999: 63–68). Kavramlar arasında bir takım bağlantıların kurulması demek o kavramlar arasında "benzerlik" ve "ayrılıkların" tespit edilmesi demektir. Böylece eşya ve onları gösteren ifadeler, ifadelerin bütünü olan diller birbirlerinden ayrılmış olur.

Düşünür Wittgenstein ünlü eseri *Tractatus*'ta şeyleri temsil etmenin bazı sözcüklerin özelliği olduğunu, ancak bu sözcüklerin bir dilin küçük bir parçasını oluşturduğunu, dilin edimsel işleyişine baktığımızda sayısız söylem çeşidiyle karşılaştığımızı belirtir (Altuğ, 2000: 151). Sözcüklerin anlamını kavramak için sözcüklerde varolan işlev farklılıklarının göz önünde tutulması gerekliliğini vurgular. *Tractatus* felsefesinde sözcüğün anlamını temsil ettiği nesneye, tümcenin anlamını ise gerçekliğe bağlayan düşünür şöyle der; "Tümce anlamını gösterir. Tümce doğru olduğunda, durumun nasıl olduğunu gösterir" (2000: 49).

Felsefi söylemlerde dilde sözcük dağarcığı ile dilin formu arasında sürekli bir birlik olduğuna ilişkin tezler ileri sürülmesine rağmen, bir dildeki sözcüklerin uzlaşım yolu ile ortaya çıktıkları söylenebilir. Bir dilin söz dağarcığını (dil içeriği) kavram ve anlam olarak akraba olan sözcükleri gruplar halinde toplamak yoluyla ele almak gerektiği iddiası Leibniz tarafından ortaya atılmıştır. Daha sonraları İbsen "alan" kavramını dilbilime sokarak "anlam alanı" terimini kullanmış, bu kavram sonraki dilbilimcilerce kabul görmüş ancak farklı anlamlarda kullanılmıştır. Porzig, örneğin, her sözcüğün belirlenmiş bir dilsel alanından söz eder ve her sözcüğün bu dilsel alanda tek başına bir anlam taşıdığını belirtir. Dil incelemelerinde "sentaktik" ve "parataktik" alanlar terimini kullanan Porzig sentaktik alanlar terimiyle temel anlam ilişkilerini kuran sözcük ve anlam alanlarını, parataktik terimiyle de ad, fiil veya sıfat bildiren sözcük alanlarını kasteder (Buman, 1990: 487). Alman düşünürü Trier kavram ve sözcük alanlarını birbirinden ayırır. Bir sözcük kavramsal bakımdan akraba sözcüklerle bir sözcük alanı oluşturur. Bu sözcük alanları dilden dile değiştiği gibi aynı dil içinde tarihsel süreçte de değişir.

Dilin dil-dışı gerçeklikle, özellikle de konuşucusuyla, her türlü ilişkisini koparan yapısalcılıkla birlikte farklı eğilimler görürüz. Bu

yaklaşımın temelinde dilin bir sistem olduğu ve öğelerin birbirleriyle sıkı sıkıya ilişki içinde oldukları, her öğenin belli bir işlev yerine getirdiği anlayışı vardır. Bu öğelerin, yani göstergelerin değeri yalnızca gösteren - gösterilen arasındaki dikey bağlantıda değil, aynı zamanda göstergeler arasındaki yatay bağlantılardadır.

Sözcüklerdeki ses ve anlamın "...ayrı yaşamları olan ayrı öğeler oldukları biçimindeki görüşün dilin hem sesbilimsel hem de anlambilimsel açılardan incelenmesine" zararı dokunmuştur inancında olan Vygotsky (1985: 20) kendisine yöntem olarak *birimlere ayırıştırma* diye adlandırdığı yöntemi benimser. Bu yöntemde *birim*'den kasıt tüm temel özellikleri taşıyan en küçük parçadır. Sözlü düşüncenin bu özellikleri taşıyan birimi sözcüğün işsel yönü olan *sözcük anlamı*'ndadır kanısındadır (Vygotsky, 1985). Ona göre anlamın doğası açık olmamakla birlikte düşünce ve konuşmanın birleştikleri yer sözcük anlamıdır. Tek bir nesneyi değil, bir nesnelere gurubunu ifade ettiğini vurguladığı sözcükler birer genellemedir. Genelleme düşüncenin sözlü bir eylemidir ve gerçekliği algının yansıttığından farklı biçimde yansır (Vygotsky 1985: 22). Görüldüğü gibi sözcük-nesne ilişkisinde de farklı görüşler söz konusudur.

Dil–düşünce ilişkisi

Antikçağda insan "zoon logon ekho", yani "konuşan varlık" olarak tanımlanmıştır (Akarsu, 1998: 36). Bu tanımdaki logon logos ile ilintilidir. Logos ise iki anlam taşır; bir yandan söz demektir, diğer yandan düşünce. Görülüyor ki dille düşünce tek bir kavram içindedir. Akarsu'nun ifadesiyle "logos kavramında düşünme ile konuşma, düşünce ile söz ve sözcük birbirinden koparılmaz şekilde kaynamıştır," (1998: 36). Düşünür Herder'in hocası Hamann da düşünce ile dili aynılaştırmıştır; o kadar ki dil ve aklın eşzamanlı olarak meydana geldiği inancındadır. "Akıl anlama süreçlerinin bütününden oluşan bir şeydir, ama anlama dediğimiz şey de ancak dille gerçekleştirilebilir," (Akarsu, 1998: 37) görüşündedir. Düşüncenin dışlaşması ancak dille olur; dilden bağımsız bir düşünce yoktur. Alman Aydınlanması düşünürü Thomasius "dilsiz, sözsüz akıl yoktur," der (Akarsu, 1998: 38). Düşünme ve konuşma aynı olayın farklı görünüşleri olarak görülmüştür. Humboldt'ta da dil düşüncenin gerçekleşme koşuludur; "Dil, ...bizzat düşünmenin biçimlendirici organıdır" (Altuğ, 2000: 60). Dil doğrudan doğruya bilincin bir edimidir. Ancak salt düşüncenin iletilmesine yarayan bir fenomen, düşüncenin dışsal tezahürü değildir. Dil onu konuşan toplumun dünya görüşünün bir yansımasıdır. Vardar bu görüşü şöyle özetler;

"bir dilin yapısı, dil dışı gerçekliğin şu ya da bu biçimde algılanmasına yol açar. Her dil, dış gerçekliği kendine özgü biçimde düzenleyerek bireylerin dünyaya bakışını koşullandırır" (1998: 172). Alman filozof Porzig dili bilinçler arasında bir bağlantı olarak görür. Çünkü dil insanların bilinci olduğunun bir kanıtıdır ve konuşanların birbirlerini anlaması başkalarının da bilinci olduğunu gösterir.

Dili deneyim ve düşüncenin başkalarına iletilmesi gereksiniminden doğmuş, insan konuşmasının oluşturduğu aracı bir sistem olarak gören Vygotsky bu sistemde sesle deneyimin içeriği arasında ilgi kurulabileceğini varsayıyordu (1985: 23). Ancak çocukta kavrayış ve iletişim üzerine yapılan çalışmalar gerçekte iletişimin işaretlere olduğu kadar *anlama* gereksinim gösterdiğini ortaya koydu. Bu noktada bir parantez açıp Piaget'den bahsetmek yerinde olacaktır, zirâ Vygotsky, kuramını, Piaget'nin çalışmalarıyla temellendirmiştir.

Jean Piaget çocuk algı ve mantığını sistemli olarak inceleyen ilk kişidir. Ancak çalışmaları daha çok psikoloji ve ruhdilbilim alanına ait olduğu için konudan kısaca bahsedeceğiz. Piaget çocuk mantığının özgül niteliklerini birleştiren bağın çocuk düşüncesinin *benmerkezciliği* olduğunu ileri sürer. Benmerkezcilik içe yönelik düşünceyle güdümlü düşünce arasında yer alır. Güdümlü düşünce bilinçlidir; doğruyu ve yanlış irdeler. İçe yönelik düşünce ise bireyseldir ve kendine özgü yasası vardır. Bu iki karşıt düşünce arasında sıralanan pek çok düşünce türü olduğunu ifade eden Piaget bunların en başlısına benmerkezcü düşünce adını verir. Bu düşünce çocukta içe yönelik ve toplumsallaşmış düşüncenin ortasında yer alır. Yani içe yönelik düşüncenin ilk biçimidir ve benmerkezcü düşünce ile arada olumlu bir bağ oluşturmaktadır. Düşünce ile dil arasında bir bağın varlığını kabul etse de Vygotsky maymunlar üzerinde yapılan bir takım deneysel çalışmaları nakleder ve şu sonuçlara varır (1985: 71):

1. Düşünce ve konuşmanın türeyiş kökleri farklıdır,
2. Bu iki işlev birbirlerinden bağımsız gelişir. Çocukta konuşmanın gelişiminde anlık-öncesi bir aşamanın, düşüncenin gelişiminde ise dil-öncesi bir aşamanın varlığını kesinlikle saptayabiliriz,
3. Bu ikisi belirli bir ana kadar birbirinden bağımsız biçimde farklı doğrultular izlerler,
4. Belirli bir noktada bu doğrultular kesişir ve bunun üzerine düşünce sözlü, konuşma da ussal hale gelir.

Dilin işlevi düşünce ile sese aracılık yapmaktır diyen Saussure'e göre "ne düşünceler maddeselleşir, ne de sesler zihinsel kendiliklere dönüşür," (Altuğ, 2000: 200). Kendi başlarına bulanık ve şekilsiz olan düşünce ve ses tözleri dilsel ayırım içinde *biçime* bürünürler ve çift eklemli bir yapı, bir değerler dizgesi oluştururlar. İşte bu değerler dizgesi dildir.

Dilin bilinen doğruları betimlemenin yanı sıra bilinmeyi bulgulayan bir araç olduğunu belirten Humboldt'un dili yalın bir araç olmaktan çok yaratan bir edim olarak gördüğü söylenebilir. Humboldt felsefesinde nesnel bilgi-kuramsal düzlemde bilinç a priori ile subjektif olarak kavrandıkları gibi aynı nesnel bir somut dilin a priori yapı öğeleri altında kavranmaktadır (Buman, 1990: 499). Yani her dil kendi evren kavrayışını oluşturur ve tüm dilsel kavrayışlar aynı ölçüde doğrudur.

Düşünce-dil arasındaki bağlantıyı Nermi Uygur (1994: 137) şu sözlerle ifade etmekte: "Dilsiz düşünemiyorum ben. Daha doğrusu şöyle diyeyim: sözcükler ortamından ötede hiçbir düşüncem yok. Dilim düşüncemi, düşüncem de dilimi yoğuruyor. çok kez dilim bana kılavuzluk ediyor düşünürken." Yine dil-düşünce etkileşiminden bahseden Vardar görüşlerini şu sözlerle açıklar (1998: 14);

Dil ile düşüncenin pek çok durumda iç içe bir görünüm sunmasının başlıca nedeni her ikisinin de ortak bir kökene bağlanmasıdır. Bu ortak köken insanda en üst düzeye ulaşan sembolik işlevdir. Sinir dizgesinin belli bir gelişim aşamasına varmış olmasını gerekli kılan özel bir yeti söz konusudur burada. Çeşitli deneyimleri tasarımlar ya da anlaksal imgeler uyandıracak biçimde sembolere dönüştürerek ikileştirir bu yeti. Dille düşünce birbirini sürekli biçimde etkiler.

Bundan önce dilin kökeni, sözcük-anlam problemleri üzerinde belli başlı düşünürlerin fikirlerini aktarmıştık. Bu konular üzerinde düşünürlerin zaman zaman birbirleriyle teyet duruma geldikleri, bununla birlikte problemin temeli üzerinde görüş birliği sağlamadıkları ya da sağlayamadıkları sonucuna varmıştık. Bu sonuç düşünürlerin kendi yeti farklılığından değil, konunun yaklaşım açısına göre farklı görüntüler sergilemesinden kaynaklanmaktadır demiştik. Benzer şeyleri dil-düşünce problemi için de hiç çekinmeden söyleyebiliriz. Çünkü burada da durum öncekilerden farklı değildir.

Sonuç

Antikçağdan günümüze dek farklı şekillerde tanımlanmış olan dil, bu tanımlarıyla çeşitli görünüm sergilemiştir. Bu çeşitli görünümüyle de farklı bilim dallarının nesnesi haline gelmiştir. Dil olgusuna ve olaylarına daha geniş açıdan bakmamıza, nasılı yanında niçini araştırmamıza olanak sağlayan bilim dalı ise felsefedir.

Felsefe tarih boyunca dilin varlık alanı nedir, dilin kökenleri nereye yaslanmaktadır, dil ile düşünce arasındaki bağlantı nedir gibi problemleri irdelemiştir. Problemleri irdeleyen düşünürlerin benimsedikleri farklı yaklaşımlar dil problemlerine getirilen çözümleri de farklılaştırmıştır. Örneğin, dilin kökeni probleminde teolojik yaklaşımı benimseyenler dili tanrı vergisi olarak görürken, rasyonalistler dilin insan aklının ürünü olduğunu ileri sürmüşlerdir. Dilin kökeni probleminin yanı sıra dillerin çeşitliliği de sorgulanan bir diğer problem olagelmıştır. İnsan akli ve mantığının bir olmasına karşın dillerin çeşitlilik göstermesi düşünürlerin sorguladığı bir nokta olmuştur. Bazı düşünürler dillerin ayrılıklarına bakmadan her dil için aynı ilkeleri göz önünde bulunduran evrensel bir dil yaratılabileceğini savunurken, bazıları da her dilin kendi öz biçimini kuran bir ilkeyi içinde taşıdığını ileri sürmüştür. Sözcük-nesne arasındaki bağlantı problemini irdeleyen de birbirinden ayrı görüşler sergilemektedirler.

Görülüyor ki dil problemleri üzerine felsefi sorgulamalar bir süre daha devam edecektir. Felsefenin yargısı mutlak olmak durumundadır. Ancak bu tür yargılara ulaşmak zannedildiği kadar kolay olmasa gerek.

KAYNAKÇA

Akarsu, B. (1998). *Dil-Kültür Bağlantısı*. 3. basım. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Aksan, D. (1998). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*. 2. baskı. Ankara: TDK yayınları.

Altuğ, T. (2000). *Dile Gelen Felsefe*. İstanbul: YKY.

Ayer, A. (1998). *Dil, Doğruluk ve Mantık*. (çev.) V. Hacıkadıroğlu. İstanbul: Metis yayınları.

Buman, W. (1990). *Günümüzde Felsefe Disiplinleri*. (çev.) Ö. Doğan. İstanbul: Ara yayınları.

Keklik, N. (1978). *Felsefe*. İstanbul: Çağrı yayınları.

- Mengüsoğlu, T. (1983). *Felsefeye Giriş*. 3. basım. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Olguner, F. (1999). *Fârâbi*. İstanbul: Ötüken yayınevi.
- . (2005). Felsefe maddesi. İ. Ayverdi, *Kubbealtı Lügatı*, cilt 1. İstanbul: Kubbealtı yayınları.
- Platon. *Kratylos*, (1944). (çev.) Suad Baydur. İstanbul: Maarif Matbaası.
- Searle, J. (1985). "Dil Felsefesi". Bryan Magee (ed.), *Yeni Düşün Adamları*, (çev.), Mete Tunçay. Ankara: Birey ve Toplum yayınları içinde s. 213–235.
- Uygur, N. (1994). *Dilin Gücü*. Ankara: YKY
- Vardar, B. (1998). *Dilbilimin Temel Kavram ve İlkeleri*. 2. basım. İstanbul: Multilingual yayınları.
- Wittgenstein, L. (2000). *Tractatus*. çev. Orç Aruoba. İstanbul: YKY.
- Vygotsky, L.S. (1985). *Düşünce ve Dil*. (çev.) Semih Koray. İstanbul: Kaynak yayınları.

BANKACILIK SEKTÖRÜNDE OPERASYONEL RİSKİN MİNİMİZE EDİLMESİ VE ALTI SİGMA UYGULAMALARI

Prof.Dr. Sudi Apak*
Yrd.Doç.Dr. Erhan Atay**

ÖZET

İşletmelerin anahtar süreçlerinin performansının artırılmasında Altı Sigma metodolojisinin ve onun araçlarının kullanılması popüler bir biçimde kabul görmektedir. Bu ortamda bulunan ve ayakta kalmak isteyen işletmelerin oluşan bu dev pazarlardan bir pay alabilmek için yapmaları gereken; müşterilerinin isteklerini tamamıyla karşılamak, hatta onlara beklentilerinin üzerinde mal ve hizmetleri sıfır hatayla, en çabuk, kalitatif beklentilere en uygun ve en ucuz bir şekilde sunmaktır. Hem stratejik hem de taktiksel olarak süreçlerin gelişmesine odaklanarak Altı Sigma, kaliteyi artırarak, maliyetleri minimize ederek, inovasyonu teşvik ederek, müşteri ilişkilerini derinleştirerek, kurum kültürlerini güçlendirerek, müşterilerin olağanüstü finansal başarılarını da sağlamaktadır.

Son yıllarda etkin risk yönetimi finansal kuruluşların faaliyetlerini sürdürmelerini belirleyen en önemli etkenlerden birisi durumuna gelmiştir. Operasyonel risk finansal piyasalara yön veren kuruluşlarda özellikle 1990'lı yıllarda yaşanan büyük miktarda kayıp olaylarıyla risk yönetimi gündeminin ilk sırasına yerleşmiştir. Diğer birçok riske göre de operasyonel risk, bankacılık sektörünün artan hacmi ve karmaşıklığı içerisinde zararlı yönleri olan büyük bir potansiyel olarak meydana çıkmaktadır. Basel komitesinin son önerisine göre de ticari bankaların operasyonel riske yaklaşımlarına dair ileri ölçümleri kullanmalarına izin verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Operational Risk, Basel II, Altı Sigma

MINIMIZING OPERATIONEL RISK AT THE BANKING SECTOR AND SIX SIGMA APPLICATIONS

ABSTRACT

Six Sigma methodology and its tools are becoming very popular for the improvement of key processes of organizations. Companies which try to survive and

* Beykent Üniversitesi İİBF Uluslararası Ticaret Bölümü. sudiapak@beykent.edu.tr

** T.Ü. İİBF İktisat Bölümü Öğrt.Üyesi. naftalanjam@yahoo.com

get a slice from the huge markets in this environment should meet the customer requirements fully and even more than the customers' expectations with zero defects, quick and as the cheapest. By focusing on the improvement of processes on both a strategic and tactical level, Six Sigma has enabled clients to achieve extraordinary financial benefits are achieved by increasing quality, minimizing operation costs, encouraging innovation, deepening customer relationships, and strengthening corporate cultures.

In recent years risk management has turned out to be the key factor that determines the existence of financial institutions. Operational risk has become the main topic of risk management agenda especially after the occurrence of well-publicized high impact loss event during 1990s. Amid increased size and complexity of Banking industry operational risk has a greater potential to transpire in more harmful ways than many other sources of risk. According to the last proposal by Basel Committee, commercial banks are allowed to use advanced measurement approach for operational risk.

Key Words: Operational Risk, Basel II, Six Sigma

1 – Giriş

Altı Sigma, süreç iyileştirmede kullanılan veriye ve istatistiki analize dayalı bir metodoloji olmasının yanında kuruluşların yönetim biçimini, iş yapış ve işe bakışını temelden değiştiren bir uygulamadır. Altı Sigma, bir kuruluş için operasyonel mükemmelliği hedefleyen topyekün bir yönetim felsefesi iken, başka bir kuruluş için ise verimliliği artırmayı hedefleyen iyi tasarlanmış, kapsamlı bir süreç iyileştirme metodolojisi olabilmektedir.

1980'lerde Motorola ve GE'nin şirket stratejisi olarak uygulamaya koyduğu Altı Sigma Modeli, bugün dünyada ve Türkiye'de birçok kuruluşta, iş süreçlerinin verimliliğini, müşteri memnuniyetini ve kârlılığını artırmada başarıyla uygulanmaktadır. Altı Sigma, hizmetten üretime her türlü süreçteki hataları azaltmayı hedefleyen disiplinli ve veri odaklı bir metodolojidir. Altı sigma metodunun en temel hedefi, kuruluş bünyesinde altı sigma iyileştirme projeleri ile değişkenliğin azaltılmasına ve süreç iyileştirmeye odaklanan ölçüm esaslı bir strateji yerleştirmektir. Bu yaklaşımla organizasyonun kıt kaynaklarının önemsiz konular için harcanması önlenmesi amaçlanmaktadır. Altı Sigmayı uygulayan kuruluşlar, hata oranlarını neredeyse sifıra indirerek müşterilerinin gözünde, rakipleri karşısında sarsılmaz bir konum elde etmektedirler.

Diğer taraftan, finansal sektörlerde yaşanan gelişmeler, teknolojik ilerlemeler ile ortaya konan sistemlerin karmaşıklığının artması ve bankaların sunmuş oldukları finansal ürün ve hizmetlerdeki değişimler bankaların operasyonlarını önemli ölçüde etkilemektedir. Piyasalarda yaşanan bu değişimler bankaları her geçen gün daha farklı bir risk türüne maruz bırakmaktadır. Genelde bilinen risklerden kredi ve piyasa riski önde gelirken, söz konusu riskler dışında kalan bütün riskler “Operasyonel Risk” kapsamına girmekte, ayrıca bankacılıkta tanımlanan en son risk türü özelliği de taşımaktadır. Bu gelişmenin önemli bir diğer nedeni de, son yıllarda çok sayıda bankanın operasyonel riskin neden olduğu büyük boyutlu zararlara maruz kalmalarıdır.

Günümüzde küresel finansal piyasalarda görülen krizler, operasyonel risk kavramının önemini ve gerçekleştiğinde de ilgili kuruma olası zararın büyüklüğünü somut biçimde ortaya koymaktadır. Bankacılık sektörü, son yıllarda diğer sektörlerde yaşanan gelişme ve artan taleplere ayak uydurabilmek için yoğun ve sürekli bir dönüşüm sürecine girmiş olup, anılan sürecin önümüzdeki yıllarda da hızını arttırarak devam edeceği tahmin edilmektedir.

2–Operasyonel Risk ve Basel II

Operasyonel riskin tanımı üzerinde kesin bir birlik olmamakla birlikte, son yıllarda genel kabul görmüş operasyonel risk tanımı; kredi veya piyasa riskleri altında sınıflandırılmayan diğer tüm riskler biçimindedir. Sade bir şekilde formüle edilen bu tanım denetim otoriteleri tarafından da kullanılmaktadır. Örneğin, Uluslararası Netleştirmeler Bankası (Bank for International Settlements) BIS bünyesinde faaliyette bulunan Basel Komitesi ise “Operasyonel Riski”; uygun olmayan ya da işlemeyen iç süreçler, insanlar ve sistemler ya da dış etkenler nedeniyle ortaya çıkabilecek zarara uğrama riski olarak tanımlamıştır. Basel Bankacılık ve Gözetim Otoritesi, piyasa ve kredi risklerini içerecek şekilde Sermaye Uzlaşımı 1988 yılında yayınlamış olup, Ocak 2001’deki düzenleme ile de operasyonel riski eklemiştir.

Genellikle kredi ve piyasa riski üstünde duran ve anılan riskleri azaltma eğiliminde olan bankalar da, günümüzdeki finansal krizler sonrası operasyonel riskin varlığını kabul ederek risk yönetimi kapsamına almışlardır. Herhangi bir banka çok fazla problemle karşılaşmadan karlı bir şekilde çalışmalarını sürdürebiliyorsa, o zaman operasyon süreçlerinde ya da

süreçlerin işleyişinde bir iyileştirmeye gereksinme göstermeyebilir. Bu durumda düzgün işleyen bir sisteme ilgililer Altı Sigma metodunu uygulamak istemeyebilirler. Ancak, tam tersine bir durum mevcut ise bu durumda risklerin belirlenmesinde ilk adım, söz konusu risklerin banka yönetimi tarafından tanımlanabilmesi olmalıdır.

Eğer, bankalar hangi faaliyetlerinin hangi durumlarda operasyonel riskleri oluşturduğunu bilmezler ise, anılan risklerden doğacak zararlarını da önleyemezler. Bundan sonraki adım, bankaların operasyonel risklerini ölçerek karşılaşılabilecek zararları tahmin etmeye yönelmeleridir. Son aşama ise, olası operasyonel zararları minimuma indirmek için gerekli olan ekonomik sermayenin ayrılmasıdır. Bu konuda Basel Komite üç farklı yöntem önermiştir BIS (2004: 137–141); bunlar sırasıyla temel gösterge yaklaşımı, standart yaklaşım ve gelişim ölçüm yaklaşımı olup, anılan yaklaşımlardan hangisinin seçileceği konusunda bankalar serbest bırakılmışlardır.

2.1 Temel Gösterge Yaklaşımı

En basit yaklaşım türü olan bu yaklaşım, bankanın tüm aktiviteleri için tek bir gösterge olan “Brüt Geliri” kullanarak, operasyonel riski karşılamak için gerekli olan sermaye tahsisini saptamaktadır. Söz konusu yaklaşım, bankalar arasında evrensel boyutta geniş çapta kullanılan ve uygulaması oldukça kolay olan bir yaklaşımdır.

2.2 Standartlaştırılmış Yaklaşım ve Alternatif Standartlaştırılmış Yaklaşım

Temel gösterge yaklaşımının daha komplike bir şekli olan Standartlaştırılmış yaklaşım, banka faaliyetlerini bir dizi faaliyet kollarına ve birimlerine ayırmakta, daha sonra bu alanlarda bankanın faaliyetinin büyüklüğünü ve hacmini yansıtan genel bir gösterge kullanmaktadır. Bu gösterge ile her bir faaliyet koluna ait operasyonel risk miktarının yaklaşık olarak hesaplanması amaçlanmaktadır.

2.3 Gelişmiş Ölçüm Yaklaşımı

Bu yaklaşımda da temel standartlar, risk hesaplamasının 49 kategoride yapılması, iç ve dış verinin birlikte kullanılması, verilerin iç kontrol faktörlerini ve iş ortamını yansıtması olarak sıralanmıştır.

Gelişmiş ölçüm yaklaşımı üç kategoride değerlendirilmektedir;
(BIS:2004: 138)

- İçsel Ölçüm Yaklaşımı
- Zarar Dağılımları Yaklaşımı
- Skor-Kart Yaklaşımı

3 - Operasyonel Risk ve Diğer Risklerin Karşılaştırılması

Bankaların ekonomik aktivitelerinde karşı karşıya kaldığı başlıca riskler; kredi ve piyasa riski ile operasyonel riskten oluşmaktadır. Bunlardan kredi riski ve piyasa riski bir bakıma bilanço veya depo riskleri olarak adlandırılabilir. Operasyonel risk, diğer risklerle sürekli bir etkileşim halindedir. Bu etkileşim çoğu zaman operasyonel riskin diğer risklerin bir nedeni olması, sonucu ya operasyonel kayıp olayı ya da kredi riski, piyasa riski, itibar riski gibi çeşitli risklere ilişkin kayıp olayı şeklinde ortaya çıkması sonucunu doğurmaktadır. Riskler arasındaki bu karşılıklı etkileşim risk verilerinin toplanması esnasında birçok sorunun ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Özellikle meydana gelen bir kayıp olayının birçok farklı riskle ilişkilendirilmesi nedeniyle hangi riskle ilgili veri tabanına aktarılacağı konusundaki sorun bunların başında gelmektedir. Örneğin, meydana gelen bir kredi riski kayıp olayının bir boyutunun operasyonel risk kayıp olayı olması bu kayıp olayının kredi riskine ilişkin veri tabanına mı yoksa operasyonel risk veri tabanına mı aktarılacağına belirlenmesinde sorun yaşanmasına neden olabilmektedir. Bu gibi durumlarda farklı risklerin yönetiminden sorumlu birimlerin ortak çalışmalar yürütmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

Operasyonel risk verilerinin toplanması, veri tabanına aktarılması ve risk ölçümünde ve yönetiminde kullanılmaya hazır hale getirilmesi sürecinde riskler arasındaki etkileşim göz önünde bulundurulmalıdır. Bu aşamada, operasyonel risk, kredi riski, piyasa riski, likidite riski, faiz oranı riski gibi

önemli bankacılık risklerinden sorumlu birimler arasında veri tabanlarındaki risk verilerinin paylaşımı gereklidir .Mazıbaş (2006: 10)

3.1 Kredi riski; Bankacılık açısından son derece önem taşımakta olup, bankanın kredi alacaklarını vaktinde ve tam olarak tahsil edememe riski demektir. Burada, kredi müşterisinin ödeme sıkıntısına düşmesi, söz konusu borcun bir bakıma ödenmeme riskini doğurmaktadır. Zira kredi kullanırmak birçok bankanın başlıca faaliyetini oluşturmaktadır. Kredilendirme süreci ise, ilgili müşteriye kredi açma kararı ile başlayan ve kredinin anaparası ile tüm faiz ödemelerini kapsayan, aynı zamanda da kredi müşterisinin krediyi geri ödeyerek kredisini tasfiye ettiği süreci kapsamaktadır. Anılan süreçte bankayı kredi riskinden koruyacak en önemli aşama ise kredi müşterisi ile ilgili mali analiz ve istihbarat ile kredi izleme sürecidir. Bu ise batık kredi riskinin azaltılmasında ve tüm kredi portföyünün kalitesinin gözlemlenmesinde önemli bir süreçtir .Tekel(2006:4)

Kredi riskinin ölçülmesi için ise bankalar kredi riski taşıyan tüm portföylerini yönetmek ve izlemek durumundadır. Bu süreç dâhilide yeterli kredi karşılıklarının hesaplanması ve ayrılması da yer almaktadır. Kredi risk miktarının ölçülmesi için Basel II 'de standart yöntem ve içsel değerlendirme yöntemi gibi iki farklı yöntem önerilmektedir. Standart yöntem, banka ile kredi ilişkisinde bulunan her bir tarafın bir dışsal risk derecelendirme kuruluşundan kalite notu almasına ve bu kalite notuna denk düşen bir risk ağırlığı ile değerlendirilmesi esasına dayanmaktadır. İçsel değerlendirme yönteminde ise, kalite notunun dışsal risk derecelendirme kuruluşları yerine, bankanın kendi iç sistemleri tarafından yerine getirilmesi hedeflenmektedir.

3.2 Piyasa Riski; Finansal piyasaların normal satın alımı nedeniyle gerek faiz oranları ve gerekse de döviz kurlarında meydana gelen değişimler sonucunda bankanın zarar etme veya sermaye kaybetme riski olarak tanımlanabilir.

3.2.1 Faiz oranı riski, faiz oranlarındaki hareketler nedeniyle bankanın pozisyon durumuna bağlı olarak karşılaşacağı zararı ifade etmektedir. Faiz oranlarındaki değişimler faiz gelirlerini etkilediği gibi faiz dışı gelirleri de dolaylı olarak etkileyebilmektedir.

3.2.2 Döviz kuru riski, ise kurlarda oluşan değişimlerin, banka aktif ve pasif hesaplarını etkilemesi sonucu, maruz kalınan riski ifade etmektedir. Ulusal paranın yabancı para karşısında değer kazanması durumunda,

aktifinde döviz fazlası olan banka, aynı döviz için daha az ulusal para elde edeceğinden zarar, pasifinde döviz fazlası olan banka ise aynı borcunu daha az ulusal para ile kapatacağından kar yazabilmektedir.

3.2.3 Likidite Riski, ilgili bankanın yükümlülüklerindeki azalmayı uygun organize edememesi veya aktiflerindeki artışı karşılayacak şekilde yeterli kaynak bulunduramaması sonucu ortaya çıkabilmektedir. Yine likidite riskini, mevduat çekilişlerini ve/veya kredi taleplerini karşılamak için kısa sürede bankanın fon elde etme maliyeti olarak da ifade edebiliriz.

4-Altı Sigma ve Operasyonel Risk Türleri

Altı Sigma yaklaşımı, süreç ve insan gücünü çok iyi bir şekilde bir araya getirerek sinerji sağlamaktadır. Burada süreç ile bir veya daha fazla girdinin bir araya gelerek sonuçta müşteri için değer yaratacak çıktının; (bu bir ürün veya hizmet olabilir) oluşturduğu faaliyetler dizisi kastedilmektedir. Pek çok çalışan için en büyük ödül Altı Sigma projelerinden elde edilen somut sonuçlardır. Ayrıca Altı Sigma, kapsamlı ve esnek yapısı itibari ile stratejik planlamadan, iş programlarına, Ar-Ge çalışmalarından, müşteri hizmetlerine kadar hemen hemen tüm iş faaliyetlerine uygulanabilecek bir yaklaşımdır. Birkaç önemli sürecin iyileştirilmesinden, tüm organizasyonun yeniden yapılanmasına kadar çok farklı ölçeklerde kullanılabilir.

Operasyonel risk kavramına ve bu riskin kuruluşlar üzerindeki etkisinin artmasının nedenleri arasında, artan otomasyon sonucu, e-finans ve dışardan hizmet alma ile söz konusu hizmetlerin giderek daha spesifik ve global bir hal alması ile yeni birtakım finansal ürünlerin daha kompleks bir yapıya bürünmesi yer almakta olup, operasyonel riskler; başlıca insan kaynağı riski, teknolojik riskler, organizasyon riski, yasal riskler ve dış risklerden oluşmaktadır.

4.1. İnsan Kaynağı Riski

Altı Sigma'nın başarısı herkesin oynayacağı rolün çok iyi belirlenmesine bağlıdır. Bu denklemin insan gücü tarafıdır. Örneğin bir futbol takımında görev yapan masörden, takım kaptanına kadar herkesin açıkça tanımlanmış bir görevi vardır. Ayrıca bu görev tanımları içerisinde iyi bir iş çıkaramamanın sonuçları ve başarının sağlayacağı ödüllerde yer alır. Takımın başarısında bu tanımların rolü büyüktür. Bu nedenle Altı Sigma organizasyonlarında tüm personele aldıkları eğitiminin türüne göre farklı unvan, yetki ve sorumluluklar verilmektedir.

Finansal piyasalar her geçen gün değişime uğrarken, çok sayıda yeni hizmet ve ürün gündeme gelmektedir. Yaşanan bu hızlı değişimler, banka çalışanlarının mevcut bilgi düzeyinin ürün karmaşasına yenik düşmesine yol açmakta ve hata yapma oranı artmaktadır. Operasyonel riske neden olan insan faktörü, çalışanların, banka yönetiminin, personelin eğitim yetersizliğinden, savsaklamadan, görevlerini kötüye kullanmalarından kaynaklanan zarara uğrama riski olarak tanımlanabilir. Örneğin, kur girişlerinde personelin döviz alış işlemlerinde EURO yerine USD hatalı döviz kuru girmesi nedeniyle kur zararı yapılması riski somut bir örnek olarak verilebilir.

Operasyonel riske neden olan insan faktörü, dört ana grupta incelenmektedir;

a-Banka çalışanlarının hatası; çalışanın özünde kötü niyet taşımaksızın yapmış olduğu hatalar sonucu bankanın zarara uğramasıdır. Nitekim yapılan muhasebe hataları, işleme konu olan bilgilerin sisteme yanlış girilmesi, bilgi eksikliğinden limit aşımında hata yapılması bu tür risklere girmektedir.

b -Banka çalışanlarının yolsuzluğu; insan faktörünün neden olduğu operasyonel kayba neden olan işlem sayısında önemli bir oranı oluşturmaktadır. Banka çalışanlarının banka mallarını kendi çıkarlarına kullanması, zimmete para geçirmesi, banka kayıtlarına zarar vermesi, kayıtları saklaması, gelirler ve karları olduğundan fazla göstermesi, fiziksel ve fikri hırsızlık, kötü niyetle yetkisiz işlem yapılması, banka sınırlarını dışarıya çıkarması bu tür yolsuzluklara örnek olarak verilebilir.

c -Banka çalışanlarının iş kanununa aykırı davranışları, ise banka içi yaşanan ayrımcılık, cinsel taciz ve uygun olmayan iş akdi feshi olarak gruplandırılabilir.

d - Bankada kilit personel eksikliği olarak ise, bankanın kalifiye olmayan eleman ile çalışması veya çok önemli bir elemanını kaybetmesi sonucu yapılacak hatalardan dolayı zarara uğraması olarak tanımlanabilir .Teker(2006: 30)

4.2. Sistem Riski

Sistem riski, operasyonel riskin görülmesinde oldukça önemli bir faktör olarak kabul edilmektedir. Günümüzde piyasalara sunulan yeni hizmet ve ürünlerin karmaşıklığı ve teknolojiye yaşanan gelişmeler, bankaların

mevcut sistemlerinin kapasitesini yetersiz bırakmıştır. Bilgisayar ve iletişim sistemlerindeki teknik sorunlar ve aksamalar, virüs problemleri, yetersiz ya da eskimiş sistemlerden kaynaklanan riskler ile sistem geliştirme ve uygulamada görülen aksaklıklar, kapasite problemleri, sistemin başarısızlıkları, sistemin güvenlik problemleri sistem riski örneklerindedir.

Operasyonel risk veri tabanı sistemi, bankanın bilgi işlem sistemlerinin bir parçası olarak bu sistem altyapısı üzerine inşa edilmektedir. Bir bilgi sistemi olarak ele alındığında operasyonel risk veri tabanı sisteminin oluşturulmasında, idame ettirilmesinde ve geliştirilmesinde bankanın bilgi teknolojileri (BT) biriminin rolünün önemi de ortaya çıkmaktadır. BT biriminin operasyonel risk veri tabanı ile ilgili görevleri sisteme ilişkin olarak gerçekleştirilen gereksinim analizi ile başlamaktadır.

Sistemden kaynaklanan operasyonel kayıba en güzel örnek, 1995 yılında Citibank'ın yaşadığı, bir grup Rus hacker'in sistemdeki bir boşluktan yararlanarak bir gecede 10 milyon doları kendi hesaplarına transfer etmeleridir. Bu olay sonucunda, Citibank hem müşterilerinin kayıplarını karşılamak durumunda kalmış hem de en büyük 20 müşterisini kaybetmiştir. Sonuçta banka, müşterilerinin kaybını ödeyerek maddi bir zarara uğrayabileceği gibi, bankalar güven ve itibar müessesesi olduklarından dolayı, olayın kamuoyunda duyulmasıyla birlikte de önemli boyutta itibar kaybına da uğrayabilir.

4.3. Organizasyon Riski

Bankaların iç kontrol sistemleri, karşılaşılabilecek risklerden korunmak amacıyla geliştirilmiştir. Ancak tasarlanan bu iç kontrol sistemlerinin de yanlış geliştirilmesi ya da doğru geliştirilmiş olsa bile yanlış uygulanması sonucu karşılaşılabilecek operasyonel riskleri artırabilmektedir. İç kontrol sisteminin yanlış geliştirilmesinin nedeni, maruz kalınacak risklerin tam anlamıyla algılanamamış veya tanımlanamamış olmasıdır. Bir bakıma anılan riskler banka örgüt yapısı ve işleyişiyle ilgili sorunlardan doğan risklerdir. Örneğin, örgüt içerisindeki kademeler arasındaki bilgi akışının yetersizliği, yetki sınırlarının kesin olmaması, yapı-işleyiş değişikliklerinden doğan belirsizlikler bu gruba girmektedir. Boyacıoğlu (2002: 52)

4.4. Yasal Riskler

Bankalar özellikle yeni tip işlemlere girerken veya uluslararası bankacılık faaliyetlerinde yasal risklerle karşılaşır. Bunun nedeni söz konusu faaliyetlerin yabancı unsur taşımaları, buna bağlı olarak da birden

fazla hukuk düzenini ilgilendirmeleridir. Dolayısıyla uluslararası bankacılık işlemlerinde ve sözleşmelerde yabancı hukuk sistemine uygunluk denetimi şarttır. Örneğin, karşı taraf taahhüdünü yerine getirmeyi reddediyorsa veya belirli sözleşme tipleri yabancı hukuk sisteminde geçersiz ise, bankanın taleplerini elde edebilmesi hususu önemli bir risk taşımaktadır. Ayrıca mevcut yasal düzenlemeler de bankanın dahil olduğu hukuki sorunları çözmede yetersiz kalabilmektedir.

4.5. Dış Riskler

Banka dışında üçüncü kişilerle ilgili sahtekârlık olayları, risk doğurması muhtemel konulara ilişkin hukuki düzenlemelerdeki değişiklik ve boşluklar, deprem, yangın, sel gibi doğal afetlerden kaynaklanan riskler, terörist faaliyetler, sosyal kargaşanın yol açacağı zararlar, kara para aklama, web sitelerinin dış müdahalelerle kötüye kullanılması, enerji iletiminde oluşan aksamalar bu gruba girmektedir. Belirtilen risklere bankaya ait doküman veya kırtasiye gibi malzemelerin saklandığı depolarda oluşabilecek muhafaza koşullarından kaynaklanan maddi zarar riski olan depolama riskini de eklememiz mümkündür.

5 –Altı Sigma ve SWOT Analizi

Bir Altı Sigma proje ekibinin çözümlerine olan ihtiyacı oluşturmada yardımcı bir araç da Tehdit / Fırsat matrisidir. Bir proje ekibinin çözümlerine gereksinme yaratmak için, çözümler uygulandığında (fırsatlar) ve uygulanmadığında (tehditler) ne olacağına dair hem tehdit ve hem de fırsatların analizi gerekmektedir.

Bu olgu, SWOT analizine tekabül etmekte olup, stratejik yönetimin en önemli konularından birisini oluşturmaktadır. SWOT analizi bir organizasyonun iç ve dış çevresinin değerlendirilmesine olanak sağlayan bir analiz tekniğidir. SWOT bir İngilizce kelimelerin baş harflerinden oluşan bir kısaltma olup açılımı şu şekildedir;

S: Strength (Organizasyonun güçlü/üstün olduğu yönlerinin tespit edilmesi demektir.)

W: Weakness (Organizasyonun güçsüz / zayıf olduğu yönlerin tespit edilmesi demektir.)

O: Opportunity (Organizasyonun sahip olduğu fırsatları ifade etmektedir.)

T: Threat (Organizasyonun karşı karşıya bulunduğu tehdit ve tehlikeleri ifade etmektedir.)

SWOT analizinin en önemli yönü organizasyonun hem iç, hem de dış durum değerlendirmesine olanak tanınmasıdır. Organizasyonel başarı için organizasyondaki yapı ve sistemin, çalışanların durumunun, çevre ve çalışma ortamının, teknoloji yapısının, müşteri profilinin, organizasyon kültürünün, performans göstergelerinin, bilgi akışının v.b tüm unsurların dikkate alınması gerekir.

SWOT analizinde kullanılan tehdit / fırsat matrisi, bir Altı Sigma proje ekibi için iki soruya yanıt vermeye çalışmaktadır. Birincisi, eğer çözümleri uygulayamazlarsa ne olur? (Mevcut sürece yönelik tehditler). İkinci soru ise şudur: eğer çözümlerini başarıyla uygularlarsa ne olur? (Mevcut sürece yönelik fırsatlar) Bu türden soruların sorulmasının nedeni ise, Altı Sigma metodunda ilk adımın kuruluşu alışılmış düşünme şeklinden çıkartacak bir takım sorular sorulması ile birlikte atılmasındandır. Aynı zamanda söz konusu sorular kuruluşu rakamlar ile ölçülebilir yanıtlar vermeye zorladığından dolayı kurum içerisinde kültür değişimi de başlayacaktır.

Bu konuda örnek olay olarak bir kredi kartı şirketinin, dış risklerden biri olan sahtecilik olaylarını azaltmaya çalışmasını ele alabiliriz. Altı Sigma proje ekibi yukarıdaki belirtilen iki soru üzerinde beyin fırtınası gerçekleştirerek sorulara altı yanıt bulduktan sonra, bu yanıtların uygulamadan sonraki ilk 12 ayda mı yoksa sonraki 12 ayda mı gerçekleşeceğini belirlemektedirler. Eckes (2006: 100) Eğer yanıtlardaki olgular sonraki 12 ay içerisinde ortaya çıkıyorsa buna kısa vadeli tehdit ya da fırsat adı verilir. Eger ilk 12 aydan sonra ortaya çıkıyorlarsa buna uzun vadeli tehdit ya da fırsat adı verilir.

**Tablo 1:SWOT Analizi; Kredi kartı sahtecilik ekibinin tehdit /
fırsat matrisi**

<p>Kısa Vadeli Tehditler</p> <ul style="list-style-type: none"> * Karlılık üzerinde negatif etki. * Organizasyon içinde artan negatif söylentiler. 	<p>Kısa Vadeli Fırsatlar</p> <ul style="list-style-type: none"> * Yeni müşterileri takip etmek için kötü müşterileri izlemek için ayrılana göre daha fazla zaman ayrılması. * İşte daha az düş kırıklığı.
<p>Uzun Vadeli Tehditler</p> <ul style="list-style-type: none"> * İş hedeflerinin karşılanması nedeniyle işten çıkarmalar. 	<p>Uzun Vadeli Fırsatlar</p> <ul style="list-style-type: none"> * Daha fazla prim olasılığı.

Kaynak: Eckes, Herkes İçin Altı Sigma, 2006, s.102

Şekil 1'deki tehdit / fırsat matrisinden kısa vadeli tehditler olarak; belirtilen sahtekarlık olayının önüne geçilememesi sonucu zararın büyüyerek, karlılık üzerinde negatif etki yapması ile birlikte olası kredi kartı sahtekarlığının organizasyon içindeki gelişebilecek menfi söylentiler görülmektedir. Tam tersine ise kısa vadeli fırsatlar olarak olayın diğer yanına bakarsak, söz konusu sahtekârlığın elimine edilmesi sonucu kötü müşterilere ayrılacak zaman hem de fazlasıyla yeni müşterilere ayrılacaktır. Ayrıca, çalışanlar üzerinde de olayın yarattığı kötü izlenim ortadan kalkabilecektir.

Öte yandan SWOT analizini uzun vadeli düşündüğümüzde ise tehdit olarak karşımıza kötü müşterilerin devre dışı kalması sonucu kuruluşun hedeflerine ulaşması sonucu aynı işi daha az çalışanla yapabilmesiyle birlikte birtakım işten çıkarmaların yaşanabilmesidir. Ayrıca, olayın uzun vadeli fırsatlar tarafına bakarsak, müşteri portföyünün yeni gelenlerle genişlemesi sonucunda çalışanlar daha fazla prim olanağına kavuşabileceklerdir.

6. Operasyonel Riskin Kontrolü ve Minimize Edilmesi

Operasyonel riskin kontrolü ve azaltılması için çok sayıda teknik kullanılmaktadır. İç kontrolü ve iç denetim süreçleri bunlardan en önemli olanlarıdır. Operasyonel risk verilerinin bankanın tüm faaliyetlerinden toplandığı ve risk yönetim faaliyetlerinin bankanın tamamına yönelik olarak gerçekleştirildiği göz önünde bulundurulduğunda, bankanın tamamına yönelik iç denetim faaliyetlerini yürüten birimlerin de oluşturulan süreçlere katılımı bir zorunluluk haline gelmektedir.

Bankanın iç denetim (iç kontrol ve teftiş) birimlerinin operasyonel risk veri tabanı kapsamındaki faaliyetlerini veri tabanına girdi sağlama ve veri tabanına ilişkin sistem ve süreçlerin denetimi olmak üzere iki kısımda ele almak mümkündür. İç denetim birimleri, bankanın maruz bulunduğu operasyonel riskler ve gerçekleşen operasyonel kayıp olayları konusunda birçok bilgiyi de elinde bulundurmaktadır. Bu birimlerin faaliyetleri esnasında elde ettikleri veriler gerek ilgili işkolu ve faaliyet alanından gelen verileri tamamlayıcı olarak gerekse de başlı başına önemli operasyonel risk verileridir. Mazıbaş (2006: 9)

İç denetim birimlerinin, bankanın tüm diğer faaliyet ve süreçleri yanında operasyonel risk yönetimi faaliyetleri ve süreçleri ile risk verilerinin toplanması, veri tabanına aktarılması, veri tabanında işlenerek ölçümde ve analizlerde kullanmaya uygun hale getirilmesinden oluşan veri tabanı uygulamaları ve süreçlerini de denetime tabi tutması gereklidir. Gerçekleştirilen kontrol ve denetimler süreç ve sistemlerin güvenilir olmasını, etkin ve amaca uygun bir şekilde işlemlerini sağlayacaktır.

Operasyonel riski azaltmak amacıyla kullanılan iç kontrol teknikleri içerisinde; personelin özenle seçimi, yetiştirilmesi ve izlenmesi, görevlerin ayırımı, çıkar çatışmalarına neden olabilecek sorumlulukları personele devretmeme Basel Komitesi (2001d: 9), açık bir yönetim raporlama hattı ve uygun faaliyet prosedürleri sayılabilir. İç kontrolün zayıflığı veya mevcut iç kontrol prosedürleriyle uyum eksikliği, operasyonel riske neden olacak olayları doğurmaktadır.

Operasyonel risk yönetiminde kullanılan diğer önemli araç iç denetimdir. İç denetim özellikle potansiyel problemlerin tasvir edilmesi, yönetimin kendi kendini değerlendirmesinin bağımsız olarak onaylanması ve problemleri durumlara izleme yöntemleri ile gerçekleştirilmektedir Boyacıoğlu(2002: 61)

İç denetime ek olarak, bağımsız finansal ve iç kontrol fonksiyonları (denetim komitesi dahil) bu konuda önemli rol oynamaktadır. Ayrıca bankalar kendi derecelendirme puanlarını ve dış denetim veya denetçi görüşlerini kullanarak kendi kendini değerlendirme programı (self assessment program) yardımıyla da operasyonel riski kontrol etmektedirler. Operasyonel riskin azaltılmasında kullanılan diğer araçlar; operasyonel riskin sigortalanması, karşılık ayrılması ve reasüransıdır .Basel Komitesi(2001a: 15–16).

Son olarak, çeşitlendirme yaparak operasyonel riskin azaltılması da mümkündür. Örneğin; ülkenin başka bir bölgesinde destekleyici bilgisayar sistemi kurularak, güç kesintisi veya deprem gibi tehlikelerden kaynaklanabilecek sistem çökmesi olasılığı minimize edilebilir. Geiger (2000: 1) Öte yandan, yıllık bazda Altı Sigma çalışmaları bir bakıma operasyonel riskin azaltılmasına tekabül eden kalitede ilerleme sağlanması çabaları ile bağlantılı olduğundan doğal olarak stratejik önem taşımaktadır. Geçmiş yıllarda birçok kuruluş altı sigmayı kaliteyi geliştirmek ve maliyetleri minimize etmek için adapte etmişlerdir.

SONUÇ

Günümüzde uluslararası piyasalarda yaşanan gelişmeler doğrultusunda kullanılmakta olan ürünler, süreçler ve teknoloji oldukça grift hale gelmiş olup, bankalar finansal aracılık, bankacılık ürün ve hizmet sunma sürecinde çok sayıda farklı ve karmaşık risklerle iç içe yaşamak zorunda kalmışlardır. Bankaların operasyonel risklerin neden olduğu büyük boyutlu zararlara maruz kalmaları bir bakıma pek yeni olmayan sözkonusu risklerin geniş çapta tanınması, iş dünyasındaki yasal düzenlemelerde ve operasyonel ortamda yaşanan değişimler sonucunda bankaların ve denetim otoritelerinin ilgileri artmış olup, operasyonel risk yönetimi kredi ve piyasa risklerinden ayrı bir disiplin olarak ortaya çıkmış bulunmaktadır.

Operasyonel risk yönetimi her ne kadar anlaşılması ve uygulanması güç görünse de önümüzdeki süreçte kuruluşların arz ettikleri ürün gamı genişledikçe ve rekabet artıkça giderek daha da önem kazanacaktır. Piyasa ve kredi riski ile operasyonel riskin tümünü kapsayan entegre bir risk yönetim yapısını oluşturabilen kuruluşlar hem karlılık hem de rekabet açısından avantaj sağlayacaklardır.

Öte yandan, Altı Sigma metodu, operasyonel riskten kaynaklanabilecek hata oranlarının azaltılmasından fazlasını içeren bir yönetim felsefesi, aynı zamanda da bir strateji olup, onu diğer müşteri odaklı yaklaşımlardan ayıran nokta ise kendisinden önceki pek çok yaklaşımın en başarılı yönlerini bünyesinde toplaması ve sahip olduğu çok güçlü araçlarla bu yaklaşımların vaat ettiklerini gerçeğe dönüştürebilmesidir. Motorola ve GE başta olmak üzere Bankacılık sektöründen de Citibank, HSBC, JP Morgan Chase ve American Express gibi çok sayıda kuruluşun Altı Sigma uygulamaları ile birlikte karlarının milyonlarca hatta milyarlarca dolar arttığını ifade etmeleri, Altı Sigma'nın bu iddiasını doğrulamaktadır.

Bütün işletmelerin Altı Sigma ve benzeri kalite metodlarına yönelmesinin en büyük sebebi artan maliyetlerini olabildiğince düşürmek istemeleridir. Günümüzde maliyetleri düşürmenin, basit anlamda kemerleri sıkıya ya da çalışan sayısını azaltmaktan çok daha farklı olarak daha zekice, ürün çeşitliliğini ve yaratıcılığı beraberinde getiren çözümlere dayanması gerekmektedir. Büyüme trendi bankacılık sektörünün sürekli gündeminde olup, bankaların büyümenin yanı sıra operasyonel verimliliği artırarak maliyetleri düşürmesi ile birlikte karlılığını ürün, kanal, segment, kişi ve hatta çalışan bazında ölçer duruma gelebilmektedir.

Ayrıca, birçok banka sınır ötesinde büyümeye yönelerek, operasyonlarını yeni ülke ve kıtalara taşımaktadırlar. Dünyanın farklı yerlerindeki gerek tüketici gereksinmelerinin çeşitliliğini sağlamak, gerekse de karşılaşılabilecek operasyonel riskleri minimize etmek için birtakım projeler gerekmektedir. Bu konuda bankaların çoğu çözümü, mevcut sistemlerini daha basit, modern ve rasyonel hale getirmek için, Six Sigma gibi bilinen süreç yönetimi araçlarını kullanmakta bulmaktadırlar. Altı Sigma; doküman akışının azalmasıyla bir yandan bürokrasiyi ortadan kaldırırken, öte yandan da servis kalitesinin yükselmesi ve sahtekârlığa karşı çok daha etkin önlemlerin alınması gibi bir takım önemli sonuçlar yaratarak performans hedeflerinin banka sistemine entegresini sağlayabilmektedir.

KAYNAKÇA

Aksel, K.H (2001), "Finansal Kurumlarda Operasyonel Risk Ölçümü", *Active Finance Dergisi*, S:21 ,No:8

BIS (2001), "Working Paper on the regulatory treatment of operational risk", *Basel Committee*

BDDK (2005a), “Basel II’ye Geçiş İlişkin Yol Haritası (Taslak)”,Ankara,BBDK Araştırma Dairesi

Boyacıoğlu, A.M (2002), “Operasyonel Risk ve Yönetimi”, *Bankacılar Dergisi*, S:43, sh.51–65.

Chambers, N. Çifter, A. (2007), “Operasyonel Risk Yönetiminde Zarar Dağılımları ile Gelişmiş Ölçüm Yaklaşımı”, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, C:8, S:2, sh 143–158.

Eckes, G. (2005), *Herkes için Altı Sigma*, İstanbul, Mediacat Kitapları Yayını

Geiger, H. (2000), “Regulating and Supervising Operational Risk for Banks”, *Institut für Schweizerisches Bankwesen, Working Paper*, No. 25, N:5

Foster, S. & Thomas Jr. (2007), “Does Six Sigma Improve Performance?”, *Bringham Young University ASQ*, V:14, N:4.

Mazıbaş, M. (2006), “Bankalarda Operasyonel Risk Veri Tabanının Oluşturulması”, *BBDK Çalışma Raporu, 2006–3*, Ankara.

Teker, L.D. (2006), *Bankalarda Operasyonel Risk Yönetimi*, İstanbul, Literatür Yayınları,

1951'DEN 2009'A AVRUPA BİRLİĞİ SOSYAL POLİTİKASININ GELİŞİMİNE PANORAMİK BAKIŞ

Yrd. Doç.Dr. Ayhan GENÇLER*
Yrd. Doç.Dr. Hasan ŞENOCAK**

ÖZET

Kuruluşundan günümüze, geçirdiği yapısal dönüşüm ve yarattığı zenginlikler ile kıta ülkeleri için Avrupa Birliği adeta bir metafora dönüşmüştür. Birliğin çekim alanı oluşturmasında en önemli faktör üye ülkeler arasındaki başarılı Pazar bütünleşmesinin beraberinde getirdiği iktisadi zenginlik bulunmaktadır. Birliğin iktisadi alandaki bu ilerlemeyi sağlayabilmesi bu alana yönelik oluşturulan hukuksal düzenlemelerin uygulamada da katı bir şekilde takip edilmesinde yatmaktadır.

Başlangıçtan beri sosyal alanın ekonomik alan ile birlikte ele alınması gerektiğine ilişkin görüşler ileri sürülmüş olmasına karşın, sosyal alana yönelik düzenlemelerin ekonomi politikalarının hareket esnekliğini azaltabileceği riskini ileri süren diğer katılımcı üyeler tarafından bu alan ikincil planda bırakılmıştır. Süreç içinde sosyal alana yönelik düzenlemeler gerçekleştirilmesine rağmen, sosyal politikaya ilişkin oluşturulan müktesebat ekonomik alandakilerin oldukça gerisinde ve yaptırım gücünden yoksun olduğu gözlenmektedir.

Bu çalışmada da Birlik mekanizmalarının oluşum sürecinden günümüze kadar geçirdiği kurumsal dönüşüm içinde sosyal politika alanında gerçekleştirilen düzenlemeler makro çerçevede panoramik bir bakış ile ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Sosyal Politika, İstihdam

A BROADER LOOK AT THE DEVELOPMENT OF EUROPEAN UNION SOCIAL POLICY FROM 1951 TO 2009

ABSTRACT

European Union became as a metaphor with its imposed structural transformation and its created richness for continent countries since its establishment until today. Economical richness is there in the Union's attraction area which has successful market integration between the member countries. The realization of improvement of the Union's economical zone lies behind the rigid application of legal regulations.

* Trakya Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü. ayhangencler@trakya.edu.tr.

** İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü. hasansenocak@hotmail.com.

Although taking the social zone with economic zone is a must other attending members have left to second plan, the regulation towards the social zone with the consideration of that would decrease the flexibility of the movement of economic policies. The despite of the fact that social regulations were realized during the process acquits communitarians to social policy are behind the economic zone and deprived power of sanction.

In this study the regulations at the social policy in the Union's structural transformation process it is taken into consideration with the macro and panoramic view.

Key Words: European Union, Social Policy, Employment.

Giriş

XX.'nci yüzyılın ortalarına kadar sayısız mücadelelere ve iki dünya savaşına kaynak oluşturmuş, Avrupa kıtası bugün demokrasinin, gelişmişliğin, zenginliğin simgelendiği bir kıta olarak görülmektedir. Yarım yüzyılı aşan bir süre içinde kıtadaki bu hızlı değişimin ardında, ülkeler arasında oluşturulmuş işbirliğinin başarılı bir şekilde uygulanmış olması yatmaktadır. Bu başarılı gelişim süreci 1951'de Kömür ve Çelik Topluluklarının oluşumu ile başlar ve 1957 yılında Ekonomik ve Atom Enerjisi alanlarına yayılarak daha da derinleşir. Avrupa Birliği (AB), günümüze kadar gelinen süreç içinde sürekli bir kurumsal evrimleşme içindedir.

AB'nin kurumsal gelişimi ekonomik alanda hızlı bir seyir izlerken, sosyal politika alanında ise benzer gelişme sergilenememiştir. Başlangıçta Roma Antlaşmasının akdedildiği süreçte sosyale ilişkin alanın ekonomiden ayırık tutulamayacağı yönünde Fransa'nın baskılarına karşın antlaşmada sosyal konular yaptırımdan uzak ve dar kapsamlı olarak vücut bulabilmiştir. Geçen yıllar içinde de Birliğin dikey ve yatay gelişimine¹ karşılık sosyal politika konusu üye ülkeler arasında sürekli çekincelerin olduğu bir alan olma özelliğini koruyarak ağır ve tedrici bir gelişim izleyebilmiştir. Katılımcı ülkelerin sosyal alan yönelik çekincelerinin ardında ülkelerindeki

¹ Belçika, Hollanda, Lüksemburg, Almanya, İtalya, Fransa, İrlanda, Danimarka, İngiltere, Yunanistan, İspanya, Portekiz, Avusturya, Finlandiya, İsveç, Polonya, Macaristan, Litvanya, Letonya, Estonya, Slovakya, Çek, Slovenya, Malta, Kıbrıs Rum Kesimi, Romanya ve Bulgaristan tam üye olup Hırvatistan ve Türkiye ile müzakereler sürmektedir.

Kısa bir süre içinde Balkanlardaki Sırbistan, Makedonya, Bosna – Hersek vd., ülkeler ile de adaylık ve müzakere süreçlerinin başlaması beklenmektedir.

sosyal politika uygulamalarına yönelik egemenlik alanını kurumsal mekanizmalara devretmekteki isteksizlikleri vardır. Bunun kaynağını ise ülkelerin uyguladıkları sosyal refah politikalarının farklı olması, ortak ölçütlere doğru bir yönelişin ve bu alana yönelik egemenlik devrinin ekonomi politikaları üzerinde olumsuz etkileri olabileceği endişesidir. Aradan geçen süreç ve yaşananlar göz önüne alındığında birlik bünyesinde sosyal politikanın anayasa oylamasına kadar geçen süreçte kısmi de olsa pozitif yönde bir gelişim gösterdiği, anayasanın reddi ve Lizbon Anlaşması ile tedrici bir geri çekilme süreci içinde bulunduğunu ileri sürmek olasıdır. Bu nedenle, AB'nin tarihsel gelişimi içinde sosyal politika alanında nasıl bir gelişim gösterdiğinin ortaya konması önem kazanmaktadır.

Bu çalışmada da Avrupa Birliği'nin oluşumundan günümüze kadar geçen yarım yüzyılı aşan süre içinde, sosyal politika alanında yaşadığı dönüşüm ve gelişmeler ele alınmaktadır. Konunun kapsamının büyüklüğü ve makalenin getirdiği sınırlandırma göz önüne alındığında, değerlendirmenin ancak, temel konular ve makro çerçevede sınırlandırılmasına imkân vermektedir.

Kuruluş Antlaşmalarında Sosyal Politika Düzenlemeleri

Avrupa kıtasında sorunları çözümlene ve ülkeler arasındaki ilişkilerin kalıcı bir şekilde geliştirilebilmesi amacıyla atılan adımların temelinde öncelikle “teknik ve ekonomik” içerikli örgütlenmeler yatmaktadır (Selamoğlu ve Lordoğlu, 2006: 5). On ülke² tarafından 5 Mayıs 1949 tarihinde merkezi Strasbourg'da “Avrupa Konseyi” kurularak ülkeler arasında “hukuk ve insan haklarının korunması, eğitim ve kültür alanlarında” anlaşmalar yolu ile ilerlemelerin sağlanması amaçlanarak ilk adım atılmıştır. Bunu *Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT)* izlemiştir. Jean Monnet tarafından tasarlanan fikirleri ele alan Fransız Dışişleri Bakanı Robert Schuman tarafından 9 Mayıs 1950 tarihinde somutlaştırılmış bir öneri olarak getirilmesinin ardından 18 Nisan 1951 tarihinde Paris'te altı ülkenin katılımı ile vücut bulmuştur. Katılımcılar AKÇT'yi ; “dünya barışının yaratıcı

² Belçika, Danimarka, Hollanda, Fransa, İrlanda, İngiltere, İsveç, İtalya, Lüksemburg ve Norveç tarafından kurulmuştur. Ülkemiz 13 Nisan 1950 tarihinde katılmış olup, 46 ülke üye olup sadece Beyaz Rusya aday ülke konumundadır. Avrupa Konseyi'nin Avrupa Birliği Bakanlar Konseyi ile herhangi bir organik bağı bulunmamakla birlikte, AB, Avrupa Konseyinin bayrağını kullanmakta ve iki kuruluş ortak projeler geliştirmektedirler (http://tr.wikipedia.org/wiki/Avrupa_Konseyi).

çabalar ile korunabileceğini, organize olmuş dinamik bir Avrupa'nın medeniyete katkı yapacağını inancında, Avrupa'nın ancak fiili bir dayanışma, somut icraat ve ekonomik kalkınmaya yönelik temellerin oluşturulması ile gerçekleşebileceğinin bilincinde, yaşam standartlarının yükseltilmesi ve daha ileri götürülmesinin isteğinde, husumetler yerine temel menfaatlerin birleştirileceği ekonomik bir topluluk kurarak, kanlı çatışmalar ile bölünmüş halklar yerine, ortak bir kaderin kurulmasını yönlendirecek kurumların oluşturulmasının kararlılığı” ile kurmuşlardır. Bu oluşumu 1957’de Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Avrupa Atom Enerjisi Toplulukları (AAET) izlemiştir.

Her üç topluluk da bağımsız organlar olarak kurulmuş olup “sınırlı bir sektörel ve ekonomik” bütünleşmeyi amaçlamış ve Maastricht’e kadar da böyle sürmüştür (Gülmez, 2003: 2). Sektörel ve ekonomik alanların öncelikli olarak ele alınmış olması, ortak Avrupa fikri yaratmanın ancak yavaş değişim ile gerçekleşebileceği anlayışından kaynaklanmıştır (Selamoğlu ve Lordoğlu, 2006: 5). Toplulukların nihai amacı, tam entegrasyonu sağlamak olup bunu da hukuki düzenlemeler ile gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Düzenlemeler yapılırken, egemenlik yetkilerinin bir kısmı entegre edilmiş alanlar olarak belirlenerek üye ülkelerin egemenlik yetkileri topluluk kurumlarına devredilmiştir. Bir kısmı da koordine edilmiş alanlar olarak kabul edilerek, bu alanlarda Topluluk yetkileri ulusal hukuk üzerinde değiştirici yetkiler doğurmakla birlikte, ulusal yetkilerin devam ettiği ancak üye ülkelerin bu yetkilerini topluluk norm ve standartlarına göre kullanabildikleri alanlar olarak ayırtılmaktadırlar (aktaran Polat, 2007: 19). Sosyal içerikli konular ise bu bağlamda üye ülkelerin en fazla direnç gösterdikleri alan olması nedeni ile hukuki düzenlemeler oldukça sınırlı gelişmektedir. Bunun ardında ortak Avrupa kültürü anlayışının kısacası Avrupalılık fikrinin bu örgütlenmeleri gerçekleştirmiş olan toplumlar için hala yeterli ulus üstü bir anlayışın yerleşmemiş olmasından kaynaklandığıdır.

Sosyal politika, ortak pazar için “onsuz olmaz” bir koşul olarak görülmemiştir. Bu nedenle, topluluk düzeyinde bir sosyal politika izlenmesine ve bu yönde hukuki düzenlemelerin oluşturulmasına imkân veren yetkiler sınırlı ve dar kapsamlıdır (Gülmez, 2003: 3). Paris’ten günümüze kadar geçen süreçte yapılan Avrupa sosyal politikasına ilişkin düzenlemeler “kurallar ve düzenlemeler bütünü olmaktan çok prosedürler bütünü” olup Avrupa’da sosyal konularda daha iyi yönetimin nasıl

gerçekleştirilmesini içermektedir (Tomova, 2007: 89). Düzenlemelerin çoğu bağlayıcı olmamakta veya herhangi bir yaptırım içermemektedir.

Sektörel ve bölgesel düzeyde kurulan AKÇT ve AAET'leri antlaşmalarındaki sosyal içerikli hükümler, Avrupa Ekonomik Topluluğu'ndaki (AET) mevcut sosyal hükümlerden daha nitelikli ve açık sektörel temel düzenlemeler getirmiştir. AKÇT, iki temel sektörde yapısal değişimin yaratacağı sosyal etkileri ve işlerinden olmuş işçilerin yeniden yerleştirilebilmeleri için gerekli maddi katkıların yapılabilmesi ile ilgili düzenlemeleri antlaşma hükmü altına almıştır. Maden ve çelik işçilerinin çalışma ve yaşam standartlarının yükseltilmesi için taraflara sorumluluklar getirilmiştir. AAET'nde ise genel halk sağlığının ve çalışanların sağlıklarının korunması için temel standartlar güvence altına alınmıştır (Hantrais, 2007: 2).

Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğunda Sosyal Esaslar

Sektörel bir örgütlenme şekli olan AKÇT'de antlaşma konusunu içeren sektöre yönelik düzenleyici ve yapılandırıcı esaslar belirlenirken, sektörde faaliyet gösteren emeğe ilişkin hükümlerde getirilmiştir. Sektörün yeniden yapılandırılma süreci içinde çalışanların uğrayabilecekleri kayıplar da göz önüne alınarak, bu kesime yönelik antlaşmaya koruyucu unsurlar konmuştur. Ayrıca, bu sektörlerin gereksinim duyduğu işgücünü katılımcı ülkelerden temin edebilmeleri için "genel sağlık ve kamu düzenini korumaya yönelik alınabilecek kısıtlamalar dışında, istihdama ilişkin her türlü kısıtlamanın da kaldırılması" (md. 69) hükmü getirilmiştir. Bu yönde bir uygulama ile işçilerin herhangi bir engele tabi olmaksızın üye ülkelerde istihdam edilebilmelerinin önündeki engellerin kaldırılması hedeflenmiştir. AKÇT'nin 2.maddesinde de "istihdam ve yaşam standartlarının yükseltilmesine katkıda bulunularak... istihdamın sürekliliğini koruyup,... üretimin mümkün olan en yüksek verimlilik seviyesinde en rasyonel dağılımını temin edecek şartların aşamalı olarak gerçekleştirilmesi..." için üye devletler yükümlü kılınmıştır. Böylece, ana esas ekonomide ve üretimde kalıcılığı mümkün kılarken, emek faktörünün de yeniden yapılandırmada zarar görmesinin önüne geçilmek istenmiştir.

Bu bağlamda antlaşmanın Ekonomik ve Sosyal Hükümler Başlıklı III.'ncü Bölümünün" 46/1-11. maddesinde Topluluk otoritesi tarafından sektörün yapılanmasında ortaya çıkabilecek sorunlarda ilgili taraflara danışılmasını (girişimciler, işçiler, tüketiciler ve aracılar) veya bu tarafların gerektiğinde birlikleri veya dernekleri aracılığı ile görüşlerini sunabilecekleri

olanağın sağlanarak, işçi organlarının görüşlerinin alınması (md. 48/11) sağlanarak, karşılıklı bilgilendirmede işçilerin de sürecin ayrılmaz bir parçası oldukları görülmüştür. Madde 46/4’de piyasa koşullarından veya sektörün teknik yapılanmasından kaynaklanan nedenlerden dolayı işlerini kaybetmiş olanlara bu sektörlerde veya başka sektörlerde iş yaratılması gerektiği belirtilmiştir. İşgücünün başka işlere yerleştirilmesinde sorunla karşılaşmaları durumunda ise, “yeniden istihdam edilmeleri için geçen sürede, yeniden yerleşme için yapılacak masraflar için ödeme ve iş alanını değiştirenler için yeniden mesleki eğitimin finanse edilmesi” (md. 56) güvence altına alınmıştır. İlgili sektörlerdeki işgücünün hayat ve çalışma şartlarındaki koşullarında meydana gelebilecek değişimin izlenebilmesinde ilgili otoriteleri, sürekli bilgi toplamak ve inceleme yapmakla da görevli kılınmıştır (md. 46/5). Nitekim 1954–1965 yılları arasında kömür ve çelik sektörlerinin yeniden yapılanması sonucunda işçilerin mesleki uyumlarının sağlanabilmesi amacıyla 188.000 işçiye parasal ödeme yapılmış ve yeniden mesleğe uyarlama yönünde çalışmalar gerçekleştirilmiştir (Gülmez, 2003: 7).

AKÇT, ücret ve sosyal alanda teklik oluşturabilecek esaslar içermemesine karşın, ücretlerin diğer taraf ülkelere göre düşük olmasının maliyet dampingi yaratarak rekabet avantajı oluşturması da engellenmiştir. Aşırı ücret düşüşü olması durumunda yaratabileceği eşitsizliklerin giderilmesi amacıyla, kurumsal otoritenin bunun giderilmesi yönünde ilgililere tavsiyelerde bulunabileceği, eğer kendilerine yönelik tavsiyelerde bulunulan teşebbüslerin bunlara uymamaları halinde ve bu durumdan elde ettikleri tasarruf söz konusu ise bunun iki katı kadar para cezası uygulanabileceği esası getirilmiştir (md.68). Antlaşmanın elli yıl için geçerli olacağı (md. 97) hükmü ile 2001 yılında sona eren AKÇT, kapsam ve içerik olarak ekonomik esaslı alanları detaylı ve öncelikli olarak ele alırken sosyal faktörleri ikincil ilgi alanı olarak görmüştür. Bu yaklaşım, 1957 yılında Roma’da imzalanan AET Antlaşmasının içeriğinde de görülmektedir. Ekonomi geliştirilmesi gereken öncelikli alan olarak belirlenmiş, ekonomik gelişmenin sosyal alanda gelişme içinde itici rol oynayacağı düşünülmüştür.

Avrupa Atom Enerjisi Topluluğunda Sosyal Esaslar

AAET Antlaşmasının başlangıç kısmında katılımcı devletler, atom enerjisi sektöründe yaratılacak işbirliği ile Avrupa’nın gelişmesine ve barışın kalıcı olmasına yönelik büyük katkı yapacaklarını vurgulayarak, bu sektörde

işbirliği ile “hayat standardının yükseltilmesi ve ilişkilerin geliştirilmesine katkıda bulunacağı (md. 1)” anlayışıyla imzacı olmuşlardır.

Sektörün gelişimi ve yapılanmasına yönelik sermayenin yanı sıra, uzmanlardan da (md.2/g) katılımcı ülkelerin maksimum düzeyde yararlanmalarının sağlanabilmesi için serbest dolaşıma yönelik uygun ortamın yaratılması istenmiştir.

Sektörün üretim sürecinde genel halk sağlığı ve çalışanlar bakımından olası yüksek riskler içeriyor olması, AAET’de sektörde çalışanların ve genel halk sağlığının korunmasına yönelik ayrıntılı düzenlemeler yapılmasına neden olmuştur. Madde 2/b’de “halkın ve işçilerin sağlığının korunması için tek tip güvenlik standartlarının oluşturulması ve uygulanmasının sağlanması” istenerek, sektörde çalışan işçilerin sağlık kontrolünü düzenleyen prensiplere vurgu yapılmış (md. 30/c) ve birçok maddede de genel halk sağlığının korunmasına ilişkin alınması gereken önlemler belirtilmiştir.

Avrupa Ekonomik Topluluğunda Sosyal Esaslar

AET ile taraf ülkelerin işbirliği alanları sektörel düzeyden farklı olarak genel ekonomik alana doğru yayılmıştır. Bu da sosyal sorunların daha da belirginleşmesine yol açmıştır. Başlangıçta, üye ülkelerden bazıları, ekonomik işbirliğinin sağlıklı ve karşılıklılık esasına dayalı gelişebilmesinin üye ülkelerin tamamında benzer ekonomik ve sosyal şartların uygulanması ile gerçekleşebileceğini belirtmişler. Sosyal politika alanına ilişkin önlemlerin alınmasının sosyal barışın korunmasının vazgeçilemez bir hak olması gerektiğini, sosyal koruma düzeyinin farklı olduğu ülkelerde farklı maliyetlerin çıkarak rekabetin ekonomik alanda önemli tezatlıklar oluşturabileceğini ileri sürmüşlerdir. Diğer bir görüş ise ekonomiye yüklenen sosyal maliyetlerin en aza indirgenerek rekabetin korunması gerektiği, (Aykaç, 2002: 480–1) iç pazarın ekonomik gelişmesini tamamlama süreci sonrasında (“spill over” etkisi) sosyal politika alanını da otomatik olarak kapsayacağını savunmuşlardır (Leibfried, 2005: 244; Moussis, 2004: 249). Topluluğun oluşumunun daha başlangıcında entegrasyonun içerik ve niteliğine ilişkin farklı görüşlerin olduğu, farklılaşmanın “siyasi, ekonomik ve sosyal nitelikleri” öne çıkaranlar ile “kapitalist içerikli – sermaye örgütü” olması yönündeki iki ana eksenle toplanmıştır (Selamoğlu ve Lordoğlu, 2006: 7).

Roma Antlaşması öncesinde Fransa'nın sosyalist başbakanı Guy Mollet tarafından, Fransa'daki sosyal maliyetlerin yüksek olduğu, bunun düşük sosyal maliyetli ülkeler ile rekabette dezavantaj yaratabileceği, bu nedenle Fransa Anayasasında yer aldığı gibi kadın – erkek arasında ücret farklılıklarının giderilebileceği bir harmonizasyonun sağlanması gerektiğini savunmuştur (Hantrais, 2007: 2). Fransa'nın sosyal endişelerinin temelinde Fransız sanayinin rekabet gücünün düşük olması ve sosyal maliyetlerin yüksekliğinin yaratabileceği olumsuz etkiler bulunmaktaydı. Fakat başta Almanya olmak üzere diğer AET ülkeleri tarafından bu öneri kabul görmemiştir. Ancak bir uzlaşma ifadesi olarak “eğitim, istihdam, çalışma koşulları, işgücü ilişkileri ve sosyal güvenlik konularında” yakın işbirliğini içeren ifadeler Roma Antlaşmasına konulmuştur (Dekker vd. 2003. 33). Nitekim antlaşmada uzlaştırıcı bir yol izlenerek, temel amacın üye devletler arasındaki istihdam şartlarının iyileştirilmesinin sağlanması ve çalışanların hayat standartlarının yükseltilmesi öncelikli olarak görülmüş (Aykaç, 2002: 481) ve bu koşulların iyileştirilmesinin ortak pazarın işleyişine bağlı olarak gelişebileceği düşünülmüştür (Moussis, 2004: 248). Bu farklılıklar sosyal politika alanına yönelik topluluğun yol haritasının belirlenmesinde de bir belirsizliğin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Antlaşmadaki sosyal içerikli hükümler oldukça azdır ve önem bakımından arka planda kalmıştır. Ekonomik alan ise öncelikli ve oldukça ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. Roma Antlaşmasınının 48 -51'nci maddeleri serbest dolaşıma, 117 – 128'nci maddeleri ise sosyal politika alanına ilişkin esasları içermektedir. Antlaşmada, emeğin serbest dolaşımının sağlanmasının öncelik taşıdığı görülürken, istihdam politikaları ve diğer sosyal konularda ise, üye ülkeler arasında işbirliğinin teşvik edilmesi ile yetinildiği görülmektedir.

118'nci maddede, Komisyonun üye ülkeler arasında tek bir biçim olmaksızın “eğitim, istihdam, iş hukuku ve çalışma koşulları, sosyal güvenlik ve toplu pazarlık” alanlarında işbirliğinin geliştirilmesi belirtilmiştir. 119'ncü maddede, Fransa'nın talep ettiği “eşit ücret ilkesi” belirlenirken, 121'nci maddede göçmen işçilere yönelik ortak sosyal güvenlik uygulanmasına ilişkin esaslar yer almıştır. 123 ve 128'nci maddelerde ise Avrupa Sosyal Fonuna yönelik düzenlemeler, çalışanların istihdam ve yeniden istihdamı, coğrafi ve mesleki hareketliliğin teşvik edilmesi, yeniden mesleki eğitim verilmesi ve yerleşime yönelik mali yardımların sağlanması esasları belirtilmiştir. Üye ülkeler arasında yasalardan ve uygulamadan kaynaklanan sorunların oluşması durumunda bunların direktifler kanalıyla giderilmesi gerektiği belirtilmiştir (md. 101). Eşit ücret, yaşam koşullarında gelişmenin ve sosyal harmonizasyonun

sağlanmasının ekonomik entegrasyonun amaçlarının elverdiği ölçüde sağlanabileceği, (Hantrais, 2007: 3) topluluğun temel görevinin “sıkı ekonomik işbirliğini sağlamak olduğu, sosyal politikanın asli görevler arasında sayılmadığı” bunun üye ülkelerin egemenlik alanı olarak bırakılmış olduğudur (Selamoğlu ve Lordoğlu, 2006: 9). Nitekim antlaşma da topluluk organlarına genel bir sosyal politikanın oluşturulması yönünde yetki verilmemiştir. Komisyonun sadece işbirliğini geliştirmek yönünde görevlendirildiği “sosyal politika alanında devletlerin egemenliği” anlayışının kabul edilmiş olduğu, bu egemenliğin sadece “serbest dolaşım, Avrupa Sosyal Fonunun statüsü, mesleki eğitim ve belirlenen hedeflere ulaşılmasını öngören özel kurallar” içeren alanlarda Topluluk organlarının düzenleme yapabileceği belirtilmiştir (Gülmez, 2003: 9–10; 2008: 169).

1965 yılında Avrupa Toplulukları için Tek Konsey ve Tek Komisyon Kuran Antlaşma ile bu tarihe kadar topluluklar için oluşturulmuş olan konsey ve komisyonlar, her üç topluluk içinde tek organ haline getirilmiştir (Gülmez, 2008: 16). Ancak bu antlaşma ile sosyal politika alanına yönelik hiçbir düzenleme getirilmemiştir. 1968 yılında da üye ülkeler arasında “gümrük birliği” tamamlanmıştır.

Sosyalleşme Sürecinde Nispi Bir Gelişme: Sosyal Şart

Konseyin sosyal politika alanına yönelik yaklaşımları çekingen de olsa 1961 yılında sosyal şartın onaylanması sosyal konulara yönelik nispi bir gelişme olarak görülebilir. Sosyal şart, 1950 yılında kabul edilmiş olan “İnsan Hakları Sözleşmesi”nin topluluğa taşınmasıdır. Sözleşme ile vatandaşların ve çalışanların temel haklarının sağlanarak, politika ve amaçlarının birbirleri ile kapsamlı ve tutarlı bir biçimde oluşturulmasını istemektedir. Ailelerin, anaların ve çocukların sosyal, yasal ve ekonomik olarak korunma altına alınmalarını açıkça dikkate alınmasını ister. Şart, Antlaşmadaki gibi taraflar arasında benzer yasal bağlayıcılık getirmemesine karşın, Avrupa Topluluğu bakımından bir prototip olarak belirlemekteydi (Hantrais, 2007: 4). Bu yönde atılan adımlara karşın, 1972 yılına kadar topluluk düzeyinde ortak bir sosyal politika yaklaşımından söz etmek bir yana, sosyal politika konusunun adeta dışlanmış olduğunu (Güzel, 1998: 100) ileri sürmek mümkündür. Çünkü atılan adımlar bilinenin tekrarından öteye gidememiştir.

Durağanlaşan Ekonomi Artan Sosyal Sorunlar ve Sosyalleşme Çabaları

Roma Antlaşması hükümleri kapsamında ekonomik alanda gelişme sağlanmasına karşın, 1970'lerden itibaren ekonomide meydana gelen yavaşlamaların doğal yansıması olarak gittikçe artan ve yapısal hale gelen işsizlik sorunu karşısında topluluk ülkelerinin sosyal konulara yönelik ilgileri artmaya başlamıştır. Willy Brant gibi sosyal demokrat liderler, AET'ye insani boyut kazandırabilecek pozitif yönde gelişmelere gereksinim olduğunu dile getirmeye başladılar. Avrupa düzeyinde sosyal politika önlemlerinin gelişmesinin "AET'nin iktisadi sosyal ve siyasi temellerini derinleştirmenin ve sağlamlaştırmanın en iyi yolu olarak görülür..." Komisyona, 1970'lerin başından itibaren topluluğun sosyal politika alanındaki rolünü geliştirmek için çabalarını da yoğunlaştırmaya başladı. 1972 yılındaki Paris zirvesinde³ üye devletler, "...ekonomik birlikteliğe önem verdikleri kadar sosyal birlikteliği de önem vereceklerini deklare etmek suretiyle, sosyal politika alanında yeni ve ilerici adımların atılması çağrısında bulundular" (Aykaç, 2002: 483-4). Bu bakış açısındaki değişimin ardında bir ölçüde, altmışlı yılların ortalarından itibaren artan işsizlik ve sosyal sorunlar karşısında işçilerin militanlaşması ve eylemlerinin giderek artmış olmasının yönetimler üzerinde belirgin bir baskı oluşturmasının da rol oynadığı vurgulanabilir (Çelik, 2004).

Paris zirvesine kadar topluluğun marjinal alanı olarak kalan sosyal politika konusunun (Parlak, 2007:46) böylece, bu zirveden sonra üye ülkelerin topluluğun düzensiz büyüme ve artan işsizlik gibi iç etkenlerde vurgunun artık ekonomik entegrasyondan sosyal çehreye doğru kayması yönünde beyanlarda buldukları, topluluğun sosyalleşmesine yönelik ivme kazandırmaya başladıkları görülmektedir. Ayrıca bu zirvede, içeriğini "istihdam, iş yasaları ve çalışma koşulları, mesleki eğitimin sürdürülebilirliği, iş kazaları ve meslek hastalıklarına karşı korunma, endüstriyel temizliğin sağlanması, sendika hakkının korunması ve işverenler ile işçiler arasında toplu pazarlığın sağlanması" gibi sosyal politikanın temel esaslarını içeren alanlarda olumlu adımlar atılması yönünde görüşler ileri sürülmüştür. Ancak, komisyonun üye ülkeler ile yakın ilişkiler kurar biçimindeki 118'nci maddenin içerdiği zayıf ve bağlayıcı olmayan niteliğinin güçlü bir yapıya dönüştürülmesi için de herhangi bir çalışma yapmadıkları da görülmektedir (Johnson, 2005: 33).

³ Topluluğun ilk genişlemesine yönelik zirve olması bakımından önemlidir.

“Sosyal Eylem Programı”, kabulünden on yıl sonra ancak 1974 yılında kabul edilmiştir. Eylem programı ile tam ve daha iyi istihdam şartlarının sağlanması, yaşam ve çalışma koşullarının geliştirilmesi, sosyal kararlar ve ekonomide emeğin güdümünün gerektiği biçimde geliştirilmesi içermektedir. Konsey tarafından eylem programı ile ilgili kararda sosyal politika alanına ilişkin tedbirli ifadelerin kullanılmış olması, XX. yüzyılın sonuna doğru sıkça kullanılacak sosyal politika alanında “yetki ikamesi” kavramının da habercisidir (Hantrais, 2007: 4). Başlangıçtan beri topluluk düzeyinde bir sosyal programa gereksinim duyulmamış olmasına karşın bu gelişmeler topluluğun gelecekte sosyal konulara yönelik ilgisinin artabileceğine yönelik işaretleri de taşımaktadır.

Roma Antlaşmasınının 100. maddesi, Konseyin, Komisyonun önerisi üzerine ve Avrupa Parlamentosu ile Ekonomik ve Sosyal Komiteye danışıldıktan sonra, “üye devletlerin ortak pazarın kurulması ya da işleyişi üzerinde doğrudan etkisi olan yasal, tüzüksel ve yönetsel kuralların yaklaşması için, oybirliğiyle yönergeler kabul edebilirler”, hükmünden dolayı bu madde, Topluluğa genel bir sosyal politika tanınması yönünde bir engel oluşturmaktaydı (Buna rağmen, bazı yönergelerde kabul edilmiştir.⁴) (Gülmez, 2003: 19). Oybirliği ilkesi, üye ülkeler arasında tam bir mutabakat aradığından sosyal alanda üyeler arasında konsensüsün olmaması kayda değer gelişme sağlanamamasına engel oluşturmuştur. Ayrıca İngiltere, İrlanda ve Danimarka’nın topluluğa üyeliklerinin gerçekleşmesi, bu ülkelerde sosyal alana soğuk bakmaları, sosyal politikaların eşgüdümlü hale getirilmesi yönündeki çabaların askıya alınmasına da neden olmuştur (Dekker vd., 2003: 33).

1970’li yılların başlarına kadar geçen süreçte Avrupa Topluluğu’nda sektörel ve ekonomik gelişmelerin öncelikli olduğu, var olan ve ortaya çıkan sosyal sorunların giderilmesinin ve bu alanda gelişmenin sağlanabilmesinin kurumsal temelde ortak politikalar aramak ve üye ülkeleri yükümlülük altına almanın kabul görmediği anlaşılmaktadır. Bunun ardında sosyal alandaki gelişmelerin serbest piyasa koşullarında ve ekonomik ilerleme sağlanarak elde edilebileceği fikrinin yaygın kabul görmesinde yatmaktadır. Bu da J. Monnet’in topluluk bünyesinde “problemlerin çözümünün parça parça ve

⁴ 75/129 sayılı Toplu İşten Çıkarmalarla ilgili, 77/187 sayılı İşletmelerin Devrinde Çalışanların Korunması (Bu Yönerge 12 Mart 2001 tarihinde 2001/23 sayılı Yönergeye dönüştürülmüştür.), 80/987 sayılı İşverenin Ödeme Aczine Düşmesi yönergeleridir.

karşılıklı uyum süreci ile birlikte” olmasını içeren teknokrat yaklaşımının 1960’lı yılların ortalarına kadar hâkim olmasında ve karar alma sürecinde ulusal ve uluslar üstü elitist (seçkin) liderlerin fikirlerinin 1980’li yılların ortalarına kadar büyük ölçüde egemen olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Bu nedenden dolayıdır ki, bazı ülkelerdeki içsel baskı gruplarının da (siyasi, sivil toplum ve iş çevreleri gibi) etkileri ile çözüm alanı kurumsal mekanizmalar değil, ulusal düzenlemeler ile çözümlenmesi gerektiği (Hooghe ve Marks, 1997:2–3) fikri ağırlıklı olarak kabul görmüştür. Bu da kurumsal müktesebatın gelişimine engel oluşturmuştur.

Sorunların çözümünün topluluk mekanizmalarına taşınabilmesi, ortak Avrupa geleceğinin ekonomiden siyasete kadar geniş bir mutabakatın olduğu “Avrupalılaştırma” anlayışının olması ile mümkün olabilir. Avrupalılaştırma ise, “bir yere kadar devletin çözümlenmesine katkıda bulunan, bir ölçüde ulusal özerklik ve egemenliği kısıtlayan bir güç”tür (Tomova, 2007: 90). Hooghe ve Marks’ın (1997) önermelerinde görüleceği gibi, kurumsal düzenlemelerin neoliberalizm ve düzenlenmiş kapitalizm arasında olduğu, bununda iki politik yaklaşımın uyumu ile sosyal demokrasiden piyasa liberalizmine veya ulusaldan ulus üstü eksene doğru geçişle mümkün olabileceği yönündedir. Neo liberal görüşlerin başta sosyal politika alanı olmak üzere kurumsal alana yetki devrine karşı durduklarını, düzenlenmiş kapitalizm ekseninde yer alanların ise kurumsal yapının güçlendirilmesi taraftarı olduklarını ileri sürerler.

Dolayısıyla topluluk düzeyine taşınabilecek yetki ikamesi, ulus devlet anlayışının içerdiği egemenlik alanının daraltılması ile mümkündür. Oysaki egemenlik alanlarının devredilmesinde üye ülkelerin takındıkları tavırlarda dün olduğu gibi bugünde önemli belirsizlikler⁵ içermektedir. Yeni katılan üye ülkelerinde eski üyelere göre daha geri ekonomik ve sosyal refah yapılarına sahip olmaları sorunların daha da büyümesine neden olmaktadır. Üyeler arasındaki refah düzeyi ve topluluk kurumlarına yetki göçertilmesine ilişkin farklılıklar, Avrupa entegrasyon sisteminin ulus üstümü yoksa ulusal devlet yapılarının yeniden restorasyonu biçiminde mi gerçekleşeceği özelinde düğümlenmektedir.

⁵ AB Anayasasının kabul edilmesine yönelik Hollanda ve Fransa’da yapılan halkoylamalarında “hayır” çıkmıştır

Sosyalleşmenin Önündeki Engeller: Sosyal Refah Anlayışı ve Siyasal Tercihler

Üye ülkelerin sosyal refah sistemlerinde ki farklılıklar, sosyal refah uygulamalarının yaklaşması önünde engel oluşturmaktadır. İktidardaki siyasal yönetimler ve tarihsel mirasların taşıdığı önceliklerde bu politikaların geliştirilmesini zorlaştırmaktadır.

Sosyal Refah Sistemleri

Avrupa ülkelerinin tarihten kaynaklanan farklı sosyal ilişkiler organizasyonlarına sahip olması, sosyal koruma anlayışlarını da heterojenleştirmektedir (Mathieu ve Sterdyniak, 2008: 4). Üyelerin sosyal refah anlayışlarının doğurduğu sistem farklılıkları, büyük ölçüde sosyal politikaları arasında harmonizasyonu gerçekleştirmeye engeldir. Çünkü ülkelerin refah sistemlerinin korumacılık düzeyleri az ya da çokluk bakımından farklılıklar göstermektedir. Sosyal demokratik sisteme sahip olan ülkeler korumacılığı en yoğun uygulayan ülkelerdir. Liberal refah sistemine sahip ülkeler ise koruma düzeyini en alt seviyede benimseyen ülkelerdir. İki sistem arasında yer alan diğer sistemler ise sosyal demokratik'e veya liberal sisteme yakın olanlar olarak sınıflandırılarak, sosyal demokratik > korporatist > Akdeniz ülkeleri > liberal sistem biçiminde gösterilebilir.⁶ (Dekker vd., 2003: 37-8; Lisbon Revisited, 2004: 13-18): Liberal sistem içinde (Anglo-Saxon) İngiltere ve İrlanda, Sosyal demokratik olanlar (Nordic/Universal) Danimarka, İsveç ve Finlandiya, korporatist refah devletleri (Conservative/Continental/Rhineland model) Avusturya, Belçika, Fransa, Almanya, Hollanda ve Lüksemburg, Akdeniz ülkeleri sistemine sahip olanlar ise (Southern European) İtalya, İspanya, Portekiz ve Yunanistan'dır. Yeni üyelerden özellikle eski doğu bloğu

⁶ Sosyal demokratik model, en geniş kapsamlı olup sosyal kapsamı geniş universal koruma ve yüksek derecede gelirin yeniden dağılımını içermektedir. Tek ve göreceli olarak yüksek sosyal koruma sistemini içerir. Sosyal hizmetlerin kalitesi yüksektir. Liberal sistem ise bireyin sorumluluğuna dayanmaktadır. Firma veya özel sigorta sistemleri tarafından düşük ve minimal koruma sistemi içermektedir. Korporatist sistemde sosyal koruma mesleki esaslar ve ücret gelirin garantisi edilmesine esasına dayanmaktadır. Sosyal demokratik modele göre mali sistemin yeniden dağıtım etkinliği daha düşüktür. Sosyal partnerler önemli rol oynarlar ve endüstri ilişkileri ile ücret pazarlığı merkezileşmiştir. Akdeniz modelinde ise aile bağları oynadığı güçlü role dayanarak sosyal transferler düşüktür. Aile, sosyal koruma ve güvenlikte önemli rol oynar (Mathieu ve Sterdyniak, 2008: 4-5).

ülkeleri, Dünya Bankasının değerlendirmelerine göre hızla liberal reformları gerçekleştirdikleri, eski sistemin mirasından farklı olarak daha az korumacı refah sistemlerine yöneldikleri yönündedir. Macaristan'ın liberal, Çek Cumhuriyeti, Polonya, Estonya ve Slovenya'nın continental sistem anlayışını benimsedikleri görülmektedir.

Tablo 1: Gayri Safi Yurtiçi Hâsılannın Yüzdesi Olarak Kamu Harcamalarında Sosyal Koruma Oranı: 2006

<i>Ülkeler</i>	<i>2006</i>	<i>Ülkeler</i>	<i>2006</i>
Avusturya	29,5	Yunanistan	23,9
Belçika	29,6	İspanya	23,0
Fransa	33,2	İtalya	29,0
Almanya	29,7	Portekiz	27,5
Hollanda	26,2	<i>Ortalama</i>	26,3
<i>Ortalama</i>	30,5	Danimarka	33,2
İrlanda	18,6	Finlandiya	30,1
Birleşik Krallık	26,4	İsveç	35,9
<i>Ortalama</i>	25,8	<i>Ortalama</i>	33,6

Kaynak: Mathieu C. ve H. Sterdyniak (2008) European Social Model(s) And Social Europe, Documet de travail No: 2008–10 April, OFCE, s.5.

Üye ülkeler ağırlıklı olarak belli bir sistem içinde kategorize edilmiş olmalarına rağmen, uygulamada gösterdikleri farklılıklar ile birden fazla sistemin özelliklerini de aynı anda taşıyabilmektedirler. Hollanda ile Avusturya, korporatist ve İskandinav ülkelerinin özelliklerini bir arada gösterebilmektedirler. Örneğin, Finlandiya'nın emekli aylığı bağlama sistemi İsveç'ten farklıdır. Oysa her iki ülke de İskandinav modeli içinde yer almaktadırlar. Birleşik Krallığın sağlık sistemi tipik bir liberal modeli ile örtüşmemektedir (Mathieu ve Syerdyniak, 2008: 5). Aynı sistem içinde yer alan ülkelerin harcamalarında bile (tablo 1) farklılıklar görülmektedir. Dolayısıyla, AB ülkelerinin sosyal güvenlik, iş piyasalarının düzenlenmesinde ve sosyal sorunlara yaklaşımlarındaki farklılıklar, sosyal Avrupa konusundaki ortak bakış önündeki önemli engelleri oluşturmaktadır.

Tablo 2: AB'nin Eski 15 ve Yeni 10 Üyesinin Aralarındaki Ekonomik ve Sosyal Sorun Alanları

	Ekonomik	Sosyal
Tüm AB	<ul style="list-style-type: none">• Ekonomik Entegrasyon• İş ve İstihdam Oranları• Kişi başına GSYH (verimlilik) ve yaşam standartlarında farklılık• Enerji bağımlılığı	<ul style="list-style-type: none">• İş piyasası: mobilite eksikliği ve ücretlerde rijitlik• Yaşlanma
Eski 15 üye	<ul style="list-style-type: none">• Düşük verimlilik, eksik rekabet• İşsizlik• Düşük iş yaratma• Yapısal reformlar• Bölgesel ve endüstriyel krizler• Reel ücretlerde durgunluk• Rijitlik ve Avrupalı karamsarlığı	<ul style="list-style-type: none">• Düşük nitelikli istihdam• Konut sorunu: yüksek fiyatlar ve borçluluk• Avrupa dışından göç• Dağılımda dengesizlik• Yoksulluk ve azınlıklar: entegrasyon ve çok kültürlülük• Yaşam boyu öğrenme ve eğitimde performans
Yeni 10 üye	<ul style="list-style-type: none">• Pazar yapısı ve kapitalizme geçiş: özelleştirme faaliyetleri• Tarımdan hizmet sektörüne geçiş• Diğer AB üyeleri ile entegrasyon• Para birliğine entegrasyon• Kitlesele tüketimde büyüme	<ul style="list-style-type: none">• Sosyal ve politik değişimden kaynaklanan sosyal değişim• Özelleştirme• Rekabete giriş• Eski üye ülkelere göç• Piyasa sınırlanmasında aşırılık• Sosyal güvenlik sistemlerinin konsolidasyonu• Uyuşturucu ve suçta ideolojik ve adalet problemleri

Kaynak: Cid F. B ve M. L Rancano (2006) Social Policies And Structural Reform In Europe, Fifteenth International Conference of the US Council of European Studies, Chicago, March 29- April 2, 2006, s.4, <http://ssm.com/abstract=978423>.

Ülkeler arasındaki sistem farklılıklarına ek olarak ekonomide ve sosyal alandaki sorun alanlarının da eklenmesi (tablo 2) gerekir. AB'nin 15 eski üyesi arasında varolan sorunlar, yeni katılan 10 ülke ile daha da büyümüştür. Yeni katılan ülkelerin çoğunun eski sosyalist ülkelere dönüşmeleri ekonomik, siyasal ve sosyal alanlarda transformasyona uğramaları, onların sosyal alanlara yönelik uyumlaştırma, yakınlaştırma ve

entegrasyonun sağlanmasına yönelik daha fazla ortak politikaların geliştirilmesine de engel teşkil etmektedir. Sosyal politika alanında topluluk bünyesinde kuralların oluşturulması ve üye ülkeler arasında mevzuatların uyumlaştırılması veya birleştirilmesi yönünde aşama sağlamanın taşıdığı zorluklara karşın, (Polat, 2007: 20) üye ülkeler arasında koordinasyonun daha güçlü tesis edilmesi ile sorunların ortadan kaldırılmasına yönelik katkı sağlanabilir.

Siyasal Tercihler ve Tarihsel Miras

1957 yılı ve sonrasını izleyen topluluğun oluşumunun ilk yıllarında üye ülkelerde merkez sağ eğilimli partilerin 1970'ler ve 1990'lar sonrasında ise sosyal demokrat eğilimli partilerin ağırlıklı olarak yönetimlerde bulunmaları, sosyal entegrasyon yolunda atılabilecek adımların atılmasının, engellenmesinin veya kilitlenmesinin ardında siyasal farklılıkların sosyal entegrasyona yönelik perspektiflerdeki isteksizliğe de bir ölçüde dayalı olduğu ileri sürülebilir (Leibfried, 2005: 246).

Nitekim sol eğilimli siyasal düşünceler ulusüstü yapılara yetki aktarımı konusunda daha pozitif yaklaşım içinde olurlarken, sağdakiler ise yetkinin ulusal yapılar içinde kalma eğilimi taşırlar. Bu eğilimlerin doğal bir yansıması olarak da topluluğun ilk dönemlerinde sağ eğilimli iktidarların bulunmasının topluluğun sosyal alanlara yönelik politika geliştirmesine engel olmuştur diye de bir genelleme yapılabilir. Ancak bu genelleme doğru bir saptama yapmaya engel olmakla birlikte, tutumlar görüş farklılıklarının açıklanmasına yardımcı olabilir. Politik eğilimlerin yaklaşımları, bölgelere göre değişiklik gösterebilmektedir. Örneğin, Danimarka'da sol eğilimli Sosyal Demokrat Parti ulusalcı bir tutum içinde olurken, Almanya'da sağ eğilimli Hıristiyan Demokrat Parti, ulusüstü eğilimli politikalar sergileyebilmektedir (Hooghe ve Marks, 1997: 5). İdeolojik açıklamalar için ise İngiltere'nin (Birleşik Krallık) durumu en uygun olandır. Thatcher döneminde ulusal politikalar öncelikli gösterirken, işçi partisi iktidarında ise nispeten topluluk politikalarına daha reformist yaklaşım sergileyebilmektedirler. Topluluk düzeyinde sosyal politika düzeyinde sol-sağ siyasi bölünmeler, İngiltere dışındaki ülkeler için ne zaman ve nasıl işbirliği yapabileceklerini açıklamak için yeterli değildir. Hem sağ hem de sol hükümetler, sosyal politika alanında yüzyıldan daha eskiye dayanan ve derinlemesine gömülü ulusal tercihlerinin bir sonucu olarak politika belirlemektedirler. Dolayısıyla üye ülkelerdeki yönetimlerde meydana gelen

değişimler ulusal tercihlerin önüne geçebilecek biçimde duyarlılık göstermemektedir (Johnson, 2005: 22-3).

Topluluk düzeyinde politikaların belirlenmesinde etken olan daha çok ülkelerin topluluk düzeyinde ne tür bir politik aktivasyona yakın olduklarıdır. Ülkelerin içinde buldukları aktivasyonlarda üç kategoriden oluşup, üye ülkeler bunlardan birine ayrılma eğilimine sahiptirler. Bunlar; politika öncüleri, direnişçiler ve pasif ülkelerdir (Johnson, 2005: 10-3).

Politika öncüleri: bu ülkeler diğer ülkelerin yüksek düzeyde politika izleyemeyeceklerinin veya istekli olmayacaklarının bilincindedirler. Hedefleri, diğer üye ülkelerdeki standartları yükselten, kendi uygulamalarına yakın bir politika gerçekleştirebilmek için minimumda olsa böyle bir politikayı oluşturmayı teşvik ederler. Topluluğun daha fazla alanda temsil edilen bir sosyal politika oluşturmasını isterler. Bunun için düşük ortak paydadan daha yüksek paydaya yönelmeyi isteyerek, diğer üye devletleri entegrasyona uyum için sıkıştırırlar ve isteksiz devletler ile anlaşma yollarını ararlar. Öncü devletler sosyal demokratik refah rejimine sahip devletlerdir. Bu grubun başını da Danimarka ve İsveç çekip, Belçika'da uyumlu bir politika lideridir (Johnson, 2005: 8-11).

Politika direnişçileri: bunlar topluluk düzeyinde bir sosyal politikanın oluşturulmasına karşı gelen devletlerdir. Kendi refah sistemlerinin niteliği gereği, topluluk düzeyinde ilişki kurmaya karşıdırlar. Düşük sosyal korumanın olduğu ve bireysel sorumluluğun kuvvetli uygulandığı liberal refah sistemi uygulayan devletlerdir. Bunlar, bölgesel bir politika uygulamanın sonucu olarak daha pahalı hizmetleri sunmanın kendilerine bağlı olmasını istemezler. Sosyal politika üzerinde ulusal yönetime eksiksiz yetki verilmesini ve bölgesel düzeyde işbirliği çabasının ekonomik alanla sınırlı kalmasını isterler. Fakat bunlar bazı alt sorunlara sonunda ortak olurlar, bölgesel düzeyde olayları koordine eden anlaşmalar, çoğu yasal işbirliğinin oluşturulması için bazı sınırlamaları gerekli kılar. Direnişçi ülkeler karmaşık pazarlık koşulları nedeniyle anlaşma reformlarını ne tamamen kontrol edebildikleri gibi ne de oybirliğini amaçlayarak politika belirlemeyi kontrol edebilmektedirler. Bu ülkelerin önde geleni İngiltere'dir. Ancak, anlaşma reformları ve üretilen politikalar, direnişçi ülkelerin istediğinden daha sık ve yüksek düzeyde gerçekleşir.

Pasif ülkeler: bunlar düşük fayda düzeyine sahip, tarihsel olarak daha az gelişmiş politikalarla tanımlanan güneyli refah devleti rejimine sahip olan ülkelerdir. Bu kategoride bulunan ülkeler, diğer iki kategoride yer alan ülkelere göre daha az gelişmiş tercihlere sahiptirler. Aslında bu ülkelerin

“varsayılan rekabet avantajını koruyan ve yalnızca sosyal damping ve ulusal refah devleti geçmişlerine dayandığı gibi, topluluk sosyal politikasına karşı çıkmamaları”dır. Düşük sosyal politika koşullarına sahip olan bu ülkeler, daha çok gelişmiş ülkeleri yakalama isteği ve yerel politikalarını modernleştirme gereksinimlerinden dolayı işbirliğini kabul etme eğilimi içindedirler. Bunlar Yunanistan, İtalya, Portekiz ve İspanya gibi ülkelerden oluşmaktadırlar.

Diğer üye ülkeler ise değişikliğin yaratacağı etkinin sonuçlarına bağlı olarak kendi tutumlarında farklılıklar göstermektedir. Fransa ve Almanya ise topluluk bünyesindeki düzenlemelerde az gelişmiş ülkeler için büyük çekim alanı oluşturmaktadırlar (Johnson, 2005: 13). Bu nedenle sosyal politika bağlamında politika belirlenme ve örgüt kurumlarına yetki devri sorunu, topluluk üyelerinin tarihsel ve politik yapılarının sonucu olan sistemlerinin diğer ortak ülkeler ile benzeşebilmede ne kadar esneklik gösterebileceklerinde düğümlenmektedir.

Sosyal Alan Yaratma Girişimleri

1980'lerin ortalarından itibaren sosyal politika alanında daha fazla düzenlemeler yapılmasına ilişkin baskılar gittikçe artmaya başlamıştır. Sosyal alan yaratılması fikri, 1981 yılında François Mitterand'ın Fransa'da Cumhurbaşkanlığına ve 1985 yılında da Jacques Delors'un Komisyon başkanlığına gelmelerinden sonra gelişir. Ekonomik canlılık ile ilişkilendirilmiş olan sosyal politika, Fransa Başkanlığı döneminde ilk defa sosyal alanın yeniden tartışılması ile canlandırılmaya başlanır. Fransız sol kanat hükümetinde istihdam, Avrupa sosyal politikasının özünü oluştururken, işletme ve çalışanlar arasında sosyal korumada tartışmaların ve işbirliğinin geliştirilmesi de kuvvetle desteklenmeye başlanmıştır (Hantaris, 2007: 5). Topluluğun 1980'lerde güneye doğru genişlemesi, Kuzeybatı Avrupa devletlerinin gelişmiş ekonomilerinin sosyal çöküş korkularının yinelenmesine neden olur ve iç pazarın entegrasyonunun sosyal politika alanında güçlendirilmesi fikri gittikçe gelişmeye başlar (Dekker vd., 2003: 33). Komisyon Başkanı J. Delors da sosyal politikayı ihmal eden Avrupa yapılanmasına yeni bir boyut ve derinlik kazandırma çabalarının başarısızlığa mahkûm olduğunu, sosyal alanın iç pazarın tamamlanmasının doğal bir sonucu olması gerektiği ve sosyal alandaki gelişmelerin ancak, sosyal diyalogun geliştirilmesi yoluyla olabileceğini vurgular. Bunun gerçekleştirilmesinde de komisyona, önemli görevler düştüğü belirtilir (Hantaris, 2007:5-6).

Komisyondun teknik açılımlar ile topluluğun daha ileriye götürülmesi yönünde önemli katkıları beklenmekle birlikte J. Delors, üye ülkelerin topluluğun sosyalleşmesine yönelik farklı yaklaşımlarının bilincinde ve oybirliği sisteminin varlığı kapsamında önemli değişikliklerin gerçekleştirilemeyeceğinin farkında olarak hareket etmiştir. Sosyal alanda gelişmenin sağ kanattaki politik eğilimlerin derin “ideolojik farklılıklarının kırılarak” (Hooghe ve Marks, 1997: 9) ve tüm tarafların taleplerinin karşılanması karşısında gelişmenin sağlanması mümkün olduğunun bilincinde, uzlaştırıcı yapı sergileyerek, topluluğun sosyal politika alanlarında daha fazla yoğunlaşması yönünde katkı sağlamıştır⁷.

Topluluk kurumsal yapısından kaynaklanan engellerin sosyal politika alanında gelişme sağlanamaması yönünde tıkanıklığa neden olduğundan J. Delors, sosyal politika alanındaki bu tıkanıklığın topluluk düzeyinde taraflar arasında diyalogun sağlanmasıyla mümkün olabileceğine inanarak, sosyal tarafları 1985 yılında Belçika'nın Val Duchesse Kalesi'nde bir araya getirmiştir (Parlak, 2007: 46). Avrupa İşçi Sendikaları Konfederasyonu (ETUC) ile iki işveren örgütü olan Avrupa İşverenleri Federasyonu (UNICE) ve Avrupa Kamu İşletmeleri Merkezi'nin (CEEP) katılımı ile işveren ve işçiler arasında sosyal diyalogun teşvik edilmesi kabul edilmiştir. Bu görüşmelerde işveren kesimi, görüşmelerin komisyon tarafından ortak karar sonucu olarak açıklanıp yasalaştırma yolunda gelişme içermesine karşı çıkmışlar, Delors'un garanti vermemesi durumunda belgeyi imzalamayı ret etmişlerdir. Toplantının önemli sonuçları olarak topluluğun daha fakir üyelerine Avrupa Sosyal Fonu (ASF) kanalıyla doğrudan yardım faaliyetlerinin koordinasyonu ve sosyal bütünleşme sağlanabilmesine yönelik yapılan vurguları belirtmek mümkündür (Hantaris, 2007: 6). İşverenlerin topluluk düzeyinde oluşturulacak politikalara sıcak bakmamalarından dolayı görüşmeler esaslı sonuçlar üretememiş (Koray ve Çelik, 2007: 171) olmakla birlikte, topluluk düzeyinde sosyal taraflar arasında karşılıklı ilişki ve güvenin geliştirilmesi bakımından önemli bir başlangıç oluşturmuştur (Parlak, 2007: 47).

Roma Antlaşmasının Revizyonu Avrupa Tek Senedi

Piyasanın yapılanması için tüm tarafların geniş desteği sağlanmış olmakla birlikte, Avrupa'nın sosyal demokrat ve hıristiyan geleneklerine uygun olarak sermayenin yeniden yapılandırılarak Avrupa kapitalizminin

⁷ Bakınız Çelik, 2004a.

düzenlenmesi için Delors ve ona destek sağlayanlar Avrupa Tek Senedi'ni (ATS) bir fırsat olarak görmüşlerdir. Avrupa düzeyinde “düzenlenmiş alan” yaratma yolunda çaba sarf etmişlerdir (Hooghe ve Marks, 1997: 6–7; Çelik, 2004a).

17 Şubat 1986'da imzalanan ve 1987'de yürürlüğe giren ATS, topluluğun iç pazarının tamamlanmasının hızlandırılması için sınırlı değişiklikler içeren ve siyasal alanda daha önceki antlaşmaların da ilk sınırlı gözden geçirmesidir (Gülmez, 2003: 23). ATS, toplulukta “reform niteliğinde değişiklikler” yapılması yönünde ilk gelişme olduğu gibi daha sonraki adımların atılması yönünde de önemli bir dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir. ATS ile Ortak Pazarın adı “Tek Pazar” olarak değiştirildiği gibi, topluluk düzeyinde sosyal politika oluşturulması yönünde de önemli değişiklikler getirilmiştir. ATS ile başlayan ve Maastricht ile devam eden süreç pazarın derinleşmesinin yanında, “ulus üstü, ulusal ve ulus altı” yetkili kurumların katılımıyla oluşacak çok taraflı yönetim anlayışının da başlangıcını oluşturmaktadır (Koray ve Çelik, 2007: 169). Ulusal sosyal politika mevzuatlarının üye ülkeler arasında yakınlaştırılması ve topluluk kurumlarının yetkilerinin artırılması yönünde de gelişmeler sağlayarak, (Selamoğlu ve Lordoğlu, 2006: 11) topluluk düzeyinde sosyal politikaya yönelik yasal çatının oluşturulması ve kolaylaştırılmasına yönelik hız kazandırıcı düzenlemeler yapılmıştır (Hantrais, 2007: 6).

Roma Antlaşmasının ilk revizyonu olarak nitelendirilen ATS ile nihai hedef olarak iç pazarın regülasyonunu gerçekleştirmek hedeflenmesine rağmen, sosyal konulara yönelik önemli ivme kazandırılmıştır (Hermans, 2001: 9). Topluluğun sosyal politika alanındaki yetkileri sınırlı da olsa genişletilmiştir. ATS ile topluluk Antlaşmalarının bazı maddeleri yeniden düzenlenirken, bazı maddelere ise ek hükümler getirilmiştir. Böylece sosyal içerikli hükümler Roma Antlaşmasına eklenmiştir. 18. Maddesi ile Roma Antlaşmasına 110a maddesinin eklenmesiyle işçi sağlığı, iş güvenliği ve çalışma şartlarını içeren genel alanlara yönelik konularda nitelikli oy (2/3) kullanılması yönünde önemli aşama kaydedilmiştir (Aykaç, 2002: 486; Güzel, 1998: 106; Murat, 2000: 36–37).

ATS'nin 21.maddesi ile Roma Antlaşmasının 118. maddesine, 118a ve 118b maddeleri eklenerek Topluluğun sosyal politika alanındaki yetkisi genişlemiştir. 118a ile “üye devletlerin işçi sağlığı ve güvenliğinin sağlanabilmesi için çalışma ortamında yapılacak ilişkilerin teşvik edilmesi ve yapılan iyileştirmelerin uyumlulaştırılması hedeflenirken”, “Konseyi'nde

Komisyon nezdinde oy çokluğu kararı alarak, Avrupa Parlamentosunun işbirliği, Ekonomik ve Sosyal Komitenin görüşü alınarak direktifler kanalıyla, üye ülkelerde asgari gereklerin kabul edilmesi” yolunda karar alabilme imkânı sağlanmıştır. Konseye tanınan bu imkân, önceki duruma göre önemli bir gelişimi göstermekteydi. Üye devletlerin sosyal mevzuatlarının yakınlaşmaları yönergelerle düzenlenmekte, fakat bunun için oybirliği gerekiyordu. 118b ile de, “sermaye ile emek arasında anlaşmaya dayalı ilişkilerin kurulabilmesi için diyalogun geliştirilmesi amacıyla Komisyon görevlendirilmiştir” (Gülmez, 2003: 25).

ATS'nin 23.maddesi ile ekonomik ve sosyal alanlarda uyum sağlanabilmesi için Roma Antlaşmasına 130a - e maddeleri eklenmiştir. Bu madde ile topluluk ülkeleri arasında ekonomik ve sosyal alanlarda uyumun güçlendirilmesi hedeflenmiş ve bunun içinde Fonlara önemli görevler yüklenmiştir.

Karar Almada Yeni Açılım Nitelikli Oy Çokluğu

ATS ile getirilen nitelikli oy çokluğu (NOÇ), işçi sağlığı ve güvenliğini içeren maddelerin kabul edilmesine kadar geçen süreçte ülkeler arasında çetin müzakereler yaşanmıştır. Görüşmelerin hükümetler arası gerçekleştirilme sürecinde üye ülkelerin hükümetlerinde sağ partilerin üstünlüğü⁸, yeni sosyal politika alanlarının yaratacağı etkiye karşı olma ve düşük gelirli üye ülkelerin direnci, reformlar için nasıl anlaşma sağlanabileceği yolunda karamsarlıkların artmasına neden olmuştur. Sonuçta anlaşma sağlanmış olmasına rağmen, buna sadece refah devleti penceresinden ve siyasal yapılar kanalıyla açıklama getirilebilmek mümkün olamamıştır. Çünkü karmaşık pazarlık, finansal teşvikler ve komisyonun iyi bir zamanlama ile yaptığı müdahaleler ve kurumsal faktörlerin bileşimi sonrasında mutabakat sağlanabilmiştir. NOÇ üzerinde direnç gösteren üye devletler Danimarka, Yunanistan ve İngiltere olmuştur. Danimarka hükümeti, egemenliğini kaybetme korkusuyla elindeki gücü AT'ye vermek

⁸ ATS'nin gerçekleştirilme sürecinde üye ülkelerdeki iktidarların siyasal eğilimleri ve ülkelerin refah durumlarına göre dağılımları; Hollanda (sağ iktidar – zengin), Almanya (sağ iktidar – zengin), Lüksemburg (sağ iktidar – zengin), Belçika (sağ iktidar – zengin), İrlanda (orta sağ iktidar – fakir), Danimarka (orta sağ iktidar – zengin), İngiltere (sağ iktidar – zengin), Yunanistan (sol iktidar – fakir), Fransa (sol iktidar – zengin), İtalya (orta sol koalisyon iktidar – zengin) dir (Johnson, 2005: 36).

istememiştir. Yunanistan ise NOÇ'un yürürlüğe girmesi ile diğer ülkelerin yüksek standartlarına maruz kalacağından korkmuştur. Yunanistan'da iktidardaki sosyalist PASOK'un başkanı Andreas Papandreu, AT üyeliğine karşı olmuştur. Papandreu, elinde veto silahını tutarak diğer alanlarda elini kuvvetlendirmeyi istemiştir. İngiltere'nin hükümetler arası komisyona katılmasındaki esas amaç, sosyal politikayı içeren alanlarda NOÇ'un gelişmesine izin vermemek ve neo-liberal politikaları kıta Avrupa'sına ihraç etmektir. Thatcher, heyecanlı bir "anti-entegrasyonist" olarak NOÇ'a karşı olmuştur. İngiltere Dışişleri Bakanı Geoffrey Howe, hükümetler arası komisyonda tek Avrupa pazarı için pozitif ve pragmatik birlikteliği savunarak, sosyal alanlara yönelik tepkilerini dile getirmiştir. Danimarka hükümeti daha sonra fikir değiştirerek komisyona destek vererek 118'nci maddede işçi sağlığı ve güvenliği için minimum şartların geliştirilmesi yönünde teklif de getirmiştir. Yunanistan ise düşük gelirli üye ülkelere kaynak transferi olmadan anlaşmaların tümünü onaylamak istememiştir. Papandreu ilk olarak Birleştirilmiş Akdeniz Programı için fon meselesini ortaya atar ve bu memorandumu ile Yunanistan'a önemli bir kaynak transferini öngörür. İngiltere anlaşmaların sonuna doğru Şubat 1986'da 118'nci maddede NOÇ'a iki nedenden dolayı hemfikir olmuştur. İlki küçük ve orta ölçekli işletmelere yönelik baskılar getirmemesi, ikincisi ise 118'nci maddenin yaratacağı olası etkilerin düşük olacağından kaynaklanmıştır (Johnson, 2005: 35-41). Sonunda NOÇ'un kabul edilmesi ile oy kullanma yapısındaki değişim bir dönüm noktası niteliğindedir. Çünkü 1980'li yıllara kadar sosyal konularda ilerleme kaydedilememesinin önündeki engellerden birisi kısmen de olsa, konsey'de oybirliği esasının olmasından kaynaklanmaktaydı. Bu önemli değişiklik ile bir öneri hakkındaki bazı üye ülkelerin muhalefetinin kırılarak karar alınabilmesi olanaklı hale gelmiş ve Avrupa düzeyinde standartların kabul edilmesi yolunda sınırlı da olsa hareket imkânı sağlanarak iç pazarın tamamlanmasında önemli faktör oluşturmuştur (Hermans, 2001: 9).

ATS ile Roma Antlaşmasından beri ilk defa topluluk, yasallaştırma süreci içinde Avrupa parlamentosunun önemini arttırmış olmasına karşın, sosyal alana yönelik sorunları büyük ölçüde çözümleyememiş, fakat sınırlı da olsa yetki ve sorumluluğu artan topluluğun ortak bir zemin arayışı içinde olduğu söylenebilir (Campbell, 1986: 933-4; Koray ve Çelik, 2007. 171). ATS, Avrupa'da politika oluşturmanın sınırlarını değiştirerek demokratik kurumların karar alma süreci içine daha aktif biçimde girmeleri bakımından yetkilendirilmelerine katkı sağlamıştır. Böylece yeni fırsatların başlatılması bakımından yeni aktörlerin sürecin içine katılmasına katkı sağlamıştır. Bu

yeni yönelişte, tarafların yaklaşımlarının değişerek topluluk düzeyinde politika oluşturmaya yönelik sosyal tarafların ilgisinin gittikçe artan biçimde gelişmiş olması da yatmaktadır. Daha önceleri sosyal hakların topluluk düzeyinde oluşumuna karşı çıkan sendikalarda düzenlemelerin topluluk düzeyinde gerçekleştirilmesi yönünde yeni bir açılım yapmışlardır (Hooghe ve Marks, 1997: 8).

Sosyal Alanda Bir Adım Daha Sosyal Şart

Belçika Hükümetinin başkanlığı sürecinde 1987 yılının ikinci yarısından sonra çalışanların temel haklarının korunma altına alınabilmesi amacıyla ortak bir platform oluşturulması talebi Belçika Çalışma Bakanlığı tarafından dile getirilmiştir. 1988 yılından önce ETUC (European Trade Union Congress - Avrupa İşçi Sendikaları Kongresi) ve Delors tarafından 1992 yılında Avrupa iç pazarının tamamlanmasından önce, sosyal hakların korunması gerektiği belirtilmiştir (Hantrais, 2007: 7). Bunun sonucunda komisyon 1988 yılında Ekonomik ve Sosyal Komite'den (ESK) "Çalışanların Temel Haklarına İlişkin Topluluk Sosyal Şartı'nın" içeriğinin hazırlanmasını istemiştir. Komite tarafından hazırlanan raporda "Avrupa sosyal modelinin temel değerlerinin topluluk hukuku ile güvence altına alınmasını ve topluluğun sosyal boyutunu oluşturması gerektiği" belirtilmiştir. Komisyon, ESK tarafından hazırlanan rapora dayanarak "Sosyal Şartı" hazırlamış, temel sendikal ve sosyal hakların ifadesini içeren metin üzerinde uzlaşma sağlayarak önemli bir adım atmıştır (Koray ve Çelik, 2007: 171-2). Çalışanların Temel Sosyal Hakları Topluluk Şartı, 1961 yılında Torino'da Avrupa Konseyi üyesi ülkeler tarafından imzalanan Avrupa Sosyal Şartı ve ILO sözleşmelerine paralel düzenlemeler içeren bir sözleşme niteliğinde olup, 1988 protokolü ile 4 yeni hak daha Şart'a eklenmiştir. Daha sonra bu Şart, 1996 yılında Strasbourg'da yapılan Avrupa Konseyi toplantısında yeni hükümler eklenerek son şeklini almıştır. 1989 yılında kabul edilen Şart'ta on iki temel konuya değinilmiştir:

- Serbest dolaşım.
- Çalışma ve adil ücret.
- Yaşam ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi.
- Sosyal koruma.
- Sendika ve toplu pazarlık hakkı.
- Mesleki eğitim.
- Kadın ve erkeğe eşit işlem yapılması.
- İşçilerin bilgilendirilmesi ve onlara danışılması.

- İş sağlığı ve iş güvenliği.
- Çocukların ve genç işçilerin korunması.
- Yaşlıların korunması.
- Özürlülerin korunmasıdır.

İçerik olarak gerçekte, üye ülkelerin ulusal mevzuatlarında büyük ölçüde yer alan temel sosyal haklara ilişkin bir siyasi irade beyanıdır. Bu durum, içerdiği haklardan çok Topluluğun sosyal haklar alanında faal olmaya başlaması bakımından önemlidir (Özen ve Kılıç, 2006: 69). Sınırlı da olsa topluluğun sosyal politika hedeflerinin geliştirilmesi yönünde katkı sağlamıştır. Şart, o güne kadar gerçekleştirilmiş olan aşamaları daha da kuvvetlendirici nitelik taşıyan ve topluluğun sosyal alanlarda ileriye dönük yeni temel konulara yer vererek, sosyal alanlarda standartlaşmaya ivme kazandırmaya yönelik olmuştur. Ancak İngiltere, Sosyal Şart'ı ekonomik yapısını ve rekabet gücünü olumsuz etkileyeceği savıyla imza koymaktan kaçınmıştır. Bu nedenle bu belge, üye devletlere yönelik doğrudan bağlayıcı gücü olmayan siyasi bir bildirge (Murat, 2000: 37-8; Moussis, 2004: 248) olmakla birlikte, üye devletlere moral yükümlülüğü getirmiştir. Bundan dolayıdır ki bazı yazarlar tarafından Şart, üye devletlerin değişik hızlarda ilerleyebilecekleri genel yön'ü gösteren bir otoyol'a benzetilmiştir (Gülmez, 2003: 28, 27). Şart, bu bakımdan bağlayıcı olma özelliğine sahip olmamakla birlikte, Komisyona elli civarında öneri içeren bir eylem programı geliştirmesi bakımından esin kaynağı olarak, önemli sonuçlar doğurmuştur (Hermans, 2001: 9). 1989 yılında hazırlanan Sosyal Eylem Programında bulunan 47 madde ise Sosyal Şartın prensiplerini ve uygulamalarını yerine getirmeyi amaçlamıştır. Bunlar dört ana başlık altında toplanırsa (Aykaç, 2002: 487); mevcut taleplerin güncelleştirilmesi; yürürlükte olanların birleştirilmesi; çözüm bulunamayan alanlar için önlemlerin yeniden düzenlenmesi ve yeni alanlara yönelik yeni tedbirlerin oluşturulmasını içermektedir.

İngiltere'nin muhalefeti topluluğun sosyal politika alanının "işçi sağlığı iş güvenliği alanına" kilitlenmesi karşısında diğer on bir üye ülke, 31 Ekim 1991 tarihinde sosyal politikaya ilişkin bir protokol imzalayarak bu protokol ile İngiltere dışındaki diğer üyeleri bağlayan Sosyal Politika Anlaşmasını (The Agreement on Social Policy) kabul etmişlerdir. Böylece protokol, sosyal politika alanındaki kilitlenmeyi çözen önemli bir açılım getirmiştir (Koray ve Çelik, 2007: 172). Bu anlaşma ile sosyal politika alanında topluluk yasallaştırma sürecine ilişkin radikal değişiklikler getirilmiştir. Önceden yasallaştırma sürecinde topluluk kurumları söz konusu iken, sosyal partnerlerde bu sürece dâhil edilmişlerdir. Ayrıca istihdam ve

endüstri ilişkileri alanının da nitelikli oy çokluğu alanına dâhil edilmesi önerilmiştir.

Sosyal Politika Anlaşması'nda birliğin sosyal politika alanındaki geleneksel hedefleri belirtilerek, alınacak kararlarda söz konusu işbirliği ve danışma prosedürlerindeki oybirliği ve nitelikli oy çokluğu gerektiren konular ayrılmakta, nitelikli oy çokluğu ile alınacak kararların sayısı arttırılmaktadır. Çalışma şartlarının iyileştirilmesi, kadın – erkek arasında ücret ve fırsat eşitliği, çalışanlara danışma, işçi sağlığı ve işyerinde iş güvenliğinin iyileştirilmesi gibi konularda nitelikli oy çokluğu ile karar almaları, çalışanların iş akdinin feshedilerek işten çıkarılması halinde korunması, sosyal güvenlik hakkı, istihdam oluşturulmasına mali katkıda bulunulması, üçüncü ülke işçileri için istihdam şartları ve yönetime katılma gibi hassas konularda ise alınacak kararlarda oybirliği şartı aranmaktadır (Murat, 2000: 38; Aykaç, 2002: 488–9).

Ekonomi Öncelikli Bir Antlaşma: Maastricht'de Sosyal Esaslar

7 Şubat 1992'de imzalanarak 1 Kasım 1993'de yürürlüğe giren “Maastricht Antlaşması” “Avrupa Birliği Antlaşması” olarak da bilinir. Gerçekleştirilmiş olan önceki üç antlaşma ve topluluk modellerinde herhangi bir değişikliğe gidilmemiştir. AET'nin adı Avrupa Topluluğu (AT) olarak değiştirilmiştir. Antlaşmanın amacı temelde “ekonomik ve parasal birlik ile siyasal birliği gerçekleştirmek” ve sosyal içerik taşımamasına karşın, önekilere göre çok daha fazla sosyal'e vurgu yaptığı bilinen antlaşma, birliğin sosyal amaçlar içeriğini zenginleştiren yeni eklemelerde içermektedir (Gülmez, 2008: 209). Roma Antlaşmasının 2. maddesinde değişiklikler yapılarak ekonomik ve parasal birlik yolunda sağlanacak ilerlemelerin ekonominin sosyal uyum alanında da paralel yönde gelişmeler gösterebileceği beklenmektedir. Bu bağlamda Madde 3'de, 2'nci maddedeki hedeflerin gerçekleştirilebilmesi için yirmi başlıkta toplanan ve üye ülkeler arasında ticaretin gelişmesi için gümrük engellerinin kaldırılmasından enerji, vatandaşlık hakları ve turizme kadar alanlarda ilerlemenin sağlanması gerektiği, bunun ise açık ekonomi, serbest rekabet ve ortak ekonomik çıkarların tesis edilmesiyle olabileceği (md.3a) belirtilmektedir.

Antlaşmada tartışmalı olarak ve açık olmamakla birlikte madde 3b'de, topluluğun antlaşmada sunulan yetkiler ve amaçların verdiği gücün sınırları içinde kalmak şartıyla, yetkisi dışında kalan ve üye ülkeler tarafından yeterli başarının sağlanamadığı alanlarda antlaşmanın içerdiği gerekli amaçların

daha iyi gerçekleştirilebilmesi için ikame prensibi kapsamında hareket edebileceğine yönelik düzenleme yapılmıştır.

Bu antlaşma ile topluluğun kademeli olarak gerçekleştirilmesi planlanan önemli yenilikler getirilmiştir: 1990 sonunda ekonomik ve parasal bütünleşmenin tamamlanması; ortak güvenlik ve dış politika konularında ortak hareket edilmesi; Avrupa vatandaşlığı anlayışının geliştirilmesi; Avrupa Parlamentosunun etkinliğinin artırılması sayılabilir. Yine bu antlaşma ile sosyal tarafların AT düzeyinde görüşme ve antlaşma yapabilmelerini kolaylaştırıcı prosedür getirilmektedir (Koray ve Çelik, 2007: 172). Ancak ATA, ATS ile Roma Antlaşmasında değiştirilen sosyal politika konularını içeren maddelere yönelik İngiltere'nin muhalefetinden dolayı herhangi bir düzenleme getirilememiştir. Sadece 123'ncü maddedeki ASF' un amaçlarına yönelik "mesleki eğitim ve yeniden yönlendirme yoluyla, sınaî dönüşümlere ve üretim sistemlerinin evrimine uyumu kolaylaştırmak" biçiminde ekleme yapılmıştır (Gülmez, 2003: 34). Sosyal alanda önceki dönemlere göre önemli değişiklik getirmemiş olması, sosyal politikaya ilişkin esasların antlaşma içinde yer alması durumunda veto tehdidinde bulunan İngiltere engelini aşılması için Sosyal Politika Protokolü olarak antlaşma ekinde yer alabilmiştir. 1989 tarihli ASS'ı antlaşma ekinde 7 madde olarak yer almıştır. Bu nedenle Maastricht, ekonomik ve siyasi birlik alanlarının ön plana çıktığı bir antlaşma olarak görülmektedir.

Birliğin sosyal alandaki yetersiz devinimine yönelik yapılan eleştirilerde bulunmaktadır. Bu bağlamda Belçikalı iş hukukçusu R. Blanpain, "temel insan haklarına, dünden daha fazla ihtiyaç duyulan bir dünyada, eğer Avrupa insancıl yönelim ve kabiliyetini daha da pekiştirmek, bu yolda başarılı olmak istiyorsa sosyal politikaya da gereken önemi vermek zorunda" (Güzel, 1998: 109) olduğunu vurgulamıştır. Dolayısıyla, Avrupa ülkelerinin tarihsel olarak sosyal alandaki gelişmişliğinin Birlik bünyesine taşınması gerektiği, oysa içinde bulunulan süreçte bundan bahsetmenin henüz mümkün olmadığını, sosyal konuları içermeyen bir entegrasyon sürecinin insani yönünün eksik kalacağı endişesi görülmektedir.

İstihdamın Öne Çıkışı

1996 yılında Strasbourg'da toplanan Avrupa Konsey'inde üye ülkeler, ASS'ına yeni hükümler eklenerek son şekli verilmiştir (Selamoğlu ve Lordoğlu, 2006: 11-2).

- Tüm çalışanların hizmet akitlerinin sona erdirilmeleri durumunda korunma hakkına sahip oldukları,
- Tüm çalışanların işverenlerinin ödeme aczi içine düşmeleri durumunda çalışanların alacak taleplerinin korunması gerektiği,
- Tüm çalışanların insan olma onuruna yakışır çalışma hakkına sahip oldukları,
- Ailevi sorumluluğu bulunan çalışanların çalışma faaliyetleri içinde diğer çalışanlar ile ayrımcılık yapılmadan ve aile ile iş arasında uyumsuzluk olmadan yerine getirilmesi gerektiği,
- İşletmelerde çalışanların temsilcilerinin de kendilerine zarar verecek eylemlere karşı korunma haklarının olması gerektiği,
- Tüm çalışanların “toplu işten çıkarma” sürecinde “bilgilendirilme” ve “danışılma” hakkına sahip oldukları,
- Herkesin yoksulluğa ve toplumsal dışlanmaya karşı korunma hakkına sahip oldukları,
- Herkesin konut hakkına sahip olduğu hükümleri getirilmiştir.

Gözden geçirilmiş ASS’ı ile sosyal hakların sayısı 31’e çıkarılmakla kalınmamış, 1961 tarihli ASS’ın hükümleri de değiştirilmiştir. Gelişen bu süreç içinde 1993 yılının sonlarına doğru “Green Paper” (Yeşil Kitap) hazırlanmış ve bunun üzerinden gerçekleştirilen tartışmaların ardından J. Delors’un katkılarıyla sekiz ay sonra 1994 yılında “Büyüme, Rekabet Gücü ve İstihdam” başlığını taşıyan “White Paper” (Beyaz Kitap) yayımlanmıştır. Bu kitap, iş yaratmayı öncelikli hedef görerek Avrupa İstihdam Stratejisi oluşturulması yönündeki önemli çabayı içermektedir.

Yeşil Kitap’da Birliğin sosyal politika alanında gerçekleştirilmesi gereken büyük bir işbirliği alanı olduğu ve topluluk müktesebatının bu çerçevede geliştirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Birliğin sosyal politikası alanında komisyonun çalışmalar yapabilmesi için Hükümet organlarının, sosyal ortakların, Avrupa Parlamentosunun, Ekonomik ve Sosyal Komite ile diğer organizasyonlar ve bireylerinde yardımcı olması gerektiği belirtilmektedir. Amaçları ve hedefleri olarak da; sosyal koruma, dışlanma, eğitimde fırsat eşitliğine vurgu yapılmaktaydı. Beyaz Kitap’da on yılı aşkın süregelen sosyal politika alanındaki tartışmaların doğal sonucu olarak istihdamı gündemin üst sıralarına taşımakta ve vatandaşların temel sosyal haklarının korunmasını içermektedir (Hantrais, 2007: 13).

Essen zirvesinde de Beyaz Kitap esas alınarak, “İnsan kaynaklarının geliştirilmesi, üretken istihdamın desteklenmesi, iş piyasası kurumlarının etkinliğinin artırılması, girişimciliğin teşviki, uzun dönemli işsizlerin kadın ve gençlerin iş piyasasına girişinin kolaylaştırılması” gibi önlemlerin alınması tavsiye edilmiştir (Kesici ve Selamoğlu, 2005: 29-30). Bu amaçlar 1995 Madrid, 1996 Floransa ve Dublin zirvelerinin konsey kararlarında da desteklenmiştir. Ancak kararların açık ve yasal temellerinin bulunmaması bu yaklaşımın zayıflamasına neden olmuştur (Gürdoğan, 2006: 19). Yine de bu kararlar ile birlik düzeyinde istihdama ilişkin politikalara giderek önem verilmeye başlanması ve zirve konularının gündemini içeren önemli konulardan birisini oluşturmaya başlamış olması da önemli bir göstergedir. Bu da bir ölçüde doksanlı yılların ortasından itibaren İsveç ve Finlandiya gibi ülkelerin üye olarak ekonomi, sosyal ve istihdam politikalarında tamamlayıcı özellik taşıyan İskandinavya modeli, birlik kurumlarına taşımalarının da etkisi bulunmaktadır. Üye ülkelerin doksanlı yıllardan beri sosyal konulara yönelik yaklaşımları sadece ekonomik politikalarının bir sonucu olarak değil, istihdama ilişkin yeni amaçların kabulü olarak da değişime uğramaktadır. İstihdam edilebilirlik, uygulanabilirlik, güvenlik ve esnekliğin çeşitli birleşimi etrafında sosyal politikanın üretici rolü ve bir yatırım alanı olarak görmeye başlanmasının sonucu olarak değişime başlamıştır. Böylece AB'nin istihdam ve sosyal politika alanlarına yönelik kurumsal düzenleme ve politik görevler bakımından önemli düzenlemeler getirilmiştir. Bu ilk olarak Maastricht Antlaşması'nın protokolü, Amsterdam Antlaşması'nda istihdam başlığı adı altında toplanarak, (European Commission, 2004: 23) tek bir antlaşma metnine dönüşmüş ve sosyal politika ilk kez, antlaşmanın içinde sosyal bölüm olarak yer almıştır (Dekker vd., 2003: 34). Bu nedenle Amsterdam Antlaşması, İngiltere'de İşçi Partisinin iktidara gelerek Muhafazakâr partiye göre nispeten sosyal politika konularına yönelik yumuşak tavır sergilemesi ile Maastricht'te dışlanan sosyal politika başlığının antlaşma hükümleri içine dâhil edilmesi ve AB'nin eski doğu Avrupa ülkelerine yönelik genişleme süreci öncesi Birliğin ileriye dönük yol haritasının belirlenmesi bakımından önemlidir.

Amsterdam Antlaşmasında İstihdam ve Diğer Sosyal Esaslar

17 Haziran 1997 tarihinde imzalanarak 1 Mayıs 1999'da yürürlüğe giren Amsterdam Antlaşması, sosyal alanda önemli değişiklikler getirerek (Mückenberger, 2001: 1-2); ilk olarak sosyal sözleşme antlaşmanın bir parçası haline gelmiştir. Sosyal diyalog yoluyla taraflar arasında gelişmelerin kaydedilmesi hedeflenerek bugüne kadar sosyal politika protokolünün

dışında kalan İngiltere’de sürecin içine dâhil edilerek iki vitesli sosyal politika sona ererek 15 üyeyi bağlayan yapıya dönüşmüştür. İkincisi ise üye ülkeler arasında istihdamın artırılması amacıyla politikaların hayata geçirilmesi kabul edilmiştir (md. 125). Sosyal Şartın Antlaşmanın parçası olması 1990’ların başından beri komisyon’un yaptığı inatla çalışmanın ve doğuya doğru genişlemenin yaratacağı etkilerde göz önünde tutularak ilerleme kaydedilmiş, Avrupa’da işsizlikle mücadelede başarı sağlanabilmesi için yapılan mücadele ile istihdam konusu Antlaşmanın kapsamına dâhil edilmiştir (Leibfried, 2005:255).

Amsterdam Antlaşması ile Avrupa Topluluklarını oluşturan kurucu antlaşmalar ve AB antlaşmasında değişiklik yapılarak ilgili maddeler düzenlenip yeniden numaralandırılmıştır⁹. Sosyal politika alanında anlaşma sağlanarak eğitim, mesleki eğitim, gençlik gibi konular antlaşmanın XI no’lu başlığında düzenlenmiştir. Böylece üye ülkeler tarafından sosyal politika uyum alanında entegrasyonun geliştirilmesi amacıyla yükümlülükler getirilmiştir (Hantrais, 2007: 15). Bu antlaşmanın getirdiği temel özellikler (Weber, 1997: 1):

- Demokrasi ve kişisel haklar bakımından birliğin temel ilkelerini daha ileriye götürmek ve AB vatandaşlığı hakkını gerçekleştirmek;
- Serbest dolaşım, güvenlik ve adalet alanını oluşturmak;
- İstihdam, sosyal politika ve çevre gibi belirli alanlarda AB düzeyinde politika oluşturmasını güçlendirmek;
- Kurumsal düzenlemeler ve karar oluşturma süreçlerini AB düzeyinde basitleştirmek ve genişlemeye yardımcı olmak;
- Birliğin dış politika faaliyetlerini güçlendirmektir.

Antlaşmanın revize edilmesinde üç ana nedenin olduğu ilki, 1992’de Maastricht ile AB’ni oluşturan kuralların gerekliliğinden kaynaklandığıdır. Örneğin madde 189b kapsamında yeni kararların gerçekleştirilmesinde hükümetler arası konferansın zorunlu görüldüğüdür. İkincisi, genişleme ve yeni üyelerin alınmasına yönelik idari karar alma mekanizmalarının daha pratik hale getirilmesidir. Üçüncüsü ise, AB vatandaşları arasında antlaşmalardan doğan esasların yaygınlaştırılmasıdır.

⁹ Anlaşma hükümlerini içeren maddelerin eski ve yeni numaraları, Amsterdam Anlaşma metninin 85 -91’nci sayfalarında dizin olarak verilmektedir. [http://eur-lex.europa.eu/w/treaties\(01.07.2008\)](http://eur-lex.europa.eu/w/treaties(01.07.2008)).

Antlaşmanın birinci bölümünde “önemli değişiklikler” başlığı altında anlaşmanın getirmiş olduğu temel değişiklikler belirtilmiştir. Madde 1A’da, 18 Ekim 1961’de Turin’de imzalanan Avrupa Sosyal Şartı ve 1989’da ki Topluluk Çalışanlarının Temel Sosyal Hakları Sözleşmesi’nin Antlaşmaya eklenmiş olduğu, ekonomik ve sosyal sürecin iç piyasada sürdürülebilir bir şekilde güçlü olarak gerçekleştirilebilmesi için tüm alanlarda ekonomik entegrasyonun paralel politikaların gerçekleştirilebilmesi ile sağlanabileceği, birlik üyesi ülkelerin vatandaşlarının önündeki engellerin kaldırılarak serbest, güvenli ve adaletli bir alanın yaratılması ile mümkün olabileceği, bu anlaşmanın Avrupa vatandaşları arasında daha yakın işbirliğinin tesis edilmesini hedeflediği teyit edilmiştir. Madde 1B’de de, ekonomik ve sosyal sürecin ilerlemesinin dengeli sürdürülebilir gelişme ve yüksek düzeyde istihdamın sağlanabilmesi ile mümkün olabileceği, bununda sınırların olmadığı güçlü ekonomik ve sosyal uyumun sağlandığı, tek para sisteminin gerçekleştirilmesi ile mümkün olabileceği öngörülmektedir. Bunun için Avrupa vatandaşlığı yaklaşımının güçlendirilmesi gerektiği, birliğin amaçlarının gerçekleştirilebilmesinde madde 3b kapsamında yetki ikamesi kapsamında çalışmalarda bulunulması vurgulanmaktadır. Nitelikli oy çokluğu uygulamasının madde 148(2) kapsamındaki konular kapsamında gerçekleştirileceği ve bu amaçla Avrupa Parlamentosunda üye ülkelerin temsil çoğunluğu göz önüne alınarak 2/3 oy çokluğu ile kararların alınabileceği madde 1F’de belirtilmektedir (Gülmez, 2003).

Amsterdam Antlaşmasının istihdam konusunu öne çıkarması, Avrupa’da gittikçe artan ve kalıcılığa dönüşen işsizlik sorununa ortak çözüm yollarının geliştirilmesine önem verilmesi ile olmuştur. Antlaşma öncesinde 1996 yılında Komisyon Başkanı J. Santer tarafından; büyüme ve istihdamı özendirerek makro ekonomik politikaların öneminin artacağı; iç pazarın etkinliğini sağlayacak, kişilerin ve hizmetlerin serbest dolaşımının önündeki engellerin kaldırılacağı; gençlerin mesleki yaşama girişlerini kolaylaştıracak ve istihdam sistemlerinin reforme edilmesini sağlayacak; istihdam için Avrupa yapısal politikalarının benimsenebileceği, küçük ve orta ölçekli işletmelerin desteklenebileceği, “istihdam için güven paktı” ortaya atılmıştır. Bu girişimlerin ertesinde, haziran 1997’deki Amsterdam Avrupa Konseyi toplantısında, anılan kararların makro ekonomik mali politikaların verimlilik ve istihdam politikalarının güçlü ve süreklilik gösteren büyüme ile gerçekleştirilebileceği vurgulanarak metne dâhil edilmiştir (Gülmez, 2003: 43–4).

Antlaşmanın XI başlığı altında AET Antlaşmasında yer alan sosyal tedarik ve ASF' ye ilişkin 117-28'nci maddeler 136-50'de düzenlenme yoluna gidilmiştir. Madde 117, sosyal politika anlaşmasına denk olacak biçimde değiştirilmektedir. Topluluk sosyal politikasının genel amaçlarını dikkate alarak "istihdamın artırılması, yaşam ve çalışma koşullarının iyileştirilmesini sağlamak için sosyal korunmada ilerleme sağlanarak sosyal dışlama ile mücadele edip bu bağlamda işveren ve işçiler arasındaki sosyal diyalogun geliştirilmesini" sağlamaya çalışacaklardır. Bu gerçekleştirilirken üye ülkelerin ulusal politikalarındaki farklılıklar ve rekabetçi ekonominin gereksinimleri de göz önünde tutulacaktır. 118'nci maddeye yapılan ekleme ile de konseyin sosyal dışlama ile mücadelede en uygun pratik yöntemin nasıl uygulanacağı ve bilgi değişiminin ilerletilmesi yönünde önlemlerin hayata geçirilmesinin teşvik edilmesini içermektedir. 118(2)'de küçük ve orta ölçekteki işletmelerde sağlık ve güvenlik alanına yönelik yapılacak düzenlemelerde ayrımcılığa karşı olunması gerektiği vurgulanmaktadır. 118b'de ise işverenler ve çalışanlar arasında anlaşmalar yoluyla gelişmenin sağlanmasına işaret edilerek bunun üye ülkelerdeki toplu sözleşme düzenleme kurallarına göre olabileceğinin sınırları da çizilmektedir. Bu kapsamda 118c'de de komisyonun üye devletlerde teşvik edebileceği faaliyet alanları istihdam, iş kanunu ve çalışma koşulları, temel ve gelişmiş mesleki eğitim, sosyal güvenlik, mesleki kazalar ve hastalıkların önlenmesi, mesleki hijyen ile işçi ve işverenler arasında toplu pazarlık ve örgütlenme haklarına yöneliktir. Konseye, istihdamda kadın ve erkeğe işte eşit ücret ödenmesi, eşit fırsatlar yaratılması ve işlem yapılmasına ilişkin önlemlerin alınmasına yönelik 119'ncü maddeye yeni paragraf eklenmiştir. Aynı zamanda antlaşmaya istihdam ve faaliyetler ile ilgili yeni maddelerde eklenmiştir (Weber, 1997: 2-4):

- Madde 5: istihdamı teşvik tedbirleri
- Madde 119: fırsat ve davranış eşitliğidir.

Konseyden nitelikli oy çokluğuna ilişkin anlaşma hükümleri de genişletilmiştir:

- Madde 4: istihdam kılavuzları ile ilgili istihdam bölümü
- Madde 5: teşvik tedbirleri ile ilgili istihdam bölümü
- Madde 118(2) sosyal dışlanma
- Madde 119(3): kadın ve erkeler için fırsat ve işlem eşitliğidir.

İstihdamın Strateji Olarak Oluşum Süreci

Antlaşmada üye ülkelerin istihdam politikaları uygulamalarına yönelik esaslara dokunulmamakla birlikte Birlik Kurumlarına, Konseye ve Komisyona daha güçlü roller ve görevler getirilmiştir. Antlaşmanın 125. maddesinde Avrupa İstihdam Stratejisi'nin (European Employment Strategy - AİS) hedefleri ortaya konmaktadır. "Topluluğun ve Üye Devletlerin Antlaşmanın 2'nci maddelerindeki amaçların başarılması tanımlanarak, istihdam için ve özellikle, nitelikli, eğitilmiş ve şartlara uyum sağlayabilen işgücü ve ekonomik değişime duyarlı emek piyasaları için koordineli stratejinin geliştirilmesine doğru çalışılması..." ifade edilmiştir. Birliğin bu yönde strateji geliştirebilmesi için önemli görevler yüklenilmesi gerektiği vurgulanmaktadır (European Commission,1999:9).

Antlaşmaya istihdam boyutunun dâhil edilmesi mücadelelerle dolu bir geçmişe dayanmaktadır. İstihdam politikalarında komisyonun etkinliği 1980'lerde artmaya başlayarak, Çalışma Bakanlıkları arasında bireysel değiş tokuşun başlamasıyla komisyon istihdamda ortak bilgi sistemi (MISEP) adı altında 1982 yılında ulusal istihdam politikaları üzerinde sistematik bilgi toplamaya başlamıştır. ATS oluşturulmasına sebep olan 1985'deki sağ merkezli Danimarka hükümeti, istihdam politikası üzerinde komisyonun yıllık bir rapor sunmasını teklif etmiştir. İstihdamın belirli bir oranın altına düşmesi durumunda komisyonun istihdam oranlarını arttırmak için konseye teklifler sunmasını istemiştir. Başlangıçta, Danimarka'nın bu teklifi oylamada başarısız olmuştur. Resmi bir anlaşma sağlanamamasına rağmen, istihdam politikalarının devamı için gayri resmi işbirliği devam etmiştir. ATS'nin tamamlanmasından bir süre sonra konsey, ECOFIN¹⁰ için istihdam politikalarında daha fazla bilgi paylaşımı istemiştir. Ancak AB düzeyinde yeni yetkiler getirilmemiş olduğundan komisyon ve diğer üye ülkeler tarafından sadece bir konu olarak ve beraberinde sosyal politika gündemi olarak görülmeye devam etmiştir. İlk istihdam yıllık raporu 1989 yılında Konsey, Parlamento, Sosyal Ortaklar ve Sürekli İstihdam Komitesini bilgilendirmek için hazırlanmıştır. Danimarka tarafından da 1992 yılında Maastricht'te yeniden işsizlikle mücadele için üye ülkeler arasında işbirliğinin önemli olduğu ileri sürülmüştür. Fakat hiçbir anlaşma yetkisi ortaya çıkarılamamıştır. Komisyon tarafından istihdam alanında ortak bir çerçevenin oluşturulması amacıyla, 1993 Avrupa Konseyinin Danimarkalı

¹⁰ The Economic and Financial Affairs Council – Ekonomi ve Maliye Bakanları Konseyi.

başkanı önerilmiştir. 3-4 Mayıs 1993'deki İstihdam ve Sosyal Çalışma Bakanlıkları toplantısında DGV Komisyon üyesi Pdraig Flynn istihdama bağlı toplum içindeki bütün düzeylerde bir eylem çerçevesi teklifi sunmuştur. Konsey tarafından, "istihdam eylem sorumluluğunun öncelikle kendileriyle ilgili olduğu, Bakanlar işbirliğine ihtiyaç duydukları, istihdam ve işsizlik ortak problemlerini tanımlamak için Birlik düzeyinde eylemin destekçisi olacakları cevabını vermişlerdir". Komisyon'un girişimi böylece, işgücü piyasasında aktif yer alma süreçleriyle birlikte ulusal bir hükümet tarafından (Danimarka) güçlendirilmiştir. Bu nedenle Mayıs 1993 teklifleri AB düzeyinde istihdam politikaları için başlama noktasını oluşturmuş ve aralık'taki Beyaz Kitap gibi çoğunluğun önerisi olamamıştır. Mayıs 1993 ve 1994 de istihdama yönelik çalışma önerilerindeki esas aktör DGV Komisyon üyesi P. Flynn'dır ve J. Delors'un ilk politika geliştirme aşamasından daha güçlü etkide bulunduğu ileri sürülür (Johnson, 2005:105-7).

Komisyon üyesi P. Flynn, istihdam alanında daha büyük işbirliği konsepti oluşturabilmek ve Beyaz Kitap için fikir toplamak amacıyla ekonomi, sosyal güvenlik ve eğitim bakanlıklarını ziyaret ederek, Delors'un yeni inisiyatiflerini desteklemek için üye ülkelerin ulusal başkentlerine gider. Bunun sonucunda Aralık ayında da Belçika yönetimi tarafından Beyaz Kitap hazırlanır. Yaşam boyu eğitim ve işgücü piyasasında daha fazla esnekliğin ortaya çıktığı konulara vurgu yapılarak, AB ülkelerinin öncelikli görevlerinin kadın-erkek eşitliği ve işsizliğe karşı mücadele etmeleri gerektiği vurgulanır. Beş temel anahtar alan olarak; (1) mesleki eğitim yoluyla insan kaynaklarına yatırım, (2) daha esnek çalışma organizasyonu (çalışma süresi, aylık ücretler, sosyal güvenlik gibi), (3) ücretsiz çalışma giderlerinin azaltılması, (4) çalışma güdüsünün arttırılarak aktif emek piyasası politikalarının kabullenilmesi, (5) kadınlar ve uzun dönem işsiz gruplara yönelik ağırlık verilmesi gerektiği belirtilmektedir. 1994 Essen Avrupa Konseyi toplantısında da Beyaz Kitap sunulur. Çalışma ve Sosyal Sorunlar Konseyleri, ECOFIN ve Komisyon, üye ülkelerin politikalarını ve istihdam eğilimlerini gözlemlemeye ve Aralık 1995'den başlayarak Avrupa Konseyine yıllık rapor vermekle sorumlu tutulurlar. İlk ulusal istihdam raporları da 1995 baharında, ikincisi de Aralık 1996'da hazırlanır. 1989-1995 yılları arasında AB düzeyinde istihdam politikaları komisyonun girişimciliği, yönetimlerce desteklenmesi ve konsey tarafından onaylanmasının sonucunda gelişebilmiştir. Avrupa Komisyonunun göreve başlaması, Ocak 1995'de Komisyon Başkanlığına Lüksemburg eski Başbakanı Jacques Santer'in getirilmesi ile birlikte yeni bir ivme kazanır. Ayrıca antlaşma müzakerelerinde önemli arka planlardan birisi de sağ ve sol

hükümetler¹¹ arasındaki dengenin tesis edilebilmesinde yatmaktadır. Nitekim 1995 haziranında düşünce grubu ilk görüşmelerine başladığında sekiz hükümette sol, altısında sağ, 1997 haziranında ise dokuz sol hükümet, beş sağ ve Fransa'da koalisyon hükümeti bulunmaktadır. Yapılan görüşmeler esnasında AB istihdam politikasında yükün çoğunun zengin ülkelerdeki sosyalist hükümetlerde azının ise fakir ülkelerdeki muhafazakâr hükümetlerde olacağı bildirilir. Sonunda ise tüm ülkeler istihdam başlığını desteklerler. Doğal olarak üye ülkeler istihdam politikasını ve işbirliğini desteklemekle birlikte, İsveç gibi ülkeler başta olmak üzere üye ülkeler kanunların ulus üstü politikalar ile oluşturulmasına taraftar değildiler. İstihdam için yeni anlaşma temelini fakir sol hükümetler (Yunanistan, Portekiz) ve fakir sağ (İspanya) ile zengin sol ülkeler (Avusturya, Danimarka, Hollanda, İsveç) ve zengin sağ (Belçika ve Lüksemburg) desteklemekteydi. Fransa ve Almanya ekseni baskıdan uzak kalıp, Alman birliğinin getirdiği maliyetten dolayı büyük bütçe ayrılmasına karşı çıkmıştır. Fransa'nın önceliği ise, istihdamdan çok EMU'ya yönelik olmuştur. İngiltere ise istihdam alanında her gelişmede AB'nin gücüne karşı koyarak sosyal protokol üzerindeki çekincesini kaldırmak istememiştir. Ancak İngilizler kazanmaktansa, kaybetmeme yaklaşımı ile müzakerelerin çoğunda diğer 14 üye ülke yönetimince çözümlenemeyen anlaşmazlığın seçimlerde kırılacağı beklentisini taşımaya başlamıştır. Bütçeye yük getirilmeyerek Almanya'nın baskısı kırılır. İngiltere'de İşçi partisinin iktidara gelmesi ile bir yumuşama ortaya çıkar ve İngiltere'nin muhalefeti de ortadan kalkar (Johnson, 2005: 108-22). Antlaşmaya istihdam başlığının eklenebilmesi, üye ülkelerin politik yaklaşımlarının ve ulusal önceliklerinin ne kadar esnetebileceklerinin gözetilmesi sonucunda mutabakat sağlanabilmiştir.

Antlaşmada üye ülkelerin istihdam politikaları ile ilgili asıl sorumluluğu ellerinde tuttukları görülmektedir. Ortak kaygı meselesi gibi istihdamı desteklemeyi kabul ederek, çalışmalarını eşgüdüm içerisinde gerçekleştirmeleri gerektiğini kabul ederler (Md.126). Birlik politikaları belirlenirken istihdama etkilerinin göz önüne alınarak, politikaların yüksek düzeyde istihdamı içermesi gerektiği (Md. 127) ve ortak politikaların

¹¹ Üye ülke politik birleşimleri 1995-7: Avusturya sol, Belçika sağ, Danimarka sol, Finlandiya sol, Fransa Başkan ve Başbakan (3 Haziran 1997)sağ sonra Koalisyon, Almanya sağ, Yunanistan sol, İrlanda sağ, İtalya merkez-sol, Lüksemburg sağ, Hollanda sol, Portekiz sağ (3 Mayıs 1995'e kadar) sol, İspanya sol (3 Mayıs 1996'ya kadar) sağ, İsveç sol, İngiltere sağ (1 Mayıs 1997'ye kadar) sol (Johnson, 2005: 111).

belirlenme sürecinde Yıllık İstihdam Kılavuzları hazırlanarak Ulusal Uygulama Raporlarının izlenip, her yıl Avrupa Konseyine Ek İstihdam Raporlarının sunulması istenmektedir. Ortak istihdam göstergelerinde yapılan ek denetimler sonucunda konseyin, komisyondan gelecek öneri üzerine acil faaliyetler için her bir üyeye ayrı özel tavsiyelerde bulunabileceği (Md. 128), bu sayede istihdamın teşvik ölçütlerinin belirlenmesi ve istihdam politikasında analiz, araştırma ve değişim için deneyimli bir yasal temelin oluşturulduğu belirtilir (Md. 129). Sözleşmeler ile kalıcı bir yapı, kurumsal süreçte aktif rol oynayacak yeni bir istihdam komitesi ve Avrupa'daki istihdam sorunlarının müzakere edilmesi için bir forum hizmeti ortaya konulur (Md. 130). Ayrıca kararların nitelikli çoğunluk tarafından alınabilmesi sağlanarak (Md. 130(o)) tek bir ülkenin Avrupa veya bir bütün olarak ikamet eden tüm insanlar için gerekli olabilecek kararları veya tavsiyeleri engellemesinin de önüne geçilmektedir.

Birlik Antlaşmasınının 136. maddesinde işçi ve işverenler arasında sosyal diyalogun tesis edilmesi amaçlanmakta, bu madde ile 1961 deki Avrupa Sosyal Şartından beri ilk kez Topluluğun birincil hukuk normlarından biri haline gelmektedir (Mückenberger, 2001: 3). 137. maddede, birliğin karar alma yetkisinin olduğu alanlar saptanmakta, ayrıca işçi ve işverenlerin çıkarlarının temsili ve kolektif savunmalarına yer verilmektedir. 138. maddede “komisyona, sosyal politika alanında öneriler sunmadan önce taraflara danışma yükümlülüğü getirilmektedir”. 139. maddede de işçi ve işverenlerin istemeleri durumunda birlik düzeyinde anlaşma yapma imkânı da verilmektedir (Koray ve Çelik, 2007: 173-4). Antlaşmanın sosyal diyalog açısından getirdiği bir diğer yenilikte 1970 yılından beri bir konsey kararıyla kurulan ve zaman içinde işlevini nispeten yitiren Daimi İstihdam Komitesinin (DİK) yeniden canlandırılmasıdır. DİK'in amacı istihdam politikası alanında koordinasyonun sağlanması amacıyla sürekli danışma fonksiyonu görmeyi içermektedir (Parlak, 2007: 53-4).

Amsterdam Antlaşması, birlik kurumlarına önemli roller vererek görev alanlarını daha da genişletmektedir. Böylece, birlik politikalarının tekliği yönünde de önemli adım atılmasına da katkı sağlamaktadır. Her ne kadar antlaşma ile emek piyasalarına ilişkin sorunların ortak amaçlar olduğu yönünde gelişme sağlanmış olsa da, yasal güç ve finansal desteği sağlayacak içerikten yoksundur (Gore, 2004:124). Antlaşma ile AİS'e yönelik rol şekillenmekle birlikte, bu yöndeki gelişmeler Tek Para Sistemi gibi politikaların harmonizasyonunu başarmayı kapsamamakta, üye ülkelerin

istihdama ilişkin faaliyetlerinin yakınlaşmasını içermektedir (Mosesdottir ve Thorbergdottir, 2004: 9). Bu gelişmeler birlik ülkelerinin o tarihten itibaren sosyal konulara uymak zorunda oldukları anlamına gelmemektedir (Dekker vd., 2003: 34). Ancak yine de AB'nin koordinasyon sağlayıcı ve uyumlaştırıcı rol üstlendiği görülmekte, ulusal ve Birlik düzeyinde benzerliklerin ve paralelliğin sağlanmasına katkı sağlamakta olduğudur (Koray ve Çelik, 2007: 174). Bu da sosyal alanlarda ekonomik alanda olduğu kadar olmasa da birliğin belirli ölçüde sosyal konular da çözüm üretmesi gereken bir alan olduğu yaklaşımının yerleşmeye başladığı görülmektedir. İstihdam ve sosyal sorunlara yönelik ortak strateji ile hareket etmenin yaratacağı sinerjinin üye ülkelerin kendi başlarına oluşturacakları politikaların etkinliğinden çok daha fazla katkı sağlaması beklenebilir.

Amsterdam Sonrası Zirveler ve İstihdam Alanında Sağlanan İlerlemeler

Antlaşmadan esinlenen güç ile Ekim 1997'deki Lüksemburg Zirvesinde AİS oluşturularak, temel amaçlar dört kategoride toplanmıştır (Presidency Conclusion,1997):

1. İstihdam edilebilirliği iyileştirmek,
2. Girişimciliği geliştirmek,
3. İşte çalışanların adaptasyonunu teşvik etmek,
4. Eşit fırsatlar için politikaları güçlendirmek.

Bu zirvede alınan kararlar ile Avrupa sosyal modelinin modernleştirilmesi, eğitim ve mesleki eğitimin bilgi toplumunun gereksinimlerine cevap verecek duruma getirilmesi, sosyal tarafların yaşam boyu öğrenme anlayışını benimsemeleri ve aktif yaşlanma olarak öne çıkmaktadır (Selamoğlu ve Lordoğlu, 2006: 15). Geçmişe göre aktif iş piyasası tedbirleri pasif politikalara göre birincil konuma gelmekte, ilk defa bir istihdam kılavuz ilkeleri seti kabul edilerek (Gürdoğan,2006: 21), topluluğun oluşturulacak ortak politikalar ile istihdam alanına yönelik uygulamaya geçirilmesi kabul edilmektedir (Moussis, 2004: 253).Lüksemburg sürecinin işleyişi (European Commission, 1999: 10–11):

1. Yılbaşında, komisyon tarafından sunulan teklife dayanarak, konsey faaliyet için bir seri öncelikli alan belirlemektedir – İstihdam Kılavuzları. Bu kılavuzlar gerçekleştirilmesi gereken somut hedefleri içermektedir.

2. Her ülke kendisine en uygun olan şekilde bu kılavuzları nasıl hayata geçireceği konusunda bir Ulusal Eylem Planı düzenlemektedir. Bu süreç bir partner arandığını içermelidir; birlikler, işverenler, yerel ve bölgesel otoriteler, vd. gibi.

3. Komisyon ve konsey birlikte her bir Ulusal Eylem Planını inceler ve Ek İstihdam Raporunu Aralık Avrupa Konseyi'ne sunar. Dahası komisyon izleyen yıl da İstihdam Kılavuzu için yeniden düzenleme tavsiyesi sunar ve daha sonraki faaliyet için teklifte bulunabilir.

4. Konsey, izleyen yıl için Hükümet ya da Devlet Başkanları tarafından verilen nihai karara bağlı olarak, İstihdam Kılavuzlarını uygun bulur. Konsey komisyon'un teklifi üzerine her bir ülke için spesifik tavsiyelerini yayımlayabilir.

Bu yolla, Lüksemburg süreci yıllık planlama, kontrol etme, tetkik etme ve yeniden düzenleme ile tekrar başa dönen bir program gibi işlemektedir.

Avrupa Konseyinin 3-4 Haziran 1999 tarihli Köln zirvesinde işsizliğin sürdürülebilir bir şekilde sürekli azaltılabilmesi ve istihdama yönelik politikaların koordine edilebilmesi için Avrupa İstihdam Pakti oluşturulması kabul edilmiştir. Pakt, birliğin istihdama yönelik tüm politikalarını bir araya getiren bütünleştirici bir nitelik içermektedir. Konsey, Pakt'ın uzun vadede düzenlenecek süreç olarak gördüğü üç sütunu onaylamıştır. Bunlar (Moussis, 2004: 254 – 5):

- “Emek piyasası ile ürün, hizmet ve sermaye piyasalarının yenilikçi kapasitesini ve etkinliğini iyileştirmek için kapsamlı yapısal reform ve modernizasyon (Cardiff süreci);
- Ekonomik politikanın koordinasyonu ve enflasyonist olmayan bir büyüme dinamiğini korumayı amaçlayan makro ekonomik diyalog yoluyla, ücret gelişimleri ile para, bütçe ve maliye politikası arasında karşılıklı birbirini destekleyen etkileşimin iyileştirilmesi (Köln süreci);
- İstihdam, girişimcilik, işletmelerin ve bu işletmelerde çalışanların uyarlanabilirliği, kazançlı iş bulmada kadınlara ve erkeklere eşit fırsat geliştirerek, emek pazarının etkinliğini arttıracak istihdam stratejisinin daha çok geliştirilip daha iyi uygulanması (Lüksemburg süreci)”.

Avrupa İstihdam Pakti ile üye ülkelerin ekonomilerinin daha dinamik bir gelişimi sağlayacak stratejinin oluşturulması hedeflenmiştir.

Karar Almada Esnek Çözüm, Açık Koordinasyon Yöntemi

Üye ülkeler arasında emek piyasası politikalarında koordinasyonun sağlanabilmesi için Ekonomik Kurulun oluşturacağı politik ilkeler yoluyla tüm ekonomik stratejilerde koordinasyonun sağlanması hedeflenmiştir. Bu yöntem 1990'lı yıllardan beri geliştirilmekte olan Açık Koordinasyon Yöntemi (AKY – Open Method of Coordination) olup, AİS kapsamında uyarlanacak koordinasyon yöntemi olarak kabul edilmiştir (Watt, 2004:118; Hantrais, 2007: 19). AKY'nin kabul görmesinin ardında, üye ülkeler arasındaki ekonomik ve yapısal sorunlara ilaveten genişlemelerin getireceği ek sorunları çözümlenmede her ülkeye aynı kıstası uygulamanın sorunları daha da büyütebileceği endişesi yatmaktadır (European Commission, 2004: 23). Bu yöntem ile üye ülkelerin özellikle sosyal tabanlı konularda bağlayıcı olmayan politikaları uygulama taraftarlığını içerebilecek yumuşak bir hukuki düzenlemedir.

Bu yöntem beş temel ilkeye dayanmaktadır (Mosesdottir ve Thorbergdottir, 2004: 9); yardımlaşma (subsidiarity), yaklaşma (convergence), amaçlara göre yönetim (management by objectives), ülkelerin gözetimi (country surveillance) ve bütüncül yaklaşım (integrated approach) dır. AKY, AB'nin temel amaçları doğrultusunda daha büyük yakınlaşmayı başarmak ve daha iyi uygulamaları yayararak, üye ülkelerin politikalarının aşamalı olarak düzenlenmesine yardımcı olmayı içermektedir. AİS'in açık ve yumuşak yöntemle sürdürülme gerekliliği üye ülkeler arasındaki potansiyel ideolojik çatışma olasılığını eksik uygulamalar ile azaltmak, hükümetler arası mekanizmayla üye ülkeleri birbirine daha çok yakınlaştırmayı hedeflemektedir. Bu ise, üye ülkelerin kollektif yaklaşımdan çok bireysel olarak daha geniş rol oynamak istemelerinden kaynaklanmaktadır. Her ne kadar Avrupa Komisyonu bir orkestra gibi görev üstlense de AİS için ulus üstü yapıya sahip değildir. Makro ekonomik politikalar ve savunma politikalarındaki ulus üstü yoğunluktan daha az paylaşımı içermektedir (Gore, 2004:125–6). Bu yöntemle üye devletlere kendi toplumlarına özgü refah devleti uyarlamasını seçme özgürlüğü sağlanabilmektedir (Dekker vd., 2003: 35).

Başlangıçta AB'nin istihdam alanındaki sorunun çözülebilmesi amacıyla yönelik ortaya çıkarılan AKY, daha sonraları ise hassaslığını koruyan sosyal politika alanlarında da kullanılmaya başlanmıştır. Yoksulluk, sosyal dışlanma ile mücadele edilmesi, eğitim ve gençlik sorunları, göçe

yönelik tutum oluşturulma çabaları bu çerçevede değerlendirilmeye başlanmıştır (Gürdoğan, 2006: 17).

Lizbon ve Stokholm İle İstihdamda Yeni Hedefler

2000 Martındaki Lizbon zirvesinde AB, gelecek on yıl için yeni stratejik amaçlar belirlemiştir. Bilgi tabanlı ve dinamik, daha rekabetçi bir dünyada ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği için daha fazla ve daha iyi işlerin ve sosyal tercihlerin yaratılabilmesinin elzem olduğu belirtilmiştir. 2000 Nice toplantısında da sosyal politikaların önemi vurgulanarak, işte kalitenin artırılması gerektiği belirtilmiştir. Bu amaçla da AB'nin tam istihdam koşullarına ulaşması gerekliliği vurgulanmıştır. 2001 Stokholm Zirvesinde de Lizbon Stratejisi geliştirilerek yeni ek hedefler getirilmiştir.

Tablo 3: Lizbon ve Stokholm Hedefleri

İstihdam Oranları	2005	2010
Toplam	67	70
Kadınlar	57	60
Yaşlı İşçiler (55-64 yaşlar)		50

Avrupa'yı daha iyi iş imkânlarının olduğu, sürdürülebilir ekonomik büyüme imkânlarına sahip ve sosyal bütünleşmesini tamamlamış, Dünya'nın en rekabetçi ve bilgiye dayalı ekonomisi haline getirmek hedeflenmiştir. Bunun gerçekleştirilebilmesi için de bilgiyi ve yeniliği cesaretlendiren, rekabetçiliği güçlendiren, sürekli gelişmeyi teşvik eden bir sosyal modele ek olarak Avrupa sosyal politikalarının da modernleştirilmesini içeren zorunlulukların mevcut olduğu görülmüştür. Bunun için de bu strateji ile AB'de tam istihdam sağlanarak, Avrupa genelinde refah seviyeleri arasındaki farklılıkların azaltılması hedeflenmektedir. Avrupa Konseyi, Lizbon Zirvesi'nden sonra geniş stratejik amaçları daha somut hedeflere dönük (190 civarında) listeye çevirmiştir. Bu liste eğitime yatırım, ar-ge, değişim, risk yönetimi ve çevresel koruma politikalarını içermektedir. On yıllık program, bu hedeflerin gerçekleştirilebilmesi için belirlenmektedir. Konsey, Lizbon'da bu stratejinin insan sermayesine yatırım, aktif ve dinamik bir refah ülkesinin gelişimini vurgulamaktadır. Bu nedenle, yoksulluk sınırı seviyesinin altında yaşayan bölge sayılarının fazla oluşunu da kabullenmesinin mümkün olamayacağı vurgulanır. Dünya'nın en rekabetçi ve bilgi ekonomisine dayalı bir ekonomisini oluşturabilmenin işsizlik, sosyal

soyutlanma ve fakirlik gibi sorun alanlarının daha da kötüleşerek yürümesi ile mümkün olamayacağı, ancak bu alanlar ile sıkı mücadele ile sağlanabileceği ileri sürülmektedir (Ederveen ve De Mooij, 2003: 4).

2002 Martındaki Barselona Zirvesinde işgücünden çıkış yaşının yükseltilmesi, kadınların istihdama daha yoğun katılımlarının teşvik edilmesi gerektiği, gelişmenin sürdürülebilmesi için eğitim-öğretimde kalitenin artırılmasına işaret edilir (European Commission, 2006: 4). Yaşlıların istihdamının artırılması hedeflenerek, bu kişilerin aktif yaşam içinde tutulmalarının sağlanması ve böylece işgücü piyasası dışında kalmaları durumunda sosyal güvenlik kurumlarına olası yüklerin azaltılması hedeflenir (Kesici ve Selamoğlu, 2005: 37). Böylece, nüfus artış hızı düşüklüğünün iş gücü arzında neden olacağı daralmanın da yaşlıların istihdamı ile kısmen de olsa telafi edilmeye çalışılmaktadır.

Komisyon tarafından AİS'in evrimsel sürecinde bazı politik etkilere neden olduğu da belirtilmektedir. Bunlar (Mosesdottir ve Thorbergdottir, 2004: 11); (1) ulusal seviyede istihdam için güçlü bir öncelik oluşturduğu; (2) başarılı istihdam stratejisine doğru açık bir yaklaşmanın olduğu; (3) geleneksel emek piyasası politikalarının daha fazla AİS'den etkilendiği; (4) politika oluşturmada yeni bir çatı oluşturduğudur. AB'nin ortak amaçlarında yakınlaşmaya doğru AİS'in politika yol gösterimi konarak, ulusal istihdam politikalarında önemli bir değişimi gerçekleştirdiği belirtilmektedir. Başarılı istihdam stratejilerinin yakınlaşması sürecinde tavsiye kararları tarafından destekleniyor olmasının da önemi büyüktür. Başlangıçta AİS, emek piyasası politikaları istihdam başlığı altında olmuştur. AİS sosyal katılım, yaşam boyu öğrenim ve eğitim politikaları ile ilgili politikalardan etkilenmiştir. Zamanla AİS, uzun dönemli işsizliğin azaltılmasından istihdam yaratma ve uzun dönemli istihdama kabul edilme yaklaşımına doğru yönelmiştir (Watt, 2004: 123-124).

2003 yılına kadar İstihdam Kılavuzları'nın yapısı yatay amaçları içerirken, komisyon tarafından on yeni alana odaklanması önerilmiştir (Watt, 2004: 126):

1. İşsizler ve aktif durumda bulunmayanlar için aktif ve koruyucu önlemler alınmalıdır.
2. İş yaratımı ve girişimcilik geliştirilmelidir.
3. Emek piyasasında hareketliliğin ve uyumun ilerletilmesi ve değişimi geliştirilmelidir.

4. İnsan sermayesinin gelişimi ve yaşam boyu öğrenmede ilerleme sağlanmalıdır.
5. Emek arzı artışı ve aktif yaşlanma geliştirilmelidir.
6. Cinsiyet eşitliği sağlanmalıdır.
7. Emek piyasasında dezavantajlı insanlara karşı ayrımcılıkla mücadele edilmeli ve entegrasyonlarında ilerleme sağlanmalıdır.
8. Ödemeler yolu ile işlerin çekiciliği teşvik edilmelidir.
9. Kayıt dışı çalışma, düzenli istihdama dönüştürülmelidir.
10. Bölgesel istihdam farklılıkları giderilmelidir.

Genel olarak kılavuzun içeriğinden temel değişikliğin olmadığı görülmektedir. Tümüyle gidişatın Avrupa emek piyasalarındaki güvenceli esnekliğin (flexicurity) veya pozitif esnekliğin gerekli olduğudur. Komisyonun önerileri, ulusal piyasaların daha fazla talepkar ve nüfuz edici yapıya yönelmeleri yönündedir (Watt, 2004: 128).

Temmuz 2005’de düzenlenen zirvede de Lizbon stratejisi hedeflerine ulaşabilmek için üye ülkeler arasında sosyal alandaki yakınlaşmanın anahtar rol oynayacağı belirtilir. İstihdam yönergelerinde ara yıl olarak nitelendirilen 2008’e kadar üç yıllık gözden geçirmenin yapılması ve bunun için güncelleştirmelerin oldukça sıkı yapılması vurgulanır. Zirve kararlarının 17–24. maddeleri,¹² AIS hedeflerine ulaşmak için yapılması gerekenleri içermektedir (European Commission, 2005: 26–29).

¹² İstihdam yönergesi (2005–08), entegre edilmiş *Bütünleştirilmiş Kılavuzlar* No.17 - 24; *No17- tam istihdamı sağlamak amacıyla istihdam politikalarını uygulamak, işte kaliteyi ve verimliliği arttırmak, sosyal ve bölgesel uyumu pekiştirmek.*

No 18 - Yaşam boyu çalışmayı teşvik etmek.

No 19 – Kapsamlı işgücü piyasaları oluşturmak, işlerin çekiciliğini arttırmak, iş arayanlara sosyal ödeme yapılması, bunlara özürülülerin ve çalışamayacak durumda olan kişilerin dâhil edilmesi.

No 20-İşgücü piyasasının ihtiyaçlarına uygun eşleştirmelerin geliştirilmesi.

No 21-İş güvenliği ile uyumlaştırılmış esnekliği teşvik etmek ve işgücü piyasası bölünmüşlüğü azaltma, sosyal tarafların rolüne gereken önemi vermek.

No 22-İstihdamı sağlamak-işgücü maliyetlerinin ve ücret ayarlamalarının uygun bir şekilde düzenlenmesi.

No 23-Beşeri sermayeye yapılan yatırımın alanını genişletmek ve geliştirmek.

No 24-Eğitim ve öğretim sisteminin yeni rekabet yapısına uyumlaştırılması.

AB tarafından istihdam için hazırlanan ve tasarlanan amaçların gerçekleştirilmesinde, ulusal raporların hazırlanması ve iç uygulamalarına ilişkin esaslarda kurumsal müdahale mümkün olmamaktadır. Ancak AİS politikasının amaçlarının gerçekleştirilmesinde üye ülkeler arasında oldukça yakınlaşma sağladığını belirtmek mümkündür (Watt, 2004:123). AİS, istihdamı etkileyen tüm politikaları benimsememektedir. AB’de büyüme ve iş yaratmayı oldukça etkileyen para, mali ve ücret politikaları gibi önemli alanlar bu sürecin kapsamına tam olarak girmemektedir. AİS, istihdama olan yapısal engelleri değiştirecek bir stratejidir. Yine de bu strateji AB’de oldukça geniş alanları kapsamı içerisine almakta (Mosher ve Trubek, 2003: 71) ve giderek stratejinin kapsam alanına giren temaları genişletmektedir. Böylece AB, istihdam özelinde sosyal politika genelinde olmak üzere “sosyal politika gündemini” geleceğe ait bir tasarım olarak düzenlemekte ve Avrupa’yı “daha nitelikli, daha çok istihdam yaratan ve daha geniş bir sosyal bütünleşmeye sahip konuma getirme stratejisi içinde hareket etmektedir (Selamoğlu ve Lordoğlu, 2006: 15).

Nis Antlaşmasında Sosyal Esaslar

7-9 Aralık 2000 tarihleri arasında Nis’de gerçekleştirilen zirvede, sağlanan önemli gelişmelerden birisi de nitelikli çoğunlukla karar alınabilecek alanların sınırlı da olsa belirli ölçüde genişletilmiş olmasıdır (Çelik, 2004: 41). NOÇ’a yönelik düzenlemeler sermaye bakımından önem arz etmeyen alanlara yönelik olduğu, kritik alanlarda ise oybirliği aranmaktadır (Çelik, 2004a: 80). Antlaşma NOÇ’u beşten on bire çıkarmakla birlikte (Gülmez, 2003: 49) md. 137’de sayılan topluluğun karar alma yetkisi olan alanlardan “c, d, f ve g” bentlerinde sayılan alanları kapsam dışında bırakmaktadır (md. 137/2). 137.md’de üye devletlerin faaliyetlerinin destekleneceği alanlar; a) İşçilerin sağlık ve güvenliğini korumak için iş çevresinin iyileştirilmesi; b) Çalışma koşulları; c) Sosyal güvenlik ve işçilerin korunması; d) İş sözleşmesinin sona erdirilmesi durumunda işçilerin korunması; e) İşçilerin bilgilendirilmesi ve işçilere danışılma; f) İşçi ve işverenlerin çıkarlarının temsil ve kolektif savunulması; g) Topluluk sınırları içinde yasal ikamet eden üçüncü ülke vatandaşlarının istihdam koşulları; h) 150.md’ye¹³ zarar vermemek koşuluyla, emek piyasasından dışlanmış kişilerin entegrasyonu; i) Emek piyasasında fırsat ve işlem açısından kadın ve erkekler arasında eşitlik; j) Sosyal dışlanmayla mücadele; k) c bendine

¹³ Topluluğun üye ülkelerde belirli mesleki alanlarda uygulayacağı desteklere aykırı olmamasıdır.

zarar vermemek koşuluyla, sosyal koruma sistemlerinin modernleştirilmesidir. Konsey, md.137'nin ikinci paragrafında sayılan hallerin dışında NOÇ ile karar alınmasını sağlayabilmektedir (md. 139). Üye ülkelerin refah uygulamalarına yönelik müdahale alanı oluşturabilecek alanlar nispeten daralmış olsa da temel alanların dokunulmazlığı sürmektedir.

26 Şubat 2001 tarihinde imzalanarak 2003 Şubatında yürürlüğe giren Nis Antlaşması, sosyal politika ve sosyal diyalog alanlarında var olan önceki durumları koruyup sürdürme yaklaşımı taşımaktadır. Bu yapı korunmakla birlikte, başlangıçtan beri sosyal politika alanında süregelen birliğin küçük ve sınırlı pozitif geleneksel gelişmeyi gösterdiği görülmektedir (Gülmez, 2003: 48). Anlaşmanın VIII'nci başlığının 125-130. maddelerinde istihdam konusu, XI'nci başlıkta sosyal politika, eğitim, mesleki eğitim ve gençlik konuları 136-152. maddelerde ele alınmaktadır. Sosyal politika başlıklı bölümün 136-145. maddeleri sosyal hükümlere ilişkin olup, 146-148. maddeleri sosyal fon, 149-150 md.'leri eğitim, 151.md. kültür, 152. madde de kamu sağlığını düzenlemektedir.

İstihdamla ilgili 125.md. de istihdamın artırılması, niteliğinin geliştirilmesi için taraflar arasında koordinasyon sağlanarak amaçlanması gerektiği, bunun içinde AB Antlaşması ile bu antlaşmanın 2. md.'sindeki hedeflere bağlı kalınarak gerçekleştirilmesi gerektiği belirtilmektedir. İstihdamı artırırken bilgi toplumunun aradığı rekabetçi işgücüne ulaşabilmeye yönelik stratejik anlayışın ise Amsterdam Antlaşması ve sonrasında sağlanan ilerlemeler ile oluşturulan AİS kapsamında kazanılan deneyim ve sağlanan ilerleme kapsamında daha ileri aşamalara götürmenin mümkün olabileceği vurgulanmaktadır.

Topluluk ve üye devletlerin sosyal hakları 1961 tarihli Avrupa Sosyal Şartı ve 1989 tarihli İşçilerin Temel Hakları Topluluk Şartı göz önüne alınarak istihdam, çalışma ve yaşam şartlarının geliştirilmesi ve sosyal koruma, sosyal diyalog, uzun süreli işsizlik ile sosyal dışlama alanlarında mücadele edilmesi gerektiği belirtilmektedir (md. 136).

Nis'de Avrupa Parlamentosu, Konsey ve Komisyon tarafından ilan edilen Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı (THŞ), temel hak ve özgürlüklere ilişkin düzenlemeleri içeren ve sosyal haklara da ayrıntılı yer vermektedir. Şartın, madde 12'si; toplanma ve örgütlenme özgürlüğü, madde 23; erkekler ve kadınlar arasında eşitlik, madde 27; işçilerin bilgilendirilme ve danışılma

hakkı, madde 28; toplu sözleşme görüşme yapma ve eylem hakkı, madde 29; işe yerleştirme hizmetlerinden yararlanma hakkı, madde 30; geçerli bir nedene dayanmadan işten çıkarılanları koruma, madde 31; adil ve kurallara uygun çalışma koşulları sağlama, madde 32; çocuk işçiliğinin yasaklanması ve çalışan gençlerin korunması, madde 33; aile meslek yaşamı, madde 34; sosyal güvenlik ve sosyal yardımın sağlanmasına yöneliktir (Çelik, 2004: 43-4).

Nis Avrupa Konseyinde Avrupa'yı yeniden biçimlendirmek amacıyla "Sosyal Politika Ajandası" da kabul edilmiştir. "Bir ölçüde geleceğe ait bir tasarım olarak" (Selamoğlu ve Lordoğlu, 2006: 15), "ekonomik ve sosyal politikalar ile istihdam politikasının olumlu ve dinamik etkileşimini güvence altına almaya ve yeni stratejik amacın gerçekleşmesinde birlikte çalışması istenen tüm kilit aktörleri seferber eden bir siyasal oйдаşmayı" hayata geçirmek hedeflenmektedir. Sosyal Avrupa modelinin yenileştirilmesi yolunda tarafların siyasal yükümlülüklerinin somutlaştırılması istenmektedir. 2003- 2008 yılları arasında gerçekleştirilen zirvelerde de ekonomik ve sosyal sorunlarla mücadele edilmesi gerektiği, bunların üstesinden ancak eşitlik temelinde ortak iradenin tesis edilmesi ile mümkün olabileceği belirtilir (Gülmez, 2008: 245).

Anayasa Arayışı

Avrupa Birliği'nin kuruluşundan beri süregelen tartışmaların ve birliğe ulus üstü entegrasyon yaklaşımları kapsamında farklı görevler ve roller biçen kesimlerin neden olduğu karmaşa ve belirsizliğin giderilmesi, (Çelik, 2005: 64) daha demokratik, şeffaf ve etkin bir yapıya dönüştürülmesi amacıyla birliğin bir anayasasının olması gereksinimi ortaya çıkar. Bunun için her üye ve aday ülkenin devlet veya hükümet başkanları düzeyinde birer temsilci, üye ve aday ülkelerin ulusal parlamentolarının her birinden ikişer temsilci, Avrupa Parlamentosu'ndan on altı üye, Avrupa Komisyon'undan iki temsilci olmak üzere 105 temsilciden oluşan bir Konvansiyon oluşturulur. Konvansiyon tarafından bir buçuk yıllık çalışma sonunda (Şubat 2002- Temmuz 2003) anayasa taslağı hazırlanır. Hazırlanan taslak, 29 Ekim 2004 tarihinde Roma'da Hükümetler Arası Konferans'da son şekli ile kabul edilir. Daha önce kabul edilmiş olan antlaşmaların yerine bir "şemsiye antlaşma" olarak geçmesi düşünülen Avrupa Anayasası" dört bölüm ve 448 maddeden oluşmaktadır (Uçkan, 2005: 111-3). Birliğin tüzel kişilikler ile donatılmış üçlü yapılanmasını sona erdirecek olan Anayasa, (Gülmez, 2008: 280) içerik olarak önemli olmamakla birlikte biçimsel olarak değişiklikler

(Bayrağı ve Marşının olması, iki buçuk yıllığına Avrupa Konsey Başkanı seçilmesi, Dışişleri Bakanı olması vd. gibi) getirmektedir (Uçkan, 2005: 113).

Türkiye'nin de gözlemci ülke statüsüyle imza koyduğu Anayasanın II. Bölümünde 2000 yılında hazırlanan ancak henüz yasal bağlayıcılığı olmayan "AB THŞ"da yer almaktaydı. Şartın anayasallaştırılmış olması ile Şart'ın hukuki statüsüne yönelik yaşanan tartışmalar sona ererek, temel hak ihlallerine yönelik dava konusu olabilecek yargı bağlayıcılığı olan (Uçkan, 2005: 113, 120) bir "hukuksal güç kaynağı" (Gülmez, 2008: 282) oluşturabilecekti.

Anayasanın III. Bölümü'nün 203–208 maddelerinde istihdam, 209–219 arasında ise sosyal politikaya ilişkin hükümler yer almaktadır.

Anayasa, sosyal politika alanını birliğin üye devletlerle yetki paylaşımı içinde olduğu alanlar içinde sayarak 14.madde kapsamında da üye ülkelerin istihdam ve sosyal politikaları arasında uyumluluğun olması istenmektedir (Çelik, 2004. 45). Anayasa'nın istihdam ve sosyal politikaya ilişkin bölümlerinde, Topluluk Antlaşmalarının hükümleri korunmaya devam edilerek, işçi ve işveren kavramlarının yerine sosyal partner kavramlarının eklenmiş olması haricinde önemli bir düzenlemeye yer verilmemiştir (Çelik, 2004a: 84). Üye ülkeler arasında uyumluluğun tesis edilebilmesi için alınacak kararlarda da Bakanlar Konseyinin anayasa'da aksi kararlaştırılmadığı durumlarda nitelikli çoğunlukla karar alınmasını ve NOÇ nisabını da¹⁴ düşürmektedir (Çelik, 2005: 66).

Maastricht Antlaşması ile birliğin ekonomik alandaki derinleşmeye yönelik açılımının, Avrupa Anayasası ile sosyal boyutunda sürecin içine alındığı, çoklu yapıdan tekli yapıya doğru ilerlemenin sağlanması hedeflenmektedir. Ancak anayasa, yapılan tüm çalışmalara ve beklentilere karşın, kurucu çekirdek ülkelerden Fransa (29 Mayıs 2005) ve Hollanda'da (1 Haziran 2005) yapılan referandumlarda hayır oyunun çıkması sonucunda rafa kaldırılmıştır.

¹⁴ Anayasaya göre Bakanlar Konseyinin karar alabilmesi için konsey üyelerinin oylarının yüzde 55'inin oyu gerekli olup, bu da 15 üye ülkeyi ve AB nüfusunun %65'ini temsil eder nitelikte olmalıdır (Çelik, 2005: 66–7).

***Anayasal Kaosa Anlaşmasal Çözüm Arayışı ve Yeni Bilinmezlik:
Lizbon Anlaşması***

Anayasanın Fransa ve Hollanda seçmenleri tarafından red edilmesinin ardından bu Anayasanın varolan yapısı ile tekrar oylamaya sunulamayacağı, iki ülkenin hükümetleri tarafından deklare edilir. AB'nin bu belirsizlik ortamından çıkabilmesi ve yönünü tayin edilebilmesi için yeni çözüm arayışlarına girilir ve 2007 yılının ilk yarısındaki Almanya'nın dönem başkanlığı sürecinde yeni bir anlaşma hazırlıklarına başlanır. İngiltere, yeni bir anlaşmanın anayasa'nın içerdiği daha belirleyici esaslar yerine, daha mütevazı ve düzenleyici anlaşma olmasını talep eder (www.bbc.co.uk). Bu taleplerin sonucunda anlaşma, anayasadaki bazı unsurlardan vazgeçilmesine ve projenin daraltılmasına neden olur. Anlaşmada, anayasada varolan ve fedaralist çağrışımları içeren “bayrak ve marş” gibi semboller metinden çıkarılır ve anayasa ibaresi hiçbir şekilde metinde yer almamaktadır.

21–23 Haziran 2007 tarihleri arasındaki AB Zirvesinde AB liderleri, anayasanın reddi ile ortaya çıkan kurumsal çıkmazın üstesinden gelerek, yeni anlaşma üzerinde anlaşmaya varılır. Portekiz'in dönem Başkanlığı sürecinde 13 Aralık 2007 tarihinde Lizbon'un “Jeronimos Manastırında” 27 üye ülke tarafından imza edilir. Yeni anlaşmada bazı kurumsal yeniliklerde getirilmektedir. Bunlar (www.euractiv.com.tr);

- Konsey kararlarında çifte çoğunluk kuralının uygulanması, bir AB yasının kabul edilebilmesi için üye ülkelerin %55'inin ve AB nüfusunun %65'inin desteği aranmaktadır. Fakat Polonya'nın karşı çıkmasından dolayı yeni oylama sistemi 2014 yılından sonra uygulanabilecektir. Ayrıca kararları engellemeyi kolaylaştıracak şartların uygulamaya sokulabilmesi için 2017 yılına kadar ekstra geçiş süreci de öngörülmekte (Ioannia Bendi),

- Özellikle sığınma, göç, suçla mücadelede polis ve adli işbirliği olmak üzere 40 adet politika alanını da kapsayacak biçimde NOÇ sistemi genişletilmekte,

- Altı aylık dönem başkanlığı yerine 2,5 yıllık yenilenebilir, daimi konsey başkanlığı uygulaması getirilmekte,

- Parlamento üye sayısının 750 ile sınırlanarak ülke başına en az 6 ve en çok 96 üye ile temsil edilebilme,

- Ulusal parlamentolar AB komisyonunun hazırladığı yasa tasarılarına itiraz ederek geri gönderme yetkisine sahip olabilecekler(<http://tr.wikipedia.org>),

- 2014 yılı itibariyle Komisyon üye sayısı 27'den 15'e düşürülmekte,
- AB tek bir yasal kişilik haline getirilmekte,
- Birlikten çıkış maddesi eklenerek AB üyelerine Birlikten ayrılmaları için imkân tanınmaktadır.

Lizbon Anlaşması, AB'nin periyodik revizyon politikasının son halkasını oluşturmaktadır. Ancak anlaşma, anayasadan farklı olarak derinleşmeye karşı çıkanların üstünlüğünün işaretlerini taşımaktadır. Anlaşmada geriye gidilen noktalar, sembolik unsurlar ile sınırlı kalmamaktadır (Özcan, 2007). Anayasanın ikinci bölümünde yer alan THŞ, anlaşma metninin dışında önceki metnin kısaltılmış aynı yasal değere sahip versiyonu (www.euractiv.com.tr) olan farklı bir metin olarak yer almaktadır. Lizbon Antlaşması'nda THŞ'nin Antlaşmalarla bütünleştirilmesi kabul edilmemekte, hukuksal ve antlaşmasal değer taşıdığı kabul edilmektedir. Ancak, THŞ'nin Birliğin Antlaşmalardaki "yetki ve görevlerini değiştirmeyeceği ve genişletmeyeceği" vurgulanmaktadır. Dolayısıyla Adalet Divanı'nın artık bağlayıcı gücü bulunan THŞ'ye dayanarak bu alana yönelik olası olumlu içtihatlarının da önü kesilmek istenmektedir (Gülmez, 2008: 290). Böylece İngiltere, THŞ kapsamında ortaya çıkabilecek sorumlulukları yüklenmekten kaçınabilme fırsatını yakalayarak, İngiltere için bağlayıcı olmaktan çıkmış oldu. Bu yeni durum, 29 Ekim 2004'de Roma'da Anayasaya imza atan İngiltere'nin önceki duruşundan daha geri pozisyona çekilmiş olduğunu (Özcan, 2007) ve İngiltere'nin AB yörüngesine yönelik genel farklı politikasını somutlaştırabilmek için Birliğin açmaza girdiği her durumda bu görüşünü ortaya koymakta kararlı olduğunu göstermektedir.

THŞ bakımından sınırlı da olsa geriye gidiş olmakla birlikte Anlaşmada emeğin serbest dolaşımı önündeki engellerin kaldırılması (madde 45, eski AT md. 39), bunun için üye ülkelerin istihdam kuruluşları arasında yakın ilişkinin tesis edilmesi (madde 46, eski md. 40), ortak programlar ile genç işçilerin değişiminin teşvik edilmesi (madde 47, eski md. 41), bunların gerçekleştirilebilmesi için AP ve Konsey tarafından sosyal güvenlik alanında gerekli düzenlemelerin (madde 48) yapılması istenmektedir. İç piyasanın düzenlenmesi için üye ülkelerin yasal düzeneklerinin madde 26'daki (malların, hizmetlerin, emeğin ve sermayenin serbest dolaşımı) esasları kapsayacak biçimde üye ülkelerin yasalarının yakınlaştırılması hedeflenmektedir (madde 114, eski md. 95).

İstihdama ilişkin esaslar, anlaşmanın 145–150.maddeleri arasında (eski md. 125–130) sıralanmaktadır. İstihdamın anlaşmanın 3.maddesinde belirtilen “barışın korunduğu, üye ülkeler arasında dayanışmanın arttırılarak ekonomik, sosyal ve bölgesel uyumun geliştirildiği, dünyada barışın, güvenliğin ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlandığı, serbest ve adil ticaretin tesis edilerek insanlar arasında saygı ve dayanışmanın arttırıldığı, yoksulluğun azaltıldığı, insan haklarının ve özellikle çocuk haklarının korunmasının hedeflendiği” Birliğin temel amaçlarına uygun olarak arttırılması istenmektedir.

Sosyal politikaya ilişkin düzenlemeler anlaşmanın 151–161.maddeleri arasında (eski md. 136–145) yer almaktadır. Bu esaslar daha önceki anlaşmalarda yer aldığı gibi korunmaktadır.

Lizbon Anlaşmasının 1 Ocak 2009 tarihine kadar üye ülkeler tarafından onaylanarak yürürlüğe girmesi ve haziran 2009 AP’su seçimlerinin yapılması hedeflenmektedir. Anlaşmanın kısa süre içinde ülkelerin onayından geçirilerek belirsizliğin ortadan kaldırılması hedeflenmiştir. Bu amaçla Anlaşma ilk olarak 17 Aralık 2007 tarihinde Macaristan Parlamentosu ve ardından da 24 üye ülke tarafından da kabul¹⁵ edilir (Çek Cumhuriyeti oylama için Anayasa Mahkemesinin kararını beklemektedir.). İrlanda’da ise 29 Nisan’da Alt Meclis ve 9 Mayıs’ta Senato tarafından kabul edilmesinin ardından anlaşma, 12 Haziran 2008’de halkoyuna sunulmuştur. Yapılan halkoylamasında hayır sonucunun çıkması, bu anlaşmanın da geleceği üzerinde belirsizlik bulutlarının ortaya çıkmasına ve yeni kaotik ortamın oluşmasına neden olmuştur. Bu sürecin nezaman ve nasıl aşılabileceği, yeni bir oylamamı yoksa yeni bir çerçeve anlaşmamı ortaya konulacaktır? Bu konuda belirsizlikler ve İrlanda’yı ikna çabaları sürmektedir.

Sonuç

Ekonomi öncelikli bir entegrasyon modeli olarak kurulan AB’nde oluşumundan günümüze yarım yüzyılı aşan süreç içinde üyeleri arasında ekonomik engellerin kaldırılarak, iktisadi alanda pazarların optimal kullanımının tesis edilebilmesi için kurumsal düzenlemelerin oluşturulması

¹⁵ Macaristan, Slovenya, Malta, Romanya, Fransa, Bulgaristan, Slovakya, Portekiz, Danimarka, Avusturya, Litvanya, İngiltere, Letonya, Lüksemburg, Estonya, Yunanistan, Belçika, G. Kıbrıs, Hollanda, İspanya, İtalya, Finlandiya, İsveç, Almanya, Polonya.

ve hayata geçirilmesinde oldukça kararlı ve atılımcı politikalar izlenmiştir. Ekonomik alandaki bu kararlılığın somut sonucu olarak da üye ülkelerin ekonomik refah düzeylerinin artmasında önemli katkı sağlanmıştır. Diğer taraftan sosyal politika alanı ise birliğin kuruluşunda göz ardı edilerek, ekonomik alandaki ilerlemelerin dolaylı olarak sosyal alana da yansıtacağı ve böylece ekonomik zenginliğin sosyal ilerlemeye ve sosyal bütünleşmeye de katkı sağlayacağı görüşü ağır basmış ve sosyal alana yönelik müktesebat oluşturulması başlangıçtan beri ötelenmiştir.

Günümüze kadar gelinen süreçte ise birliğin gerçekleştirmiş olduğu gelişimin envanterine bakıldığında, üye ülkeler arasında ekonomik alanda engellerin kaldırılarak iç pazarın tamamlanması ve geliştirilmesi yönünde önemli aşamaların kat edilmiş olunmasına rağmen, sosyal alanda alınan mesafelerinse oldukça dar kapsamlı olduğu görülmektedir. Sosyal alandaki gelişmeler ağır olmakla birlikte, anayasa oylamasına kadar geçen sürede nispeten pozitif bir trend içinde gelişimin olduğu, anayasanın red edilmesi ve sonrasında bu boşluğun doldurulması amacıyla ortaya konan Lizbon Anlaşması ile birliğin, sosyal politika alanına yönelik gelişiminin durduğu gözlenmektedir. Nitekim THŞ, anayasa metninin bir parçasını oluşturmakta iken, Lizbon Anlaşmasında ise bağlayıcı olmaktan uzaklaşmış olması, yeni sürecin sosyal politika alanına yönelik derinleşmeyi ertelemiş olduğunu göstermektedir.

Portekiz Başbakanı Jose Socrates (2005) gibi, *Avrupa'nın gelecekte ortak değerlerin çoğalacağı açıklığın, dayanışmanın, uyumluluğun ve yakınlaşmanın artacağı temel değerlerin geliştirileceği yönündeki beklentilerinin*, sosyal alana yansımaysa oldukça uzun bir süre alacaktır.

KAYNAKLAR

Aykaç M, (2002) "Avrupa Birliği Politikası: Muğlak Geçmiş ve Tartışmalı Gelecek", *Tüm Yönleriyle Türkiye –AB İlişkileri* Editör M. Aykaç ve Z. Parlak, İstanbul.

Campbell A, (1986) “The Single European Act and the Implications”, *The International and Comparative Law Quarterly*, Vol: 35, No: 4 October: 932–939.

Cid F. B ve M. L Rancano (2006) Social Policies And Structural Reform In Europe, Fifteenth International Conference of the US Council of European Studies, Chicago, March 29- April 2, 2006, s.4, <http://ssm.com/abstract=978423>, (10.01.2009).

Çelik A, (2004) “Avrupa Birliği Sosyal Politikası: Gelişimi, Kapsamı ve Türkiye’nin Uyum Süreci 1”, *Sendikal Notlar S: 24* Kasım: 30–55.

_____, (2004a) Avrupa Birliği Sosyal Politikası ve Türkiye’nin Uyumunu, Marmara Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

_____, (2005) “Sosyal Haklar Açısından Avrupa Anayasası”, *Sendikal Notlar S: 27* Kasım: 60–78.

Dekker P., S. Ederveen, G. Jehoel-Gijsbers, R. De Mooij, A. Soede and J. M. W. Schut (2003) *Social Europe*, European Outlook 1, Social and Cultural Planning Office, The Hague.

European Commission, (1999) *The Employment Strategy, Investing in People*, Employment & Social Affairs, Brussels.

_____, (2004) Report of the High Level Group on the future of social policy in an enlarged European Union, Employment & Social Affairs. Brussels.

_____, (2005) *Growth and Jobs working together for Europe’s future*, Integrated guidelines for growth and jobs (2005–08), Luxembourg.

_____, (2006) *The European Employment Strategy*, More and better jobs for all, Brussels.

Gore T, (2004) “The Open Method of Coordination and Policy Mainstreaming: The European Employment Strategy and Regional Conversion Programmes in the UK”, *European Planning Studies* Vol: 12, No: 1 January:123–141.

Gülmez M, (2003) *Avrupa Birliğinde Sosyal Politika*, Türkiye – AB Sendikal Koordinasyon Komisyonu Yayın No: 4, Ankara.

_____, (2008) *Avrupa Birliği ve Sosyal Politika*, Geliştirilmiş ve Güncellenmiş 2, baskı, Hatiboğlu Yayınları, Ankara.

Gürdoğan N, (2006) “Avrupa Birliği’nde Yeni Bir Yönetişim Biçimi Olarak Açık Koordinasyon Yönetimi ve Avrupa İstihdam Stratejisi”, *Çimento İşveren C*: 20, S: 1 Ocak: 12–26.

Güzel A, (1998) “Roma ve Maastricht Anlaşmaları Sürecinde Avrupa Sosyal Modeli ve Türkiye”, *Prof.Dr. Metin Kutal’a Armağan TÜHİS* Yay No: 25: 99–128.

Hantrais L, (2007) *Social Policy In The European Union*, Third Edition Palgrave MacMillan, London.

Hekimler A, (2006) “Avrupa Birliği – Avrupa İstihdam Stratejisi ve Türkiye’nin Güncel Durumu”, *Mercek* Yıl: 11, S: 42 Nisan: 106–115.

Hermans S, (2001) *Avrupa Birliğinin Sosyal Politikası ve Türkiye’nin Uyumu*, Ed. H. Cansevdi, İKV Yayını.

Hooghe L, ve G. Marks (1997) “The Making of a Polity: The Struggle Over European Integration”, *European Integration online Papers* (EIOP), Vol: 1, No:004, <http://eiop.or.at/eiop/texte/1997-004a.htm> (20.12.2007).

Johnson A, (2005) *European Welfare States and Supranational Governance of Social Policy: Implications for Regional and Global Governance*, Palgrave Macmillan, Gordonsville, VA, USA.

Kesici M. R, ve A Selamoğlu (2005) “Genel Hatlarıyla Avrupa İstihdam Stratejisi ve Geçirdiği Dönüşüm”, *İş Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi C*: 7, S: 2 Haziran, www.isguc.org.

Koray M, ve A. Çelik (2007) *Avrupa Birliği ve Türkiye’de Sosyal Diyalog*, Belediye_ış Yayınları, Ankara.

Leibfried S, (2005) “Social Policy Left to the Judges and the Markets?”, *Policy Making in the European Union*, The New European Union Series Edited by H. Wallace, W. Wallace and M.A. Pollack, Fifth Edition, Oxford University Pres.

Lisbon Revisited – Finding A New Path To European Growth. (2004) *The European Policy Centre Working Paper*, March 2004/WP 08, Brussels.

Mathieu C. And H. Sterdyniak (2008) *European Social Model(s) And Social Europe*, Document de travail No. 2008-10April, OFCE.

Mosesdottir, L. ve B. Thorbergsdottir (2004) “European Policies facilitating and managing Change towards the Knowledge Based Society and Gender Equality”, *The European Employment Strategy and national employment policies. Adressing the employment and gender challenges of the Knowledge Based Society*, ed: Karen Sjorup, WELLKNOW-HPSE-2002-00119 Project Report No: 2, June 2004. http://www.bifrost.is/wellknow/Files/Skra_0005517.pdf.

Mosher J. S. and D. M. Trubek. (2003) “Alternative Approaches to Governance in the EU: EU social policy and the European Employment Strategy”, *JCMS* Vol: 41, No: 1: 63–88.

Moussis N, (2004) *Avrupa Birliği Politikalarına Giriş Rehberi*, (Çev. Ahmet Fethi) Megapress, İstanbul.

Murat S, (2000) *Bütünleşme Sürecinde Türkiye ve Avrupa Birliği'nin Karşılaştırmalı Sosyal Yapısı*, Filiz Kitabevi, İstanbul.

Mückenberger U, (2001) “From the Social Policy agreement to the Charter of Fundamental Rights – An epilogue on the Nice summit” Introduction, Manifesto Social Europe Ed.U. Mückenberger, ETUI Brussels.

Özcan M, (2007) “Lizbon Anlaşması ile Nereye Kadar!”,

<http://usakgundem.com/yazarlar.php?type=2&id=860>, (01.08.2008).

Özen Ç, ve C. Kılıç (2006) “AB Müzakere Sürecinde Sosyal Politika ve İstihdam ve Sosyal Diyalogun Önemi”, *Türk Harb – İş*, S: 220 Nisan: 68–71.

Parlak Z, (2007) “Avrupa Birliğinde ve Türkiye’de Sosyal Diyalog”, Yerel İş Barışı Kogre Tebliğleri 08–09 Eylül 2007 Kocaeli, Yerelsen Eğitim Yayınları No: 1: 39–82.

Polat C, (2007) “AB Tüzüklerinin Düzenleme Alanlarına Bir Örnek: 1408/71 Sayılı Sosyal Güvenlik Tüzüğü”, *Çimento İşveren*, Ocak C: 21, S: 1: 18–25.

Presidency Conclusions Luxembourg, 20 and 21 November 1997. http://ec.europa.eu/employment_social/elm/summit/en/papers/concl.htm.

Selamoğlu A, ve K. Lordoğlu (2006) *Katılım Sürecinde Avrupa Birliği ve Türkiye’de İşgücü ve İstihdamın Genel Görünümü*, Belediye-İş Yayınları AB’ye Sosyal Uyum Dizisi, Ankara.

Socrates J, (2005) The future of Europe, Progressive Agenda Vol: 4,3.
<http://www.policy-network.net/>

Tomova T, (2007) “Avrupa Sosyal Politikası. Katılım Öncesi Süreçte Refah Devleti Ne Olacak?”, Sendikal Güvence İş Güvenliği Sosyal Diyalog Bağlamında Avrupa Birliği Müktesebatına Uyum Süreci ve Bulgaristan Örneği Projesi, Dokuz Eylül Üniversitesi Avrupa Topluluğu Uluslararası Ekonomik İlişkiler Araştırma ve Uygulama Merkezi, İzmir.

Uçkan B, (2005) “Avrupa Anayasası’nın Genel Çerçevesi ve Sosyal Politikalara İlişkin Temel Düzenlemeleri”, Çalışma ve Toplum Dergisi, 2005/3, S: 6: 107–136.

Watt A. (2004) “Reform of the European Employment Strategy after Five Years: A Change of Course or Merely of Presentation”, *European Journal of Industrial Relations*, Vol: 10, No: 2: 117–137.

Sorularla: AB Lizbon Anlaşması,

http://www.bbc.co.uk/turkish/indepth/story/2007712/071205_lisbon_treaty.shtml, (01.08.2008)

Lizbon Anlaşması,

<http://euractiv.com.tr/abnin-gelecegi/link-dossier/lizbon-antlasmasi>, (01.08.2008)

Lizbon Anlaşması,

http://tr.wikipedia.org/wiki/Lizbon_Antla%C5%9Fmas%C4%B1, (01.08.2008).

ÖDÜLENDİRME SİSTEMİ YAPI VE SÜREÇLERİ İLE ÖRGÜTSEL ADALET ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN ANALİZİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

Öğr. Gör. Dr. Senay YÜRÜR*

ÖZET

Çalışanların örgütsel amaçlar doğrultusunda güdülenmesinde örgütlerde uygulanan ödüllendirme sistemlerinin rolü, ilgili yazının önemli tartışmalarından birini oluşturmaktadır. Ödüllendirme sistemlerinin güdüleme etkisi yaratabilmesi için de çalışanların sistemi adil algılamaları önemli bir belirleyici olarak kabul edilmektedir. Bundan yola çıkılarak bu çalışmada ödüllendirme sisteminin yapısal özellikleri (sistemin iş bazlı, kişi bazlı, performans bazlı olması gibi) ve süreçleri (iletişim ve karar verme süreçleri) ile çalışanların örgütsel adalet algıları arasındaki ilişkiler analiz edilmeye çalışılmıştır. Türkiye'nin batısında, sektörlerinde lider iki kuruluşta toplam 569 çalışan üzerinde gerçekleştirilen araştırma sonucunda çalışanların örgütsel adalet algılarının ödüllendirme sistemi yapı ve süreçlerinden etkilendiği, bununla birlikte sistemin yapı ve süreçlerinin, çalışanların dağıtım adaleti algısını diğer adalet türlerine göreli olarak daha fazla şekillendirdiği tespit edilmiştir. Ayrıca bu araştırma, çalışanların adalet algılarının, ödüllendirme sisteminin yapısal unsurlarından çok, süreçlerinden etkilendiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ödüllendirme sistemi, örgütsel adalet, prosedür adaleti, etkileşim adaleti, dağıtım adaleti.

A STUDY OF ANALYZING THE RELATIONSHIP BETWEEN 'STRUCTURE AND PROCESSES OF THE REWARD SYSTEM' AND 'ORGANIZATIONAL JUSTICE'

ABSTRACT

The role of implemented reward systems in organizations on the motivation of the employees through the organizational aims constitutes one of the important debates of the related literature. For creating the motivation effect of the reward systems, the "fair" perception of the system by the employees is regarded as an important determining factor. Starting from this point, in this study it is intended to analyze the relationships between the structural characters and the processes of the

* Yalova Üniversitesi Yalova Meslek Yüksekokulu, s.yurur@yalova.edu.tr

reward systems and the organizational justice perception of the employees. As a result of the research, on a total of 569 employees of two companies which are located in the west of Turkey and are leaders in their sectors, it is found that the organizational justice perception of the employees was affected by the structure and processes of the reward systems and beside this, the structure and processes of the reward systems formed the distributive justice perception of the employees relatively more than it did the other types of justice perceptions. Furthermore, this research displayed that the organizational justice perception of the employees is affected by the processes of reward systems rather than the structural elements of it.

Key Words: Reward System, Organizational Justice, Procedural Justice, Interactional Justice, Distributive Justice.

GİRİŞ

Örgütlerde farklı ihtiyaç, kişilik, öncelik ve değerlere sahip bireylerin örgüt amaçları doğrultusunda nasıl güdülenebileceği sorusu motivasyon teorilerinin temelini oluşturmaktadır. Bu soru aslında, örgütün tüm yapı ve süreçlerinin tasarımında kendini göstermektedir. Özellikle ödüllendirme sistemlerinin yapılandırılması ve geliştirilmesine ilişkin olarak yapılan öneriler ve yürütülen araştırmalar, “bireylerin örgüt amaçları doğrultusunda nasıl motive edileceği” sorusuna akademisyenler ve uygulamalar tarafından verilen cevapları ortaya koymaktadır. Örgütsel adalet kavramı da bu çerçevede ele alınmakta ve ödüllendirme sistemlerinin etkinliği açısından kritik bir belirleyici olarak kabul edilmektedir. Çalışanlar tarafından adil algılanmayan bir sistemin onları örgütsel amaçlar doğrultusunda güdülemesini beklemek elbette mümkün görünmemektedir. Bu nedenle çalışanların örgütlerinde uygulanan ödüllendirme sistemine ilişkin algıları ile örgütsel adalet algıları arasındaki ilişkiler her yönüyle iyi analiz edilmesi gereken bir konudur. Bu ilişkinin çözümlenmesi, ödüllendirme sisteminin oluşturulması ve yönetilmesinde, çalışanların örgütsel adalet algıları açısından doğru yapı ve yaklaşımların neler olduğunun belirlenmesi açısından önem taşımaktadır.

Bu amaçla burada, çalışanların ödüllendirme sistemlerinin yapı ve süreçlerine ilişkin algısı ile örgütsel adalet algısı arasındaki ilişkiler incelenmeye çalışılmıştır.

1. ÖDÜLENDİRME SİSTEMLERİ

Çalışanların performansı çoğunlukla bireyin yetenekleri ile motivasyonunun bir fonksiyonu olarak açıklanmaktadır (Ambrose, Kulik, 1999: 231). Örgütlerde uygulanan ödüllendirme sistemlerinin en önemli amaçlarından biri de çalışanları performanslarını artırmaları ve yüksek düzeydeki performanslarını sürdürmeleri için motive etmektir (Deeprise, 1994: 2). Motivasyonun neden ve nasıl ortaya çıktığını açıklamaya çalışan motivasyon teorileri, ödülün çalışanlar üzerindeki güdüleyici etkisini vurgulamaktadır. Bireyin herhangi bir çaba ya da performans düzeyi sonucunda elde ettiği herhangi bir ödülün güdüleme etkisi yaratabilmesi için, bireyde baskın durumda olan ihtiyacı karşılaması gerekmektedir. Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi, Herzberg'in Çift Faktör Kuramı, Alderfer'in Varolma-İlişki-Gelişme Kuramı ve McClelland'ın Başarma İhtiyacı Teorisi örgütler tarafından sunulan ödüllerin güdüleyici değerini, bu ödüllerin bireylerin ihtiyaçlarına yanıt verme derecesi ile ilişkili olarak açıklamaktadır (Osborn, 1991: 142).

Ödülün kendisinin bireyde motivasyon etkisi yaratmasının yanı sıra, bu ödüllerin ortaya çıkmasını sağlayan yapı ve süreçlere ilişkin çalışanların algısı da önemli bir boyuttur. Motivasyonu bekleyiş, araçsallık ve valens'in bir fonksiyonu olarak açıklayan Bekleyiş Teorisi'ne göre, gösterilen performansı olumlu ya da olumsuz bazı kazanımların izlemesi olasılığına ilişkin bireysel algı (araçsallık), motivasyonu etkilemektedir (Gordon, 1993: 134). Bu algı, bireyin örgütsel ödüllerin çalışanlar arasında nasıl dağıtıldığına ilişkin algısı ile ilgilidir ve birey örgütü ödül dağıtım konusunda istikrarlı ve adil algılıyor ise araçsallık yüksek olacaktır (Knouse, 1996: 40). Teori, bireyin çabası ile performans, performans ile ödüller arasındaki bağlantının kurulması gerekliliğini vurgulamaktadır (Vecchio, 1991: 186). Bu bağlantının kurulması da ödüllendirme sistemlerinin yapı ve süreçlerinin yapılandırılması ve yönetilmesi ile ilgilidir. Çünkü ödüllendirme sistemleri, örgütün çalışanlarını katkılarına, yeteneklerine, yetkinliklerine ve piyasa değerlerine göre ödüllendirmek amacıyla kurduğu politikalar, süreçler ve uygulamalardan oluşmaktadır (Armstrong, 2002: 4).

Lawler'a (2000) göre bir ödüllendirme sisteminin yapılandırılmasında dikkate alınması gereken iki temel boyut; sistemin yapısı ve süreçleridir. Yapısal boyut sistemin formel mekanizmaları, prosedürleri ve uygulamaları ile ilgilidir ve bir ödüllendirme sisteminin dokuz temel yapısal belirleyicisi vardır. Bunlar; sistemin iş bazlı ya da kişi bazlı olması, performansa dayalı olması, örgütün piyasa konumunun seçimi, içsel ve dışsal eşitlik, sistemin yapısının merkezileşmesi ya da

merkezleşmemesi, hiyerarşinin derecesinin belirlenmesi, toplam ödül paketi ile sistemin kıdeme dayalı olmasıdır. Süreç boyutu ise sistemin nasıl yönetileceği ve işletileceğiyle ilgilidir ve karar alma mekanizmaları ile iletişim konularını içermektedir.

İş bazlı ödüllendirme sistemleri işin değerinin belirlendiği ve bu değer temel olarak bireyden çok, işin örgüte olan katkısını kapsadığı anlayışına dayalı sistemlerdir (Ferris, Buckley, 1996: 292) ve ödül düzeyleri bu değere göre belirlenmektedir. Kişi bazlı ödüllendirme sistemlerinde ise çalışanlar geleneksel ödüllendirme sistemlerinde olduğu gibi hiyerarşik yapıda yukarılara doğru çıktıkları için değil, becerilerini artırmaları ve kendilerini geliştirmeleri durumunda ödüllendirilmektedirler. Bu yapının özellikle, örgütün geliştirmek istediği temel yetkinlikler için gereken beceri ve yeteneklere sahip işgücünün örgüte çekilmesi ve örgütte kalması konusunda etkinliği artıracağı kabul edilmektedir (Lawler, 2000: 42-43).

Örgütsel ödülleri çalışan başarısı ve değerlemesi ile ilişkilendiren sistemler, performansa dayalı ödüllendirme sistemleridir (Lundy, Cowling, 1996: 309). Bu sistemlerin belirtilen en önemli avantajı, çalışanları motive ederek bireysel ve örgütsel performansı artırmasıdır (Armstrong, 2002: 271). Gerek Pekiştirme Teorisi, gerekse Bekleyiş Teorisi, bireyin davranışı ile ödül arasında bir bağlantı kurulmasının, davranışın tekrarlanması ya da geliştirilmesi için motivasyon sağlayacağını savunmaktadır. Bununla birlikte sistem çalışan başarısının ödüllendirilmesini sağladığından bireyin temel ihtiyaçlarından biri olan başarıma ihtiyacını da karşılamaktadır. McClelland'ın Başarıma ihtiyacı Teorisine göre sorumluluk almak, ulaşılabilir amaçlar için mücadele etmek ve performansa ilişkin geri bildirim almak bireyde başarıma ihtiyacını karşılayacağından motivasyon yaratacaktır (Osborn, 1991: 138).

Örgütün piyasa konumunun seçimi; ödüllendirme sistemlerinin rekabete göre belirlendiği ve ödül oranlarının piyasadaki ödül düzeylerinin üzerinde ya da altında oluşturulması ile ilgili tercihleri içermektedir (Ferris, Buckley, 1996: 296). İçsel ve dışsal eşitliğe odaklı ödüllendirme sistemleri, örgüt içinde veya örgüt dışında benzer işleri yapan çalışanların aynı ölçüde ödüllendirilmesi esasına dayalıdır. Ödüllendirme sistemlerinin merkezleşmesi ya da merkezleşmemesi konusu; şirket çapında uygulanan standart bir sistemin varlığı ya da ödüllerin oluşturulması ve yönetilmesi ile ilgili kararların, yerel tercihlere bırakılmasına ilişkindir (Lawler, 2000: 47-49). Hiyerarşinin derecesinin belirlenmesi ise; ödüllendirme sisteminin çalışanları, örgütsel basamaklarda yukarı doğru hareketlerinden dolayı ödüllendirmesi ya da tersine statüye bağlı ödüllerini minimumda tutması ile ilişkili tercihleri ortaya koymaktadır (Ferris, Buckley, 1996: 296).

Toplam ödül paketi, sistemin parasal ve parasal olmayan tüm bileşenlerini içeren bir toplamdır ve ödüller için hedeflenen çalışan gruplarına göre değişen şekilde oluşturulmaktadır (Bowen, 2000: 148). Diğer bir deyişle örgütün tüm çalışanlarına standart bir ödül paketi sunmak yerine farklı örgütsel düzeylerde çalışanlar için farklı ödül paketlerinin oluşturulması kastedilmektedir.

Ödüllendirme sistemlerinin süreç boyutu ise ödüllere ilişkin kararların nasıl alındığı, çalışanlara nasıl iletildiği ve nasıl uygulamaya konulduğu ile ilgilidir. Örgütsel iletişim ve karar alma süreçleri bu boyutun iki temel konusudur.

Örgütsel ödüllerin çalışanlar arasında nasıl dağıtıldığı, ödül kriterlerinin neler olduğu gibi konularda açık veya kapalı iletişim politikası izlenmesi, iki farklı yaklaşım olarak ortaya çıkmaktadır. Açık iletişim politikası, çalışanlara ödüllendirme sisteminin işleyişine ilişkin yeterli bilginin aktarıldığı, çalışanları soru sormaya, bilgiyi paylaşmaya teşvik eden politikalarlardır. Kapalı iletişim politikası uygulayan örgütlerde ise, bilgi tepe yönetiminde toplanmıştır ve çalışanlara mümkün olduğunca az bilgi aktarılır.

Süreç boyutunun bir diğer bileşeni olan karar alma süreci ise, ödüllendirme sisteminin oluşturulması ve yönetilmesine ilişkin kararlara çalışanların katılması ile ilgilidir (Lawler, 2000: 57-58). Lawler'a (2000) göre ödüllendirme sistemlerinin yapısal belirleyicileri ve süreçlerine ilişkin örgütsel tercihlerde, uluslararası anlamda doğru bir seçim yoktur. Bu seçimde dikkate alınacak temel ölçüt, örgüt stratejisi ve yapısıdır. Her iki boyut da sistemin etkinliğinin kritik belirleyicileridir.

2. ÖRGÜTSEL ADALET

Örgüt için doğru çalışanları örgüte çekecek, örgütte kalmalarını sağlayacak ve onları daha yüksek düzeyde performans sergilemeleri için güdüleyecek bir ödüllendirme sisteminin yapılandırılması ve yönetilmesinde başarı koşullarından biri de, çalışanların sistemi adil algılamasıdır (Fay, Thompson, 2001: 222). Son yıllarda sosyal adalet kavramı örgütlere uyarlanarak, kazanımların dağıtımı, dağıtım kararlarının verilmesinde kullanılan prosedürler ve bireyler arası ilişkileri yöneten sosyal norm ve kurallarla ilgili olan "örgütsel adalet" kavramı geliştirilmiştir (Folger, Cropanzano, 1998: Xiii).

Örgütsel adalet konusundaki ilk teorilerden biri, Adams'ın (1965) Eşitlik Teorisidir. Bu klasik teoriye göre kişiler kendilerine adil davranılıp davranılmadığına, öncelikle örgüte sundukları katkılar (çaba, zaman, bilişsel kaynaklar vb.) ile elde ettikleri kazanımlar (ücret, terfi, gelişme için tanınan

olanaklar vb.) arasındaki orana bakarak, daha sonra da bu oranı kıyaslama yapılan diğer kişinin (referent other) katkı-kazanım oranına göre değerlendirerek karar vermektedirler (Cropanzano vd., 2001: 167-168). Teori, adaletsiz bir şekilde ücretlendirildiği algısına sahip çalışanların tatminsizlik yaşayacaklarını ve bu eşitsizliği düzelterek güdüleneceklerini varsaymaktadır (Greenberg, 1989: 174). Eşitlik Teorisinde vurgulanan karşılaştırmaya benzer bir model içeren bir diğer teori Crosby'nin (1976) Göreli Yoksunluk Teorisidir. Buna göre, örgütte alt kademelerde çalışanlar, elde ettikleri kazanımları, üst kademelerdeki çalışanların kazanımları ile karşılaştırmaktadırlar ve bu farklı sınıflar arası karşılaştırma bireyde yoksunluk hissine neden olmaktadır (Cowherd, Levine, 1992: 304). Dolayısıyla örgütün ödüllendirme sistemi çalışanlar arasındaki sorumluluk, beceri gibi katkı farklılıklarını yansıtacak şekilde oluşturulmuşsa, bu yapının kendisi örgüt içi uygulamalarda eşitlik normunun bir kanıtı olacaktır. Bu yüzden örgütün ödüllendirme sisteminin yapısı örgütsel adalet algısının doğal olarak önemli bir boyutudur (Carrell, Dittrich, 1978: 207).

Örgütteki dağıtım kararlarının sonuçlarına odaklanan Eşitlik Teorisi ve Göreli Yoksunluk Teorisi gibi klasik teoriler, kişilerin yalnızca kazanımlarla ilgilendikleri şeklinde bir yaklaşım sunmaktadırlar (Cropanzano, Randall, 1993: 9) ve çalışanların elde ettikleri kazanımlara ilişkin algıları “dağıtım adaleti” olarak adlandırılmaktadır (Folger, Cropanzano, 1998: Xi-Xii). Örgütsel adalet konusundaki bu ilk teoriler çalışanların, elde ettikleri kazanımların türü ve miktarına karşı tepkilerine odaklanmışlar ancak, bu ödüllerin oluşturulma biçimlerinin sebep olduğu etkileri açıklamakta yetersiz kalmışlardır. Örgütsel adalet algısını, kazanımların türü ve miktarından, bu kazanımların oluşturulması süreçlerine doğru geliştiren bir diğer yaklaşım, kazanım odaklı geleneksel yaklaşımdan, adalet kavramına daha geniş ve prosedürel bir anlayış getiren prosedür adaleti kavramını ortaya çıkarmıştır (Greenberg, 1987a: 55). Prosedür adaleti, kazanımlarla ilgili kararlarda kullanılan metotlar, mekanizmalar ve süreçlere ilişkin adalet algısıdır (Folger, Cropanzano, 1998: 26). Ödüllendirme sistemleri hem karar verme süreçleri hem de kazanımların çalışanlar arasında dağıtılması ile ilgili uygulamaları içerdiğinden prosedür adaleti algısı, bu karar ve uygulamalara çalışanların tepkilerini etkileyen önemli bir boyuttur (Folger, Konovsky, 1989: 115-116).

Bies, (2001) bireylerin adalet algısının, bir prosedürün uygulanışı esnasındaki bireyler arası ilişkilere de bağlı olduğunu belirtmekte ve bunu “etkileşim adaleti” olarak adlandırmaktadır.

3.ÖDÜLLENDİRME SİSTEMLERİNİN YAPISAL BELİRLEYİCİLERİ VE SÜREÇ BOYUTU İLE ÖRGÜTSEL ADALET ARASINDAKİ İLİŞKİ

Ödüllendirme sistemleri ile örgütsel adalet algısı arasındaki ilişkileri inceleyen araştırmalara bakıldığında bunların kazanımlardan duyulan tatmin (Lam vd., 2002; Howard, 1999; Welbourne, 1998; Berkowitz vd., 1987; Klein, 1973), ücretlemeye ilişkin karar alma süreci (Scarpello, Jones, 1996; Folger, Konovsky, 1989), eşitsizlik durumuna çalışanların tepkileri (Greenberg, 1987a; 1989), ödül etkinliğinin artırılması (Cooper vd., 1992), çalışanların sistemi kabullenmesi (Barber, Simmering, 2002) ile örgütsel adalet arasındaki ilişkileri inceledikleri görülmektedir. Bununla birlikte örgütsel adalet kavramı genel olarak çalışanların elde ettikleri kazanımlarla ilgilidir. Örgütlerde çalışanların çabalarını ödüllendiren ve çalışanlarda eşitlik algısını etkileyen önemli karar ve uygulamalar, ödüllendirme sistemlerine ilişkin olduğundan söz konusu sistemler, örgütsel adalet araştırmalarına konu edilmektedir.

Buna karşın ödüllendirme sistemlerinin iş bazlı ya da kişi bazlı olması, kıdeme ya da performansa dayalı olması gibi yapısal belirleyicileri ve karar alma süreçlerine çalışanların katılımı, açık ya da kapalı iletişim politikası izlenmesi gibi süreçlerine ilişkin çalışan algısı ile örgütsel adalet algısı arasındaki ilişkiyi sorgulayan az sayıda araştırma mevcuttur. Bu araştırmalardan biri Uen ve Chien (2004) tarafından yapılan, ücret sisteminin yapısı, örgütsel adalet algısı ve bireysel performans arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmadır. Araştırmada çalışanların adalet algılarının, örgütte uygulanan ücret yapısından önemli ölçüde etkilendiği tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra bu araştırma bulgularına göre, ücret yapısı çalışanların prosedür adaleti algısını dağıtım adaletine göre daha fazla etkilemektedir ve beceri tabanlı ücretleme ile iş bazlı ücretleme yapıları adalet algısını olumlu etkilemektedir.

Genel olarak kabul edilen görüşe göre kişiler, aldıkları ücretin performanslarına göre verildiğine inandıklarında adil bir şekilde ücretlendirildiklerini düşünmektedirler (Greenberg, 2003: 44; Şahin, 2003: 26-27; Klein, 1973: 608). Bu görüş, eşitliği sağlamanın bir koşulu olarak, kişinin katkısı oranında kazanım elde etmesi mantığına dayalı olan Eşitlik Teorisi ile tutarlılık göstermektedir. Hatta örgütlerde yüksek performansa sahip çalışanların, parça başına verilen teşvikler, ikramiye planları gibi bireyin performansına dayalı ödüllendirme sistemlerini tercih ettiklerine dair araştırma bulgularına da rastlanmaktadır (Farh vd., 1991: 59).

Greenberg (2003), performanslarına göre ödüllendirildiklerine inanan çalışanların, buna inanmayan çalışanlara göre yöneticilerini ve şirketin ödül politikalarını daha adil bulduklarını ifade etmektedir. Bununla birlikte, örgütte performansa dayalı ödüllendirme sistemi biçimsel olarak oluşturulduğunda, çalışanların, yöneticilerinin adilliğine ilişkin algıları, böyle bir sistemin biçimsel olarak bulunmadığı koşuldan daha düşük olmaktadır. Tersine performansa dayalı ödüllendirme sisteminin biçimsel olarak kullanılıyor olması durumunda, şirketin adilliğine ilişkin çalışan algıları, bu sistemin olmaması durumuna göre daha yüksek olmaktadır. Yani örgütün biçimsel olarak uyguladığı adil ödül prosedürleri, örgütle ilgili adalet inancını artırırken, bireysel olarak yöneticilerle ilgili adalet inancını azaltmaktadır. Bunun mantığı, yöneticilerin uymak durumunda oldukları adil prosedürlerin, adaletin sebebine ilişkin algıyı bireysel olarak yöneticilerden örgütün kendisine çevirmesidir. Yani yöneticiler adil davranışlarını yöneten bir sistemin içinde hareket etmektedirler.

Klein (1973) tarafından yapılan benzer bir araştırmanın sonucunda da, başarıya dayalı ödüllendirme sistemlerinin, çalışanlar arasındaki farklılıkları açıkça gösterdiği için daha adil algılandıkları yönünde bulgular elde edilmiştir. Buna göre tatmin, bireyin aldığı ödüllere ilişkin bilişsel kurgusunu da içeren, algısal ve psikolojik değişkenlerden oluşmaktadır. Bu nedenle de ödüllendirme sisteminin yapısal unsurları bu algıları değiştirebilmektedir. Başarılarının ödüllendirildiği yapılarda çalışanlar, kendileriyle benzer başarıya sahip olan diğer çalışanlarla benzer ödüller aldıklarından sistemi daha adil algılamaktadırlar.

Buna karşın Uen ve Chien (2004), ileri teknoloji örgütlerinde Ar-Ge çalışanlarının adalet algıları ile performansa dayalı ödüllendirme yapısı arasında önemli bir ilişki tespit etmemişlerdir. Bunun nedenlerinden biri olarak Ar-Ge faaliyetlerinin çoğunluğunun ekipler tarafından yürütülüyor olması ve bu yüzden bireysel performansın ölçülmesinin güçlüğü gösterilmektedir. Diğer nedenin ise, Ar-Ge faaliyetlerinin sonuçlarının uzun bir zaman diliminde ortaya çıkması nedeniyle, kısa dönemli performansın belirlenmesindeki güçlük olduğu ifade edilmektedir. Sonuç olarak bireysel performansın ölçülmesindeki güçlük nedeniyle Ar-Ge çalışanları için bilgi, beceri ve yetenek ya da iş, görev ve sorumluluk bazında oluşturulmuş ücret yapılarının daha adil algılandığı vurgulanmıştır.

Performansa dayalı ödüllendirme yapıları ile ilgili önemli bir soru, kimin performansının ölçüleceğidir. Bu durum performansa dayalı yapıları; bireysel performansı ödüllendiren, ekip performansını ödüllendiren ve ödülleri örgüt performansı ile ilişkilendirenler olmak üzere farklılaştırmaktadır (Arnold, Feldman, 1986: 347). Örgütsel adalet

literatürüne dayanılarak seçilen, çalışanların grup teşvik planlarına ilişkin dağıtım ve prosedür adaleti algılarını etkileyen altı faktörden söz edilebilir. Bunlar, çalışanların grup teşvik planları hakkında bilgi sahibi olması ve bu faaliyetleri anlaması, ücret tatmini, örgütsel bağlılık, ücret planının etkinliğine ilişkin çalışanların inancı, grup teşvik ödemelerinin miktarı ve grup kimliğidir. Lind ve Tyler'ın (1988) Grup Değeri Modeline göre, grup kimliği prosedür adaleti algısının merkezini oluşturmaktadır. Modele göre bireyin üyesi olduğu gruba karşı tavırları, prosedür adaleti algısını etkilemektedir ve grup süreçlerine ilişkin prosedür adaleti değerlendirmesi, bireyin gruba ilişkin değerlendirmesini etkilemektedir. Grup kimliği algısının yüksek düzeyde olmasının bir sonucu olarak grup üyesi, prosedürleri daha adil algılayabilmektedir (Dulebohn, Martocchio, 1998: 470, 472).

Herhangi bir grupta bazı çalışanlar diğerlerine göre daha fazla çaba sarf edebilmektedir. Bununla birlikte çalışanların beceri düzeyleri de birinden diğerine değişmektedir. Grup içinde ödüllerin katkı farklılıklarını dikkate almaksızın, "eşit paylaşım ilkesi"ne göre dağıtılması adaletsizlikle ilgili sorunlar ortaya çıkarabilecektir. Bu durumun da grup içinde işbirliğinden çok çatışmaya neden olabileceği belirtilmektedir (Gomez-Mejia vd., 1998: 341). Buna karşılık, bu konuda yapılan bazı araştırmalarda (Örn; Deutsch,1985) bu kuralın, kişiler arasında işbirliği duygusuna neden olduğu ve tam tersine bireylerin katkıları oranında ödüllendirildiği "eşitlik kuralı"nın uygulanmasının ise, rekabet duygusuna neden olduğu tespit edilmiştir. Deutsch'un (1985) çalışmasına göre birbirine bağımlı ve işbirliği gerektiren koşullarda eşit paylaşım kuralının uygulanması çok daha uygun görülmektedir (Pfeffer, Langton, 1993: 388-389).

Çalışanların örgütte uygulanan ödüllendirme yapısına ilişkin, prosedür adaleti ve dağıtım adaleti algılarının görece önemleri konusunda yapılan araştırmalarda, elde edilen kazanımların ekip bazlı olması durumunda prosedür adaletinin, bireysel bazlı olması durumunda ise dağıtım adaletinin daha önemli hale geldiği sonucuna varılmıştır (Welbourne, 1998: 325).

Fazla sayıda üyesi olan ekiplerde, üyelerin karar verme süreçlerine katılma oranı azalmaktadır. Bu durum Leventhal'ın (1980), prosedürlerin taşınması gereken altı özellikten biri olarak tanımladığı, "temsil edebilme" kriterinin ihlal edilmesine neden olabilecektir. Bu kriter gereği, bir prosedürün adil algılanabilmesi için ilgili tarafların tümünün görüşlerini yansıtması gerekmektedir. Böylelikle bireyler, kendilerini ilgilendiren karar süreçlerinde görüş ve düşüncelerini aktarma olanağını (voice) daha nadiren bulacaklardır. Dolayısıyla ekibin büyüklüğü ile üyelerin prosedür adaleti

algısı arasında negatif bir ilişki oluşmaktadır. Ekibin yaş, cinsiyet, etnik özellikler gibi demografik çeşitliliği, bazı iletişim sorunları yaratması, yöneticilerin bazı demografik gruplara ön yargılı yaklaşması gibi sonuçlar doğurabilmektedir. Bu durumda da Leventhal'ın "tutarlılık" ve "önyargıdan uzak olma" ilkeleri ihlal edilmiş olacaktır. Ancak Colquitt vd., (2002), demografik çeşitlilikle ilgili olarak sadece yaş unsurunun adalet algısıyla ilişkisini tespit etmişlerdir. Bu iki özellikten farklı olarak ekip içinde bireysellikten çok, kolektif bir çalışma ruhunun gelişmiş olması ile bireylerin prosedür adaleti algısı arasında pozitif bir ilişki vardır.

Ödüllendirme sistemlerinin yapısal unsurlarından bir diğeri de merkezi ya da merkezi olmayan bir yapının kurulmasıdır. Merkezileşmenin en temel avantajlarından biri; tüm örgüt çapında var olan homojenlik derecesidir. Homojenlik de beraberinde içsel adalet duygusunu getirmektedir (Lawler, 2000: 49-50). Genel olarak merkezileşmeme, çalışanların karar süreçlerine katılma olanağı bulmaları anlamına gelmektedir. Bu nedenle araştırmalara göre, örgütün merkezileşmesi ile çalışanların prosedür adaleti algısı arasında negatif bir ilişki mevcuttur. Yüksek düzeyde merkezileşme, çalışanların kararlar üzerindeki kontrol gücünü azaltmaktadır. Bununla birlikte merkezileşme ya da merkezileşmeme ile dağıtım adaleti arasında önemli bir ilişki bulunmamaktadır. Kararların nerede alındığının, bu kararların ne kadar adil olduğuna ilişkin algıyla ilişkisinin olmaması bu durumun nedeni olarak gösterilmektedir (Andrews, Kacmar, 2001: 352-353).

Ödüllendirme sistemlerinin süreçleri ile örgütsel adalet arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalara bakıldığında ise genel olarak açık iletişim politikasının adalet algısını artırdığı yönünde görüşlere rastlanmaktadır. Çalışanlar istenmeyen bir sonuçla ilgili olarak kendilerine yeterli açıklama yapıldığında daha toleranslı olabilmektedirler (Cropanzano, Wright, 2003: 10). Greenberg'e göre prosedür adaletinin iki bileşeni; (a) bireylerin kendilerini etkileyen kararlara katılımı ve (b) etkileşim adaleti ya da çalışanlara formel prosedürlerle ilgili açıklama yapılmasıdır (justification). İkinci bileşene göre çalışanlara elde ettikleri kazanımları açıklayıcı bilgi sağlanması, kazanımların alıcı tarafından adil algılanma olasılığını artırmaktadır (Williams, 1999: 184). Greenberg (1993), adalet türleri sınıflandırmasında prosedür adaleti ile sosyal belirleyiciler boyutunu birleştirdiği adalet sınıfını "bilgiye dayalı adalet" olarak adlandırmaktadır ve buna göre bilginin paylaşılması bu tür adalet algısını artırmaktadır.

Çalışanların kararlara katılımının genel olarak önemini yanı sıra, özde ödüllendirme sistemi uygulamaları ile ilgili kararlara katılmaları, bu uygulamaların etkinliğinde önemli bir rol oynamaktadır (Cooper vd., 1992: 477-478).

Bu konuda genel eğilim çalışanların, kendilerini ilgilendiren kararlara katıldıklarında, sistemin yapı ve işleyişini daha adil algılayacakları yönündedir. John Thibaut ve Laurens Walker, 1970'lerin başlarında anlaşmazlığın çözümüne ilişkin yasal prosedürlere gösterilen tepkileri inceledikleri araştırmalarının sonucunda, Prosedür Adaleti Teorisini geliştirmişlerdir. Thibaut ve Walker anlaşmazlığın çözüm sürecine ilişkin iki aşama tanımlaması yapmışlardır; delillerin ortaya konduğu "süreç aşaması" ve bu delillerin kullanıldığı "karar aşaması". Teori, taraflara süreç kontrolü sağlayan prosedürlerin tarafları daha fazla tatmin ettiğini ve bu prosedürlerin sonucunda alınan kararların daha adil algılandığını savunmaktadır (Greenberg, 1987b: 12-13). Süreç kontrolü (ya da söz hakkı -voice-) bir karar sürecinde tarafların kendi görüş ve düşüncelerini söyleme olanağına sahip olmaları ile ilgilidir ve taraflara ne kadar çok süreç kontrolü olanağı sağlanırsa, karar verme prosedürlerini ve sonuçlarını o kadar çok adil algılayacaklardır (Lemons, Jones, 2001: 271).

Bununla birlikte bireyin bir karar verme sürecinde görüş ve düşüncelerini söyleme şansına sahip olması, prosedür adaleti algısı yaratmada tek başına yeterli değildir. Bu görüşlerin dikkate alınması da önemli bir diğer konudur. Bireylerin sürece fikirleriyle katkıları istenmesine karşın yok sayıldığında, bu katılım anlamını yitirecektir. Diğer bir anlatımla bireyler kontrol sahibi olduklarını hissetmeyeceklerdir. Bireylerin karar alma süreçlerinde görüş ve düşüncelerini söyleyebilmelerinin adalet yargılarına etkisi, bu görüş ve düşüncelerin karar vericiler tarafından dikkate alınacağına inandıkları durumda daha güçlü ve pozitif olmaktadır (Korsgaard vd., 1995: 64).

Yukarıda belirtilen araştırmalar ve açıklamalar ile ödüllendirme sistemlerinin yapısal özellikleri ve süreçlerinin örgütsel adalet algısı üzerindeki etkileri ortaya konmaya çalışılmıştır. Ancak bunların pek azı çalışanların genel olarak ödüllendirme sisteminin yapısına ilişkin algısının adalet algısı üzerindeki etkisini açıklamaktadır. Öte yandan ilgili literatürde, hem yapısal belirleyiciler hem de süreçlere ilişkin algının adalet algısı üzerindeki etkisini açıklama ve karşılaştırma yapma olanağı veren herhangi bir bulguya rastlanmamıştır.

4. ARAŞTIRMA

4.1. Araştırmanın Amacı

Araştırmada aşağıdaki konuların sorgulanması amaçlanmıştır:

1. Çalışanların örgütlerinde uygulanan ödüllendirme sistemine (yapısal belirleyiciler ve süreç boyutu birlikte ele alınarak) ilişkin algıları ile

örgütsel adalet (örgütsel adalet türlerinin tümü ele alınarak) algıları arasında bir ilişki var mıdır? 2. Çalışanların ödüllendirme sistemlerinin yapısal unsurlarına ve süreçlerine ilişkin algıları ile adalet türleri arasında nasıl bir ilişki vardır?

Bu konuların sorgulanması sonucunda ödüllendirme sistemlerinin yapı ve süreçlerine ilişkin çalışan algılarının, örgütsel adalet algılarını etkileyip etkilemediği ve hangi adalet türü üzerinde hangi ödüllendirme sistemi boyutunun daha etkili olduğu tespit edilmeye çalışılacaktır.

4.2. Araştırmanın Kapsamı

Araştırma Yalova ve Bursa İllerinde, biri kimya diğeri döküm sanayinde faaliyet gösteren iki kuruluşta yürütülmüştür. Araştırma yapılacak olan örgütlerin seçiminde, ödüllendirme sistemlerinin formel olarak oluşturulmuş ve uygulanıyor olmasına dikkat edilmiştir. İki örgütten toplam 569 kişi araştırmaya dahil edilmiştir. Örgütlerde uygulanan ödüllendirme sisteminin yapı ve işleyişine ilişkin bir görüşe sahip olabilmeleri açısından araştırma en az 1 yıllık çalışanlar üzerinde uygulanmıştır.

Araştırmaya katılan çalışanların %72'si gibi büyük çoğunluğu işçilerden oluşmaktadır. %60,2'si 1-10 yıllık çalışanlardır. Cinsiyetlerine göre dağılıma bakıldığında; %79,3'ünün erkek olduğu görülmektedir. Araştırma yapılan örgütlerin kimya ve döküm sanayi örgütleri oldukları düşünüldüğünde bu dağılım anlamlıdır. Yaş dağılımına bakıldığında cevaplayıcıların %73,9'unun 20-40 arasında toplandığı görülmüştür. Eğitim düzeylerinde ise en yüksek oran %54,7 ile lise mezunlarıdır. Bununla birlikte ilköğretim ve üniversite mezunları oranı yaklaşık %16 ile birbirine eşit bir dağılım sergilemiştir.

4.3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada, çalışanların örgütlerinde uygulanan ödüllendirme sistemlerinin yapısal belirleyicileri ve süreçlerine ilişkin algılarını tespit etmeye yönelik bir anket ve örgütsel adalet algılarını ölçmeye yönelik ikinci bir anket kullanılmıştır. Araştırmanın başlangıcında iki ölçeğin, güvenilirlik düzeylerini tespit etmek amacıyla 30 kişilik bir çalışan grubuna pilot uygulama yapılarak güvenilirlik analizi yapılmıştır. Elde edilen güvenilirlik değerlerinin istatistiki açıdan kabul edilebilir olduğunun görülmesinden sonra, sözü edilen örgütlerin insan kaynakları ya da eğitim birimleri ile irtibat kurularak anketlerin çalışanlara dağıtılması sağlanmıştır.

Araştırmada kullanılan birinci anket, çalışanların ödüllendirme sisteminin yapısal belirleyicileri ve süreçlerine ilişkin algılarını tespit etmeye yönelik olarak bu çalışma için ilgili literatürden yararlanılarak geliştirilmiş

ve beşli Likert ölçeği kullanılmıştır. Ankette yer alan ifadeler Lawler' dan yararlanılarak geliştirilmiştir. Lawler'a göre bir ödüllendirme sisteminin 9 yapısal belirleyicisi ve 2 temel süreç boyutu vardır (Lawler, 2000). İfadeler bu görüş referans alınarak oluşturulmuştur. Bunun yanı sıra ekip ödülleri ile ilgili ifadeler Shaw, Duffy, Stark (2001)'den alınmıştır. İletişim sürecine ilişkin ifadeler ise Smidts, Pruyn, Riel (2001)'den yararlanılarak geliştirilmiştir. Ölçek toplam 21 ifadeden oluşmaktadır.

Araştırmada kullanılan ikinci anket ise örgütsel adalet algısını ölçmeye yöneliktir ve bu anket için de 5'li ölçek kullanılmıştır. Toplam 25 ifadeden oluşan örgütsel adalet ölçeğinde yer alan ilk 7 ifade prosedür adaleti ile ilgilidir ve Moorman (1991)'in ölçeğinden alınmıştır. On ifade prosedür adaletinin etkileşim boyutu (etkileşim adaleti) ile ilgilidir ve bu ifadelerin 4'ü Moorman, 2'si Folger ve Konovsky (1989)'den alınmıştır, 4'ü ise literatürden yararlanılarak bu çalışma için geliştirilmiştir. Dağıtım adaleti ile ilgili olan 8 ifadeden 5'i Moorman (1991), 3'ü Williams, Malos ve Palmer (2002)'in ölçeklerinden alınmıştır.

Verilerin analizinde STATISTICA istatistik programından yararlanılmıştır.

4.4. Analizler

4.4.1. Faktör Analizi

Araştırmada kullanılan iki ölçeğe, içerdiği değişkenler arasındaki temel boyutları tespit etmek amacıyla faktör analizi yapılmıştır: Tablo 1 ve Tablo 2.

Tablo 1. Örgütsel Adalet Ölçeğinin Faktör Analizi Sonuçları

	Dağıtım Adaleti	Etkileşim Adaleti	Prosedür Adaleti
Firmamızdaki mevcut karar alma sistemi karar alabilmek için doğru bilgileri sağlar			0,641904
Firmamızdaki mevcut karar alma sistemi çalışanların alınan kararları sorgulamasına fırsat verir			0,721295
Firmamızdaki mevcut karar alma sistemi karardan etkilenecek olan herkesin dikkate alınmasını sağlar			0,719184
Firmamızdaki mevcut karar alma sistemi kararların tutarlı bir şekilde alınabilmesi için gereken standartlara sahiptir			0,724773
Firmamızdaki mevcut karar alma sistemi karardan etkilenecek olan tüm tarafların görüşlerinin dikkate alınmasını sağlar			0,744423
Firmamızdaki mevcut karar alma sistemi karar ve kararın uygulanışına ilişkin sonuçların düzenli olarak çalışanlara iletilmesini sağlar			0,775979
Firmamızdaki mevcut karar alma sistemi çalışanların karar hakkında ilave bilgi ve açıklama istemelerine izin verir			0,751288

Yöneticimiz düşüncelerimizi dikkate alır		0,659783	
Yöneticimiz taraf tutmaz		0,698237	
Yöneticimiz bize karşı nazik ve anlayışlıdır		0,777786	
Yöneticimiz çalışanların haklarına önem verir		0,791599	
Yöneticim işimi ne derecede iyi yaptığıma ilişkin geribildirim verir		0,792841	
Yöneticim adil olmak için gerçek bir çaba gösterir		0,771415	
Yöneticim karşılaştığım zorlukları aşmam için destek verir		0,821129	
Uygulanan ödüllendirme sistemine ilişkin görüşlerimi yöneticime aktarabilirim		0,741107	
İşimle ilgili hedef ve planlarımı yöneticimle paylaşabilirim		0,716601	
Yöneticim performansımı en doğru ve gerçekçi biçimde değerlendirmeye özen gösterir		0,625869	
Üstlendiğim sorumluluklar ile aldığım ödüller birbirine uygundur	0,755315		
Sahip olduğum deneyim ile aldığım ödüller birbirine uygundur	0,743762		
Gösterdiğim çabaya göre adil bir şekilde ödüllendirilmekteyim	0,814981		
İyi bir iş yaptığımda hak ettiğim şekilde ödüllendirilmekteyim	0,803568		
İşimdeki stres ve gerginliğe göre hak ettiğim şekilde ödüllendirilmekteyim	0,814711		
Benimle benzer yetenek ve eğitime sahip diğer çalışanları dikkate aldığımda adil bir şekilde ödüllendirildiğimi düşünüyorum	0,79324		
Bu şirkette benimle aynı işi yapan diğer çalışanları dikkate aldığımda adil bir şekilde ödüllendirildiğimi düşünüyorum	0,807531		
Diğer işletmelerde benimle aynı işi yapan çalışanları dikkate aldığımda adil bir şekilde ödüllendirildiğimi düşünüyorum	0,823963		
Expl.Var	7,061835	6,88528	5,20804
Prp.Totl	0,282473	0,275411	0,208322

Tablo 1’de görüldüğü gibi örgütsel adalet ölçeğine uygulanan faktör analizi sonucunda literatür ile tutarlı olarak üç faktör elde edilmiştir. Çalışanların formal prosedürlere ilişkin algısını ölçmek amacıyla yöneltilen ilk 7 ifade, beklendiği gibi prosedür adaleti boyutunda yer almıştır. Aynı şekilde prosedür adaletinin yöneticilerle iletişim boyutunu temsil eden, etkileşim adaleti algısını ölçmek amacıyla yöneltilen on ifade yine beklendiği gibi etkileşim adaleti boyutunda yer almıştır. Son olarak ölçekte yer alan 8 ifade, dağıtım adaleti algısını ölçmektedir ve bu sekiz ifade de dağıtım adaleti boyutunda yüksek korelasyon değerleriyle yer almıştır. Elde edilen bu üç faktör, toplam varyansın yaklaşık %75’ini açıklamaktadır (Prp. Totl = 0,28; 0,27 ve 0,20). Bu sonuçlardan hareketle, örgütsel adalet algısını tespit etmeye yönelik ölçek; “prosedür adaleti”, “etkileşim adaleti” ve “dağıtım adaleti” olmak üzere üç faktörlü yapıda analizlere dahil edilmiştir.

Lawler’in (2000) ödüllendirme sistemlerine ilişkin yapısal belirleyiciler ve süreçler şeklindeki sınıflandırmasından yola çıkılarak hazırlanan ifadelerin çoğunluğu bu görüşle tutarlı bir faktör yapısı

sergilemiştir. Bununla birlikte; ödüllendirme sistemi yapısının merkezileşmesi ya da yerel uygulamalara bırakılması konusu ile ilgili bilgi almaya yönelik olan “firmamızda uygulanan ödüllendirme sistemi (örn; verilen ödül türleri) holdinge bağlı tüm firmalarda standart bir biçimde uygulanmalıdır” ifadesi yapısal belirleyiciler boyutu içinde yer alması beklenirken süreç boyutu içinde yer almıştır.

Aynı şekilde toplam ödül paketi (reward mix) ile ilgili olarak yöneltilen “çalışanlara farklı ödül seçenekleri sunularak kendi ihtiyaçlarına göre seçim yapma fırsatı tanınmalıdır” ve “çalışanlar için hangi ödüllerin daha önemli olduğu yönetim tarafından dikkate alınmalıdır” ifadeleri de yüksek korelasyon değeriyle süreç boyutu içinde yer almıştır. Ancak bu iki ifadenin sistemin işleyişine yönelik ifadeler arasında yer alması, ifadelerin iletişim ve karar alma süreçlerine katılım konularına yakın ifadeler olması nedeniyle anlamlı bulunabilir.

Son olarak kıdeme dayalı ödüllendirme sistemlerine ilişkin olarak yöneltilen “çalışanların kıdemi arttıkça aldıkları ödüllerin miktarı da artmalıdır” ifadesinin de yapısal belirleyiciler boyutu içinde yer alması beklenirken, süreçlere ilişkin ikinci faktörde yer aldığı görülmektedir.

Bunlarla birlikte elde edilen bu iki faktör, toplam varyansın yaklaşık %70’ini açıklamaktadır (Prp. Totl = 0,35 ve 0,34). Bu sonuçlardan hareketle, ödüllendirme sistemine ilişkin çalışan algısını tespit etmeye yönelik ölçek; sistemin “yapısal belirleyicileri boyutu” ve “süreç boyutu” olmak üzere iki faktörlü yapıda analizlere dahil edilmiştir. (Tablo 2).

Tablo 2. Ödüllendirme Sistemi Ölçeğinin Faktör Analizi Sonuçları

	Süreç Boyutu	Yapısal Belirleyiciler Boyutu
Ödüller, çalışanın yaptığı işin zorluk derecesine göre verilmelidir		0,802527
Ödüller, çalışanın yaptığı işin önemine göre verilmelidir		0,807877
Ödüller, çalışanların gösterdikleri kişisel gelişime (sahip oldukları bilgi ve beceri düzeyindeki gelişmeye) göre verilmelidir		0,672058
Çalışanlara verilecek ödüllerin belirlenmesinde kişinin bireysel olarak gösterdiği çaba esas alınmalıdır		0,792705
Ödüllerin belirlenmesinde çalışanların ekip olarak gösterdikleri çaba esas alınmalıdır		0,736504
Ekip performansına göre verilen ödüller ekip üyelerinin katkı düzeyine bakılmaksızın üyeler arasında eşit paylaşılmalıdır		0,733037
Ekip ödülleri ekip üyelerinin katkı düzeyine göre farklı miktarlarda dağıtılmalıdır		0,754713
Ekip ödülleri çalışanların farklı ihtiyaçları göz önünde bulundurularak dağıtılmalıdır		0,786618
Firmamızda çalışanlara verilen ödüller düzenli olarak benzer firmalarla kıyaslanmalıdır		0,690039

Çalışanlara verilen ödüller, benzer firmaların çalışanlarına verdikleri ödüllerden düşük olmamalıdır		0,617229
Firmamızda uygulanan ödüllendirme sistemi (örn; verilen ödül türleri) holdinge bağlı tüm firmalarda standart bir biçimde uygulanmalıdır	0,622406	
Çalışanlara verilen ödüller terfi ile birlikte artmalıdır		0,641374
Çalışanlara farklı ödül seçenekleri sunularak kendi ihtiyaçlarına göre seçim yapma fırsatı tanınmalıdır	0,723096	
Çalışanlar için hangi ödüllerin daha önemli olduğu yönetim tarafından dikkate alınmalıdır	0,764685	
Çalışanların kıdemi arttıkça aldıkları ödüllerin miktarı da artmalıdır	0,664831	
Yönetim çalışanları, işlerinde gösterdikleri performansları hakkında bilgilendirmelidir	0,743885	
Çalışanlar kendilerinden ne beklediği konusunda bilgilendirilmelidirler	0,760118	
Çalışanlar aldıkları ödüller hakkında fikirlerini yöneticilerine söyleyebilmelidirler	0,838522	
Çalışanlar kendi performansları hakkında fikirlerini yöneticilerine söyleyebilmelidirler	0,834667	
Ödüllerin hangi kriterlere dayalı olarak verildiği tüm çalışanlara açıkça aktarılmalıdır	0,748643	
Ödüllerin kimlere verileceği, neye göre verileceği gibi kararlar verilirken çalışanların da görüşü alınmalıdır	0,770661	
Expl.Var	7,507022	7,277077
Prp.Totl	0,357477	0,346527

4.4.2. Güvenilirlik Analizi

Araştırmada kullanılan iki ölçeğin güvenilirlik analizlerinde, en yaygın olarak kullanılan yöntem olan Croanbach's alfa (α) katsayısı kullanılmıştır. Güvenilirlik analizi öncelikle ölçeklerin tümüne ve daha sonra da ölçeklerde yer alan her bir alt faktöre uygulanmıştır. Yapılan analiz sonucunda ödüllendirme sistemi ölçeği (tümüne ait) α değerinin 0,97, örgütsel adalet ölçeği (tümüne ait) α değerinin 0,97 olduğu tespit edilmiştir. Ölçeklerin alt faktörlerine ilişkin α değerleri Tablo 3'de verilmektedir. Her iki ölçeğin tümü ve alt faktörlere ilişkin α değerleri kabul edilebilir değer olan 0,70'in üzerindedir. Bu sonuçtan hareketle ölçeklerin güvenilirliklerinin yüksek olduğunu söylemek mümkündür.

4.4.3. Betimsel İstatistikler

Tablo 3'de ölçeklerin alt faktörlerine ilişkin ortalama, standart sapma, güvenilirlik ve korelasyon değerleri gösterilmektedir.

Tablo 3: İki Ölçeğin Alt Faktörlerine İlişkin Betimsel İstatistik Değerleri

	Ort.	S. S	1	2	3	4	5
1. YAP. BELİR. BOYUTU	3,32	0,75	(0,95)*				
2. SÜREÇ BOYUTU	3,39	0,74	0,66	(0,94)			
3. PROSEDÜR ADALETİ	3,50	0,73	0,45	0,52	(0,92)		
4. ETKİLEŞİM ADALETİ	3,59	0,84	0,47	0,59	0,64	(0,95)	
5. DAĞITIM ADALETİ	3,09	0,94	0,54	0,64	0,65	0,71	(0,96)

Tüm korelasyon değerleri 0,05 düzeyinde anlamlıdır.

*Alt faktörlerin güvenilirlik değerleri parantez içinde verilmiştir

Güvenilirlik değerleri (parantez içinde verilmiştir) ile ilgili dikkat çeken önemli bir nokta, tüm alt faktörlerin α değerlerinin 0,90'nın üzerinde olmasıdır. Bu da ölçüklerin güçlü bir güvenilirliğe sahip olduğuna işaret etmektedir. Tabloda ayrıca ödüllendirme sisteminin boyutlarını temsil eden iki alt ölçük (yapısal belirleyiciler ve süreç) ve örgütsel adalet türlerini temsil eden üç alt ölçüğün (prosedür adaleti, etkileşim adaleti ve dağıtım adaleti) kendi aralarında ve birbirleri arasındaki korelasyon değerlerine yer verilmiştir. Buna göre tüm korelasyon değerleri 0,05 düzeyinde anlamlıdır. Diğer bir deyişle ödüllendirme sisteminin boyutları ile örgütsel adalet algısı arasında güçlü bir ilişki olduğu tespitini yapmak mümkündür.

4.5. BULGULAR

4.5.1. Genel olarak ödüllendirme sistemi ile örgütsel adalet algısı arasındaki ilişki

Ödüllendirme sisteminin tümüne ilişkin çalışan algısı ile örgütsel adalet algısı arasındaki ilişkinin ortaya konması amacıyla, örgütsel adalet türleri ile ilişkilerin belirlenmesi için yapılan çoklu regresyon analizlerinde elde edilen R ve R² değerlerinden yararlanılmıştır. Bu sonuçlar Tablo 4'de özetlenmiştir.

Tablo 4: Ödüllendirme Sistemi ile Örgütsel Adalet Algısı Arasındaki İlişki

	PROSEDÜR ADALETİ		ETKİLEŞİM ADALETİ		DAĞITIM ADALETİ	
	R	R ²	R	R ²	R	R ²
ÖDÜLLENDİRME SİSTEMİ	0,518	0,268	0,538	0,340	0,645	0,416

Tablo 4'de görüldüğü gibi adalet türlerinin tümüyle ilgili R değerleri 0,50'nin üzerindedir. Bundan yola çıkılarak, çalışanların ödüllendirme sisteminin yapısı ve işleyişine yönelik algısı ile örgütsel adalet algısı arasında pozitif bir ilişki olduğu görülmektedir.

Tablodan R^2 değerleri incelendiğinde: Ödüllendirme sistemine ilişkin algı bağımsız değişkeni, prosedür adaleti algısındaki değişimin yaklaşık %27'sini ($R^2=0,268$); etkileşim adaleti algısındaki değişimin %34'ünü ($R^2=0,340$); dağıtım adaleti algısındaki değişimin yaklaşık %42'sini ($R^2=0,416$) açıklamaktadır.

4.5.2. Ödüllendirme sistemi boyutları ile prosedür adaleti arasındaki ilişki

Ödüllendirme sistemi boyutları ile prosedür adaleti arasındaki ilişkinin belirlenebilmesi amacıyla çoklu regresyon analizi uygulanmıştır. Sonuçlar Tablo 5'de gösterilmektedir.

Tablo 5: Ödüllendirme Sistemi Boyutları ile Prosedür Adaleti Arasındaki İlişki

Bağımlı Değişken: PROSEDÜR ADALETİ						
R= ,51815329 R ² = ,26848283 Adjusted R ² = ,26433826						
F(2,353)=64,779 p<,00000 Std.Error of estimate: ,65477						
	BETA	St. Err. of BETA	B	St. Err. of B	t(353)	p-level
Intercpt			1,66622	0,167164	9,967554	,000000
Yapısal Belirleyiciler	0,193697	0,062128	0,19155	0,061441	3,117701	0,00197
Süreç Boyutu	0,366519	0,062128	0,35315	0,059863	5,899399	,000000

Tablo 5'de yer alan sonuçlar incelendiğinde kurulan regresyon modelinin genel olarak anlamlı olduğuna işaret eden F değeri = 64,779 ve gözlenen anlamlılık düzeyi (p-level) = 0,000'dır. Yani kurulan modelin 0,05 anlamlılık düzeyinde geçerli olduğu söylenebilir.

Bağımsız değişkenlerin Beta katsayılarına bakıldığında ödüllendirme sisteminin süreç boyutunun görece olarak daha önemli bağımsız değişken olduğu (BETA = 0,366) söylenebilir. Süreç boyutu değişkenine ait t değeri = 5,89 ve buna karşılık gelen anlamlılık seviyesi p = 0,000'dır ve %5 anlamlılık düzeyindedir (p < 0,05). Diğer bir ifadeyle süreç boyutunun, modelin açıklayıcılığına önemli bir katkı sağladığı söylenebilir.

Yapısal belirleyiciler boyutunun Beta katsayısı = 0,193 olup, t değeri = 3,11 ve buna karşılık gelen anlamlılık seviyesi 0,001 dir. Bu da, ilgili bağımsız değişkenin modelin açıklayıcılığına istatistiksel açıdan katkı sağladığını göstermektedir. Ancak çalışanların prosedür adaleti algısının, ödüllendirme sisteminin iletişim, karar alma süreçlerine ilişkin algıdan daha çok etkilendiğini söylemek mümkündür.

4.5.3. Ödüllendirme sistemi boyutları ile etkileşim adaleti arasındaki ilişki

Ödüllendirme sisteminin yapısal belirleyiciler ve süreç boyutlarının bağımsız değişkenler, örgütsel adalet türlerinden etkileşim adaletinin bağımlı değişken olarak alındığı çoklu regresyon analizi sonuçları Tablo 6'da gösterilmektedir.

Tablo 6: Ödüllendirme Sistemi Boyutları ile Etkileşim Adaleti Arasındaki İlişki

Regression Summary for Dependent Variable: ETKİLEŞİM ADALETİ						
R= ,58318221 R ² = ,34010149 Adjusted R ² = ,33629804						
F(2,347)=89,419 p<,00000 Std.Error of estimate: ,72208						
	BETA	St. Err. of BETA	B	St. Err. of B	t(347)	p-level
Intercept			1,227773	0,187611	6,544246	,000000
Yapısal Belirleyiciler	0,118643	0,058116	0,136911	0,067065	2,041474	0,04196
Süreç Boyutu	0,497922	0,058116	0,561259	0,065509	8,567688	,000000

Tablo 6'daki sonuçlar incelendiğinde F değerinin = 89,419 ve bu değere karşılık gelen anlamlılık seviyesinin p = 0,000 olduğu görülmektedir. Diğer bir deyişle, yapısal belirleyiciler ve süreç boyutunun bağımsız değişkenler, etkileşim adaletinin bağımlı değişken olduğu regresyon modeli 0,05 anlamlılık düzeyinde (p<0,05) geçerlidir denebilir.

Tablo 6'daki Beta katsayılarına bakıldığında süreç boyutu değişkeninin yapısal belirleyiciler boyutuna göre daha önemli bağımsız değişken olduğu (BETA = 0,497) görülmektedir. Süreç boyutu değişkenine ait t değeri = 8,56 ve buna karşılık gelen anlamlılık seviyesi p = 0,000'dır. Yani süreç boyutu değişkeni modelin açıklayıcılığında daha önemli bir katkı sağlamaktadır. Diğer bir ifadeyle çalışanların etkileşim adaleti algısı, ödüllendirme sisteminin süreç boyutundan daha fazla etkilenmektedir. Ödüllendirme sisteminin süreç boyutunda; sistemin yapısı ve işleyişi hakkında çalışanlara bilgi aktarılması gibi iletişim konularının ve çalışanların ödüllendirme sisteminin yönetimine katılması gibi karar alma süreçlerinin ele alındığı düşünüldüğünde bu sonuç anlamlı kabul edilebilir.

Yapısal belirleyiciler boyutunun etkileşim adaleti bağımlı değişkeni ile ilgili Beta katsayısı = 0,118 olup, t değeri = 2,04 ve buna karşılık gelen anlamlılık seviyesi p= 0,04'tür (p< 0,05). Bu sonuçlar da istatistiksel açıdan ilgili bağımsız değişkenin, modelin açıklayıcılığına katkı sağladığını

göstermektedir. Ancak Beta değerleri ve anlamlılık seviyesi süreç boyutuna göre düşük düzeydedir.

4.5.4. Ödüllendirme sistemi boyutları ile dağıtım adaleti arasındaki ilişki

Tablo 7'deki sonuçlara göre ödüllendirme sisteminin yapısal belirleyiciler ve süreç boyutları ile dağıtım adaleti algısı arasındaki bağıntının ortaya konması amacıyla oluşturulan regresyon modelinin bir bütün olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Gözlenen F değeri = 119,95 ve buna karşılık gelen anlamlılık seviyesi $p = 0,000$ 'dır ($p < 0,05$).

Tablo 7: Ödüllendirme Sistemi Boyutları ile Dağıtım Adaleti Arasındaki İlişki

Bağımlı Değişken: DAĞITIM ADALETİ						
R= ,64541827 R ² = ,41656474 Adjusted R ² = ,41309191						
F(2,336)=119,95 p<,00000 Std.Error of estimate: ,73855						
	BETA	St. Err. of BETA	B	St. Err. of B	t(336)	p-level
Intercept			0,298423	0,190756	1,564425	0,118659
Yapısal Belirleyiciler	0,192722	0,056842	0,236981	0,069896	3,390506	0,000781
Süreç Boyutu	0,498689	0,056842	0,59887	0,068261	8,773286	,000000

Tablo 7'de her bir bağımsız değişkenin Beta katsayılarına bakıldığında süreç boyutu değişkeninin görece olarak daha önemli bağımsız değişken olduğu görülmektedir (BETA = 0,498). Bu bağımsız değişkene ait t değeri = 8,77 ve buna karşılık gelen anlamlılık seviyesi $p = 0,000$ 'dır ($p < 0,05$). Yani süreç boyutu görece olarak modelin açıklanmasına daha önemli bir katkı sağlamaktadır. Bunun yanı sıra yapısal belirleyiciler boyutunun da modelin açıklayıcılığına katkı sağladığı söylenebilir (Beta = 0,192; t değeri = 3,39 ve p düzeyi = 0,0007; $p < 0,05$).

SONUÇ

Örgütleri ve yöneticilerinin adil davranıp davranmadıkları, çalışanlar için her zaman temel bir kaygı olmuştur. Greenberg'e (2001a) göre adaletle ilgili olarak tüm çalışanlar her zaman potansiyel kaygılara sahiptirler. Ancak bu potansiyel kaygılar bazı durumlarda gerçek bir kaygıya dönüşmektedir. Bu durumlardan ilki de bireyin istenmeyen bir kazanım elde etmesi durumudur. Yani adillik ya da adaletsizlik algısını yaratan önemli etkenlerden biri çalışanların örgüte katkıları karşılığında elde ettikleri kazanımlardır. Bunun yanı sıra çalışanların yöneticileri ile ilişkileri ve elde

edilen kazanımlara neden olan prosedürler konusunda da adil/ adaletsiz yargısına vardıkları bilinmektedir. Greenberg'e göre özellikle kıt kaynakların paylaşımı söz konusu olduğunda çalışanlar bu kaynakların nasıl dağıtıldığı ile daha çok ilgilenmektedirler.

Örgütlerde doğru çalışanları örgüte çekmek, örgütte kalmalarını sağlamak ve motive etmek amacıyla uygulanan ödüllendirme sistemleri ise çalışanlarca elde edilen kazanımlara neden olan politikalar, süreçler ve uygulamaları içermektedir. Dolayısıyla bu sistemler, örgütsel adalet oluşumunda önemli belirleyicilerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Literatür araştırması sonucunda elde edilen bu sebep – sonuç ilişkisinden yola çıkılarak yapılan bu araştırma da bunu doğrular niteliktedir.

Araştırmada elde edilen sonuçlardan ilki; ödüllendirme sistemleri ile örgütsel adalet arasında güçlü ve pozitif bir ilişki olduğudur. Yani çalışanların, ödüllendirme sisteminin yapısı ve işleyişine ilişkin algıları ile örgütsel adalet algıları aynı yönde değişmektedir.

UEN ve CHIEN'in (2004) elde ettiği bulguların tersine bu araştırmada ulaşılan sonuçlara göre, ödüllendirme sistemine ilişkin çalışan algısı, bireylerin elde ettikleri kazanımlara ilişkin adalet algısını ifade eden dağıtım adaleti algısını daha çok etkilemektedir. Buna karşın prosedür adaleti algısı ödüllendirme sistemi algısı ile en az ilişkili örgütsel adalet türüdür. Türkiye'nin genel ekonomik durumu, işgücü piyasasının koşulları ve sosyal yapısı gibi çevresel etkenler dikkate alındığında çalışanların aldıkları ödüllerin düzeyine karşı daha duyarlı olmaları gibi bir sonuç anlamlı bulunabilir. Bununla birlikte ödüllendirme sistemleri Eşitlik Teorisinin vurguladığı gibi sadece dağıtılan ödüller değil, bu ödüllerin dağıtımıyla ilgili prosedürleri de içermektedir. Bu prosedürler, çalışanların sonuçta elde ettikleri ödüllere aracılık etmektedirler. Prosedür adaletini açıklayan Kişisel Çıkar Modeli'ne göre insanlar, gelecekte daha yüksek kazanımlar elde etmelerine neden olacağını düşündükleri için prosedür adaleti ile ilgilenmektedirler. Örgütlerde prosedür adaleti etkisinin ortaya çıkmasının bir nedeni de budur. Oysa ki bu araştırmada elde edilen bulgulara göre çalışanlar, aldıkları ödüllere neden olan prosedürlerden çok, ödülün miktarı ile ilgilenmektedirler.

Ödüllendirme sisteminin yapı ve işleyişine ilişkin iki temel belirleyicisi ile çalışanların örgütsel adalet algıları arasındaki ilişki incelendiğinde ise şu sonuçlarla karşılaşmıştır: Ödüllendirme sisteminin ödül kriterleri ve teknikleri ile ilgili açık iletişim mekanizmaları ve karar alma süreçlerine çalışanların katılımı gibi elemanları içeren süreç boyutu, sistemin iş bazlı, kişi bazlı, bireysel performansa dayalı ya da ekip performansına dayalı olması gibi yapısal boyutlarına göre her üç adalet türü

üzerinde daha etkilidir. Diğer bir ifadeyle çalışanların örgütsel adalet algıları, sistemin yapısal özelliğinden çok, bu yapının nasıl işletildiği ve yönetildiğinden etkilenmektedir.

Bunlara ek olarak ödüllendirme sisteminin süreç boyutu, etkileşim adaleti ve dağıtım adaleti algıları üzerinde daha yüksek bir etkiye sahiptir. Ödüllendirme sisteminin süreç boyutunda; sistemin yapısı ve işleyişi hakkında çalışanlara yeterli bilginin aktarılması gibi iletişim konularının ve çalışanların ödüllendirme sisteminin karar alma süreçlerine katılımının ele alındığı düşünüldüğünde, etkileşim adaleti üzerindeki bu etkisi anlamlı kabul edilebilmektedir.

Ancak süreç boyutunun etkileşim adaletinin yanı sıra formel prosedürlerle ilgili prosedür adaleti üzerinde etkili olması beklenirken, dağıtım adaleti üzerindeki etkisi, çalışanlara yeterli bilgi aktarıldığında, elde edilen kazanımları daha adil algıladıkları yönündeki görüşlerle (Anderson, Shiner, 2003: 230; Greenberg, 2003: 41-44) tutarlılık göstermektedir. Çalışanların performanslarıyla ilgili yeterli geribildirim almaları, yöneticileriyle iletişim kurabilmeleri, sonuçlar ve süreçlerle ilgili yeterli açıklama yapılması ve kendilerini ilgilendiren kararlara katılabilmeleri, elde ettikleri ödülün miktarına ilişkin algılarını etkilemektedir.

Sonuç olarak çalışan algılarının, yaşadıkları ülkelerin koşullarından bağımsız olarak oluşamayacağı, ülkenin kültürel, ekonomik ve sosyal yapısının bu algıların oluşumunda önemli etkenler olacağı açıktır. Greenberg (2001b) bu görüşle tutarlı olarak, kişilerin farklı kültürlerden geldikleri için farklı değerlere ve normlara sahip olduklarını ve bu yüzden de farklı adalet algılarına sahip olabileceklerini savunmaktadır. Greenberg'e göre, kişilerin adalet algılarının anlaşılabilmesi, bu kişilerin içinde yaşadıkları kültürlerin normlarını ve değerlerini anlamayı gerektirmektedir. Dolayısıyla bu araştırmada elde edilen bulguların da Türkiye'nin ekonomik, sosyal ve kültürel yapısı ile birlikte ele alınıp değerlendirilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte çalışmada, farklı değişkenlerle örgütsel adalet ve ödüllendirme sistemlerinin ilişkilendirilebilmesi için cesaret verici bulgular elde edildiği söylenebilir.

KAYNAKÇA

Ambrose, M. L., Kulik, C. T. (1999), "Old Friends, New Faces: Motivation Research In The 1990s", *Journal of Management*, Vol. 25, No. 3, s: 231.

Anderson, D. M., Shiner, K. J. (2003), "Gender Equity in the Context of Organizational Justice: A Closer Look At a Reoccurring Issue in the Field", *Journal Of Leisure Research*, Vol.35, No. 2: 230.

Andrews, M. C., Kacmar, K. M. (2001), "Discriminating Among Organizational Politics, Justice and Support", *Journal Of Organizational Behavior*, Vol. 22: 352-353.

Armstrong, M. (2002), *Employee Reward*, London, Chartered Institute of Personnel and Development, CIPD House.

Arnold, H. J., Feldman, D. C. (1986), *Organizational Behavior*, USA, McGraw Hill Inc.

Barber, A. E., Simmering, M. J. (2002), "Understanding Pay Plan Acceptance: The Role of Distributive Justice Theory", *Human Resource Management Review*, Vol. 12.

Berkowitz, L., Cochran, S., Fraser, C., Treasure, F.P. (1987), "Pay, Equity, Job Gratifications and Comparisons in Pay Satisfaction", *Journal of Applied Psychology*, Vol. 72, No. 4.

Bies, R. J. (2001), "Interactional (In)Justice: The Sacred and the Profane", in J. Greenberg, R. Cropanzano (eds), *Advances in Organizational Justice*, California, Stanford University Press.

Bowen, R. B. (2000), *Recognizing and Rewarding Employees*, USA, McGraw-Hill Companies, Inc.

Carrell, M. R., Dittrich, J. E. (1978), "Equity Theory: The Recent Literature, Methodological Considerations, and New Directions", *The Academy of Management Review*, Vol.3, No.2: 207.

Colquitt, J. A., Noe, R. A., Jackson, C. L. (2002), "Justice in Teams: Antecedents and Consequences Of Procedural Justice Climate", *Personnel Psychology*, Vol. 55, Iss. 1: 100.

Cooper, C. L., Dyck, B., Frohlich, N. (1992), "Improving the Effectiveness of Gainsharing: The Role of Fairness and Participation", *Administrative Science Quarterly*, Vol. 37, No. 3: 477-478.

Cowherd, D. M., Levine, D. I. (1992), "Product Quality and Pay Equity Between Lower-Level Employees and Top Management: An Investigation of Distributive Justice Theory", *Administrative Science Quarterly*, Vol. 37, No. 2: 304 .

Cropanzano, R., Byrne, Z. S., D. Bobocel, R., Rupp, D. E. (2001), "Morale Virtues, Fairness Heuristics, Social Entities, and Other Denizens Of Organizational Justice", *Journal of Vocational Behavior*, Vol. 58: 167-168.

Cropanzano, R., Randall, M. L. (1993), "Injustice and Work Behavior: A Historical Review", in Russell CROPANZANO (ed.), *Justice in the Workplace: Approaching Fairness in Human Resource Management*, New Jersey, Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.

Cropanzano, R., Wright, T. A. (2003), "Procedural Justice and Organizational Staffing: A Tale of Two Paradigms", *Human Resource Management Review*, Vol. 13: 9-10.

Deeprose, D. (1994), *How To Recognize & Reward Employees*, New York, USA, AMACOM American Management Association.

Dulebohn, J. H., Martocchio, J. J., (1998), "Employee Perceptions of the Fairness of Work Group Incentive Pay Plans", *Journal of Management*, Vol. 24, No. 4: 470, 472.

Farh, J.L., Griffeth, R. W., Balkin, D. B. (1991), "Effects of Choice of Pay Plans on Satisfaction, Goal Setting, and Performance", *Journal of Organizational Behavior*, Vol. 12, No. 1: 59.

Fay, C. H., Thompson, M. A. (2001), "Contextual Determinants of Reward Systems' Success: An Exploratory Study", *Human Resource Management*, Vol. 40, No.13: 222.

Ferris, G. R., Buckley, M. R. (1996), *Human Resources Management*, New Jersey, Prentice-Hall, Inc.

Folger, R., Cropanzano, R. (1998), *Organizational Justice and Human Resource Management*, USA, Sage Publications Inc.

Folger, R., Konovsky, M. A. (1989), "Effects Of Procedural and Distributive Justice On Reaction To Pay Raise Decisions", *Academy Of Management Journal*, Vol.32, Iss.1: 115-116 .

Gomez-Mejia, L. R., Balkin, D. B., Cardy, R. L. (1998), *Managing Human Resources*, New Jersey, Prentice Hall, Inc.

Gordon, J. R., (1993), *A Diagnostic Approach to Organizational Behavior*, USA, Simon & Schuster Inc.

Greenberg, J., (1987a), "Reactions to Procedural Injustice in Payment Distributions: Do the Means Justify the Ends?", *Journal of Applied Psychology*, Vol. 72, No. 1: 55.

Greenberg, J., (1987b), "A Taxonomy of Organizational Justice Theories", *The Academy of Management Review*, Vol. 12, No. 1: 12-13.

Greenberg, J. (1989), "Cognitive Reevaluation of Outcomes in Response to Underpayment Inequity", *The Academy of Management Journal*, Vol. 32, No. 1: 174.

Greenberg, J. (1993), "The Social Side of Fairness: Interpersonal and Informational Classes of Organizational Justice", in R. Cropanzano (ed.), *Justice in the Workplace: Approaching Fairness in Human Resource Management*, New Jersey, Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.

Greenberg, J. (2001a), "The Seven Loose Can(n)ons of Organizational Justice", J. GREENBERG, R. CROPANZANO (eds.), *Advances in Organizational Justice*, California, Stanford University Press.

Greenberg, J. (2001b), "Studying Organizational justice Cross-Culturally: Fundamental Challenges", *The International Journal of Conflict Management*, Vol. 12, No. 4: 365-366.

Greenberg, J. (2003), "Creating Unfairness by Mandating Fair Procedures: The Hidden Hazards of a Pay-For-Performance Plan", *Human Resource Management Review*, Vol. 13: 41-44.

Greenberg, J., Baron, R. A. (2000), *Behavior In Organizations*, New Jersey, USA, Prentice Hall Inc.

Howard, L. W. (1999), "Validity Evidence for Measures of Procedural/Distributive Justice and Pay/Benefit Satisfaction", *Journal of Business and Psychology*, Vol. 14, Iss. 1.

Klein, S. M. (1973), "Pay Factors as Predictors to Satisfaction: A Comparison of Reinforcement, Equity, and Expectancy", *The Academy of Management Journal*, Vol. 16, No. 4: 608.

Knouse, S. B. (1996), *Human Resources Management Perspectives On TQM Concepts and Practices*, Wisconsin, USA, ASQC Quality Press Books.

Korsgaard, M. A., Schweiger, D. M., Sapienza, H. J. (1995), "Building Commitment, Attachment and Trust in Strategic Decision-Making Teams: The Role of Procedural Justice", *The Academy of Management Journal*, Vol. 38, No.1: 64.

Lam, S. S. K., Schaubroeck, J., Aryee, S. (2002), "Relationship Between Organizational Justice and Employee Work Outcomes: A Cross-National Study", *Journal Of Organizational Behavior*, Vol. 23.

Lawler, E. E. (2000), *Rewarding Excellence*, California, USA, Jossey-Bass Publishers.

Lemons, M. A., Jones, C. A. (2001), "Procedural Justice in Promotion Decisions: Using Perceptions of Fairness to Build Employee Commitment", *Journal of Managerial Psychology*, Vol. 16, Iss. 4: 271.

Lundy, O., Cowling, A. (1996), *Strategic Human Resource Management*, London, Routledge.

Moorman, R. H. (1991), "Relationship Between Organizational Justice and Organizational Citizenship Behaviors: Do Fairness Perception Influence Employee Citizenship?", *Journal of Applied Psychology*, Vol. 76, No. 6: 850.

Osborn, S. H. (1991), *Managing Organizational Behavior*, USA, John Wiley & Sons Inc.

Pfeffer, J., Langton, N. (1993), "The Effect of Wage Dispersion on Satisfaction, Productivity, and Working Collaboratively: Evidence from College and University Faculty", *Administrative Science Quarterly*, Vol. 38, No. 3: 388-389.

Scarpello, V., Jones, F. F. (1996), "Why Justice Matters in Compensation Decision Making", *Journal of Organizational Behavior*, Vol. 17, No. 3.

Shaw, J. D., Duffy, M. K., Stark, E. M. (2001), "Team Reward Attitude: Construct Development and Initial Validation", *Journal of Organizational Behavior*, Vol. 22: 911.

Smidts, A., Pruyn, T. H., Riel, C.B. (2001), "The Impact of Employee Communication and Perceived External Prestige on Organizational Identification", *Academy of Management Journal*, Vol. 44, No. 5: 1054.

Şahin, D. N. (2003), "Ödül ve Bedel Bölüşümüne İlişkin Haklılık Algısında Katkı Türü ve Pay Dağıtımının Etkisi", *Türk Psikoloji Dergisi*, 18, (52): 26-27.

Uen, J.F., Chien, S. H. (2004), "Compensation Structure, Perceived Equity and Individual Performance of R&D professionals", *Journal of American Academy of Business*, Vol. 4, No. ½: 402-404.

Vecchio, R. P. (1991), *Organizational Behavior*, USA, The Dryden Press, Rinehart and Winston Inc.

Welbourne, T. M. (1998), "Untangling Procedural and Distributive Justice Their Relative Effects On Gainsharing Satisfaction", *Group & Organizational Management*, Vol. 23, Iss.4: 325.

Williams, S. (1999), "The Effects Of Distributive and Procedural Justice On Performance", *The Journal of Psychology*, Vol.133, No. 2: 184.

Williams, M. L., Malos, S. B., Palmer, D. K. (2002), "Benefit System and Benefit Level Satisfaction: An Expanded Model of Antecedents and Consequences", *Journal of Management*, Vol. 28, Iss. 2: 208.

ORTA ASYA CUMHURİYETLERİNDE DİL, ULUSAL KİMLİK VE DEMOKRASİ

Yrd. Doç. Dr. Nezih Müsaoglu*

ÖZET

Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte bağımsızlığını kazanan Orta Asya Cumhuriyetleri'nin ulus-devlet kurma ve ulusal kimliklerini inşa sürecinde dil önemli bir rol oynamıştır. Uluslaşma ve uluslaştırma amacıyla araçsallaştırılan dil, cumhuriyetlerin karma etnik yapıları, siyasal rejimlerin yapısı ve işleyişi ve ekonomik sistemin liberal dönüşümü gibi faktörlere bağlı olarak bağımsızlığın ilk aşamasındaki işlevinden ilerleyen süreç içinde uzaklaşmaya başlamıştır. Siyasal rejimlerin otoriterleşmesine paralel olarak izlenen dil politikalarında da demokratik ilke ve pratiklerden uzaklaşmaya başlanılmıştır. Çalışmada, bu dönüşüm tarihsel süreklilik içinde analiz edilmiş ve dilin Orta Asya cumhuriyetlerinin demokratikleşmesi süreci içindeki rolü değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Orta Asya, dil politikası, demokratikleşme

LANGUAGE, NATIONAL IDENTITY AND DEMOCRACY IN CENTRAL ASIAN REPUBLICS

ABSTRACT

The language played an important role in the nation-building and statecraft process of the Central Asian republics that reached their independence as a result of the collapse of the Soviet-Union. Institutionalized as a main tool of nation-building and nationalization, the language's initial role is changed due to factors such as multi-ethnic structure, nature and functioning of the political regimes and the liberal transformation of the economic system in Central Asia. With the authorization of the political regimes, the language policies begun to become distant from the principles and practices of democracy. In this essay, the transformation of the language's role is analyzed in historical perspective and evaluated its role in the democratization process of the Central Asian republics.

Key words: Central Asia, language policy, democratization

* Trakya Üniversitesi İİBF öğretim üyesi

Giriş

Dil politikaları konusu, uluslararası ilişkiler ile ilgili çalışmalarda son derece sınırlı bir yere sahiptir. Bunun nedeni, dil politikası ile ilgili yapılan çalışmalarda dış çevre ile sistematik bir ilişkilendirme yerine daha çok bir devlette siyasal yapının dil davranışlarını etkileme biçimlerine yoğunlaşılmasından kaynaklanmaktadır. Dil ile politika arasındaki ilişki, politikanın ne şekilde tanımlandığına bağlıdır. Politika, birey/grupların davranış ve eylemlerini etkileme olarak tanımlandığında dil, siyasal iktidarlar tarafından güç, iktidar ve meşruiyet kavramları temelinde araçsallaştırılır ve bu nedenle siyasal yapı ve işleyişi, izlenen dil politikalarını doğrudan belirler. Bir devletin siyasal sistemi ile uluslararası sistem arasındaki belli ölçü ve düzeylerdeki etkileşim, dil politikalarının analizinde dış çevre faktörlerinin de dikkate alınmasını gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda, dil politikası olgusu uluslararası ilişkiler alanının içinde yer almaktadır.

Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası sistemi genel olarak belirleyen küreselleşme olgusunun ulusal ve uluslararası alanlar arasındaki ayırım çizgilerini aşındırdığı ve klasik ulus-devleti post modern bir yeniden tanımlamaya zorladığı bir ortamda, Sovyetler Birliği'nin dağılması ile bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya Cumhuriyetleri'nin devlet kurma ve ulusal kimlik inşa süreçleri, bu genel bağlamın barındırdığı temel çelişkiler ve uyumsuzluklar ile birlikte seyretmektedir. Modern/post-modern devlet, küreselleşme/yerelleşme yanı sıra merkezîyetçilik/ademi-merkezîyetçilik arasındaki uyumsuz ilişkiler düzeni, Orta Asya Cumhuriyetleri'nde izlenen dil politikalarına doğrudan yansımaktadır. Dıştan ve tabandan gelen bu baskılara ulusal dillerin nasıl karşı koyacağı, bu bölgede dil panoramasının gelecekte ne şekilde biçimleneceği ve içinde barındıracağı çatışmacı/uzlaşmacı öğelerin nasıl bağdaştırılacağı ile ilgili yanıtlara bağlıdır. Küreselleşme olgusu aynı zamanda, yeni güvenlik ve tehdit tanımlarına dahil edilen inter-etnik çatışma gibi iç çevre unsurlarının uluslararasılaştırılmasını beraberinde getirmektedir. Dil, bu bağlamda sadece uluslaşma aracı olarak değil aynı zamanda uluslaştırıcı unsur olarak algılanmakta ve titüler halklar dışındaki azınlıklara karşı uygulanan ayrımcı ve asimilasyonist dil politikaları, azınlık hakları bağlamında uluslararası baskıların odağında yer alabilmektedir.

Her dilsel durumun dinamikleri ancak kendi tarihsel ve kültürel özgünlüğü içerisinde doğru kavranılabilir. Bu bağlamda, çalışmamızda

öncelikle tarihsel bir bakış açısıyla Orta Asya Cumhuriyetleri'nin Sovyet döneminde ulus kurma ve ulusal kimlik inşa süreci ele alınacak ve bağımsızlık sürecinin ilk yıllarında süreklilik/değişim arz eden faktörler analiz edilecektir. Daha sonra demokratikleşme süreci ile kesişen ve çelişen bu süreçlerin değerlendirilmesi yapılacaktır. Son olarak ise Orta Asya Cumhuriyetleri'nin küreselleşmenin etkisiyle ulusal dil politikalarında maruz kaldıkları modernite/postmodernite ikilemleri incelenecektir.

Sovyet Dönemi Orta Asya'da Devlet ve Dil

Orta Asya Cumhuriyetleri genelde siyasal, ekonomik ve kültürel benzerlikleri ve ortak tarihleri nedeniyle bir bütün olarak kabul edilir. Sovyetler Birliği'nin milliyetler politikasının temelini oluşturan dil politikaları, kapsadıkları alan ve ideoloji bağlantısı nedeniyle Sovyet iktidarının en iddialı toplumsal mühendislik projesi olarak tasarlanmıştır. Ancak, komünist toplum yaratma sürecinde ara aşama olarak ulus ve ulusal kimliklerin geliştirilmesi ve son aşamada bunların ortadan kaldırılması amacına Sovyet döneminde ulaşamamıştır. Kendi içinde çoğulculuk/tekçilik, idealizm/realizm ve milliyetçilik/enternasyonalizm gibi diyalektik çelişkileri barındıran Sovyetler Birliği'nin milliyetler politikası (Dickens, www.oxuscom.com/lang-policy), "*homo sovieticus*"u yaratma yerine birbirinden farklılaştırılan ve süreç içinde bu farklılıkları benimseyen ayrı milliyetler ve ulusların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Böylece ortak bir geçmişe sahip olmalarına karşın Sovyet döneminde uygulanan ayrı uluslar yaratma amaçlı milliyetler politikalarının sonucunda ulusların birbirlerinden farklılaşmaları, bağımsızlık süreçlerinde de artarak devam etmiştir.

Bazı araştırmacılar, bu farklılaşmanın sadece Sovyetlerin "böl yönet" politikalarına bağlı olmadığını Sovyet-öncesi kimliklerle ilgili olduğunu öne sürmektedirler. Örneğin Shirin Akiner'e göre, devlet güdümlü kitlesel sosyal mühendislik ürünü olan ve etnik-dilsel sınırlar temelinde kurulan Orta Asya'daki beş sosyalist cumhuriyet, Sovyet dönemi öncesinde klan konfederasyonu biçiminde örgütlenmişlerdi ve tarihsel ulus-devlet temeli olmayan tamamen yeni oluşumlardı. (Akiner, 2002) Bu dönemin ulus öncesi (proto-nasyonal) kimlikleri etnik, dinsel ve dilsel temellere değil, klan ve bölgeselcilik temelinde tanımlanmaktaydı. Bu şekilde oluşan kimlikler arası ilişkiler, bölgesel dayanışma ve işbirliğinden ziyade rekabet ve düşmanlık temelinde kurulmuştu. Çarlık Rusyası döneminde işgal edilen Orta Asya'daki bölgesel kimliklerde ortak ve birleştirici öge, İslam diniydi. Orta

Asya’da Müslümanlık, Rusya’ya karşı olmanın bir ifadesi olarak “yerli” (innarodnets) olmakla eş anlamda kullanılmaktaydı. 1917 Bolşevik devrimi sonrasında özellikle Lenin’in iktidar döneminde izlenen milliyetler politikasının ideolojik meşruiyetini sağlayan dekolonizasyon ve self-determinasyon ile egemen devletlerin özgürce bir araya gelmesi gibi ilkeler, Çarlık Rusyası’nın “milliyetler hapishanesinden” kurtulan Müslüman halkları tarafından kolaylıkla benimsenmiştir. Lenin dönemine kıyasla Türk ve Müslüman halklara karşı politikalarında son derece sertleşen Stalin’in iktidarı sırasında uygulanan yerelleştirme(korenizatsiia) politikaları ile Orta Asya’nın uluslaştırılması süreci (Bingöl, 2005, 2004, 46); dünyevileştirme (sekülerizasyon), Sovyetleştirme/Ruslaştırma, siyasal sınırların çizilmesi, etnik ve demografik yapının yeniden şekillendirilmesi temelinde gerçekleştirilmiştir (Kuzio, 2002). Bu bağlamda, Orta Asya’da kurulan yeni sosyalist cumhuriyetlerindeki dillerin kodifikasyonu ve standardizasyonu amacıyla, mevcut alfabeler aşamalı olarak değiştirilmiştir. Akiner bu değişimi şöyle değerlendirir: “Yazının Arapça’dan Latin (1930) ve Kiril alfabesine geçmesi (1940) ilerleme adına uygulamaya konulmuştu ancak eski ile yeni düzen arasındaki uçurumu derinleştirme yanal işlevine de sahiptir.” (Akiner, 2002,10)

Lenin’in ölümünden sonra *de jure* eşit olan diller arasında Rusça’nın *de facto* resmi dil olarak kullanımı yaygınlaşmıştır. (Kreindler, 1982, 133) Dil politikalarında merkezîyetçilik ve çoğulculuk arasındaki denge, Stalin döneminde Rusça’nın Sovyetler Birliği’nin tek resmi olmayan “resmi dili” şeklinde bozulmuştur. Batılı bir uzman tarafından kullanılan “iki kanat” (dva potoka) kavramı ile ifade edilen bu çelişkiler, iki dilliliğin yaygınlaşması biçiminde bütün Sovyet döneminde devam etmiştir. “Parti, bir yandan (genelde dış siyaset görüşlerinin etkisiyle) Sovyet iktidarı boyunca ulusal dillerin “çiçek açtığı” izlenimini vermeyi amaçlamakta diğer yandan ise Rusça’nın SSCB’nin tek dili olması yönündeki gerçek amacını takip etmektedir.”(Bruchis, 1984,145)

Eğitim seferberliği, ulusal dillerin yaratılması, alfabe değişimi ve iki dillilik gibi dil politika uygulamalarının yoğunluğuna karşın Orta Asya halkları ve Ruslar arasındaki kültürel farklılıklar Sovyet döneminde ortadan kalkmamıştır. (Dickens, www.oxuscom.com/lang-policy)

Sovyet döneminde siyasal gündemin en hassas konularından biri olan dil politikası, bu dönemin sonlarına doğru çatışmacı bir nitelik de kazanmaya başlamıştır. Orta Asya’da özellikle Gorbaçev iktidarı döneminde

Moskova'ya karşı duyulan hoşnutsuzluğun simgesel dışavurumu olarak dil, belli bir işleve sahip olmuş olsa da Sovyetler Birliği'nin dağılmasında uygulanan dil politikalarının etkisi ancak başka faktörler ve özellikle federal yapı ile ilişkilendirildiğinde bağımsızlık sürecinde anlamlı bir değişken haline gelmektedir. "Sovyet federal sistemi, devletin nihai olarak çökme yollarını önemli ölçüde etkilemiştir, çünkü Sovyet federasyonunu oluşturan toplumların ulusal kimliklerini, ... ulusal federalizm biçimde kurumsallaştırmıştır. Sovyet rejiminin alternatif kurumsal olasılıkları bastırıldığı bir zamanda, kimliklerin bu şekilde kurumsallaştırılması, Sovyet iktidarının sona ermesi, cumhuriyet düzeyinde organize ve ayrıştırıcı baskıların ortaya çıkmasını sağlayabilecekti."(Abdelal, 2002, 474)

Ulusallaşma, ulusallaştırma ve demokratikleşme aracı olarak dil

80'li yıllarda Moskova'ya karşı artan hoşnutsuzluk ve düşmanlığa karşın Sovyetler Birliği'nden ayrılmada pek istekli olmayan¹ yeni Orta Asya Cumhuriyetleri'nin siyasal söylemleri düzeyinde, bu milliyetlerin göreceli "yeniliği" yer almaktaydı. Ancak bağımsızlık aşamasında her Orta Asya devletinin ayrı bir çoğunluk milliyeti (titular nationality), kendi kültürü, dili ve tarihi bulunmaktaydı." (Olcott, 2005, 9)

Büyük ölçüde Sovyet döneminde kurumsallaşan bu unsurlar, yeni devletin inşasında ve ulusal kimliğin yeniden biçimlendirilmesinde nasıl kullanılacaktı? Sovyetler Birliği'nin dağılması ile ortaya çıkan Orta Asya Cumhuriyetleri, sınırları içindeki demografik ve bölgesel gerçekleri dikkate almayan ve çoğunluk durumundaki etnik grubu temel alarak oluşturulan ulusal kimliğe sahip klasik ulus-devlet modelini uygulamaya karar vermişlerdi. Yeni cumhuriyetlerin ulusal-idari, ulusal territoryal ve idari-territoryal egemenlik edinim süreci totalitarizm yerine liberal demokrasi, başkanlık sistemi, devletçi ataerkillik (paternalizm) ve serbest piyasa modeli temelinde şekillendirildi. Ulus-devlet kurma sürecinde ulusal dil ve kültürün kurtarılması ve yeniden doğuşu, etnik özgünlük ve farklılıkların korunması, ulusal tarih ve kahramanların yüceltilmesi, etnik toprak varlığını keşfetme, altın çağ kronolojisine dönüş aracılığıyla ulusal kimliklerini güçlendirme eğilimlerini kuvvetlendirdiler. (Guboglo, 2000)

¹ Sovyetler Birliği'nin geleceği ile ilgili 17 Mart 1991'de yapılan referandum sonuçlarına göre Orta Asyalıların %90 Birlikten kopmama kararlarını ortaya koymuşlardır.(Akiner, 2002,14)

Ulus-devlet sürecini XIX. yüzyıl ile XX. yüzyılın ilk yarısında tamamlayan ve post-modernite aşamasına geçen Batı ile bütünleşmek amacıyla yeni devletlerini bir an önce kurmak durumunda kalan Orta Asya Cumhuriyetleri bu sürece Sovyet dönemi mirasından birçok unsuru olduğu gibi aktardılar. Imanaliev'e göre bu süreç, "büyük ölçüde atalet temelinde Sovyet'in, yani post-Sovyet alanda post-komünizmin yeniden canlandırılmasından" ibaretti. (Imanaliev, www.ipp.kg) Yeni ulusal kimliklerin en önemli yenilikçi unsuru, komünizmin karşıtı ve ardılı olan milliyetçik olmuştur. Milliyetçilik, "ardıl devletlerin temel ideolojisi ve Sovyet-sonrası Orta Asya devletlerinin yönetici seçkinlerinin politikalarına meşruiyet kazandıran ana araç haline gelmiştir." (Bingöl, 2004, 44) Burada "millet" ve milliyetçiliği Benedict Anderson'un "imagined communities" (Anderson, 1983) anlamında kullandığımızda Orta Asya'daki milliyetçiliğin çelişkili anlamlandırma ve uygulama özelliğine sahip olduğunu görüyoruz. "Siyasal söylem, Şirin Akiner'e göre, " belirsizliklerle dolu: bir yandan yurttaşlık (etnisite temelli değil) olarak tanımlanan milliyet yüceltilmekte diğer yandan çoğunlukta olan etnik grubun kültürüne yapılan kuvvetli vurgu, etnikrasinin ortaya çıkmasına yol açmaktadır." (Akiner, 2000, 20) Bingöl, Antony Smith'in kavramlaştırdığı " etnik ve jeneolojik" milliyetçilik / "civic ve territoryal milliyetçilik" ayırımına başvurarak Orta Asya'daki milliyetçiliğin birinci kavramla örtüştüğünü ileri sürmektedir. (Bingöl, 2005, 46) Etnik milliyetçilik, Orta Asya cumhuriyetlerinin siyasal rejimlerinin yapısı, işleyişi ve niteliklerine koşut olarak iktidarların izledikleri dil politikalarının etnik temelli, otoriter ve ayrımcı niteliğini belirlemektedir. Annette Bohr, "uluslaştırma politika ve uygulamaların, yeni rejimlerin ikonografilerinde, yerel dillere sağlanan ayrıcalıklı statü, yenilenen tarihler ve çoğunlukta olmayan grupların iktidar kademelerinden dışlanmasında"(Bohr, 1998, 139) gözlemlenebildiğine işaret etmektedir.

Teorik olarak, karma etnik yapıları toplumlarda dil, özellikle dilin seçimi ve kullanılması, anayasal statüye sahip olması siyasi açıdan büyük önem taşımaktadır. Etnisitenin maddi kültür düzeyinden bilinç ve manevi kültüre hatta daha ileri bir düzeye siyaset ve hukuk alanına aktarılmasında dil önemli bir role sahiptir. Bir dilin resmi dil statüsü kazanması (Haugen, www.stra.teg.ru), etnik temelli kadro politikasının oluşturulmasında bir araç haline getirilmesi olasılığını taşımaktadır. Bu durum ise devlet yönetiminin etnik kutuplaşmasına yol açmaktadır. (Guboglo, 2000)

Farklı etnik gruplar arasındaki rekabet ulus-devlet inşa sürecini olumsuz etkileyen faktörlerin başında yer almaktadır. Bağımsızlık sürecinin

başında, Orta Asya liderlerinin tümü kendi devlet ve uluslarının biricikliliğini ispatlama konusunda adeta yarışmışlardır. Sovyet dil politikalarına karşı olmalarına karşı bu politikaların sonucunda aralarında kesinlik kazanan ayırım çizgilerini koruma ve dili siyasal olarak araçsallaştırma geleneğini korumuşlardır. "...Sovyet miti yıkıldıktan sonra kalan tek meşruiyet tabanı ulusal referanslar olduğu için, iktidardaki seçkinler ulusal dilin tekeliğini savunur oldular." (Roy, 2000, 230)

Ulusal dilin desteklenmesi yönündeki eğilim, alfabelerin değiştirilmesine, dili arılaştırma ve "uluslaştırma" reformlarına doğrudan yansımıştır. (Roy, 2000,230) Stalin döneminde izlenen dil politikalarının sonuçlarına benzer sonuçlar bu dönemde de paradoksal olarak ortaya çıkmıştır. Bunlardan en belirgin olanı milletler arasında ve özellikle Türk dilleri arasındaki farkların derinleşmesidir. Bu konuda Olivier Roy şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Daha önce tarihe yaklaşımlarında da gördüğümüz gibi, bugünün milliyetçilerinin Sovyet sisteminden koparak değil onun bir devamı olarak uygulandığının başka bir kanıtıdır bu." (Roy, 2000,232)

Bütün Orta Asya Cumhuriyetleri'nde, daha Sovyetler Birliği yıkılmadan önce dille ilgili çıkarılan yasalarda millileşme eğilimi açıkça ortaya konulmaktadır. Bağımsızlıklarının ilk yıllarında uygulamaya konulan bu yasalar, cumhuriyete adını veren ulusun(titular nation) dilinin korunması ve geliştirilmesini amaçlamaktaydı. Bu aşamada bir dizi ekonomik ve güvenlik sorunu ile karşı karşıya kalan Orta Asya liderleri, güven ve istikrarın sağlanması ve korunmasında etnik gruplar arasındaki eşitliğin sağlanması ile ulusal birliğin korunmasının, ortak ulusal bir dilin işlevselleştirilmesi aracılığıyla olacağı düşüncesindeydiler. Ancak bu sürecin devamında ulusal dillere yapılan aşırı vurgu, ulusal dil ile yerel diller arasındaki hiyerarşiyi bozacağından, bu "asimetrik ilişki" (Tiskov, 1999), demokratik ortamın git gide zayıflamasına koşut olarak, azınlık dillerinin ve kullanıcılarının dışlanması ve yabancılaşma duygularının artmasına yol açacaktı. (Kreindler, 1997, 93) "(Etnik açıdan) son derece heterojen olan bu bölgede, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının zaten birçok sınır uyuşmazlıklarının varlığı ve Orta Asya halkları arasında ortaya çıkabilecek etnik çatışma riski dikkate alındığında, diller arasında hiyerarşinin ortaya çıkması ciddi sorunlara yol açabilecektir." (Virtanen, www.linguapax) Bu sorunların iç çevreyi olduğu kadar dış çevreyi de etkileme olasılığı bulunmaktadır. Soğuk Savaş sonrası dönemde güç dengelerinde meydana gelen değişim, güvenlik sorunsalının yeniden biçimlenmesine yol açmıştır.

Etnik gruplar arasındaki sorunlar, artık bir devletin iç işleri ile sınırlı kalmayıp uluslararası politikanın bir parçası haline gelmektedir. Artan stratejik önemi ve doğal yeraltı kaynakları bakımından zengin olan Orta Asya bölgesi üzerindeki bölge ve bölge dışı oyuncular arasında yaşanan rekabet, Soğuk Savaş döneminin bitmesiyle ivme kazanmıştır. Bu bağlamda; Batı, özellikle ABD, bölgedeki siyasal rejimlerin demokratikleştirilmesi amacıyla, girişimlerini çoğaltmakta ve farklı baskı yöntemlerine daha sık başvurumaktadırlar. Diller arasındaki asimetrik ilişkiler düzeninin varlığı - diğer faktörlerin yanı sıra- iç siyasal yapıyı daha kırılgan hale getirerek dış müdahaleler için daha elverişli bir ortam oluşturmaktadır.

Karma etnik yapıya sahip olan Orta Asya toplumlarının etnik milliyetçiliğe yönelmesi, uluslararası bağlamın küreselleşme yönünde değişiminin doğal sonucu olarak görülebilir. Küreselleşme, yeni Orta Asya Cumhuriyetleri'nin siyasal ve toplumsal gelişmesine, bir taraftan bir bütün halinde ulusun bireyselleştirilmesi olarak diğer tarafından da ulus-altı düzeydeki unsurların bireyselleştirilmesi olarak yansımaktadır. Küresel zihniyetin ortak zihniyet lehine güçlenmesinin yanı sıra benzer özellikler ve yaşam biçimlerinin yaygınlaşması yönündeki trend, ulusal düzeyde bütünleştirici eğilimi güçlendirmektedir. Ancak küreselleşme diyalektiğinin diğer boyutunu oluşturan etnik milliyetçilik, azınlıkta olan etnik grubun kendi devletini kurma amacını gerçekleştirme koşullarını deforme ettiği ve alışlagelmiş kendi kendini tanımlama ve özgünlüğünü koruma olanaklarını sınırladığı için etnosun siyasallaşmasına yol açmaktadır. (Guboglo, 2000)

İzlediği dil politikalarında bu iki karşıt trendi uyumlaştırmaya çalışan en tipik Orta Asya Cumhuriyeti Kazakistan olmuştur. Demografik yapısı açısından Orta Asya'da titüler milliyetin azınlıkta olduğu tek devlet olma özelliğine sahip olan Kazakistan'da², Rusların özerklik talepleri sonucunda yaşadıkları Kuzey bölgesinin ayrılma olasılığı , (Kuzio, 2002, www.eurasianet.org) bağımsızlığın ilk yıllarında (1993) Kazakçaya devlet dili statüsü verilmesinde belirleyici olmuştur. Ancak üç yıl sonra Kazakça'nın yanı sıra Rusça resmi dil olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte yeni düzenlemelerle Rusça ile Kazakça arasındaki denge, 1997'de çıkarılan "Dil Yasası"yla Kazakça lehine yeniden değiştirilmeye çalışılmıştır. Yasa uyarınca, "Kazakça (şimdi) devlet yönetimin, yasamanın, yargı mekanizmasının ve yargı kayıtlarının dili" haline gelmiştir.

² 1991 nüfus verilerine göre toplam nüfusun %40'nı Ruslar; %39'nu Kazaklar oluşturmaktadır (Taras Kuzio, "Kazakhstan grapples with Cultural Revival Dilemmas", www.eurasianet.org/index.shtml, 17.1. 2002)

(Kazakhstan: Language Law Comes into Force) 2000'de Devlet Başkanı Nazarbaev, Kazakistan'da artık dil konusunun çözümlendiğini açıklamıştır. (www.eurasia.org.ru)

Diğer Orta Asya Cumhuriyetleri'nin dil politikalarında da Rusça ile titüler dil arasında aynı mantık temelinde bir dengenin kurulduğu görülmektedir. Kırgızistan'da, Rusça ikinci resmi dil (1994); Özbekistan'da "inter-etnik iletişim dili" (1989); Türkmenistan'da, Türkmençe yanı sıra Rusça devlet dili statüsüne sahiptir. (Bingol, 2004); Tacikistan'da, Tacikçe resmi dil statüsüne sahipken (1989 Dil Yasası uyarınca), Rusça "uluslararası iletişim" dili olarak tanımlanmaktadır. (The Languages of Tajikistan in Perspective)

O'Callagan, Kazakistan'daki dil politika uygulamalarında gelinen noktada dilin siyasal gündemden düşmesinden hareketle yaptığı genellemesinde, dil ekseninde siyasal kutuplaşmanın siyasal ve ekonomik sistemin istikrarına bağlı olarak azaldığına işaret eder. "...bağımsız devlet siyasal, ekonomik ve Kazakistan örneğinde olduğu gibi etnik açıdan da istikrarlaştığında, devletin dil planlaması konusundaki ilgisi azalır ve sorumluluk devlet adamlarına geçer." (O'Callagan, 2005, 212)

Orta Asya'da dil-dış politika ilişkisi

Bağımsızlığını kazanan Orta Asya Cumhuriyetleri, dış politikalarında her biri farklı dil politika seçeneğine tekabül eden alternatiflere yönelmişlerdir. Bunlar; Rusya ile ilişkilerini sürdürmek, Türkiye ve İran gibi bölgesel aktörlerle stratejik ortaklık kurmak, tarafsızlık politikası izlemek veya bölgesel lider olmaktır. Ancak, egemen varlıklarını ortaya koyma ve güçlendirme konusunda yetersiz olmaları nedeniyle bu devletlerin büyük bir kısmı dış politikalarında Rusya dışındaki stratejik açılımları yeterince etkinleştirme olanağı bulamamışlardır. Bu durum, dış politika potansiyellerinin yetersizliği yanı sıra Rusya'nın geleneksel etki alanı olarak gördüğü Orta Asya üzerinde yitirdiği gücünü yeniden kazanmak amacıyla izlediği politikalarla da açıklanabilir. Yeltsin iktidarı, özellikle 1995 yılından başlayarak, eski Sovyet Cumhuriyetleri'ndeki Rus azınlıklarının siyasal hakları ve güvenliği olgusunu, "Yakın Çevre" politikasının önemli bir dayanağı haline getirmiştir. "Orta Asya'da Rus azınlıklarının korunması ihtiyacı, Moskova'ya 'yaşamsal çıkarları alanı' üzerinde etkisini güçlendirmek için etkin bir araç kazandırmıştır." (Akerman, 2003, 21) Rusça, Putin döneminde, Rus azınlıklarının haklarının korunması

kapsamında değil , “yumuşak güç” unsuru olarak Orta Asya’da Rus olmayanlar tarafından kullanılmaya teşvik edilmektedir. Şubat 2008 tarihli Eurasia Heritage raporunda, otoriter yönetimleri nedeniyle Rusçanın kullanımının engellendiği Özbekistan ve Türkmenistan hariç “Sovyet mirası olduğu şeklindeki post-empereyel mitoslardan arındırılarak” (Babich, www.russiaprofile.org) Rusçanın diğer Orta Asya Cumhuriyetleri’nde bir işbirliği mekanizmasına dönüştürülmesi gereğine yer verilmiştir.

Orta Asya Cumhuriyetleri’ndeki başarısız “renkli devrimler” sonucunda otoriter Orta Asya liderleri, Batı’nın demokratikleştirme baskıları karşısında Rusya ile ilişkilerini sıkılaştırarak mevcut konumlarını korumaya çalışmışlardır. (Laruelle, 2006, 12) Dış politikasını Rusya karşıtlığı üzerine kuran ve bu bağlamda ABD ile stratejik ortaklık düzeyinde yoğunlaştıran Özbekistan’da kanlı Andican ayaklanmasından sonra “Rusya yönünde keskin bir jeopolitik u- dönüşü yapmıştır.” (Weitz, www.eurasianet.org) Tarafsızlık stratejisini Türkmenbaşı’nın ölümünden sonra terk etmeye başlayan Türkmenistan’da da benzer değişim gözlemlenmektedir. Rusya’ya yaklaşma politikaları, Orta Asya’daki Rus dilinin daha önce önünde var olan siyasal engellerin ortadan kalkması ve yaygınlaşması için daha elverişli bir ortam oluşturmaktadır. Bu koşullarda, birçok uzmanın ortak görüşüne göre “Diğer farklı kanaatlere rağmen, Rusça siyasal elit ve kitlelerin ortak dili olmaya devam edecek gibi görünmektedir.” (Virtanen, www.linguapax.org)

Diğer bölgesel aktörlerle ilişkiler açısından, Orta Asya cumhuriyetlerinin Türkiye ve İran ile ilişkilerinde kendilerine sunulan iki ayrı modelin, özellikle bağımsızlıklarının ilk yıllarında, bu cumhuriyetlerin izledikleri dil politikalarına etkileri belirleyici olmuştur.

Kültürel, dilsel ve tarihsel ortak bağlarının bulunduğu Orta Asya Cumhuriyetleri ile bağımsızlıklarını ilan ettikleri andan itibaren diplomatik ilişki kuran Türkiye, dış politikasında, Türk Dünyasını birleştirme fırsatının doğmasının verdiği büyük heyecan ve umutla idealist bir Orta Asya açılımına siyasal söyleminde yer vermiştir. Bölgede İran’ın etkisini zayıflatmak ve engellemek için sunduğu modelde Türkiye, Batı ve özellikle ABD’nin desteğini aldığı için daha fazla başarı şansına sahip görünüyordu. Ancak, ticaret ve eğitim, medya, askeri eğitim gibi alanlarda işbirliği konusunda ilerleme kaydedilmiş olmasına karşın, coğrafi uzaklık, Orta Asya cumhuriyetlerinin dış politikalarında ortaklık ilişkilerini çeşitlendirme yönelimli arayışları gibi nedenlerle Türkiye’nin Orta Asya’daki etkisi sınırlı

olmuştur. Türkiye'nin bölgeye yönelik politikalarının etkinlik derecesinin düşük olmasında, Rusya ve bir kısım Avrupa devletlerinin Türkiye'yi neo-pan-Türkizm ile eleştirmeleri de ayrıca olumsuz bir etki yaratmıştır.

Türkiye-Orta Asya ilişkilerinin gelişiminde dil önemli bir rol oynamıştır. 1993 yılında Orta Asya Cumhuriyetleri'nin dillerinin Türkiye Türkçesi temel alınarak standart bir ortak dile dönüştürülmesi amacı doğrultusunda iki önemli konferans düzenlenmiştir. Bu konferanslarda, okullarda ortak bir alfabenin okutulması kararı alınmasına rağmen, Orta Asya liderleri bu kararı hayata geçirme konusunda yeterince istekli davranmamışlardır. Konferans sonrasında, Türkmenistan'da Latin transkripsiyonu yerine farklı bir alfabenin kullanılması yönünde başkanlık kararı yayınlanmıştır. Bu durumun sebebini, Ulus-devletlerini kurma sürecinin henüz başlangıcında olan ve Sovyet-sonrası dönüşümün sancılarını yaşayan Orta Asya cumhuriyetlerinin siyasal, ekonomik, idari, güvenlik ve istikrar ile ilgili çok daha öncelikli sorunlarının bulunması şeklinde açıklamak mümkündür. Öte yandan, ulusal kimlik inşasında Sovyet döneminde kendileri için üretilen dillerinin statüsünü ulusal resmi dil statüsüne yükselterek Rusçanın yerine geçecek kendi alternatiflerini ürettikleri için, bölgesel düzeyde Rusça dışında bir diğer "lingua franca"ya ihtiyaç duymamaktadırlar. Uygulamaya koydukları milliyetçi dil politikaları, bölgesel entegrasyondan ziyade dış politikalarında izolasyonizm riskini arttırmaktaydı. Ayrıca, otoriter siyasal çevrenin doğal sonucu olarak ortaya çıkan diller arasında hiyerarşik ilişkiler düzeni, demokrasi ve insan hakları adına dış çevreden gelebilecek baskı olasılığını arttırmaktadır. Bu koşullar, Türkiye'nin ve İran gibi herhangi bir bölge devletin Orta Asya'ya yönelik entegrasyonist dil politikalarının başarı şansını ciddi anlamda sınırlamaktadır. Bugünkü Orta Asya'da lingua franca işlevini Rusça üstlenmiş görünmektedir. Küreselleşmenin dili İngilizcenin ancak ilerleyen süreç içinde bu konumu zorlaması beklenebilir. Dil, Avrasya'da güç dengesinde meydana gelecek dalgalanmaların sıklığı ve şiddetine bağlı olarak hala geçiş aşamasında bulunan bölge ülkelerinin jeopolitik, siyasal, ekonomik ve kültürel yönelimlerinde büyük olasılıkla "high politics" in(yüksek politika) önemli bir unsuru olmayacaktır.

Sonuç :

Orta Asya, gerek Sovyet döneminde gerek günümüzde dilin iç politika-dış politika ile iç içe geçişliği açısından eşsiz bir gözlem ve analiz örnekleme oluşturmaktadır. Dilin devlet ve ulusal kimlik inşasında Sovyet

sonrası dönemde de temel unsur olarak kullanılması konusunda süreklilik gözlemlenmektedir. Etnik açıdan dünyanın en karmaşık bölgesinde dilin bu şekilde yeniden işlevselleştirilmesi doğal olarak iç çevre ile sınırlı kalmayacak sorunları beraberinde getirmektedir. Çoğulculuk-tekçilik, otoritarizm-demokrasi, ulusal-yerel, modernizm-post-modernizm, küresel-yerel ile ifade edilebilecek diyalektik ilişkiler düzeni içinde dil, küreselleşme olgusunun da etkisiyle uluslararası bir boyut kazanmaktadır. Dil, her ne kadar günümüzde Reelpolitikanın uluslararası politikaya hakimiyeti nedeniyle, Orta Asya örneğinde görüldüğü gibi “high politics”in dışında bırakılmış olsa da uluslararası politika analizlerinde gerek iç gerek dış çevrenin siyasallaşan/siyasallaştırılan bir unsuru olarak kullanılması gereken önemli bir analitik değişkendir.

Kaynakça:

Abdelal, Rawi, (2002) “Memories of Nations and States: Institutional History and National Identity in Post-Soviet Eurasia”, Nationalities Papers, Vol.30, No:3

Akerman, Ella, (2003) “Central Asia in Mind of Russia: Some Political Considerations”, the Review of International Affairs, Vol. 2, No:4, Summer

Akiner, Shirin, (2002) “The Struggle for Identity” ed. Jed.C.Snyder,” After Empire: the Emerging Geopolitics of Central Asia”, University Press of the Pacific, Honolulu, Hawaii,

Anderson, Benedict, (1983) “Imagined Communities: Reflections on the Origins and Spead of Nationalism”, Verso Pres, London

Babich,Dmitry,(2008)“Inheriting Language”, Russia Profile, www.Russiaprofile.org/page.php?pageid=International&articleid=a1207054292, April 1

Bingöl, Yılmaz (2004) “Nationalism and Democracy in Post-Communist Central Asia”, Asian Ethnicity, Vol.5, No:1, February

Bohr, Anette, (1998) “ The Central Asian States as Nationalizing Regimes” in Graham Smith and al,eds, “Nation-building in the Post-Soviet Borderlands”, Cambridge University Pres,

Bruchis, Michael, (1984) “The Effect of the USSR’s Language Policy on the National Languages of its Turkic population”, in Yaacov Roi, ed.

“The USSR and the Muslim World: Issues in Domestic and Foreign Policy”,
, London, George Allen and Udwin

Dickens, Marc, (2000) “Soviet Language Policy in Central Asia”,
www.oxuscom.com/lang-policy.htm,5.6.2008

Guboglo, Mihail, “Yazık i Etničeskaya Mobilizatsia”, Russkii
Arhipelag, January 18

Haugen, Einar, “Lingvistika i Yazıkovoe Planirovanie”, Russki
Arhipelag, www.stra.teg.ru/library/strategics/7/17

İmanaliev, Muratbek, (2008) “Issues of National Statehood in Central
Asia”, www.ipp.kg/en/analysis/469, June 5

“Kazakhstan: Language Law Comkes into Force”, (1997) ITAR-
TASS, July15, reprinted in FBIS-SOV-97-196

Kreindler, Isabelle, (1982) “Lenin, Russian, and Soviet Language
Policy”, International journal of the Sociology of Language, No:33,

Kuzio, Taras, (2002) “Kazakhstan Grapples with Cultural Revival
Dilemmas”, Eurasianet, www.eurasianet.org/index.shtml, January 17

Laruelle, Marleine and Sébastian Peyrouse, (2006) “Asie Centrale, la
dérive autoritaire”, Notes de la FRS, Avril 30

O’Callagan, Luke, (2004) “War of Words: Language Policy in Post
Independence Kazakhstan”, Nebula, 1,3, December -January

Olcott, Martha Brill, (2005) “Central Asia’s Second Chance”,
Carnegie Endowment for International Peace, Washington Dc

Roy, Olivier, (2000) “Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi”,
Metis yay., İstanbul

“The languages of Tajikistan in Perspective”,
www.angelfire.com/rnb/bashiri/Tajling/Tajling.html, (5.13.2008)

Tiskov, Valerii, (1999) “ Yazık i Alfavit kak Politika”, Russkii
Arhipelag

Virtanen, Eraydın Ozlem, [www.linguapax.org/congres/taler/taller3/
article17_ang.html](http://www.linguapax.org/congres/taler/taller3/article17_ang.html),(5.6.2008)

Weitz, Richard, “Civil Society: central Asia: Looking at Language
Politics”, [ww.eurasianet.org/departements/insight/articles/eav012808a
_pr.shtml](http://ww.eurasianet.org/departements/insight/articles/eav012808a_pr.shtml) (28.1.2008)

ESKİ YUNAN-ROMA DESTANINDA DARDANOS

Yrd. Doç. Dr. Sema Sandalcı¹

ÖZET

Bu çalışma, Yunan-Roma destan geleneğine, ayrıca söylencelere dayalı olarak, Çanakkale ilimizin eski adı olan Dardania isminin kaynaklandığı ve Troia'nın kurucu atası olan Dardanos'la ilgili bilgileri içermektedir. Böylece, eskiçağda, yazının olmadığı dönemlerde adeta birer tarihçi görevini gören ozanların sorumluluğu, onların belleği sayesinde, soyağacına verilen önem, ayrıca Dardanos'un kentin kuruluş tarihinde taşıdığı manevi değer ve bunun mitoslarla zenginleştirilmesi daha iyi görülecektir.

Bizi bu konuya yönelten nedenlerden biri, Dardanos ve Troia'nın soy bilgisiyle ilgili derleyici bir çalışmanın elimizde olmaması; bir diğeri ise destan ve "söylencelerin" sadece "uydurulmuş hikâyeler" değil, bazılarının, dini, kültürel ve gelenekler üzerine kuşaktan kuşağa aktarılan, yazısız zamana da ait önemli olayların izleri olduğunun anlaşılmasıdır. Eğer bu mitoslar uydurma olsaydı, gelişen zaman içinde sanat, hatta gelenek ve önemlisi din ve "ata" anlayışımız da temelsiz kalırdı. Bu açıdan da Dardanos, eskiçağ için iyi bir örneği oluşturmaktadır.

Anahtar kelimeler: Troia, Samothrace, Dardanos, ozan, destan, efsane, ata ve soy çizgisi.

THE DARDANOS IN THE OLD GREEK AND ROMAN EPOS

ABSTRACT

This study aims at introducing the Dardanos basis by the Greek-Roman epos and the mythology. The name of Dardanelia, old name of Çanakkale in Turkey, has originated from the name of Dardanos who was the founder ancestry of Troia too. In this way, the importance given to the knowledge can be seen better what kind of social and spiritual values were appeared in the date of establishment of a city, especially of family tree, in the old age, by means of the poetic memories who were as historians' duty at these times, the writing was not invented..

The reasons that direct us to this subject are those; one is that we don't have any collected study about the family tree of Dardanos and Troia in Turkish. The other is that epos and the mythology are not only merely invented stories, but it is also necessary to consider the some of them as impressions passing from generation to generation that was experienced in the past. If these mythologies were fictitious,

¹ Klasik Filolog. Trakya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Öğretim Üyesi; iletişim için e-posta: sandalcis@yahoo.com

we didn't have any basis on the art, traditions, religion and especially on the ancestry. In this view, Dardanos is good example for the old times.

Keywords: Troia, Samothrace, Dardanos, poet, epos, mythos, ancestry and family tree.

Çanakkale ilimizin Türkiye ve Anadolu tarihinde oldukça önemli bir yeri bulunmaktadır. Anadolu'nun, destanlara konu olan güçlü bir kalesidir. Öğrendiğimiz her bilgi, bölgenin sadece coğrafi olarak su kaynakları bakımından zengin, toprakları verimli, savunmaya elverişli bir yerleşim yeri olduğunu değil, maddi ve manevi açıdan da güçlü bir temele dayandığını göstermektedir.

Eskiçağ Yunanca ve Latince yazılı kaynaklar, ayrıca arkeolojik buluntular, bugün Çanakkale sınırları içinde, erken bir yerleşim yeri olan Troia'nın (Hisarlık) önemli ve saygın bir kent olduğunu belgelemektedir. Arkeolojik saptamalara göre, Troia, üst üste dokuz yapı katı göstermektedir. Buna göre, Troia I: İ.Ö. 3000-2500'e; Troia II: İ.Ö. 2500-2200'e; Troia III-IV-V: İ.Ö. 2200-1800'e; Troia VI: İ.Ö. 1800-1275'e; Troia VII: İ.Ö. 1275-1100'e; Troia VIII: İ.Ö. yaklaşık VII. yüzyıla ve Troia IX: Hellenistik-Roma dönemine tarihlenmektedir.² Troia kenti ve çevresinde yapılan kazı çalışmaları da kentin, bir merkez olduğunu ortaya koymaktadır. Kazılar sayesinde kentteki geçmişin izi, üretimi, ticaret ağı ve ünü açığa çıkmakta, zengin ticaret mallarıyla, gerek Anadolu'da, gerekse Trakya ve Balkanlar'da tarih saptamada, kültürel ilişkiler ağı ve karşılaştırmada ölçü alınmaktadır.

Bütün bunlar ve kentte görülen bu üst üste yapılaşma, Troia'nın daha erken çağlarda etkin, başarılı ve güçlü bir yapıya sahip olduğunu, yaşamak için ne kadar uygun, güzel bir mevki olduğunu kanıtlamaktadır. Nitekim, Euripides'in "*Troades*" (*Troyalı Kadınlar*) adlı eserinde, Kraliçe Hekabe'nin, yakıp yıkılan Troia'nın, Hektor'un karısı Andromakhe'den doğacak yeni çocuklar sayesinde ileride *yeniden kurulması* ümidini dile getirmesi, buna iyi bir örnektir:

² Bayburtluoğlu, 1981: s. 157-163; bununla birlikte, İ.Ö. 1200-750'e tarihlenen Demirçağı, şimdilik Karanlık Dönem olarak adlandırılır, bkz. Akurgal, 2002: s. 187; Sazcı, 2002: s. 55-56.

(Hekabe:) "... Çocuğumum çocuğunu da büyüteceksin, ... -belki bir zaman gelir- senden doğan çocuklar Illion'a tekrar yerleşirler ve kent yeniden oluşur...."³

Peki ilk kim, kimler kurmuştu bu kenti?... Söylenceler ve arkeolojik buluntular dikkate alındığında Troia kentinin, Mezopotamya, Ege, Girit, Hellen ve ayrıca Trak halklarıyla bağı olduğu anlaşılmaktadır (elbette bu etkileri Yunan ülkesinde de görmek mümkündür). Nitekim, gerek Troia kentinin mimarisinde, gerek bazı kap formları ve inançlarında Mezopotamya ve Girit (özellikle Miken) kültürlerinin etkisi görülmektedir.⁴ Ayrıca, *İlyada*'da, deniz tanrısı Poseidon'un rahibi olan ve Troia'da yaşayan Laocoon'un, bir Spartalı oluşu, Troia'nın müttefiklerinin çoğunun at kültürünün önemli olduğu Trakyalı ya da Bithynia, Mysia gibi Trak kökenli halklar olması, kentin çok uluslu yanına da dikkati çekmektedir.⁵ Troia'da Güneş kültünün, ışığın, geleceği bilmenin tanrısı Apollon'a tapımın yaygın olduğu ve Apollon'un çıkış yerinin Lykia olması da konumuz açısından önemlidir. Çünkü, Troia savaşına güneyden gelen Lykia'lı müttefikler de bulunmaktaydı.⁶ Ayrıca, Troas bölgesinde de Girit'teki gibi kutsal İda dağı

³ Euripides, *Troades*, 724-727; krş. Capps, Page, Rouse, 1925: s. 412-413 (satır: 702-702); Sandalcı, 2002: ??

⁴ Bu köken ya da etkileşime örnek olarak; mimaride Troia II yerleşmesinde görülen taş temel ve kerpiç kullanımında Mezopotamya etkisinin ve de Troia VII çanak çömleğinde belirgin Miken etkisinin bulunması için bkz. Divarci, 2007, s. 44 ve 71; Mountjo, 1997: s. 262; ayrıca bkz. Mellink-Strahan, 1998: s.142-143: (Troia'da bulunan) Anadolu (Hitit) ve Suriye etkili bronz bir tanrı heykelciği.

Bunun dışında, bkz. *İlyada*, IX, 381'de Hellas'da bir kent olan Thebai'nin bir Mısır ili olmasına; ayrıca *İlyada*, XVIII, 605'de, tanrı Hephaisthos'un Akhilleus'a hazırladığı kalkanda iki akrobat figürünün bulunması, bize II. bin Girit ve Hitit betimlerindeki akrobatları anımsatmaktadır. Mısır, Girit ve Hitit akrobat betimleri için bkz. Aruz, Benzel, Evans, 2009: s. 130-135; ayrıca Hitit için bkz. Darga, 1992: s. 139, res. 46.

⁵ Euripides'in *Rhesos* adlı tragedyasında Troia ile Traklar arasında sadece müttefiklik değil, bir akrabalık ilişkisinin bulunduğu ima edilir. Tragedyada, Hektor, askeri yardıma geç gelen Rhesos'a şöyle der: (satır: 402) "...Sen ise barbar bir akraba olmana karşın, bizi barbarlara veriyorsun..." krş. Capps, Page, Rouse, 1925: s. 190-191.

Ayrıca, Laocoon'un Spartalı olması dışında, eskiçağda sonu -oon ve -oos'la erkek adları incelendiğinde pek çoğunun Trakyalı olması da dikkat çekicidir.

⁶ *İlyada*, IV, 101: "Ün salmış okçu Lykialı Apollon'a kurban kes..." krş. Erhat-Kadir, 1992: 103; Yannakopoulos, 1992, Cilt I: s. 174-175 ve Murray, 1928: Cilt I, s. 160-161; *İlyada*, II, 876-877: "Lykialılara Sarpedon'la kusursuz Glaukos komuta

ve Kybele kültü vardı. Troia bölgesiyle özdeşleştirilen Frigya adı ise İ.Ö. II. binde Anadolu'ya Trakya üzerinden gelip yerleşen halkla bağlantılıydı.⁷ Bütün bu karışıklık, konumuz olan Dardanos'la ilgili bilgilerde de dikkati çekmektedir.

Troia'nın coğrafi zenginliği bir yana, edebiyatta da halkının soylu, cesur savaşçılar oluşu ve yiğitlikleri öne çıkmaktadır. Yeryüzünde, Troia kadar her yönüyle yüceleştirilen bir kent daha yoktur. Bu kentin soy gelişiminde ise Dardanos'un oldukça önemli bir yeri olduğu anlaşılmaktadır. Destan, söylene ve tarihi kaynaklarda Dardanos adı incelendiğinde, kuşaklar boyu süren bir saygıya sahip olduğu görülmektedir. Dardanos'la ilgili başlıca bilgilere, İ.Ö. IX-VIII. yüzyıl Smyrna'sında (İzmir) yaşamış, gözleri kör olan Homeros'un şarkı şeklinde okuduğu *İlyada* ve İ.Ö. I. yüzyılda yaşamış olan Romalı ozan Vergilius'un, Roma'yı iç kargaşadan kurtaran Augustus'a hitaben, manevi ataları Aeneas'la ilgili kaleme aldığı *Aeneis* adlı destanlarında rastlanmaktadır.

İlyada, İ.Ö. II. binin son çeyreğine tarihlenen Akhalar ile Troialılar arasındaki savaşın yanı sıra, önemli Trak, Troia ve ayrıca Batı Anadolu ile bazı Yunan soy bilgileri ve yaşam tarzlarını içeren sözlü geleneğe dayalı bir destandır. Destan, İ.Ö. VI. yüzyıl Atina'sında yazıya geçirilmiş, hem Yunan

eder, gelmişler uzak Lykia ülkelerinden..., ” krş. Erhat-Kadir, 1992: 131; Yannakopulus, 1992, Cilt I: s. 130-131 ve Murray, 1928: Cilt I, s. 114-115; *İlyada*, VI, 206-210 (Glaukos): “*Hippolokhos da baba oldu bana. Ben övünürüm onun oğlu olduğum için. Troia'ya gönderdi beni o, sıkı sıkı salık verdi bana: Hep yiğitçe dövüşeyim, üstün olayım başkalarından, utandırmayayım atalarımın soyunu, onlar ki, Ehphyra'da, yaygın Lykia'da en iyi, en ünlü kişilerdi...*” krş. Erhat-Kadir, 1992: 179-180; Yannakopulus, 1992, Cilt II: s. 112-113 ve Murray, 1928: Cilt I, s. 276-277. Bu arada, bkz. Akhaların yanında savaşan Diomedes'le Troialılar yanında savaşan Glaukos'un atalarının konuk kardeşi olmalarıyla ilgili olarak bkz. *İlyada*, VI, 212-233 (Bu durum, eskiçağda halkların tanışıp yakınlaşmasına da örnek oluşturmaktadır).

⁷ Bkz. Vergilius, *Aeneis*, III, 129: “*Girit'e ve atalarımıza gidelim,*” krş. Fairclough, 1929, Cilt I, s. 356-357, Uzel, 1998: s. 83; *İlyada*, II, 862-863: “*Phorkys'le tanrıya benzer Askanios yönetir Phrygialıları, uzak Askania'dan gelmişlerdir onlar...*” krş. Erhat- Kadir, 1992: s. 114; Yannakopulus, 1992, Cilt I: s. 128-129 ve Murray, 1928: Cilt I, 114-115; ve *İlyada*, XVI, 718-719): “*Dymas, Sangarios (Sakarya) kıyılarında Phrygia'da (Frigya) otururdu.*” Krş. Erhat- Kadir, 1992: s. 387; Yannakopulus, 1992, Cilt IV: s. 246-247 ve Murray, 1928, Cilt II, s. 216-217.

hem de batı edebiyatı için yazılı ilk eseridir. Eser, Troia’da İ.Ö. 1200’lerde yaşanan ve on yıl süren savaşın son elli gününü içermektedir

Aeneis ise Troia kentinin yakılıp yıkıldığı gece, annesi tanrıça Aphrodite’nin ısrarı üzerine yeni Troia’yı (Roma’yı) kurmak üzere bilmediği ataları Ausonia’ların ülkesini bulmaya çalışan Dardanos soyundan Troialı Prenses Aeneas’ın yaşadıklarını içeren bir diğer önemli destandır. Bununla birlikte, destanın yazarı temiz, iyi huylu, sade, sevecen ve sevilen bir ozan olan Vergilius ve eseriyle ilgili şöyle bir ayrıntı bulunmaktadır: Ozan, İ.Ö. 20 yılında sağlık nedeniyle Yunanistan’a bir gezi sırasında Atina’da İmparator Augustus ile karşılaşmış, birlikte Roma’ya dönerlerken, gemide üşütüp, hastalanmış ve Brundisium’da ölmüştü. Ozan, destanını tam olarak bitirmediği, son şeklini vermediği için bu haliyle yayımlanmamasını ve yakılmasını vasiyet etmişti. Fakat, Augustus’un araya girmesiyle kendisine hitaben yazılan bu eser, yakılmaktan kurtulmuş ve değerli bir belge niteliğinde günümüze ulaşmıştır.⁸

Bu iki destandan *İlyada*, anlatım tarzı bakımından, bugün bile aşılması zor, çok iyi kurgulanmış bir eserdir. Tek kişinin kurgusundan ziyade, metnin bir birikim, sözlü bir gelenek sonucu olduğu açıkça bellidir. Destandaki kahramanların karakteri, bugün bile etkileyici yanını korumaktadır. Ayrıca, çağımızda köklü olmanın ya da bir toplumun kökeninde hangi olguların bulunduğunu görmek, önem kazanmaktadır. Dolayısıyla, günümüzden üç bin yıl öncesine uzanan destanıyla Homeros ve eskiçağ Yunan-Roma edebiyatı sayesinde, eskiçağ yaşam kaynakları ve gelenekleri üzerine birçok bilgi edinmekteyiz. Fakat, ozan olmak kolay bir iş değildi. Güçlü bir belleği gerektirmekteydi. Ayrıca *kalbe giren tanrısal bir ses, bir destek olmaksızın, cümleler kurgulanamıyordu.*⁹ Destan anlatıcılarının dürüst, saygın birileri olması, dinsel nitelikli uğraşlarının da sorumluluğunu yansıtmaktadır. Dardanos’un soy bilgisine geçmeden önce, daha anlaşılır olması için, ozanların kaygılarını dile getiren bazı sözlerini

⁸ Erim, 1987: s. 123.

⁹ Bkz. *İlyada*, VII, 44-45: “Tanrılara hoş gelen plâni, Priamos’un sevgili oğlu Helenos, yüreğinde duydu,..” ve *İlyada*, VIII, 4-6: Zeus: “Tanrılar, tanrıçalar, dinleyin beni, bakın ne buyurdu göğsümde yüreğim,” ifadeleri, sözle kalp arasındaki bağlantıyı gösteren güzel örneklerdir, krş. Erhat- Kadir, 1992: s. 191, 205; Yannakopoulos, 1992: Cilt II, s. 142-143, 180-181 ve Murray, 1928: Cilt I, s. 304-305, 338-339.

aktarmakta yarar vardır. Örneğin, Homeros, *İlyada*'ya bir tanrıçaya (olasılıkla bir Musa'ya) hitaben şu sözlerle başlar:

“Söyle, ey tanrıça, Peleusoğlu Akhilleus'un öfkesini söyle,
..... onları birbirine düşüren hangi tanrıdır?”¹⁰

Homeros, eserinin bir yerinde, yüce dağlarda yaşayan Esin Perileri *Musa*'lara şöyle seslenir:

“*Olympos*'ta oturan *Musa*'lar, hadi,
söyleyin bakayım şimdi bana;
tanrıçasınız, her yerde varsınız, bilirsiniz her şeyi,
bizimse hiçbir şey bildiğimiz yok,
yalnız bir şeyler duyarız;
söyleyin bana, Danaoların başbuğları, komutanları kimlerdi?
Olympos'lu *Musa*'lar, Kalkanlı Zeus'un kızları,
İlyon'u kuşatanları bir bir **hatırlatmazsanız** bana,
adıyla, sanıyla sayamam yığınla insanı ben,
on tane ağzım olsa, on tane dilim,
hiç kısılmayacak bir sesim olsa,
göğsümde tunçtan bir yüreğim.
Ama bütün gemileri, komutanları sayacağım gene de...”¹¹

İlyada, XVI, 112-113'de de ozan, benzer şekilde *Musa*'lara şöyle seslenir:

“*Olympos*'ta oturan *Musa*'lar, söyleyin şimdi bana,
ilkın ateş nasıl yağdı Akhaların gemileri üstüne?...”

¹⁰ Homeros, *İlyada*, I, 1-2 ve 9; krş. Erhat- Kadir, 1992: s. 71; Yannakopoulos, 1992: Cilt I, s. 126-127 ve Murray, 1928: Cilt I, s. 2-3.

¹¹ Homeros, *İlyada*, II, 484-493; krş. Erhat- Kadir, 1992: s. 103; Yannakopoulos, 1992: Cilt I, s. 104-105 ve Murray, 1928: Cilt I, s. 86-87.

Musa'lar, Eleutheros yamaçlarının kraliçesi Mnemosyne ile Zeus'un Pieria'da dokuz gece birleşmeleri sonucu dünyaya gelen, işleri ezgi söylemek olan dokuz kızdır. Kalliope, destan ya da lirik şiiri; Klio, tarihi; Polhymnia, pantomini; Euterpe, flütü terpsikhore, dansı; Erato, korolu şiiri; Melpomene, tragedya; thalia, komedyası; Urania, gökbilimini temsil eder. Hesiodos'a göre, yeryüzündeki ozanlar ve çalgıcılar, Musalar'dan ve okçu Apollon'dan gelirdi. Musaların sevdiği insanın dudaklarından bal akardı, bkz. Erhat, 1993: s. 227-228.

Bilinen, tanrısal bir esintinin sanatın her alanında gerektiğidir. Nitekim, İ.Ö. VIII. yüzyılda yaşamış ozan Hesiodos, tanrısal sese kavuşmasını şöyle dile getirir:

*“Helikon’un Musa’larını övmekle başlayalım
ulu ve kutsal Helikon dağının konuklarını*

...

*Onlar şimdi bir ara Hesiodos’a güzel bir ezgi öğrettiler,
kuzuları güderken, kutsal Helikon dağının yamaçlarında.*

*Tanrıçalar, ilkin şu sözü öğrettiler bana,
Olymposlu Musa’lar, deri kalkanlı Zeus’un kızları.*

*“Ey köylü çobanlar, utanç verici, sadece midelerini düşünen,
biliriz, yalanlar söylemeyi, gerçeğe benzeyen,
ama biliriz, istediğimiz zaman, gerçekleri söyletmeyi de.”*

*Böyle dedi yüce Zeus’un kızları, güzel konuşan,
ve bana asa diye verdiler filizlenmiş defneden
kopardıkları çok güzel bir dalı; tanrısal güzel bir*

*ezgiyi de esinlediler bana, olanları ve olacakları söyleyeyim
diye...”¹²*

Konumuzla ilgili bir diğer ozan olan Vergilius da destanına şu dizelerle başlar:

*“Bir yiğitin savaşlarıdır söylediğim, Troya’dan
ilkin İtalya’ya, Lavinium kıyılarına, yazgının
gönderdiği. Nice yıllar süresince azgın Juno’nun
kışkırttığı tanrılarla uğraşmış denizde, karada,
nice yıllar savaşmış, bir kent kurmuş güçlkle
yerleştirmiş Latin tanrılarını, tapımı,
bunlardır Latin soyunun, Roma’nın, Alplilerin ataları.
Anımsa, söyle bana nedenlerini bunun ey “musa,”
nedir azdıran, böyle kızdıran tanrıçalar ecesini,
o yiğiti sıkıntılara sokan, yoran, yıpratana,
nedir göksel varlıklarda bu öfke, bu hınç?”¹³*

¹² Hesiodos, *Theogonia (Tanrıların Doğuşu)*, 1-2 ve 22-32 için krş. Erhat-Eyuboğlu, 1991: 105-106; Lekaças, 1941: s. 94-96 ve Evelyn-White, 1926: s. 78-81.

¹³ Vergilius, *Aeneis*, I, 1-11, krş. Faircough, 1929: Cilt I, s. 240-241.

Bu dizelerle, ozanların taşıdığı tarihi ve manevi sorumluluk daha iyi anlaşılacaktır. Ayrıca, destanın, özellikle savaşları, iyi ya da kötü ün ve kahramanlıkları müzik eşliğinde dile getiren saygın bir gelenek olduğunu belirten ifadeleri de yine *İlyada*'da görmekteyiz. Örneğin, savaşa sebep olmaktan utanan Helene, şöyle der:

“...Kötü kader, bizden sonraki kuşaklara şarkı konusu olacağız.”¹⁴

Ayrıca, destanda müzik eşliğinde kahramanlık ezgilerinin söylendiğine de tanık olmaktadır.

“...Akhilleus... çalgısını çalıyor...
eğlendiriyordu onunla gönlünü,
yiğitlik türküleri söyleye söyleye
Patroklos oturmuş karşısında, ses çıkarmadan,
Bekliyordu bitirsin diye türküsünü.”¹⁵

Savaştan ün bekleyen Hektor da yenmeyi istediği bir rakibinin ölüsü için şunları söyler:

“...Çok eskiden ölen bir adamındır bu mezar,
erkeğe dövüşürken ünlü Hektor öldürdü onu.
İşte böyle diyecek bir gün bir adam,
Benim ünüm de silinmeyecek hiçbir zaman.”¹⁶

Bu dizeler, bazı toplumsal olayların kuşaktan kuşağa aktarılmasının bir gelenek olduğuna örnektir. Destan türünün çağımızdaki tanımı da bu yanı vurgulamaktadır. Çünkü doğudan batıya, destan, birçok halkın tarihinde kök bilgileri oluşturmaktadır. Nitekim, Eski Yunanca ve Latince’de “epos” olarak geçen tür, Türk lehçelerinde de “dastan,” “epos,” “cır,” “comok,” “nımah,” “tool,” “olongho,” “kay çörçök,” “kay şörçek” gibi terimlerle isimlendirmekte, ayrıca Farsça “nâme” olarak da bilinmekte ve tanımında “sözlü kültüre dayanan tarihi olayların izlerini taşıyan toplum ve kahramanlık olayların anlatıldığı uzun şiirsel sözler olduğu”

¹⁴ *İlyada*, VI, 357-358, krş. Erhat- Kadir, 1992: s. 184; Yannakopoulos, 1992: Cilt II, s. 124-125 ve Murray, 1928: Cilt I, 288-289.

¹⁵ *İlyada*, IX, 184-191, krş. Erhat- Kadir, 1992: s. 227; Yannakopoulos, 1992: Cilt III, s. 40-41 ve Murray, 1928: Cilt I, 394-397.

¹⁶ *İlyada*, VII, 90-92, krş. Erhat- Kadir, 1992: s. 192; Yannakopoulos, 1992: Cilt II, s. 160-161 ve Murray, 1928: Cilt I, 308-309.

vurgulanmaktadır.¹⁷ Ayrıca, bu açıdan, soy bilgisi de destanlarla taşınan tarihi bir aktarımdır. Nitekim destanlarda kim, kimin oğludur, sürekli belirtilir. Ozanların, bu işi, yüzyıllarca büyük bir titizlikle sürdürdükleri ve saygı gördükleri de anlaşılmaktadır. Olasılıkla sadece bu gelenek, “bozulmadan” etkisini korumuş ve yerini tarih bilgisine bırakmıştır.

Tüm bu ön bilgilerin ardından, yazısız dönemin en eski destanı olan *İlyada*'da, Troialıların atası Dardanos üzerine de ilk ve temel bilgileri edinmekteyiz. Destanda, Dardanos'un soyuyla ilgili cümleler, Troia savaşının iyice kızıştığı bir sırada, “*ellerinde silahları tanrısal, ayağı tez*” sıfatlı *Akhilleus* ile karşı karşıya gelen soylu, toy bir genç olan *Aineias* tarafından şu sözlerle dile getirilir:

“...*Kusursuz Peleus'un oğlu derler sana,
Deniz tanrıçası güzel saçlı Thetis'miş anan.*¹⁸
*Ulu yürekli Ankhises'in oğluyum ben de,
övünürüm babamla, anam da Aphrodite.
Bilmek istersen daha çok şey,
öğrenesin diye soyumuzu sopumuzu iyicene,
dinle bak, çok insan tanır bizi.
Bulut devşiren Zeus, baba oldu ilkin Dardanos'a,
Dardanos kurdu Dardanie'yi,
o zamanlar kutsal İlyon yoktu,
ölümlü insanların büyük kenti yoktu ovada.
Dardanoslular çok pınarlı İda'nın eteklerinde otururdu.
Dardanos'tan Erikhtonios doğdu, kral oldu,
en varlıklı adamı oldu ölümlü insanların.
On bin kırsağı otlardı çayırlarda,
sevinirlerdi körpe taylarına bakıp.*

¹⁷ Türk halk edebiyatında destanın çeşitli tanımları ve içerdiği halk tarihi ve kahramanlık öğeleri için bkz. Öcal, 2004: s. 130-131 ve **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, 1977: Cilt II, s. 263; Ayrıca, örnek olması açısından, 14. yüzyıla ait Hoca Mesud bin Ahmed'in *Süheyl ü Nevbahar* destanının ilk satırları da antikçağdan bu yana ozanın aynı kaygıyı, çabayı taşıdığını ve tanrı desteğine ihtiyaç duyduğunu kanıtlamaktadır, bkz. Tekin-Ölmez, 2003: s. 48 ve 51: *İşit sana şimdi hoş bir öykü anlatayım/ Eğer Tanrıdan şu yardımı bulursam:/ Dedim eğer olursa Tanrının yardımı/ Bu bütün öykü ki tümüyle Farisi/ Sağlık bağışlasın, fırsat versin;/ Tamamlamaya izin versin/ .../Yardım ederse Hak olsun tamam./ Önümde vardı benim bir kitap/ Okurdum onu sürekli bi-hesap.*

¹⁸ Akhilleus, ölümlü kral Peleus ve tanrıça Thetis'in oğludur.

*Boreas, otlarken gördü onları, vuruldu,
bir at oldu kara yelesi, bindi kısıraklara,
kısıraklar gebe kalıp on iki tay doğurdular,
taylar bereketli tarlada hoplayıp zıpladılar,
koşular başakların tepesinde, başaklara dokunmadılar,
dört döndüler denizin engin sırtında,
alacalı köpükler üstünde dört döndüler.
Erikhtonios'tan Troos doğdu, Troyalıların kralı.
Kusursuz üç oğlu oldu Troos'un da:
İlos, Assarakos, tanrılara denk Ganymedes.
En güzeliydi Ganymedes ölümlü insanların,
tanrılar kaçırdı onu Olympos'a,
Zeus'a şarap sunan olsun diye,
dediler güzelliğiyle yaşasın tanrılar arasında,
İlos'un oğlu kusursuz Laomedon'du,
Tithonos'la Priamos doğdu Laomedon'dan,
Lamos Klytios, Ares'in dölü Hiketaon doğdu.
Assarakos'un oğlu Kapys, Kapys'in oğlu da Ankhises'ti.
Ankhises'ten ben doğdum, Priamos'dan Hektor doğdu.
Övünürüm bu soydan, bu kandan olmakta.
Yiğitliği Zeus çoğaltır, azaltır insanlarda,
O'dur ölümsüzler arasında en güçlü olan... ”¹⁹*

Burada da görüldüğü gibi, eskiçağda genelde önemli soylarla ya da halkı adına yapılan başarılı işlerle tanrısal bir bağ kurulmaya çalışılırdı. Bu, hem kutsallığı, hem de manevi değerleri, ayrıca gücü, önemlisi doğruluğu simgelemekteydi. Arkasında tanrı desteği olan, elbette sıradan kişiden farklıydı.

Nitekim, destanda, yukarıdaki sözlerin ardından, Aineias'ın, Akhilleus tarafından öldürüleceği sırada, deniz ve bereketli nehirlerin tanrısı Poseidon, durumu görür ve diğer tanrılara şunları söyler:

*“...Haydi onu biz kurtaralım ölümünden.
Akhilleus öldürürse bu adamı
öfkelenir Kronos oğlu (Zeus),
kaderi kurtulmaktır Aineias'ın,*

¹⁹ Homeros, *İlyada*, XX, 206-243; krş. Erhat- Kadir, 1992: s. 452-453; Yannakopoulos, 1992: Cilt V, s. 186-191 ve Murray, 1928: Cilt II, s. 386-388.

*tohum ekmeden, iz bırakmadan ölmemeli,
yok olmamalı Dardanos soyu,
ölümlü kadınların verdiği çocuklar arasında
Kronosoğlu, Dardanos'u severdi en çok.
İğreniyordu artık Priamos'un soyundan,
güçlü Aineias kral olacak Troyalılara,
kral olacak çocuklarının çocukları... ”²⁰*

İlyada'da, eskiçağın aslında daha başka halklarında da olduğu gibi, Troas bölgesindeki halkın da değerli atalarının izleriyle yaşadıkları, onları belleklerinde taşıdıkları bilgisini edinmekteyiz. Örneğin:

*“... Aleksandros Germişti yayını Tydeusoğlu'na doğru,
dayamıştı sırtını bir mezar taşına.
Bu mezar, eski yaşlılardan Dardanasoğlu İlos'undu... ”²¹
“...Akhalar... bir duvar çektiler korumak için gemilerini.
Bir hendek açtılar çevresine.
Ama tanrılara değerli kurbanlar kesmediler.
güneşin yayıldığı yere dek uzanacak bu duvarın ünü,
Ben²² ve Foibos Apollon'un, yiğit Laomedon için
zahmetle yaptığımız duvarı ise unutacaklar. ”²³*

Ayrıca, **İlyada**'da sıkça geçen “Troyalılar, Dardanoslular, yardımcıları...,” “Kalktı ayağa Priamos, Dardanosoğlu...” ve “Troyalılar, Lykialılar, teke tek dövüşmede usta Dardanoslular,” gibi ifadeler, olasılıkla aralarında köksel bağı pekiştirmektedir.²⁴

²⁰ **İlyada**, XX, 300-308; krş. Erhat- Kadir, 1992: s. 454-455; Yannakopoulos, 1992: Cilt V, s. 194-195 ve Murray, 1928: Cilt II, s. 392-393. İlginç olan Homeros, yaşadığı dönemde Roma henüz kurulmamıştı. Homeros'un ileriye yönelik bu sözleri, Roma'nın manevi geçmişini de yüceltmektedir.

²¹ **İlyada**, XI, 369-372, krş. Erhat- Kadir, 1992: s.1 271; Yannakopoulos, 1992: Cilt III, s. 146-147 ve Murray, 1928: Cilt I, s. 508-509. Olasılıkla, İlion adı da İlos'dan kaynaklanmaktaydı. Kelime ise daha eski döneme ait bir söyleyiş biçimiyle, Troia'da tapımı fazla olan “Güneş” kelimesiyle ilgili olabilir (*ilios / helios. Helios kültü, daha sonraları Apollon kültüyle özdeşleştirilmişti*).

²² Deniz ve bereketli nehirlerin tanrısı Podeidon.

²³ **İlyada**, VII, 448-452, krş. Erhat- Kadir, 1992: s. 203; Yannakopoulos, 1992: Cilt II, s. 172-173 ve Murray, 1928: Cilt I, s. 334-335.

²⁴ “Troyalılar, Lykiahlılar, hey, göğüs göğse dövüşmede usta Dardanoslular,” ifadesi için bkz. **İlyada**, VII, 347, 366; VIII, 173; XI, 286-287; XIII, 150-151 ve XV, 425

Yukarıdaki bilgiler ve çağlar boyu halkların, değerli atasının adını ya da atalarının adlarını yaşatmaya çalıştığı dikkate alındığında, gayet açık olarak, Dardania adı, Dardanos'tan;²⁵ Troia adı da olasılıkla yukarıda adı geçen Troialıların ilk kralı Troos'dan kaynaklanmaktadır. Nitekim tarihte, birçok kent, adını kurucu bir liderden almaktadır. Ayrıca, *İlyada*'da, Troia'da kentin kapılarından bazılarında "Dardanos" adının verildiği de görülmektedir. Bu da Dardanos'un ne kadar unutulmaz bir ata olduğunu göstermektedir.²⁶

Bir diğer eser olan Vergilius'un, *Aeneis* adlı destanında ise Troia'da yaşayan bazı halkların Akdeniz kültürüyle olan ilişkisini ve ününü *gösteren ya da oluşturulan* ifadeler bulunmaktadır. Yeri gelmişken belirtelim: *İlyada*'da oldukça genç bir yiğit olarak gözüken Aeneas (Aineias), aynı zamanda Troia Savaşı sırasında Dardanalılara liderlik eden üç kişiden biriydi.²⁷ Bu savaştan yaklaşık 1000 yıl sonra, İ.Ö. III. yüzyıldan itibaren ozan Naevius'la birlikte, Aeneas, Roma destan ve mitolojisinde kenttin "manevi atası" sayılacaktır. Burada, yükselmeye başlayan ve girdiği savaşları kazanan Roma'nın, Troia kenti ve Dardanos'un soyuyla özdeşleştirilmesi söz konusudur. Bununla beraber, Naevius'dan çok, metni elimize tam olarak geçmiş olması sebebiyle, Vergilius'un destanıyla Aeneas, çağdaş edebiyat ve tarih dünyasındaki yerini alacaktır. Ayrıca, Dardanos'la ilgili elimizde bulunan birkaç görsel betimin de geç Roma dönemine ait olması, Dardanos'un anısının yaşatılması gayretini göstermektedir.²⁸

(boks ve güreş, teke tek dövüşe girerdi ve bu sporlar, Trakya insanları arasında yaygındı).

²⁵ Vergilius, *Aeneis*, II, 582: "İslanacak tüm Dardania kıyıları kanımızla!" krş. Fairchough, 1929: Cilt I, s. 332-333.

²⁶ "Dardanos kapıları" ifadeleri için bkz. *İlyada*, V, 789; XXII, 194 ve 413.

²⁷ Bkz. *İlyada*, II, 819-821: "Dardanielilere şimdi Ankhises'in oğlu/ Aineias liderlik etmekteydi/ tanrısal Aphrodite, Ankhises'ten doğurdu onu,/ tanrıça İda'nın yamaçlarında bir ölümlüyle birleşere." Krş. Erhat- Kadir, 1992: s. 113; Yannakopoulos, 1992: Cilt I, s. 126-127 ve Murray, 1928: Cilt I, s. 110-111.

²⁸ Krş. Yaman, 2008: s. 27: "Roma yönetimi altındaki bazı şehirler uzun geçmişlerinde yer alan sikke basımına devam etmiştir... Sikkeler, bronzdan, sınırlı ve belirli dönemlerde basılmıştır.... Şehirlerin sikke basmasının iki ana nedeni olmalıydı: birincisi şehrin övünç kaynağı olması, ikincisi ise devlet gelirlerinin yükselmesidir. Sikkeler üzerindeki isimler genellikle etnik yazıtlar ve resimler taşımaktaydı...Önyüzlerinde nadiren geleneksel figürler yer alsa da büyük çoğunluğunda imparator portresi ve imparator ailesine ilişkin figürler

Destanın konusu kısaca şöyledir: Aeneas, annesi tanrıça Aphrodite'nin desteğiyle, babası Anchises, küçük oğlu Ascanius ve bir grup adamıyla birlikte denize açılarak *oldukça eski bir soyları olan Ausonia'ları* bulmak için deniz yoluyla İtalya'ya gitmeye çalışır. Aphrodite, ona, ileride Troia soyunun devamı, güçlü, dünyaya egemen olacak bir kentin (yani Roma'nın) kurucusu olacağını söyler.²⁹

Destanda, Kartaca kökenli Sidon Kraliçesi Dido, Aeneas'a şöyle der:

*“Kim bilmez Aeneas soyunu, Troya ilini, uğradığı
yıkımları, ünlü yiğitlerini, o büyük savaşı, yangını?..”*

*“...Yoksa merhametli Venüs'ün³⁰ Simois kıyısında
Dardanos soyundan Ankhises'ten gebe kalıp doğurduğu
o Aeneas mısın sen? Anımsıyorum Teucer'i
yurdundan kovulunca, kral Belus'un yardımıyla,
yeni bir krallık ararken gelmişti Sidon'a.
Babam Belus yenmiş verimli Kıbrıs'ı o sıra,
yakıp yıktıktan sonra, boyundurukta tutuyordu.
İşte o zamandan beri bilirim Troia kentinin düştüğünü,
senin adını ve Pelags'ların krallarını bilirim.
Kendisi, Teucerler düşman olsa da överdi parlak sözlerle:
“Teucer'lerin eski kökeninden geldim,” diye övünürdü...”³¹*

bulunmaktaydı. Bu şekilde kendi sikkelerini basan, zengin ve köklü bir geçmişe sahip kentlerden biri de İlion (Troia)'dır.”

²⁹ Krş. “... Bir bölge vardır adına Hesperia der Grekler, çok eski bir ülkedir, silahlarıyla kudretli, toprağı verimli. Oenotria'lular otururdu orada eskiden, şimdi yeni kuşaklar, önderlerinin adını vermişler, İtalya demişler bu ülkeye.... (Vergilius, *Aeneis*, I. kitap, 530-534 ve 549-550)Kentlerimiz var, silahlarımız var Sicilya'da; ünlü Acestes Troia kanından.... Corythus ve Ausonia denen ülkeyi arasin!...” (*Aeneis*, III. kitap, 170-171); “...Apollon'un sana açtığı Ausonia yakın değildir...” (*Aeneis*, III. kitap, 479); buradaki cümleler için krş. Uzel, 1998: s. 29, 85, 99 ve Fairchough, 1929: Cilt I, 278-279, 360-361, 380-381; ayrıca Vergilius'un, “... kökeni Troia'ya uzanan Ausonius'ların...” adlı cümlesi için bkz. Vergilius, *Georgica* 2, 385, krş. Uzel, 1998: s. 192 ve Fairchough, 1928: Cilt I, s. 142-143.

³⁰ Venüs, aşk ve güzellik tanrıçası Aphrodite'nin Latin kültüründeki adıdır.

³¹ Vergilius, *Aeneis*, I, 565-566 ve 617-626; krş. Fairchough, 1929: Cilt I, s. 288-284; ayrıca, krş. *İlyada*, VI, 289-291: *Paris'in Sidon'dan getirdiği şallar.*

Destanda, Aeneas'ın karısı Creusa'nın da Dardanos'un soyundan olduğu belirtilir:

“... Dardanos ve tanrıça Venüs'ün torunuyum...”³²

Aeneis destanında, deniz yoluyla eski soylarını aradıkları sırada, başvurdukları bir kahinin, Troia kenti ve atalarının Girit'le bağı olduklarını belirten bir kehaneti ve Aeneas'ın babası Anchises'in yorumu üzerine şöyle bir bilgi bulunmaktadır:

(Kahin:) “Ey yorulmaz Dardanosoğulları, eskiden atalarınızı
sırtında taşıyan toprak, görünce döndüğünüzü verimli
tarlalara,
kıvançla karşılayacak sizi, arayın eski ananızı.
Egemenlik sürecektür bütün Aeneas soyu, çocukları,
çocuklarının çocukları, onlardan doğacak olanlar hep...”

...
(Anchises:) “Girit, deniz ortasında, ada, yüce Jupiter'in sevdiği.
Orada vardır bir başka İda dağı, beşiğimiz, anayurdumuz
bizim.
... duyduğum, anımsadığım, büyük atamız Teucus gelmiş
ilkın Rhaete kıyılarına, burada seçmiş yerini,
kuracağı kentin, daha kurulmamışken İlion, içkale
Pergama, derin oylumlarda barınırdı insanlar, oyuklarda.
Girit'ten gelmiş tanrılar anası Cybele, Koribantların
tunç zilleri, İda'nın kutsal bayramları...”³³

Bu arada, oldukça uzun maceralar nedeniyle yorucu günler geçiren Aeneas'a bir gece, rüyasında görünen ata kültleri ise Troia ve ataları için şöyle bir açıklamada bulunurlar:

“...Girit'te yerleşmeni istemedi Apollon.
Bir ülke vardı, Grekler Hesperia derlerdi
Eski bir ülkedir, savaşmada güçlü, toprağı zengin,
Oenotri'ler otururdu. Şimdi liderlerinin adından
yeni bir soy, İtalya demiş oraya.
Oradır gerçek yurdumuz, oradan gelir soyumuz

³² Vergilius, *Aeneis*, II, 787-778; krş. Fairchough, 1929: Cilt I, s. 346-347.

³³ Vergilius, *Aeneis*, III, 105-112; krş. Fairchough, 1929: Cilt I, s. 354-357.

*Dardanoslar, oradan gelmiştir Jasius baba da.
Kalk, anlat yaşlı babana, sevinçle, bu kuşkudan
uzak bilgiyi: Corythum'u, Ausonia ülkesini arasın.
Jupiter yasaklamış sana Dictae³⁴ tarlalarını .”*

*“Sarsıldım bu tanrısal seslerden, tansık görüntülerden.
Bir düş değil, açık seçik görüyordum hepsinin yüzünü
.....adak sundum ocağa,
tanrılar adına içki döktü, dağıldı sıkıntım
içim açıldı biraz, anlattım ayrıntılarıyla Anchises'e
anladı ilk soyumuzun iki kökeni olduğunu,
bu kaynak konusunda ne denli yanıldığını şimdi.
Dedi ki buna: ‘Oğlum, ne kötüymüş Ilion’un yazgısı,
yalnız Cassandra³⁵ söz açardı bana bu olaylardan.
Anımsıyorum şimdi soyumuzdan, kökenimizden söz ettiğini,
anlıyorum Hesperia’dan, İtalya krallığından sık sık
konuştuğunu. Kim inanırdı Teucerlerin Hesperia
kıyılarına geleceklerine? Kim önemserdi başlangıçta
bilici Cassandra’yı? Phoebus’un³⁶ ardınca gidelim’... ”³⁷*

Dardanos ve Troialıların atalarıyla ilgili başlıca destan bilgileri bunlardan oluşmaktadır. Bunların ardından, şimdi de olasılıkla halkların ya da adı bilinmeyen çeşitli ozanların taşıyıp, yeni bağlantılarla şekillendirdiği, destana geçen, efsaneleşmiş başka sözleri ele alalım. Görüleceği gibi, eskiçağa ait, iç içe çeşitli anlatılar bulunmaktadır, çünkü o çağlarda insanlar da sürekli hareket halindeydi.

Efsanelere göre, Dardanos, yurdu Uzakbatı’da Hesperisler olduğu söylenen Atlas’ın kızı Elektra ile Zeus’un oğlu idi (“Günbatımı;” Hesperia, **İtalya** ile eş tutulmaktadır³⁸). Asıl yurdu, kardeşi İasion’la birlikte yaşadığı

³⁴ Girit.

³⁵ Cassandra, Troia kralı Priamos’un bilici kızıydı. Geleceği bilme yeteneğini hileyle Apollon’dan almıştı. Bu yüzden ceza olarak tanrısal bir deliliğe yakalanmıştı. Cassandra, doğruları söylemesine karşın, sözleri kimse tarafından dikkate alınmazdı.

³⁶ Apollon.

³⁷ Vergilius, *Aeneis*, III, 162-188; krş. Fairchough, 1929: Cilt I, s. 358-361.

³⁸ Eski Yunanca’da “espera” kelimesi, akşam (karanlık) anlamına gelir. Eskiçağda, Balkanlar’dan itibaren, İtalya’nın ötesi, karanlık ülke olarak yorumlanırdı. İtalya, güneşin aydınlığını taşıyan son ülkeydi. Ayrıca bkz. **Herodotos** IV, 16: (Scythia/İskit) “Bu ülkenin kuzeyinde ne vardır, kimse doğru dürüst bir şey bilmez;

Samothrake (bugünkü Semendirek adası) idi.³⁹ Bir tufanın ve İasion'un ölümü ardından, Dardanos, bir sal üstünde Samothrake'nin karşısındaki Asya kıyısına çıkmıştı. O sırada bu kıyıda, ırmak-tanrı **Skamandros** ile nymph⁴⁰ İdaia'nın oğlu **Teukros** hüküm sürüyordu.⁴¹ Bu arada, bazı efsanelerde Teukros'un, babası Skamandros'la birlikte **Girit'teki** İda'dan Troas'a geldiği şeklinde geçmektedir.⁴² Sözde, yola çıkmadan önce, bir kahine danışmışlar, kahin de onlara "*toprağın çocukları*"nın saldırısına uğrayacakları yerde yerleşmelerini buyurmuştu. Bu yüzden, Troas'da konakladıkları bir gece, silahlarını, kalkanlarını ve yaylarını fareler kemirmişti. Kehanetin gerçekleştiğini anlayarak, buraya Apollon Smintheus (Fareli Apollon) adına bir de tapınak kurmuşlardı.⁴³

Teukros, belli ki soylu bir yanı olan Dardanos'u konukseverlikle karşılamıştı; krallığının bir bölümünü ve kızı **Batieia**'yı ona vermişti. Dardanos, kendi adını taşıyan bir şehri kurdu ve Teukros'un ölümünden sonra, bütün ülkeyi kendi adıyla özdeşleştirerek Dardania olarak

bir şeyler öğrenebilmek için, oraları kendi gözüyle görmüş bir kimseye rastlamadım." Ayrıca bkz. **Herodotos IV**, 36, 45.

³⁹ bkz Diodorus Sic. V, 47-481: "*Samothrace, daha önce Samos adasından gelen halk ile Trak halkından oluşmaktadır... Atlantids, Dardanos, Iasion ve Harmonia burada doğdu. Bu çocuklardan Dardanos, Asya'ya geçti ve Troia krallığının temelini attı.*" krş. Oldfather, 1939: s. 228-23.

⁴⁰ Nympha = peri demektir; efsanelerde, su perileri, orman perileri ve dağ perileri geçmektedir.

⁴¹ Ayrıca bkz. Vergilius, **Aeneis**, VIII, 134-137: "*İlion kentinin ilk babası ve kurucusu..... Atlas kızı Electra'nın oğlu Dardanos gelmiş Teucerler ülkesine...*" krş. Fairchough, 1929: Cilt II, s. 68- 69.

⁴² Ayrıca bkz. Vergilius, **Aeneis**, I, 234-235 (tanrıça Aphrodite): "*...Romalılar, Teucrosların soylu kanundan gelenler...*" krş. Fairchough, 1929: Cilt I, s. 356-257.

⁴³ Özgünel, 2002: s. 53: "*Apollon Smintheus tapınağı, Biga yarımadasının güneybatı köşesinde, eski adı ile Külahlı, zamanımızdaki adlandırılması ile Gülpınar Köyü'nde yer almaktadır.*" s. 54: "*Sminthos-fare sözcüğü ile Tanrı Apollon'un birçok yerde kutsal alanı olduğunu ve onur gördüğünü söyleyebiliriz.....Apollon sözcüğünün... Yunanca olmadığına birçok araştırmacı değinmiştir.... Ancak Anadolu'dan gelmiş bir Hitit tanrısı veya Likya kaynaklı bir tanrı tanımında birleşmiştir...Tanrının fare-sminthos epithetonu ile tanınması, onurlandırılması ve kültler oluşturulması, ilk kez Troas bölgesinde karşımıza çıkar.*" Ayrıca, Latince bir kaynakta Smitheus yerine Zmintheus olarak geçmesi için bkz. Diodorus Sic. V, 48; krş. Oldfather, 1939: s. 230-231.

adlandırmıştı.⁴⁴ Dardanos'un Batieia'dan, İlos ve Erikthonios (kimine göre Zakynthos) adında oğulları ile anneanesi İdaia'nın adını taşıyan bir de kızı olmuştu. Dardanos, Troia kalesini de inşa ettirmiş ve Troas'da hüküm sürmüştü.

Dardanos, Troialıları Samothrake tanrılarının tapımlarını öğretip benimseten ve Frigya'ya (Phrygia) Kybele kültürünü ilk sokan kişi olarak da bilinmektedir.

Dardanos'la ilgili başka söylenceler de vardır. Örneğin, İtalya'daki bir efsaneye göre, Dardanos, Orta İtalya'daki Etrüsk şehri Cortona asıllıydı. İtalya'nın ilk halkları Aborigenes'e (Aborijen'ler) karşı bir zafer kazanmış, sonra da şehri kurmuştu. Ardından Frigya'ya göçerek İtalya'yla Troas arasında ilişki kurulmasını sağlamıştı. Troia'nın düşüşünden sonra, Aineias'ın İtalya yarımadasına gelmesine, soyunun bu ilk mensuplarının anılarının etken olduğu belirtilmektedir.⁴⁵

Bir başka efsanede ise Dardanos, Yunanlı Arkadialı Lykaon'un, Peloponnesos'un birçok yerleşim yerine adlarını veren oğullarından Pallas'la, Arkadhialı yaşlı kral Euandros'un akrabası olarak geçmektedir.⁴⁶

Bunların dışında, Dardanos soyundan İlos'la ilgili bir efsaneyi de aktarmakta yarar vardır. Halkaların nasıl birleştirildiği görülmektedir. Söz konusu efsane, Troia'da, tanrıça Athena'ya (Pallas adıyla) duyulan saygıyla ilgilidir. Bazı efsanelere göre, Libya'daki (Libye) Tritonis gölünün tanrısı olarak gösterilen Triton'un Pallas adında bir kızı vardı. Tanrıça Athena da çocukluğunda tanrı Triton tarafından büyütülmüştü (Bundan dolayı Athena,

⁴⁴ Eski Dardanos akropolisi, deniz seviyesinden 50m. yükseklikte (Kepez Burnu) yakınında Şehitlik Bataryası olduğu açıktır, bkz. Cook, 1973: s. 59. Krş. Strabon, XIII, 595, 28 (krş. Jones, 2000: Cilt VI, s. 58-59 ve Pekman, 2000: s. 114-115): *"Abydos'tan sonra, az yukarıda sözünü ettiğim Dardanos'lular Burnu ve Abydos'ta yetmiş stadion uzaklıkta olan Dardanos kenti gelir. Aralarında Rhodios Irmağı denize dökülür; bunun karşısında, Khersonesos'ta, Hekabe'nin mezarı olduğu söylenen Kynos-tepesi yer alır. Bazıları ise Rhodios'un Aisepos'a döküldüğünü söyler. Bu ırmak da ozanın sözünü ettiklerindedir: Rhesos, Heptaporos ve Karesos ve de Rhodios. Dardanos ise eski bir yerleşmedir; fakat bazı Abydos kralları tarafından aynı yerde sık sık yeniden iskan yapılmıştır."*

⁴⁵ Dardanos'la ilgili bu yorumlar için bkz. Grimal, 1997: s. 141 (Dardanos).

⁴⁶ Grimal, 1997: s. 141 (Dardanos), s. 110-111 (Atlas) s. 778 (Teukros). [Grimal'de ele alınan her kişi için antik metinlerde geçtiği yerler kaynak olarak gösterilir]

İlyada'da *Tritogeneia* olarak da adlandırılırdı⁴⁷). Athena ile Triton'un kızı Pallas, savaş sanatını birlikte öğrenirlerdi. Ama, günün birinde aralarında bir kavga çıkar. Pallas, Athena'ya bir darbe indirmek üzereyken, Zeus, keçi derisinden sihirli bir kalkanı (*aigis*) Pallas'ın önüne koyar. Pallas korkar ve bu arada Athena'nın indirdiği darbeden kendini koruyamaz. Aldığı ölümcül darbeye yere düşer. Bu duruma çok üzülen Athena, kendini af ettirmek için bir heykel yaparak, onu *aigisle* (keçi derisiyle) donatır (Sözde, bu heykel, Troia ile bağı olan Pelops'un kemiklerinden yapılmıştı). Sonra da Athena, bunu Zeus'un sarayına koyarak, ona bir tanrı saygınlığı kazandırır. Heykel bir süre Olympos'da kalır. Bir gün, Zeus, Elektra'ya tecavüz etmeye kalkıştığında, Elektra, dokunulmaz sandığı bu heykele sığınır. Fakat Zeus, heykeli yakaladığı gibi Olympos'tan fırlatır. Heykel, Troas tepesine düşer. O sırada İlos, ileride Troia adını alacak olan ve henüz İlion diye anılan kendi şehrini kurmakla meşguldü. Mucizevi bir şekilde *gökyüzünden* düşen bu heykeli, tanrıların, kent kuruluşunu onayladıkları bir işaret olarak görür. Bir diğer efsaneye göre, Dardanos, Samotharake'den gelirken, (Zeus tarafından kendisine verilen) Palladion heykelini de yanında getirmiş ve kayınpederi Teukros'a hediye etmişti. Heykelin, *onu elinde bulunduran ve ona bir kült tahsis eden şehrin bütünlüğünü güvenceye alma özelliği* vardı. Nitekim Aineias'ın da Troia'dan yola çıkarken, bu heykeli Athena tapınağından aldığı ve İtalya'ya götürdüğü söylenir.⁴⁸ Buna karşın, Vergilius'un destanında, bu heykeli Tydeusoğlu Diomedes ile Odysseus'un çaldığı, hatta Odysseus'un kanlı elleriyle tanrıçanın betimine dokunduğu, bu yüzden tanrıçanın öfkelenmesine yol açtığı belirtilir.⁴⁹

⁴⁷ Bkz. *İlyada*, IV, 515.

⁴⁸ Grimal, 1997: s. 593-596 (Palladion); Marinatos, 1953, Cilt I, s. 109-111; Pelops için bkz. Grimal, 1997: s. 623-624.

Nitekim, İlyada'da (VI, 270-275), Hektor, annesi Hekabe'den, elinde sunularla, yaşlı kadınları toplayıp, en güzel örtülerle, Athena tapınağına gidip, güzel saçlı Athena'nın dizlerine örtmesini ve ona iki buzağı adamasını ister, tanrıçadan Troia'ya, kadımlarına, çocuklarına acımasını, Tydeusoğlu'nu kutsal İlyon'dan uzak tutmasını diler (Bundan dolayı, İlyon'un akropolisinde Athena tapımının çok eski olduğu, hatta bazı kişiler, Athena'ya tapımın Troia'dan kaynaklandığını ileri sürerler, bkz. Maritanos, 1953: s. 110).

⁴⁹ Vergilius, *Aeneis*, II, 162-168; krş. Fairchough, 1929: Cilt I, s. 304-305; Ayrıca, Athena için bkz. Herodotos, IV, 189: "*Athene heykellerinin üstünde görülen giyimleri ve kalkanı Yunanlılar, Libyalı kadınlardan almışlardır.*" krş. Goodley, 1928: Cilt II, s. 390-391.

Sonuç olarak, destan ve mitolojik bilgiler ışığında, değerli kişileriyle özdeşleştirilen yer adlarından, bugün Çanakkale olan Dardania'ya adı verilen Dardanos'un, hatta İlos'un ve Troos'un, (ayrıca bu anlayışın devamı olarak Hektor'un da) Troia'nın tarihinde ne denli önemli yer tuttukları ve unutulmadıkları anlaşılmaktadır. Aslında, bugün bile Çanakkale halkı, kim olduğunu bilmesede Dardania (Dardanel) adına yabancı değildir. Bu da Anadolu'da eski ve yeni değerlerle bir arada nasıl yaşanıldığına iyi bir örnektir. Eskiçağ yazılı eserlerinde Dardanos adının sıkça geçmesi, onun güçlü, saygın bir ata olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, *İlyada* ve *Aeneis*'de, yaptığı yararlı işlerden dolayı tanrı soylu Dardanos'un, öldükten sonra, örneğin bir Hitit kralının tersine, "tanrı" sayılmaması da dikkati çekmekte ve dolayısıyla, bir ayrıntı olarak bize inanç anlayışları üzerine de bir görüş vermektedir. Çalışmamızda, destan ve mitolojik aktarımlarda Dardanos'un ve ondan doğanların adını, yazılı kaynaklarda sürdürdüğümüzde, Priamos'a gelen sürecin gerisi ve Troia kentinin nasıl şekillendiğini, kentin Troia savaşından önceki dönemde farklı kültürlerle olan bağı ve etkilerini aktarmaya çalıştık.

Yukarıda belirtilen ifadelerden de anlaşıldığı gibi, Dardanos'a çağlar boyu saygı duyulmuştu. Bu saygı ve Dardanos'un kim olduğu, neler yaptığı sözlü tarihle taşınmış ve yazıya da aktarılmıştı. Dardanos'a duyulan saygının ardındaki etken, elbette zamanla zengin ve güçlü bir kent olan Troia'nın ilk temelini kuran, bu nedenle tanrısal bir bağı olduğuna inanılan, "ata" olmasıdır. Çünkü onun seçtiği yer, maddi ve manevi anlamda büyük üne ulaşmıştı. Destanlarla taşınan tüm bu bilgiler, halk söylencelerinde ve tarih yazarların çalışmalarında da yer almaları, kaynak, kök bilgi değeri taşıdıkları izlenimini vermektedir.

KAYNAKÇA

(LIMC) *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae*, Artemis Verlag, 1992, Zürich ve München, 1992, Cilt III /I (s. 353) ve III /II (s. 263).

Akurgal, Ekrem *Anadolu Kültür Tarihi*, Tubitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara. 2002

Aruz, J, Benzel, K., Evans, S. *Beyond Babylon Art, Trade and Diplomacy in the Second 2009, Millenium B.C., USA.*

- Bayburtluoğlu, Cevdet, **Arkeoloji**, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara. 1981
- Capps, Page, Rouse *bkz. Euripides*.1925
- Cook, J.M. **The Troad, An Archaeological and Topographical Study**, Oxford.1973
- Darga, Muhibe, **Hitit Sanatı**, Akbank Yayınları, İstanbul. 1992
- Diodorus Sic. Bibliothikes İstorikes*, C.H. Oldfather, **Diodorus of Sicily**, Cilt III, LCL, London 1939.
- Erhat, Azra **Mitoloji Sözlüğü**, Remzi Kitabevi, İstanbul. 1993
- Erhat, Azra-Kadir, *A.bkz. Homeros*. 1992
- Erhat, A- Eyuboğlu, S., *bkz. Hesiodos*1991
- Erim, Müzehher, **Latin Edebiyatı**, Remzi Kitabevi, İstanbul. 1987
- Euripides*, Capps, E., Page, T.E, Rouse, W.H.D, **Euripides I**, (LCL) London, 1925.
- Troyalı Kadınlar**, (çev. Sema Sandalcı), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2002.
- Rhesos**, (Y. Yunanca; çev. Tasos Russos), Kaktos, Atina, 1991.
- H.G. Evelyn-White, *bkz. Hesiodos*. 1926
- Fairchough, H.R. *bkz. Vergilius*. 1928-29
- Goodley, A.D. *bkz. Herodotos*.
- Grimal, Pirerre, **Mitoloji Sözlüğü**, (çev. Sevgi Tamgüç), Sosyal Yayınları, İstanbul 1997
- Herodotos*, **Herodot Tarihi**, (çev. Müntekim Ökmen), Remzi Kitabevi, İstanbul 1991.
- A.D. Goodley, **Herodot**, LCL, Cilt IV, 1928.
- Hesiodos*, Lekaças, Panagis, **Hesiodos**, Atina 1941.
- H.G. Evelyn-White, **Hesiod, The Homeric Hymns and Homeric**, (LCL) London 1926.

Erhat, A- Eyuboğlu, S., **Hesiodos Eseri ve Kaynakları**, TTK, Ankara 1991.

Homeros, **İlyada**, (çev. Erhat-A. Kadir), Can Yayınları, İstanbul 1992.

A.T. Murray, **Homer The Iliad**, LCL, Cilt I-II, London, 1928.

Yannakopoulos, P., **Omiros İlias**, V Cilt, Kaktos Yy. Atina, 1992.

Lekaças, Panagis *bkz. Hesiodos*. 1941

Maritanos, Spiros **Elleniki Mythologia**, Ekdotikos Oikos, Greece.1953

Mellink, M.J.-Strahan, D.“The Bronze Figurine From Troia Level VIIa”,” **Studia Troica**, 1998 8: s. 141-149.

Mountjojo, P.A. “Local Mycenaean pottery at Troia,” **Studia Troica**, 7: 1997 s. 259-268.

Murray, A.T. *bkz. Homeros*. 1928

Oldfather, C.H. *bkz. Diodorus Sic*. 1939

Öcal, Oğuz M. (editör) **Türk Halk Edebiyatı**, Grafiker Yayınları, Ankara. 2004

Özgünel, A. Coşkun “İlyada Destanı ve Apollon Smintheus Tapınağı,” **Colloquium Anatolicum I**, 2002, Türk Eskiçağ bilimleri Enstitüsü, İstanbul, s. 53-99.

Pekman, A. *Bkz. Strabon*.

Sazcı, Devrim Ç. **Troya Efsane ile Gerçek Arası Bir Kente Yolculuk**, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları, 2002 İstanbul.

Tekin, T.-Ölmez, M. **Türk Dilleri Giriş**, Yıldız Teknik Üniv, İstanbul 2003.

Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Dergâh Yayınları, İstanbul 1977, Cilt II, s. 263-272.

Uzel, Türkan *bkz. Vergilius* 1998

Yaman, Hüseyin “Troya Sikkelerinde Hektor Betimleri,” **İntepe Değerleri Sempozyumu**, 30-31 Ağustos 2008, İntepe-Çanakkale, s. 27-38.

Yannakopoulos, P., *bkz. Homeros*.

Vergilius, Eclogues, Georgics, Aeneid I-VI, H.R. Fairchough, (LCL), London 1928.

H.R. Fairchough, *Aeneid VII-XII*, (LCL), London 1929.

Bucolica'lar, Georgica'lar, (çev. T.Uzel), Öteki Yayınevi, Ankara, 1998.

Aeneis, (çev. Türkan Uzel), Öteki Yayınevi, Ankara 1998.

RESİMLER

Resim 1: Olasılıkla Roma Dönemine ait bir sikke. Dardanos ve Bat(i)eia (?). Genç ve sakalsız olarak betimlenen Dardanos, başı geriye dönük, bir tahta oturmuş haldedir; belden üstü giysili, bir elinde de asa tutmaktadır. Yanında ayakta duran, uzun giysili, elinde (onun eşi olduğunu gösteren) küçük bir dal ya da gül dalı tutan genç bir kadın bulunmaktadır. Kenarda; ΙΛΙΕΩΝ ΔΑΡΔΑΝΟΣ yazısı yer almaktadır.

Resim 2: İmparatorluk Dönemine ait Dardanos sikke (kalıp).
Dardanos, tek başına, bir savaşçı gibi zırhlı halde ve ayakta durmaktadır. Bir elinde mızrak tutmakta, bir ayağını da gemi pruvasına (?) dayamış haldedir. Sikkenin yan tarafında; ΔAP/ yazısı yer almaktadır (fakat, bu bir Artemis betimi de olabilir?)

Resim 3: İmparatorluk Dönemine ait bir sikke.
Ayakta, ön tarafı çıplak, sırtında ise bir pelerinle Dardanos, bir elinde mızrak, diğer elinde ise çift ağızlı bir kılıç tutmaktadır. Sikkenin yan tarafında; ΔAPΔA/ ΝΙΩΝ yazısı yer almaktadır.

PAUL HİNDEMİTH'İN MÜZİK STİLİ

Arş. Gör. Şükrü Öner DİNÇ¹

ÖZET

Paul Hindemith'in bir besteci, violist, eleştirmen ve nazariyatçı olarak müzik tarihine kazandırdığı eserlerin daha iyi anlaşılması ve geliştirilmesi adına pek çok müzisyene yol göstermesi amaçlanmaktadır.

Eskiden beri süre gelen armoni, kontrapunkt. ve tonalite sistemlerinde yeniliklere giderek güçlü bir polifoninin kullanıldığı eserlerinde kendi armoni sisteminin kurallarını ortaya koydu. Böylece Ankara Devlet Konservatuvarı'nın da kurucularından olan Paul Hindemith ve eserlerinin daha iyi tanınması sağlanacak aynı zamanda eserlerinin daha kolay icra edilmesine olanak sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler : Armoni, Besteci, İcra, Violist

MUSICAL STYLE OF PAUL HİNDEMİTH

ABSTRACT

I aimed to guide to a lot of young musicians, his techniques which have been developed and his works which have been gained to the music history by himself as a theorist, a critic, a violist and a composer; and also by understanding him better.

He formed his rules of his own harmonic system in his works using more effective polyphony. He made innovations in the systems of harmony, contrapunkt and intonation that had lasted for many years. Paul Hindemith who was one of the founders of Ankara State Conservatory . Thus, his works will be performed easily when young musicians are understanding to Hindemith's music style very well

Keywords : Composer, Harmony, Playing Style, Violist

¹ Trakya Üniversitesi Devlet Konservatuvarı

GİRİŞ

Bir çağdaş bestecisi olan Paul Hindemith aynı zamanda neoklasizm içinde de yer almaktadır. Yeni klasiklik yani neoklasizmden anlamamız gereken benzetme tekniği kullanılarak eski tarzların yeni devir müziğinde kullanılması değil, geçmiş dönem tarz ve biçimlerinin kendi eserlerinde yansıtılmasıdır. Böylece bu dönem eserlerinde eski dönemlere ait yapılarda olan eserlerin yerine, içinde eski üslupların yansıtıldığı, gelişmiş tonalite, zengin armoni ve güçlü bir polifoninin hâkim olduğu eserler yazılmıştır. Bu devrin simgelerinden biri Paul Hindemith'tir.

Hindemith'in müziği düşünce düzeyinde kalmış görüşlerin müziğe yansıtılması değil, tam olarak insansı, sıcak, anlamı güçlü, kulağa, zihne, duygulara uzanan bir müziktir. Hindemith'in op.16 yaylı quarteti bestecilik hayatının dönüm noktasıdır. Bu eserden önce Strauss, Mahler ve Reger etkileri yapıtlarında görülürken, bu eserden sonra romantizmden uzaklaşmak, duygudan anlatımdan uzaklaşmak değildir. Hindemith'in besteciliğinin bu dönemi Almanya'nın içinde bulunduğu savaş sonrası durumun korkunç bunalımlarını yoksulluğunu, kararsızlığını yansıtan eserler barındırmaktadır. Bununla birlikte eserlere bakıldığında içinde halk müziğinin etkileri de görülmektedir. Adeta yeni kalıplarla halk müziğinin sentezi gibidir.

Çağdaş dönemde, verilen yeni tarzdaki bu eserlerin halk müziği ile sentezi Hindemith'in müziğinin temelini oluşturmaktadır. Eserleri incelendiğinde içinde bulunduğu zamanın koşulları da göze çarpmaktadır

AMAÇ

Paul Hindemith'in müzik stiline doğru bir şekilde anlaşılması; eserlerin icrasında karşılaşılan sorunların aşılmasında yol gösterici olup günümüz müzisyenlerinin programlarında bu eserleri daha iyi anlayarak çalması, karşılaştığı zorlukların daha kolay çözümlenmesi temel olarak amaçlanmıştır.

PROBLEM

Paul Hindemith çağdaş dönemin ve Alman müzik sanatının önde gelen isimlerinden biridir. Aslında Hindemith, çağdaş dönem içerisinde yer almasına rağmen aynı zamanda bir neoklasiktir. Neoklasizm içinde yer alan bestecilerin eserlerinde eski dönemi veya eski tarz ve üslupları görebiliriz; fakat bu dönemde yazılan eserlerde eski üslup ve tarz parçanın yapısını

oluşturmamakla birlikte, eserin içinde sadece bir yankı veya etkilenme olarak kalmaktadır. Hindemith aynı zamanda müziğinde halk melodilerinden de yararlanmışır. Hindemith'in bu sentezi yani bir soluk oluşturmuştur. Böylece çağdaş dönem içinde kendine özgü bir yer edinmiştir. Hindemith'in eserlerinde genel anlamda yaşanan dönemin sıkıntı, zorluk ve buhranları yazdığı sert akorlar, gerilim dolu bir ritm ile anlatılmaktadır. Aynı zamanda armoni tekniklerini 1937'de yazdığı Müzik Yazma Becerisi (Unterweisung Tonsatz) adı altındaki kitapta toplamıştır. Ona göre tonalite hep aynı kalıyor Aralıklar konsonanstan (uyumlu) dissonansa (uyumsuz) doğru sıralanıyordu. Sekizli, tam beşli-tam dördü, küçük altılı-büyük üçlü, büyük altılı-küçük üçlü, büyük ikili-küçük yedili, küçük ikili-büyük yedili ve artık dördü. Bu aralıkların bileşimi onun müziğindeki akorları vermekteydi.¹

Bu yaklaşımlar doğrultusunda Hindemith'in müziğini daha kolay icra edebilmek için onun müzik stilini daha iyi nasıl anlayabiliriz? Hindemith'in müzik stilini daha iyi anlayabilmek için eserlerini hangi yaklaşımlarla incelemeliyiz?

BULGULAR VE YORUM

Paul Hindemith'in müzik stiline Reger, Brahms, Schumann, Bach gibi müzik Reformcularının stillerinden çok farklı olduğu görülmektedir. Hindemith opera, oda müziği ve senfoni ile zihnini işgal etmekteyken bir yandan da Bach'ın çalışmalarına ve koreller gibi Alman müziğinin temellerine, geleneksel romantik öğeler, güçlü kromatik armoni ve kontrpuan katarak bütün bu kavramları kendi eserlerinde toplamaya çalışmıştır. Onun stilinde barok formlar, klasik formal yapıda sergilenerek sahip olduğu tonal dil yapısı, getirilen yeniliklerle kullanılmaktadır. Hindemith modern müzik düşüncesinin problemlerini, kendi getirdiği yeniliklerle çözüme yaklaştırmıştır. O bestecilik sistemine yeni bir tarz getirmektedir. Eserlerinde bununla alakalı olarak ciddilikten radikal bir şekilde uzaklaşmayı, kullandığı armoni ile bu etkiyi yaratmaya çalışmıştır. Fakat onun tonal tekniği seslerin naturel tınılarıyla ilgilidir. Onun temel düşüncesi klasik armoni üzerine yenilik inşa etmek değil; kullandığı aralıklar, fonksiyonlarla yeni bir yol ortaya çıkarma düşüncesidir. Bu teoride klasik armonin üçlülerinde, dissonanssız 4'lüler birkaç yüzyıldır ele alınmamıştır. Güçlü ses 4'lüler onun müziğine karakteristik bir güç verir.

¹ DİNÇ Ş.Ö. (2005), Paul Hindemith'in Viyola Eserlerinin İncelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne

Hindemith'in müziğinde kullanılan dissonanslar, armonik ve kontrapunktal yazılışına göre tonal bir merkez üzerinde bulunmaktadır. Kadansta temiz olarak kullanılan üçlüler daha sonra yerini 5'lilere, unison ve oktavlara bırakmaktadır. Hindemith'in kontrpuan düşüncesi Bach'ta olduğu gibi armonik düşüncelerinin tonal bir merkez çevresinde düzenlenmesiyle açıklanabilir. Diatonik duyular dışında, kromatik sistemin tüm 12 notasının çekim merkezine, tonik uygulanması sonucunda, Hindemith'in sistemine ulaşılmaktadır. Do sesinin tonik olarak düşünüldüğünü kabul edersek, geriye kalan 11 notanın belirtilen form içinde yerleşimi şöyle olacaktır: Sol, fa, la, mi, mi bemol, la bemol, re, si bemol, re bemol, si ve fa diyebiliriz. Hindemith'in müzik teorisine göre aralıklar basitten bileşiğe doğru gitmektedir. Buna göre aralıklar beşliden dörtlüye, üçlüye ve altılıya, ikiliye ve yediliye, sonuçta da üç tona ulaşmaktadır. 1943 yılında yazmış olduğu Ludus Tonalis'in içindeki 12 fuga'nın tonaliteleri bu düzeni izlemektedir. Hindemith'in sembolik anlamları, 1924'te yazdığı Das Marienleben'in içinde akraba tonların bulunmasını bu düzene bağlamaktadır. Hindemith akor yapılarını ve akrabalıklarını teorisinde geliştirmektedir. Aralıklar notaların bu düzeni üzerine kurulmakta ve dörtlü, çok akorlu diğer kombinasyonların kapsadığı oluşumların her çeşidinin açıklamasını içine almaktadır.

Her ne kadar bu özelliklerin hepsi Hindemith'in müziğinde yer alsada onun müziğine, serbest zamanlarda ve sert hareketli başlarda tonalitenin hakim olduğunu görürüz. Onun kadansları sonuçsuzluktan veya serbestliğe, gerginlikten, geciktirmeden azimiz güçlü bir efektini üretmektedir. Çünkü akorların üç tonlar veya mesafeli tonlara göre, basit aralıklı akorlardan daha gergin tonik yapılarla bağlantılı olduğu görülmektedir. Hindemith'in melodik çizgileri, dikey yapıları, 4. ve 5. dereceler üstüne güçlüce kurulmaktadır. Hindemith'in müziğine sıklıkla kromatik olarak bakılmaktadır. Çünkü değiştirilen frekansların tonal merkez içinde tesadüfi olarak karıştırılmaktadır. Her iki armoni içinde ve kaliteli bir diatonik yapıda mükemmel aralıklarla belirtilmektedir. Onun melodilerinin içinde de biraz kromatizm bulunmaktadır; Fakat biraz daha modal kalitede olduğu görülmektedir. Onun formal modelleri çoğunlukla çok temizdir. Çünkü üç ana karışımın parçasıdır. Bölümler kadansla açıklanır. Bu kadansların her biri hemen tekrar edilmektedir. Daha sonra duyulan frekansların oluşturduğu imitasyonun talep edilmesi ile bölümler başlamaktadır.

Her iki barok ve klasik dönem formları onun sanatında, rondo, yaylı formları, passacaglia ve concerto grosso formlarını kapsar. Rondolar üçüncü sonatin, üçüncü bölümünde geniş double fugue ile 1936'da yazdığı piano sonatlarının her üçünde bulunmaktadır. Fugal girişlerde öznenin birbirini

takip eden girişleri çoğunlukla önceki girişten beşli üstünde veya altında yer almaktadır. Birinci sonatın müziği Hindemith'in armoni ve tonal merkezin değişik frekanslarını nasıl kullandığını göstermektedir. Bunlar çoğunlukla melodide emin adımlı hareketlerin noktasında yer almaktadır. Kadanslar sık sık final akoruna zıt hareketle veya Ortaçağlar'a ait kadansların tarzındaki notalara emin adımlı yaklaşımlarla karıştırılır.

Sonat formunun bölümlerinde akrabalık birinci temanın tonal merkezleri arasında olmaktadır. İkinci tema sık sık tam veya yarım adımlarla elde edilmektedir. 1934 yılında yazılan Mathis der Maler'de birinci tema sol sesinde verilmektedir. Daha sonra ikinci tema fa diyez sesinde gelmektedir. Birinci tema daha sonra orijinal sol'den diğer yönde yarım bir adımla la bemol sesine dönmektedir.

Yaylı formlar, Hin ve Zuruck operasında öncelikli tutulmuştur. Dramatik olayların düzeni orta noktada tutulmuştur. Bazı sonatların bölümlerinde örnek olarak 1936'da yazdığı Flüt ve Piano sonatının temaları önemli noktalar tekrarlandığında, ters düzene dönmektedir. Hindemith "Ludus Tonalis the Postludium" adlı kitabında Preludlerinin ters hareketlerinin aynen bu görüşle ilgili olduğunu anlatmaktadır.

Hindemith'in müziği, bazı özelliklerinden dolayı Bach'ın müziğine benzemektedir. Hindemith'in gücün kalitesine sahip olduğu görülmektedir. Onun ilginç ritmik örnekleri ve çeşitlendirmeleri ileri güçteyken kullandığı görülmektedir. Hindemith asimetriye kontrast içinde 3-2'lik ve 9-8'lik zaman işaretlerinin kullanıldığı tekrarları yapmıştır ve tam 20. yüzyıl müziğinde fragman örneklerini bulmuştur. 1940 yılında yazdığı Viyolonsel Konçertosu No:2'de bir 9-8'lik zaman işareti kullanmıştır. Eserinin ikinci bölümünde viyolonsel partiyonundaki ölçülerin üçünün, bir orkestral ölçüye eşit olduğu bir kısım bulunmaktadır.

Hindemith'in 1942 yılında yazdığı 2 piyano için sonat 5 bölümlü bir çalışmadır. Birinci bölümde, piyanonun rezonansını ortaya çıkaran yapılar görülmektedir. İkinci bölüm, gelişmeyi ortaya çıkarabilmek için, fuga'lı yazılmış yaylı sonat formudur. Üçüncü bölümün çift kanon, dördüncü bölümün reçitative ve beşinci bölümün üç katı geniş bir fuga yapısında olduğu görülmektedir.

1923 yılında yazdığı 3. Yaylı Quartet kontrapunktal dissonans çizgili, kromatik bir özne üzerine fuga ile başlamaktadır. İkinci bölüm, Hindemith'in müzik stiline tipik bir örneği gibi görülmektedir. İkinci bölümde enerjik ve çok değişik ritm varken, üçüncü bölümde değişik

tonalite kendini belli etmektedir. Üçüncü bölümün temel kaynağını bu oluşturmaktadır. Burada Bartok etkisi apaçık görülmektedir. Dördüncü bölüm, rapsodik, dissonans ve dokuda kromatiktir. Ve onun kullandığı on iki nota sistemini açıklayan beşinci bölüm, içindeki rondonun öznesini açmaktadır. Bu iki bölümün yapısı bir barok konçerto etkisi göstermektedir.

Almanya'nın Rönesans halk şarkıları, viyola ve küçük orkestra için, onun 1935 yılında yazdığı konçertosu "Der Schwanendreher" için temeli oluşturdu. Konçerto grosso formu, 1925 yılında yazdığı Orkestra için Konçerto'da ve Tahta nefesliler, harp ve Orkestra için 1949'da yazdığı Konçerto'da görülebilmektedir. Hindemith 1937'de yazdığı "Nobilissima" Balesinden, 1938'de bir orkestral suit oluşturmuştur. Bu suit üç bölümden oluşur: Bir introduksiyon ve rondo, bir marş ve pastoral, bir paskalya.

Hindemith'in müziği, pek çok fikir içinde geliştirilen kompozisyonun, özel bir sistemle kullanılmasının bir ürünüdür. Onun müzik dizileri, objektif parçalardan, evrensel cazibenin çalışmalarını öğretmeninin pratik yapısı içinde yazılmıştır. Onun müziğinin dissonans veya kromatik olmasında bir mesele yoktur. Hindemith kadans tonatilesinin geçerli sayılması için devam etmiş ve konsonans ve dissonans arasındaki farkı ortaya çıkarmak için çalışmıştır.

Hindemith barok besteciler gibi, müziğin büyük bir miktarını üretmiştir ve müzik için faydacı ve pratik bir zeka benimsemiştir. O müzik hayatının başından itibaren programcı referanslardan kaçınmış; hatta Schonberg ve Stravinsky'nin teorilerinden pek hoşnut kalmamıştır. Hindemith, 1962'de yaşamının sonlarına doğru Weber'in Senfonisi'ni yönetmesine rağmen serializme karşı bir tutum sergilemiştir.

Hindemith kendi metodu ile ilgili şunları söylemektedir:

"Bu metotla hiç parça üretilmedi. Sadece geniş senfonik renklerle büyük yerleri doldurdu ve dürüstlük, basitlik ve kişisel sempati için, pek çok insanın istediklerini tahmin edebildi."¹

"Hindemith'in hedefi insanlara ulaşabilmektir ve o, Schonberg'in teorist ve öğretmenliğiyle karşılaştırılabilir bir üne sahiptir."²

O zamanlarda Hindemith, bestecileri ve halkı, arasını genişleten

¹ www.schottmusicinternational.com, Şubat 2005

² (CANGAL S. M. (1999) – Hindemith ve Bartok'un Müzik Yaşamı ve Viyola Konçertoları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara).

aralıklarla, rahatsız etmiştir. Bu olay onu çok tedirgin etmemiştir. O aralıklarla köprü olup hiçbir şeye tolerans göstermemektedir. Sadece müziğinin standartlarının kanılarını azaltmıştır. Hindemith bu yıllarda gücünü, bir besteci stil ve tekniğinin standartlarını korumaya manevi kuvvet bulmalıdır düşüncesinde bulmuştur. Çünkü Hindemith bu düşünce ile, sadece ticari amaç güden kişilerden kendini ayırmıştır.

Hindemith kendi atalarının müziğini incelemiş, nasıl bir mirasa konduğuna araştırmış ve miras kalan müziğin kıymetli ve nadir eşyalar gibi olduğunu bulmuştur. Bu miras çok değerlidir ve aklın sıkı düzenlemelerini istemektedir. İnsanlar bu mirası bir süreliğine bozulmadan muhafaza etmişlerdir. Fakat Hindemith kendine düşen payı hayatının sonuna kadar korumuştur. Onun müzikal verimi güçsüzdür ve içe dönüktür.

Hindemith müziğin, maneviyata, ahlaki öneme, toplum ile birey'in insancıl gücüne sahip olması gerektiğine inanmıştır. Bestecinin ise, sanatın yüksek potansiyelini yerine getirecek yeterliliğe sahip olması gerektiğine inanmıştır. Hindemith bestecinin rolünün kendi felsefesindeki örneklerine, bestelerinin kendi teorilerine uygun olması gerektiğini savunmuştur. Tüm eserlerinin müziğinin anlamına uygun olması için hayatının sonuna kadar çabalamıştır. Hindemith'in müziği, onu 20. yüzyılın ilk çeyreğinde çok önemli bir Alman bestecisi yapmıştır. Hindemith anlamlı, romantik, klasik düzenleme, coşkulu barok ve sözlü Rönesans eserlerini, ahlaki doğu stili, hareketlilik ve orijinal bir formla birleştirerek müzikler yazdı.

Hindemith bazı kişilerce kendi zamanının en anlamlı Alman bestecisi olarak görülmektedir. Onun ilk çalışmaları son romantik bir formdadır. Daha sonra o, Schonberg'in erken stili içinde oldukça dışavurumcu eserler yazmıştır. Zayıf bir stili geliştirmeden önce 1920'lerdeki kontrapunktal karışım stilini bazı insanlar anlaşılması zor bulmuştur ve günümüzde de bazı insanlar tarafından öyle bulunmaktadır. Onun müziği neoklasik müzik olarak tanımlanmıştır. Bu müzik bu dönemle etkilenen İgor Stravinsky'nin eserlerinden, Mozart'ın anlaşılır klasik Dönemi'nden, Bach'ın daha çok kontrapunktal dilinden çok farklı görünmektedir.

Bu yeni stil 1922'den 1927'ye Hindemith'in yazdığı Kammermusik isimli bestelerinin serisi içinde duyulabilmiştir. Bu eserlerin her biri küçük farklı enstrümantal bir ensemble için yazılmıştır. Bu eserlerin çoğu olağanüstü olarak tanımlanmaktadır. Örnek olarak Kammermusik No:6 viola d'amore için yazılmış bir konçertodur. Bu enstrüman barok dönemden beri geniş kullanım içinde değildir fakat Hindemith onu kendi çalmıştır.

Hindemith hayatında olağanüstü gruplar için yazmıştır. Örnek olarak; 1949'da kontrbas için bir sonat yazmıştır.

1930'lar civarında Hindemith oda müziği için daha az şey yazmaya başlamış ve daha çok geniş orkestralı güçler için yazmıştır. 1933- 1935'te Hindemith "Mathis Der Maler" operasını yazmıştır. Bu eser, ressam Matthias Grünewald'ın hayatı dikkate alınarak yazılmıştır. Bu eser Hindemith'in çalışmalarının çoğunda olduğu gibi, müzikal eserler içinde saygı görmüştür. Fakat izleyicilerce benimsenmemiştir. Bu yüzden çok nadiren sahnelenmiştir. Hindemith halk şarkılarıyla daha önceki eserlerinin neoklasismini birleştirmiştir. Bu yüzden Hindemith katkısız bir enstrümental senfoniye bu operadan, müziğin pek çoğunu dönüştürmüştür. Mathis Der Maler olarak adlandırılan bu opera onun daha fazla icra edilen eserlerinden biridir.

Hindemith, Kurt Weill ve Ernst Krenek gibi Gebrauchsmusic (Faydalı Müzik) yazmıştır. Müzik sosyal ve politik amaca sahip olmaya ve sık sık amatörler tarafından çalınmış olmaya niyetlenmiştir. Bu kavram Bertolt Brecht tarafından telkin edilmiştir. Bunun bir örneği onun Truermusic (Kasvetli Müziği) dir. Bu eseri Hindemith 1936'da yazmıştır. Hindemith George V.'nin ölümünün haberlerini duyduğu zaman BBC için bir konser hazırlamaktaydı. O bu olaya dikkat çekmek amacıyla yaylı orkestra ve solo viola için bu eseri yazmış ve aynı gün bu eserin premier'i yapılmıştır. Hindemith daha sonra faydalı müzik dönemini tanımamış hatta müziği yanıltığını söylemiştir.

1930'ların sonunda Hindemith Müzikal Kompozisyon'un Sanatı isimli kitabını yazmıştır. Bu kitabında konsonanstan dissonansa bütün müzikal aralıkların dizisi bulunmaktadır. Bu kitap sayesinde onun 1930'larda kullandığı kompozisyon tekniği ortaya çıkmıştır. Bu tekniği Hindemith yaşamının sonuna kadar kullanmaya devam etmiştir. Bütün bunlara ek olarak Hindemith'in tekniği, ilgi çeken teoritik besteci olarak ününe ün katmış fakat duygusal olarak eksik bulunmuştur. 1940'ların başında yazdığı piyano eserleri ve Ludus Tonalis isimli kitabı bunun daha iyi bir örneği gibi gözükmektedir. Piyano için yazdığı 12 fug, Bach'ın stili içinde gibi gözükmektedir. Bir fug'un sonundaki tondan, gelecek fug'un tonuna geçerken müzik devamlı hareket halinde gibi görülmektedir.

Hindemith'in konser salonlarında ve kayıtlarında ki en önemli eseri Carl Maria von Weber'in teması üzerine kurulu olan Senfonik Metamorphoses'dur. Bu eseri 1943 yılında yazmıştır. Hindemith bu eseri yazarken Weber'in çeşitli melodilerinden, Turandot operasının ilgi çeken

melodilerinden ve piyano duo'larından etkilenmiş, onları adapte etmiş ve hareketli yeni bir parçanın esas teması haline getirmiştir.

1951 yılında Hindemith Symphony in B'yi tamamlamıştır. Bu eser diğer senfoniler gibi değildir. Buna rağmen dolu konser salonları olmasını sağlamıştır. Bu eser onun parlak müzik stiline en iyi örneğidir. Tonal ve melodik olan geleneksel fikirlere bağlı kalmadan yazılmıştır. Üç bölümünün hepsinin içinde Hindemith'in müziğinin derin anlaşılabilirliği parlamaktadır.

SONUÇ

Hindemith yazdığı eserlerinde içeriği ön planda tutmuştur. Çağdaş dönemin her sanat dalına yaptığı etki, müzik alanında da kendini soyutluk olarak göstermiştir. Hindemith'in müziğinde müzik estetiğine getirilen yeni görüş hakimdir. Müzik güzeli anlatmak ve dinleyicinin hoşuna gitmek zorunda değildir. Önemli olan anlatımın etkililiği ve inandırıcılığıdır. Çağdaş dönemin bu özelliği dahilinde, abartıdan uzak kalan, açıklığa ve dengeye önem veren, daha az duygulu, daha az kişisel, biçim bakımından daha sıkı ve kesin olan bir estetik görüşü Hindemith'in tüm eserlerinde kendini göstermektedir.

KAYNAKÇA

ALTIN KLASİKLER (2000) – Nesa Basım Yayın Organizasyon Tic. A. Ş. , İstanbul

CANGAL S. M. (1999) – Hindemith ve Bartok'un Müzik Yaşamı ve Viyola Konçertoları Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara

DİNÇ Ş.Ö. (2005) - Paul Hindemith'in Viyola Eserlerinin İncelenmesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne

KÜTAHYALI Ö. (1981) – Çağdaş Müzik Tarihi, Ankara Varol Matbaası

SAY A. (1977) – Müzik Tarihi, Ankara: Müzik Ansiklopedisi Yayınları

http://en.wikipedia.org/wiki/Paul_Hindemith Şubat 2005

[http://www.google.com/Schott Music International](http://www.google.com/Schott_Music_International) Şubat 2005

<http://music.lib.byu.edu/piva> Şubat 2005

[http://www.cadenzas.com/cadenzas - c1T.php](http://www.cadenzas.com/cadenzas-c1T.php) Şubat 2005

KALE-İ SULTANIYE ANLAŞMASI'NIN GİZLİ GÖRÜŞMELERİ

Dr. Süheyla YENİDÜNYA*

ÖZET

5 Ocak 1809'da İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan Kale-i Sultaniye anlaşması ile Babiâli Fransa ile arasına politik anlamda mesafe koyarken İngiltere ile işbirliği yapmaya başladı. Ancak bu köklü değişim bir anda gerçekleşmemiş, bilakis 1807'de Osmanlı devleti ve İngiltere arasında yapılan gizli görüşmeler sonucunda meydana gelmiştir. Bu çalışmada söz konusu görüşmeler ele alınacak ve Babiâli'nin dış politikasında yaşanan bu değişimin arka planı verilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Halet Efendi, Arthur Paget, Kale-i Sultaniye, İngiltere, IV.Mustafa

SECRET NEGOTIATIONS OF KALE-I SULTANIYE TREATY

ABSTRACT

By the Kale-i Sultaniye agreement, which was signed by the Ottoman Empire and Britain in 5 January 1809, Sublime Porte began to collaborate with the Britain, while she was putting political distance between her and France. However, this radical change didn't occur instantly, on the contrary it was the result of secret talks which were held in 1807, by the new allies. In This study, the negotiations which were mentioned above, will be examine and the background of the changes in the foreign policy of the Sublime Porte, after the Kale-i Sultaniye agreement will be tried to be reflected.

Keywords: Halet Efendi, Arthur Paget, Kale-i Sultaniye, Great Britain, IV.Mustafa

* Trakya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Araştırma Görevlisi

5 Ocak 1809'da İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan Kale-i Sultaniye Anlaşması¹ Bâbıali'de uzun süreden beri var olan Fransa'ya bağımlı dış politikanın², yerini İngiltere'ye bıraktığının

¹ Mehmet Emin Vahid Efendi ve Sir Robert Adair'in Kasım 1808'de Çanakkale de buluşmaları ve Kale-i Sultaniye Anlaşması ile sonuçlanan görüşmeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Erol Çağlar, *Mehmet Emin Vahid Efendi'nin Fransa Sefareti ve İngiltere ile Yapılan Görüşmelere Dair Tavrı*; İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2002. Kale-i Sultaniye Anlaşması'nın tam metni için bkz: *Muahedat Mecmuası*, C.I, Ceride-i Askeri Matbaası, 1294, s. 266-270.

² Fransa'yı Mısır'dan çıkarmak için İngiltere ve Rusya ile ittifak kuran [23 Aralık 1798'de Rusya ile 5 Ocak 1799'da İngiltere ile ittifak anlaşmaları imzalamıştır. İttifakların tam metni ve tasdikleri için bkz: *Muahedat Mecmuası*, C.IV, s.14-34; Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C. VIII, Dersaadet 1309 (ikinci baskı) s.338-347] Osmanlı Devleti, müttefikleri sayesinde amacına ulaşmıştı ancak bu badirenin hemen arkasından bu sefer de halihazırda müttefik olduğu Rusya'yla Yediada'da; İngiltere'yle de Mısır'da karşı karşıya kaldı. Bu durum ise Babıali'nin İngiliz-Rus kutuplu siyasetten uzaklaşarak yeniden Fransa'ya meyl etmesine neden olmuştur. İstanbul'da ibre tekrar Fransa'ya dönerken Napolyon'dan gelen barış teklifi üzerine 9 Ekim 1801 tarihinde Osmanlı Elçisi Seyyid Ali Efendi ve Talleyrand arasında ön barış protokolünün (Driault, *Selim-i Salis ve Napolyon, Sebastiani ve Gardan*, (terc. Köprülüzade Mehmet Fuad) Dersaadet 1329, s. 29) imzalanmasından sonra Amedi Galib Efendi Fransa'ya gönderilmiş (Amedi Galib Efendi'nin Paris'te ki murahhaslığı ve gönderdiği raporlar için bkz: İsmail Hakkı Uzunçarşılı "Amedi Galib Efendi'nin Murahhaslığı ve Paris'ten Gönderdiği Şifreli Mektuplar", *Belleten*, C.I Ankara 1937, s.357-410) ve Paris Antlaşması 26 Haziran 1802 tarihinde nihai şeklini almıştır [Ayrıntı için bkz: Vasıf, *Tarih-i Vasıf*, Milli Kütüphane Mikrofilm Arşivi No: 608, C.II 10b-12a; Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. VII, s.161-162; 361-363; *Muahedat Mecmuası*, C.I, s.14-34. Adı geçen kaynaklarda Paris Anlaşması'nın tarihi 26 Haziran 1802 (24 Safer 1217) olarak verilirken Driault bu tarihi 26 Temmuz 1802 olarak kaydetmiştir (Bkz: Driault, *a.g.e.*, s. 29)]. Böylece Napolyon Avrupa'ya karşı Babıali'nin tarafsızlığını sağlıyor; Mısır seferi sonucunda devletlerarası münasebetlerde tek başına bir kuvvet olmaktan çıktığını anlayan Osmanlı Devleti ise günden güne artan Rus ve İngiliz tehdidine karşı Fransa'nın desteğini kazanıyordu. Napolyon kısa bir süre içerisinde Babıali'deki dengelerin Fransa lehine değişmesini sağladığı gibi İstanbul'daki elçisi Sebastiani Osmanlı devletinin dış politikasının en büyük belirleyicisi olmuştur. Sebastiani kısa sürede gönderilme amacını gerçekleştirerek Eflak ve Boğdan voyvodalarının değiştirilmesi gibi bir sorun yaratmış ve nihayetinde Rusya ve Osmanlı Devleti'nin arasında yeni bir savaşın başlamasına neden olmuştur. Bu savaş esnasında İngiltere'nin müttefikleri Rusya'nın yanında yer alması hatta gemilerini

göstergesidir. Ayrıca bu anlaşma ile Osmanlı Devleti savaş halinde olduğu Rusya'ya karşı güçlü bir müttefik bulmuş, İngiltere ise İstanbul ve Çanakkale boğazlarında üstünlüğü ele geçirmiştir. Ancak devletlerarasında yapılan anlaşmaların göz önünde yaşanan gelişim süreçleri, imzalanmaları ve içerdiği maddelerin dışında, bir de kapalı kapılar arkasında yürütülenler vardır ki bunu değil kamuoyu her iki tarafın birçok üst düzey bürokratları dahi bilmez. Devletlerin içinde buldukları ekonomik, idarî, sosyal şartlar, takip ettikleri dış politikalar, devletler arasında olan ilişkilerdeki dengelerin gözetimi, bu gizlilik sürecinin yaşanmasının nedenlerinin başında gelmektedir. Dolayısıyla çalışmamız da Bâbıali'de tüm dengeleri değiştiren anlaşmanın imza tarihinden yaklaşık bir buçuk yıl önce Reisülküttap Hâlet Efendi(1760-1822)³ ile İstanbul Boğazı'na gelen İngiltere temsilcisi Arthur Paget arasında yapılan ve anlaşmanın ana hatlarının çizildiği gizli görüşmeler ele alınacaktır.

1806'da Eflak ve Boğdan beyleri meselesi sebebiyle⁴ çıkan Osmanlı-Rus savaşında İngiltere, müttefiki olan Rusya'nın yanında yer almıştı.

İstanbul Boğazı'na kadar sokması Babıali'yi Fransa'nın desteğine adeta mecbur bırakmıştır. Napolyon ise Rusya ile imzalayacağı anlaşmada Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruyacağı vaadiyle değil dış politika; vali atamaları, Divan tercümanının öldürülmesi gibi devletin içişlerine ait meselelerde bile söz sahibi olmuştur. Böylelikle Bâbıali'de Fransa odaklı siyaset Fransız-Rus Tilsit mütarekesine kadar kesintisiz devam etmiş, ancak anlaşmada Napolyon'un vaatlerini yerine getirmediği gibi Osmanlı topraklarını pazarlık konusu yapması ve nihayetinde Erfurt Anlaşması'yla da Bâbıali'yi tamamen saf dışı bırakması Osmanlı Devleti'nin rotasını İngiltere'ye çevirmesine neden olmuştur.

³ Hâlet Efendi'nin biyografisi ve faaliyetleri hakkında bkz: Süheyla Yenidünya, *Hâlet Efendi'nin Hayatı İdari ve Siyasi Faaliyetleri (1760-1822)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2009.

⁴ Mısır seferinden sonra Osmanlı Devleti ile Paris Barış Anlaşması'nı imzalayan Napolyon'un amacı aslında bu sefer nedeniyle Babıali'de, Rusya ve İngiltere'ye kaptırmış olduğu üstünlüğü yeniden elde etmektir. Elçi olarak gönderdiği Sebastiani'nin en büyük görevlerinden biri Osmanlı Devleti'ni eski müttefikleri İngiltere ve Rusya'dan ayırarak Fransa'nın tarafına çekmektir. Bu doğrultuda sistemli bir çalışma yürüten Sebastiani ilk olarak Rusya taraftarlıkları bilinen Eflak Boğdan voyvodaları Aleksandre İpsilanti ve Aleksandre Mavrozi'nin azledilmesi ve yerlerine Fransa yanlısı olan Soço ve Kallimaki ailelerinden atamalar yapılması için girişimde bulundu. Bâbıali Rusya ile daha önce imzalamış olduğu Küçük Kaynarca (17 Temmuz 1774) ve Aynalıkavak Tenkihnamesi'nin (Ocak 1779) bu konuda bağlayıcılığını ileri sürerek bir müddet Sebastiani'yi oyalamaya çalıştı[Söz konusu anlaşmalar ve ilgili maddeleri için bkz: *Muahedat Mecmuası*, IV/ 2-4; Ahmed Resit, *Haritalı ve Resimli Mükemmel*

Tarih-i Osmani II Dersaadet 1328, s.328-329; Roderic H. Davison, “Küçük Kaynarca Antlaşması’nın Yeniden Tenkidi”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, (çev. Erol Aköğretmen), İstanbul 1981 s.343-368; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, IV/1, Ankara 1988, s. 424; Osman Köse, *1774 Küçük Kaynarca Antlaşması*, Ankara 2006] Üstelik Osmanlı Devleti 1802 tarihli bir fermanda Eflak ve Boğdan üzerindeki idari haklarını minimum düzeye indirgemişti (BOA., HAT 45855, 45918 Ç). Sebastiani’ye göre ise, Fransa’yla daha önce imzaladığı anlaşma gereğince Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğünü ve istiklalini tanımış olan Rusya’nın Eflak ve Boğdan üzerinde isteklerinin geçerliliği de ortadan kalkmıştı. İsrar etmesi halinde ise anlaşma şartlarına aykırı davranmış olacak ve Fransa’yı karşısına alacaktı. (BOA.; HAT 1741). Nihayetinde Babıâli, Sebastiani’nin ısrarları ve taahhütleri karşısında 24 Ağustos 1806’da voyvodaları görevlerinden alarak Boğdan voyvodalığına İskerlet Kallimaki’yi, Eflak voyvodalığına Drokozade Aleksandre Soço’yu ve Divan-ı hümâyûn tercümanlığına da Hançerlizade Aleko Bey’i atadı. Rusya taraftarı olan voyvodaların azledilmeleri ve haleflerinin Fransa taraftarı olan ailelerden seçilmeleri, Babıâli’de Rus siyasetinin kalesi olan Yusuf Ağa’nın Mekke’ye sürgün edilmesi, Sebastiani’nin teamüllere aykırı bir şekilde silah kuşanmış olarak III. Selim’in huzuruna çıkıp uzun saatler görüşmesi ve onun telkinleri sonucunda Rus gemilerinin Karadeniz’e geçişlerinin diplomatik yollarla engellenmeye çalışılması artık en azından Sultanın nazarında Rusya devrinin kapandığını ve Fransa devrinin başladığını açıkça ortaya koyuyordu. Ancak işler Babıâli’nin hesapladığı gibi gitmedi. Rusya azledilen voyvodaların hemen iadesini talep ediyor aksi halde diplomatik ilişkilerini keseceğini sert bir dille bildiriyordu. Babıâli ilk anda İngiliz elçisinin de yardımıyla bu krizi atlattı (BOA., HAT 16154). Ancak bu sırada Edirne Vak’ası’nın patlak vermesi Rumeli ve Arabistan’daki ihtilallerin devam etmesi Babıâli’ye fazla hareket imkânı tanııyordu. Üstelik İngiltere de ilk andaki desteğini çekerek müttefiki olan Rusya’nın talebinin kabul edilmesi yönünde Babıâli’yi zorlamaya başladı. III. Selim her ne kadar Fransa taraftarı olsa da Babıâli’de İngiltere yanlılarının sayısı az değildi. Sonuç olarak Babıâli büyük bir çaresizlik içerisinde İpsilanti ve Mavrozi’yi 16 Ekim 1806 tarihinde yeniden eski görevlerine atadı. Babıâli Rusya karşısında bu şekilde geri adım atarken, Sebastiani’ye ise Rusya ile yapılan anlaşmalara aykırı olarak görev süreleri dolmadan azl edilen voyvodaların mecburen görevlerine iade edildiğini bildiriyordu (BOA., HAT 46891). Rusya ile yaşanan krizi halletmenin rahatlığını yaşayan Babıâli’nin bu sükûnet halı uzun sürmedi. Fransa ile savaş hazırlığı içinde olan ve kendisine karşı muhtemel bir Osmanlı-Fransa ittifakı endişesi taşıyan Rusya, Eflak ve Boğdan eyaletleri ile Turla ve Tuna havalisini ele geçirmek üzere General Michelson komutasında 60 bin kişilik bir ordu ile bölgeyi işgale başladı. Böylelikle görünürde Eflak Boğdan voyvodaları değişikliği nedeniyle gerçekte ise Babıâli’de, dengenin Fransa lehine değişmesi sebebiyle 22 Aralık 1806’da Rusya seferi başlamış oldu.

Fransa'yla savaş halinde olan Rusya'nın, Osmanlı Devleti'yle de savaşması, iki cephe arasında kalmasına ve bu da Fransa karşısındaki savaş gücünün azalmasına neden olacaktı. Bu durumdan rahatsız olan İngiltere, Osmanlı Devleti'ni savaştan vazgeçirebilmek için baskı uygulamaya başladı. Bu amaçla Osmanlı Devleti'nden 1799 ittifakını yenilemesini, Osmanlı donanmasının ve boğazların İngiltere'ye teslim edilmesini, barış yapıncaya kadar da Eflak ve Boğdan'ın Rusya'da kalmasını talep ediyordu. Tekliflerinin kabulü halinde Bender ve Hotin kalelerinin Rusya'dan geri alınmasına kefil olacaktı. Aksi halde Bozcaada önlerinde bekleyen İngiliz donanmasının Çanakkale Boğazı'ndan içeri gireceğini bildirdi.

Osmanlı Devleti, Fransa büyükelçisi Sebastiani'nin⁵ de teşvikleriyle 25 Ocak 1807'de İngiltere'nin isteklerini reddedince İngiliz elçisi Arbundhot İstanbul'u terk edip Bozcaada önlerinde bekleyen İngiliz donanmasının yanına gidiyor⁶, ve hemen ardından İngiliz donanması (18 Şubat 1807) Çanakkale Boğazı'ndan içeri girip, Naraburnu'nda bulunan 6 parçalık Osmanlı donanmasını tahrip ederek 19 Şubat günü Yedikule açıklarına demir atıyordu. İngiliz Donanması'nın İstanbul önlerine gelmesi devlet adamları ve başkent halkı kadar Fransız elçisi Sebastiani'yi de endişelendirdi. Çünkü iki ülke arasında bir savaş çıkacak olursa bu sefer Osmanlı Devleti iki cephe arasında kalacak ve Rusya rahatlayacaktı. Asker kökenli olan Sebastiani hemen harekete geçerek sarayı ve Babiâli'yi cesaretlendirmek ve direnmeye teşvik etmek için her türlü çabayı gösterdi. Onun telkin ve teşvikleriyle Osmanlı Devleti direnmeye karar verdi ve İstanbul'da savunma hazırlıkları yapıldı⁷.

⁵ Napolyon'un kız kardeşinin kocası olan (Cabi Ömer Efendi, *Cabi Tarihi*, (Haz. Mehmet Ali Beyhan), C.I, Ankara 2003, s. 18), General Horace Comte Sebastiani, Mısır Seferi'nden hemen sonra görünüşte Kuzey Afrika sahillerindeki Fransa ticaretini denetlemek gerçekte ise İstanbul'da III. Selim ile görüşerek Osmanlı Devleti'ni Fransa tarafına çekmek için gönderilmişti. Napolyon ile olan akrabalığı ve daha önceki tecrübesi göz önüne alındığında Sebastiani'nin elçi olarak seçilmesinin tesadüfî olmadığı ve Napolyon'un, Osmanlı Devletini müttefikleri olan Rusya ve İngiltere'den ayırmak için özellikle Sebastiani'yi gönderdiği anlaşılmaktadır. Sebastiani 28 Ağustos 1806 tarihinde Fransa Büyükelçisi sıfatıyla İstanbul'a gelmiştir [Driault, *a.g.e.*, s.29-30].

⁶ BOA., HAT 7435; İngiliz elçisi Arbundhot'un firarı hakkında bkz: Ahmed Asım, *Tarih-i Asım*, C.I, İstanbul 1867, s. 216-218.

⁷ İngiliz Donanması'nın İstanbul önlerine gelmesi ve savunma hazırlıkları için bkz: Ahmed Asım *a.g.e.*, C.I s. 223-234; Cabi Ömer Efendi, *a.g.e.*, C.I, s.102-110; Ebu Bekir Efendi, *Vaka-i Cedid*, İstanbul 1332, s.15; Fahri Çetin Derin, "Yayla İmamı Risalesi", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, İstanbul 1973, s. 219-221.

Sebastiani'nin önderliğinde yapılan savunma hazırlıkları etkisini gösteriyor ve 2 Mart'ta İngiliz Donanması İstanbul'dan ayrılıyordu. Böylece İngiltere'nin Osmanlı Devleti üzerinde yaptığı baskı hem siyasî hem de askerî anlamda başarısızlığa uğramış oldu. Ancak Babıâli üzerindeki kontrol gücünü tamamıyla Fransa'ya kaptırmak istemeyen İngiltere, 17 Mart 1807 de İskenderiye'yi zapt etti. Böylelikle hem Babıâli'yi baskı altında tutmayı hem de Akdeniz'de hâlâ etkin olduğunu dünya kamuoyuna göstermeyi tasarlamıştı. Ancak ilk anda alınan başarılarla rağmen Mısır'daki gidişat burada fazla tutunamayacaklarını göstermekteydi. Bu sırada İngiltere'nin korktuğu başına geldi ve Rusya Fransa'yla Tilsit Mütarekesi'ni⁸ (9 Temmuz 1807) imzaladı. İngiltere müttefiki olan Rusya'dan bu şekilde bir darbe yerken 1807 Eylül'ünde de İskenderiye'deki İngiliz kuvvetleri Mehmet Ali Paşa'ya teslim oldu.

İstanbul'dan sonra Mısır'da da umduğunu bulamayan İngiltere, Osmanlı Devleti'nin elinden gitmesine ve tamamıyla Fransa etkisi altına girmesine göz yumamazdı. Bu yüzden Osmanlı Devleti ile barış yapmak üzere diplomatik temas kurmaya karar verdi. İngiliz hükümetinin görevlendirdiği Arthur Paget 1807 Temmuz'unda⁹ Bozcaada önlerine geldi¹⁰. Arthur Paget İngiltere'nin, Osmanlı Devleti ile yeniden barış yapma taraftarı olduğunu ve bu yüzden barış görüşmelerine başlamak istediğini Boğaz Seraskeri İsmail Paşa'ya bildirdi. Ancak bu teklife Babıâli cephesinde muhalefet edenler bulunmaktaydı. Muhalif cephe çok kısa bir süre önce İstanbul'a saldırmaya kadar ileri giden İngilizlerin bu cüretlerini affedilmeyecek bir ihanet olarak görüyordu. Öte yandan Fransa ile yeni bir ittifak yapılması için imzalanan teminat senetlerinin daha mürekkebi

⁸ Fransa ve Rusya arasında 9 Temmuz 1807 tarihinde imzalanan Tilsit Mütarekesi'nin genel ve Osmanlı Devleti'ne ait maddeleri için bkz: Albert Vandal, *Napoleon Et Alexandre*, Paris 1911, I/499-505; Driault, *a.g.e.*, s. 221; Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, C. VIII, s. 225.

⁹ İngiltere temsilcisinin boğaz önlerine ne zaman geldiğine dair kesin bir kayıt yoktur. Verilen tarih Hâlet Efendi'nin 27 C 1222 (2 Ağustos 1807) tarihli bir takririndeki "...İngiltereli murahhasına mektup tahriri ile boğazda tevkif olunarak ne vech ile muamele olunmak iktiza edeceğini..." (BOA. HAT16197) ve 16 Receb 1222 (19 Eylül 1807) tarihinde Fransa elçisi Sebastiani ile yapılan bir mükâlemede Sebastiani'nin "...bundan iki ay mukaddem İngiltere donanması boğaza geldikde.." (BOA. HAT16179) şeklindeki ifadelerinden yola çıkılarak tespit edilmiştir.

¹⁰ Juchereau de Saint-Denys, *Revolutions de Constantinople En 1807 Et 1808*, Paris 1819, II/152; Nicolea JORGA, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (terc. Nilüfer Epçeli), C.V, İstanbul 2005, s. 156.

kurumadan onun can düşmanları ile anlaşma yapmak ittifakın başlamadan bitmesine neden olurdu ki Babıâli böyle bir kaybı göze alabilecek durumda değildi. Üstelik İngiltere'nin Babıâli'yi yıldırma için oynayabilecek başka bir kartı kalmadığı gibi donanmasının zayıflığına dair söylentiler de günden güne artmaktaydı. Yani artık hiçbir şekilde Osmanlı Devleti'ne zarar verebilecek bir konumda bulunmuyordu. Zor durumda olan donanmasına zahire verilmemesi ve ticaretinin engellenmesi halinde İngiltere, Osmanlı sularından tamamen silinebilirdi. Bu durumda İngiltere ile görüşmeler ancak zihinleri karıştırarak zaman kazanmak adına ve Fransa elçisi Sebastiani'nin onayı ile olabilirdi. Böylece Fransa'nın tepkisi de önlenecekti¹¹.

Devletin zirvesinde ise özellikle Fransa faktörü üzerinde önemle durulmaktaydı. İngilizlerle yapılacak bir anlaşmanın Fransa ile ilişkilerin sonu anlamına geleceği kimsenin hatırlatmasına gerek kalmayacak derecede ortadaydı. Fransa elçisi Sebastiani'nin, Sıtkı Efendi'nin Londra'da kalmasına tahammül gösteremezken bir de İngiltere temsilcisi'nin Babıâli ile anlaşma yapmak üzere geldiğini duyması İstanbul'da büyük bir gürültü koparmasına yetmişti. Hatta İngiliz murahhasının kabul edilmesi halinde gitme tehdidinde bulunarak Babıâli'nin gözünü korkutmaya çalışmıştı. Ancak Babıâli, Tilsit Mütarekesi'nden sonra Fransa'ya güvenilemeyeceğini tam manasıyla öğrenmişti¹². Üstelik, Sebastiani'nin İngiltere'ye karşı olan hassasiyetinden de bu şekilde gayet rahat yararlanılabildi. Nitekim Fransa'nın Rusya'yla yapacağı esas anlaşmada Osmanlı Devleti'nin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü tanıdığını belirten bir şartı koymayı taahhüt etmesi halinde İngiltere murahhasının kabul edilmeyeceği Sebastiani'ye bildirildi. Sonuç olarak iki taraf da bu maddelerin kabulüne dair yazılı teminat vermeyi kabul etti¹³.

Sebastiani aldığı teminata rağmen İngilizlerin bu konudaki ısrarından günden güne rahatsız oluyor ve her fırsatta Babıâli'ye, Tilsit Mütarekesi'nde Napolyon'un üstüne düşen görevi yerine getirdiğini hatırlatıyordu. Napolyon Rusya ile Osmanlı Devleti arasında Slobozia Mütarekesi'nin (25 Ağustos 1807)¹⁴ yapılmasını sağlamıştı. Ancak yardımlarının devam etmesi için Osmanlı-İngiliz anlaşmasının kesinlikle olmayacağına dair resmi bir yazı verilmesini istiyordu. Yani Sebastiani Osmanlı Devleti'nin İngiltere ile yapacağı bir anlaşma ile hem Fransa'yı hem de Rusya'yı karşısına alacağı

¹¹ BOA., A.MKT. 816/14

¹² M. Cavid Baysun, "Mustafa IV", *İslam Ansiklopedisi, (İ.A)*, C. II, Eskişehir 2001, s. 195-211.

¹³ BOA., HAT 54114-B.

¹⁴ Slobozia Mütarekesi'nin ayrıntıları için bkz: Süheyla Yenidünya, *a.g.e.*, s. 95-105.

tehdidinde bulunuyordu¹⁵. Bu gayet açık tehdit karşısında yapacak bir şeyi olmayan Babıâli istenen teminatı vermek zorunda kaldı¹⁶. Ancak İngiltere, kendi ayağıyla anlaşma için gelmişken ve zayıflamış olsa da hala etkin olan donanması göz önüne alındığında bu barış teklifi, kaçırılmaması gereken bir fırsattı. Üstelik Rusya'nın anlaşmayı geciktirmesi ve zorluk çıkarması halinde İngiliz gemileri Karadeniz'e geçirilerek bir baskı unsuru olarak kullanılabilirdi¹⁷. Üst üste toplanan meşveret meclisleri ve Kaymakam Musa Paşa ile IV. Mustafa arasındaki görüşmeler de hep bu konu üzerine yoğunlaşmaktaydı. Varılan karar gereği, Sebastiani'ye, Fransa'nın rızası olmadıkça İngiltere ile asla barış anlaşması yapılmayacağı resmen bildirilecek, ancak Rusya anlaşması tamamlanıncaya kadar kimseye duyurulmamak şartıyla İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında barış görüşmelerine başlanacaktı¹⁸. Meşveretten çıkan bu kararın IV. Mustafa tarafından onaylanmasıyla Boğaz Seraskeri İsmail Paşa, İngiliz temsilcisi ile gizli görüşmelerde bulunmakla görevlendirildi¹⁹.

Fransa'nın bu kararı öğrenmesi halinde doğacak olumsuz sonuçlardan korunabilmek amacıyla Sebastiani'ye, İngiltere ile kesinlikle barış anlaşması imzalanmayacağı ancak kendisinin rızası olursa zaman kazanmak amacıyla görüşüleceği bildirilerek onayı alındı²⁰.

İngiltere ile barış görüşmelerini başlatan İsmail Paşa bir yandan da boğazın güvenliğini sağlıyor ve muhtemel bir tehlike karşısında donanmayı Naraburnu'nda teyakkuz halinde tutuyordu²¹. İsmail Paşa ve Arthur Paget arasında yapılan görüşmelerde; eski anlaşmaların yeniden yürürlüğe girmesi, esirler, gemiler ve tüccar mallarının iadesi gibi konular üzerinde duruluyordu. Sonuçta bu maddeler üzerinde anlaşıldı²². Ancak İngiltere temsilcisi anlaşmanın Rusya anlaşması tamamlanıncaya kadar gizli tutulması isteğini, böyle bir yetkisi olmadığını ileri sürerek kabul etmemiş ve hemen ilanını talep etmiştir. İkili arasındaki görüşmelerin tıkanması üzerine uzlaşmanın sağlanabilmesi için devreye Reisülküttap Hâlet Efendi girerek Arthur Paget'le yazışmaya başlamıştır²³. Söz konusu yazışmalarda

¹⁵ BOA., HAT 6916.

¹⁶ BOA., HAT 6915, 52913.

¹⁷ BOA. KK d. 60/5, s. 1.

¹⁸ BOA., HAT 53456

¹⁹ BOA., HAT 53315.

²⁰ BOA., HAT 53202; A.AMD 53/37

²¹ BOA., HAT 53202 .

²² BOA., A.MKT 813/29, TSMA, E. 8702/5.

²³ BOA., HAT 53266.

temsilcinin en çok gündeme getirdiği konu İngiltere baş tercümanı olan ve daha önce Kütahya'ya sürgün edilen Pizani'nin affı ve anlaşma gerçekleştiği takdirde kendisinin nerede ikamet edeceği²⁴. Ancak Hâlet Efendi, Sebastiani nedeniyle rahat hareket edemiyordu. Fransa elçisi sürekli olarak İngiltere temsilcisi ile yapılan görüşmelerden duyduğu rahatsızlığı dile getiriyordu. Yetkisinin olmadığı ve Napolyon'u kızdıracağını bile bile Babiali-İngiltere arasındaki yakınlaşmaya taktik icabı onay verdiğini itiraf etmekle birlikte durumun kendisine yansıtıldığı gibi olmadığı hatta Osmanlı Devleti'nin İngiltere ile tek başına bir anlaşma yapmak niyetinde olduğu iddiasında bulunuyordu. Böyle bir olay vukuunda ise Osmanlı Devleti düpedüz Fransa'ya savaş açmış sayılacaktı. Elçiyi köşeye sıkıştırmak isteyen Hâlet Efendi, Rusya kartını oynuyor ve Fransa'nın arabuluculuğuyla yapılacağı vaat edilen Osmanlı-Rus anlaşmasının hala yapılamamış olmasının kendilerini İngiltere ile görüşmeye mecbur bıraktığını iddia ediyordu. Daha da ileri giderek halk arasında İngilizlerin devlet adamlarının daveti üzerine İstanbul önlerine kadar geldiği dedikodusunun Sebastiani'nin kışkırtmalarından kaynaklandığı imasında bulunuyordu. Üstelik İngiltere sadece eski anlaşmaların yeniden kabul edilmesi teklifiyle gelmişken bunun kabul edilmemesi Osmanlı Devleti'nin politik çıkarlarına da aykırıydı. Zira İngiltere'nin barış teklifine ret cevabı vermek onu adeta savaşa davet etmekte. Hâlet Efendi'nin iddialarını çürütecek cevap bulamayan Sebastiani'ye göre Napolyon'un, uyguladığı başarılı politika sayesinde İngiltere'yi yok olma noktasına getirmişken Osmanlı Devleti'nin barış imzalaması ancak ve ancak düşmanlık olarak nitelenebilirdi. Üstelik Rusya ve kuzey devletleri de Napolyon'la İngiltere aleyhine ittifak halindeydi. Yani İngiltere uluslararası platformda yalnız başınaydı. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin kendisi için hiç bir şekilde tehlike arz etmeyen İngiltere ile anlaşma yapmasının gereği yoktu. İngiltere'nin bu kadar ümitsiz bir halde iken barış yanlısı adımlar atması gayet tabii idi. Ancak İngilizlerin özellikle Osmanlı barışı için bu kadar çaba sarf etmesi sadece Fransa ve Osmanlı Devleti'nin arasını açmak için olabilirdi. Zaten Babîâli Fransa dostluğunda sebat edip İngiltere'ye karşı dirayetli davranırsa İngiltere temsilcisi eli boş dönmek zorunda kalacaktı²⁵.

Sebastiani'nin bu ifadeleri üzerine Hâlet Efendi, İngiltere donanmasının Çanakkale Boğazını kapamasından dolayı İstanbul'a zahire gelmediğini, bu durumun yeni bir ihtilale sebep olabileceğini dile getirerek Babîâli'nin İngiltere'yle anlaşma yapmak zorunda olduğunu açıkça beyan

²⁴ BOA., HAT 53266.

²⁵ BOA., HAT 16195

etmiştir. Sebastiani ise hemen Rusya'dan zahire getirme teklifinde bulunmuştur. Ancak bu teklifi Osmanlı bütçesine çok ağır külfet getireceği gerekçesiyle reddedilmiştir. Ustaca manevralarına rağmen Hâlet Efendi'yi ikna edemeyeceğini anlayan Sebastiani, nihayetinde yine İstanbul'u terk etme tehdidinde bulunmuştur. Hâlet Efendi bu tehdit karşısında her zamanki gibi alttan almak zorunda kalmış ve Osmanlı Devleti'nin hiç bir şekilde Fransa dostluğundan vazgeçmeyeceğini beyan ederek muhatabını yatıştırmıştır²⁶.

Ancak bu görüşmeden iki gün sonra Sebastiani Hâlet Efendi ile yeniden bir araya gelerek İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında anlaşma yapılmayacağına dair kesin teminat verilmesini istemiştir. Hâlet Efendi konunun kaymakam ve şeyhülislam ile görüşülmesi gerektiği şeklindeki yuvarlak ifadelerle elçiyi oylamıştır²⁷. Bu görüşmede de durumu idare eden Hâlet Efendi, Sebastiani'nin İsmail Paşa ile İngilizler arasında görüşme yapıldığını öğrenmesi üzerine çok zor durumda kalmıştır²⁸. Sebastiani, Arthur Paget'ten gelen mektupları kendisine göstermeksizin tercüme ettirmesinden dolayı Hâlet Efendi'yi açıkça İngiliz işbirlikçisi olmakla suçluyordu. Çünkü Sebastiani Hâlet Efendi'ye gönderdiği bir yazıda açıkça onu suçluyordu. Ancak kendisi bir şekilde mektupları görmeyi başarmış ve içeriklerinden Hâlet Efendi'nin İngiltere'yi kandırmak değil müstakil bir anlaşma yapmak amacıyla olduğu sonucuna ulaşmıştı. Bu suçlamada Hâlet Efendi'nin Fransa hakkındaki ifadeleri de en az ele geçirdiği mektuplar kadar ona dayanak noktası sağlıyordu. Çünkü Hâlet Efendi Fransa'nın kadim dostu olan Prusya'yı mahvettiği gibi Osmanlı Devleti'ni de feda ettiğini, bundan sonra Fransa'nın dostluğuna güvenilemeyeceğini dile getirmişti²⁹.

Hâlet Efendi Sebastiani'nin baskısı ve Babiâli'nin baştan beri izlediği politika gereği Arthur Paget'e kesin cevaplar vermemekle birlikte yazışmayı sürdürdü. Boğaz'da bekleyen İngiltere donanması kaptanına son gelişmeler doğrultusunda bir mektup³⁰ ve öngörülen anlaşmanın ne gibi maddeler içereceğine dair bir taslak metin³¹ gönderdi. Söz konusu metinde, 1772 (H. 1186) yılında Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında imzalanan anlaşmanın tekrar yürürlüğe girmesini, senedin imzalanmasından itibaren 31 gün

²⁶ Bkz:aynı belge

²⁷ BOA., HAT 16179

²⁸ TSMA, E 340/19

²⁹ TSMA, E 5178/2.

³⁰ BOA., HAT 54106.

³¹ TSMA., E. 8298/4.

içerisinde İngiltere'nin ele geçirdiği tarihte sahip oldukları tüm eşya ile birlikte Osmanlı topraklarını iade etmesini, yakılan Osmanlı beylik gemilerinin aynıyla tazminini ve iki tarafın da birbirlerinden ele geçirmiş oldukları tüccar gemileri ve eşyaları tamamen ait oldukları taraflara teslimini şart koşuyordu. Hâlet Efendi her ne kadar gönderdiği taslakta yapılacak olan anlaşmanın içeriğini belirlemiş olsa da Babıâli'nin isteği üzerine zaman kazanmak adına çeşitli bahanelerle işi yokuşa sürüyordu³². Mesela İngiltere temsilcisinin görüşmeler için sahile çıkma talebini reddediyor, üzerinde görüşülmesi gereken fazla bir mesele olmadığını ileri sürerek anlaşmanın imzalanacağı bir yer göstermiyordu. Hâlet Efendi'nin bu tavrı diğer bir muhatabı olan İngiltere Donanması Amiral Yardımcısı Sir Thomas Duckword tarafından Osmanlı Devleti'nin hâkimiyet ve nüfuz eksikliği olarak yorumlanıyordu. Osmanlı Devleti tarafından gönderilen ve sulhun esasını teşkil edecek senette bile Sebastiani'nin nüfuzunun hissedildiğini beyan eden Duckword, Babıâli'nin her adımını Fransa elçisinin telkinleri doğrultusunda atmasının vahim sonuçlar doğuracağını ihtar ediyordu. Hâlet Efendi'nin anlaşma üzerinde görüşülecek fazla konu olmadığını ileri sürmesine de bir mana verememişti. Osmanlı Devleti, İngiltere ve müttefiki Rusya'yı büyük bir yenilgiye uğratması halinde ancak böyle davranabilirdi. Duckword kendi tekliflerinde ısrar edeceğini beyan ediyor ve bunda ne kadar ciddi olduklarını göstermek için diğer bir Amiral Yardımcısı olan Sir Thomas Louis'e gönderilen talimatın bir suretini Hâlet Efendiye yollayarak, İngiltere'nin anlaşmaya hazırlanırken Fransa'dan çekinen Babıâli'nin kesin bir karar vermemesinin Osmanlı Devleti'ne zarardan başka bir şey kazandırmayacağı uyarısında bulunuyordu. Ayrıca Arthur Paget'in artık gitmek üzere olduğunu ipuçlarını da veriyordu. Ancak böyle bir durum karşısında Osmanlı Devleti'nin kendisini hayli yıpratana yabancı müdahalesinden kurtulmaya karar verdiği takdirde, görüşmelerin yeniden başlayacağını ifade ederek açık kapı bırakıyordu³³.

Nitekim Amiral Hâlet Efendi'ye yaptığı bu uyarıdan kısa bir süre sonra Arthur Paget üç gün içerisinde kendisine kesin bir cevap verilmesini istedi. Babıâli'de verilecek cevap için müzakerelerin devam ettiği sırada Boğaz seraskeri İsmail Paşa vefat etti, Paget ise İsmail Paşa'nın yerine yeni birisinin atanmasını beklemeden boğazdan ayrılarak ve Malta'ya doğru yola çıktı³⁴. Ancak bunun ilişkilerin kesilmesi amacı taşımadığını ve İngiltere'nin

³² TSMA., E. 8298/3.

³³ TSMA., E. 8298/3; **The Weekly Political Review Of Henry Redhead Yorke From January To June 1807**, s. 334-335.

³⁴ BOA., A. MKT 813/29 ,TSMA, E 8702/5.

kesinlikle Osmanlı Devletine bir düşmanlığı olmadığını Kaptan-ı deryaya³⁵ ve Hâlet Efendi'ye bildirdi³⁶ ve böylelikle görüşmelerin devamına dair açık kapı bıraktı. Hâlet Efendi ise düzelmeye yüz tutan ilişkilerin bu sebeple tekrar bozulmasını önlemek için hemen Arthur Paget'e bir mektup yazmış ve görüşmelerin kesilmediğini ancak İsmail Paşa'nın yerine atanacak kişinin tespitine çalışıldığını belirterek duruma açıklık getirmiştir³⁷.

Osmanlı Devleti ve İngiltere ilişkisinde yaşanan bu olumsuz gelişmeye rağmen Bâbüali sonuçtan oldukça memnundu. Çünkü takip edilen politika sayesinde hem İngiltere hem de Fransa elde tutulmuştu. Üstelik böylelikle Napolyon'un da takdiri kazanılmıştı³⁸ Sebastiani de Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında olası bir anlaşmayı engellediği için bunu bir başarı olarak addetmişti³⁹. Ancak bütün bu olumlu gelişmelere rağmen Babiâli, daha önceki tecrübelerine dayanarak İngiltere'nin her an boğazlara saldırmasından endişe ediyordu. Böyle bir durum karşısında önceki gibi hazırlıksız yakalanmamak için hemen boğazların takviye edilmesi kararı alındı⁴⁰.

Bu sırada Rusya ve Fransa ile yaşanan gelişmeler Osmanlı Devleti'nin istediği yönde gitmiyordu. Rusya Slobozia Mütarekesi'nden sonra yapılacak olan asıl anlaşmayı geciktirebilmek için ağırdan alıyor, sözde arabulucu olan Fransa da buna göz yumuyordu.. Üstelik Rusya'nın mütareke süresi bitene kadar anlaşmayı yapmaması ve sürenin bitiminde hiçbir şekilde kabul edilmesi mümkün olmayan bir teklifte bulunarak savaşı yeniden başlatması da oldukça yüksek bir ihtimaldi. Böyle bir durumda İngiltere'yle de sorun yaşamak işleri içinden çıkılmaz bir hale getirebilirdi.

Babiâli, bu düşüncelerini doğrulayan ve İngiltere'nin büyük bir donanmayı boğaza göndererek Osmanlı Devleti'ni barışa zorlayacağı ve teklifleri kabul edilmediği takdirde boğazdan içeri gireceğine dair duyumlar da alıyordu⁴¹. Bu tehlikenin önüne geçebilmek için askerî hazırlıkların yanı

³⁵ BOA., HAT 53158.

³⁶ BOA., HAT 53348.

³⁷ BOA., HAT 54111.

³⁸ BOA., HAT 13181 A.

³⁹ BOA., HAT 16194.

⁴⁰ BOA., HAT 53189.

⁴¹ Bu duyumlar Boğaz Seraskeri Hakkı Paşa'dan gelen yazılar ve Kahvecioğlu isimli bir tüccarın İngiltere tarafından ele geçirilen gemisinin kaptanının ifadelerinden anlaşılıyordu (BOA., A.MKT 813/29). Bu arada Fransa müttefiklerini zorlayarak limanlarını İngiltere'ye kapamalarını sağladığı gibi İngiltere aleyhinde bildirimler yayınlamalarını temin etmişti. Buna karşılık olarak

sıra diplomatik olarak atağa geçmeğe karar verilmiş ve Londra'ya, barış görüşmelerinin yeniden başlatılması için gizlice bir yazı gönderilmiştir⁴². Bunun yanı sıra İsmail Paşa'nın ölümü üzerine Boğaz seraskerliğine atanan Hakkı Paşa'ya da İngiltere donanmasının boğaz önlerinde görünmesi halinde hemen barış görüşmelerine başlaması için tam yetki verilmiştir⁴³. Böyle bir durum vukuunda ise Hakkı Paşa görüşmelerin kesilmesine neden olarak Fransa ve Rusya'yı gösterecekti. Anlaşma müzakerelerinde daha önce İsmail Paşa ve İngiltere temsilcisinin karara bağladıkları esaslar, aynen kabul edilecek, ancak ilave olarak İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını tanıdığına dair bir madde konulacaktı. Tüm bunlar olup biterken Fransa'nın hiç bir şeyden şüphelenmemesi için yine gizlilik ilkesine çok dikkat edilmesi gerekiyordu⁴⁴. Hatta dışarıya bilgi sızması için bu konuyla ilgili ruhsatnamelerin bizzat Reisülküttap Hâlet Efendi tarafından yazılmasına karar verildi. Alınan tüm bu tedbirlere rağmen Sebastiani'nin İngiltere-Osmanlı görüşmelerinin yeniden başladığını öğrenmesi halinde Babıâli'yi, kendisine verilen taahhütlere mugayir hareket etmekle suçlayacağı ve büyük bir gürültü koparacağı aşıkardı. Bu durumda Babıâli tarafından "İstanbul'un İngiliz işgaliyle karşı karşıya kaldığı ve Fransa yardımı gelene kadar iş işten geçmiş olacağından bu yola başvurulduğu gerekçesine" sığınılacaktı⁴⁵.

İngilizler ile barış görüşmelerinin bu şekilde sürdürülmesine karar verildikten kısa bir süre sonra sürpriz bir şekilde Hâlet Efendi Reisülküttaptan azledildi. Azil kararında devletin zirvesinde yaşanan kadro değişikliği kadar⁴⁶ Sebastiani'nin ısrar ve baskıları da etkili oldu.

İngiltere de bazı beyannameler yayınlıyordu. Söz konusu beyannamelerde İngiltere'nin Osmanlı Devleti tebaasından olan Ocaklar, Dobre sahillerinde ve diğer denizlerdeki Osmanlı gemilerini ele geçirerek batıracakları hatta boğaz kalelerine dahi zarar verecekleri belirtilmekteydi (TSMA, E 340/7).

⁴² BOA., HAT 53960. Yazının hangi yolla gönderileceği Babıâli'de ve orduda uzun süren tartışmalara neden olmuştur. (Bkz:BOA., HAT 53803; TSMA, 340/7).

⁴³ TSMA., E 7032/ I

⁴⁴ BOA., A.MKT 813/29

⁴⁵ TSMA., E 340/7

⁴⁶ Hâlet Efendi hakkında şimdiye kadar yapılan çalışmalarda Reisülküttaptan azledilmesindeki en önemli sebebin Sebastiani'nin bu yöndeki ısrar ve baskısı olduğu genel geçer bir bilgi halini almıştır. Ancak yaptığımız son çalışmalar sonucunda Sebastiani'nin baskılarının yanı sıra devletin zirvesindeki dengelerin değişmesinin ve onun hakkında içeriden yapılan oldukça ciddi suçlamaların da etkili olduğu ortaya çıkmıştır. İddialara göre Hâlet Efendi yerini kaybetmek endişesiyle ordunun İstanbul'a dönmesini istemiyordu. Bu yüzden Ruslarla

Elçinin üzerinde en çok durduğu konu Hâlet Efendi'nin İngilizlerle yaptığı gizli görüşmelerdi. Reisülküttap sıfatıyla bu görüşmeleri bir neticeye bağlayamamakla birlikte Fransa'ya rağmen İngiltere ve Osmanlı Devleti arasında bir anlaşmanın yapılması için gayret sarf ettiği ve bu çabasının Babıâli tarafından da el altından desteklendiği meydandadır⁴⁷.

Hâlet Efendi'yi İngiltere'ye yakınlaştıran sebeplerin başında ise Fransa'ya karşı duyduğu güvensizlik yatmaktadır⁴⁸. Fransa'da elçi olarak bulunduğu sürede onları yakından tanıma fırsatı bulan Hâlet Efendi, Napolyon'un Osmanlı Devleti'ne karşı güttüğü siyaseti iyi tahlil etmişti. Yani Fransa'nın Rusya anlaşması da dâhil olmak üzere hiç bir konuda Osmanlı Devleti lehine hareket etmeyeceğini biliyordu. Bu yüzden İngiltere'yle hatta Rusya ile bile Osmanlı Devleti'nin tek başına anlaşma yapması gerektiğini düşünüyordu⁴⁹. Fransa'ya karşı tavrı çok açık olan ve bunu Sebastiani'nin yüzüne açıkça söylemekten çekinmeyen Hâlet Efendi bu sebeplerle İngiltere yanlısı bir politika izlemiştir.

Nitekim zaman Hâlet Efendi'yi haklı çıkarmış, Fransa'nın arabuluculuğuyla gerçekleşmesi öngörülen Osmanlı Rus anlaşmasının yapılamayacağı iyice gün yüzüne çıkmıştır. Fransız elçisi Sebastiani'nin Rusya'nın Eflak ve Boğdan'ı tahliye etmeyeceğini bildirmesi⁵⁰ ve Korfu'nun İngiltere tarafından muhasarası halinde 4000 Fransız askerinin

yapılacak olan barış anlaşmasının imzalanmasını geciktirmek ve savaşın uzamasını sağlamak için elinden geleni yapıyordu. Ayrıca İngiltere ve Rus yanlıları olan Osman Paşazade İzzet Bey ve Mavroziler ile işbirliği yaparak Fransa ile Osmanlı Devletinin arasını açmaya çalışıyordu. Dolayısıyla Hâlet Efendi Ruslarla işbirliği yapmakla hatta Rusların Osmanlı Devleti hakkındaki emellerini gerçekleştirebilmeleri için zemin hazırlamakla suçlanıyor ve devletin menfaatleri icabı azledilmesi gerektiği savunuluyordu. Ancak hemen görevden alınması Sebastiani'nin talebinin kabul edilmesi manasına geleceğinden azil işleminin birkaç gün ertelenmesi gerekiyordu (TSMA., E. 5718/1). Bu iddialar Musa Paşa'nın azliyle Hâlet Efendi'nin de Babıâli'de desteğini kaybettiğini hatta artık istenmediğini göstermektedir. Bu durum aynı zamanda Musa Paşa ve Hâlet Efendi'nin Fransa'ya karşı izledikleri temkinli siyasetin de değiştiğini ortaya koymaktadır. Söz konusu şahıslar iktidarda oldukları sürece Fransa'ya rağmen İngiltere'ye karşı ılımlı bir politika izlemişler ve Rusya ile de Fransa olmaksızın bir anlaşma yapılmasına taraftar olmuşlardır.

⁴⁷ BOA., HAT 54111

⁴⁸ TSMA E. 4171

⁴⁹ BOA., C. HR 1318

⁵⁰ TSMA, E. 504/2.

Arnavutluk üzerinden Korfu'ya nakledilmesini talep etmesi⁵¹ İngiltere ile anlaşmanın en kısa sürede yapılması zorunluluğunu doğurmuş⁵², Hâlet Efendi'nin, azlinden hemen önce davet ettiği⁵³ İngiltere temsilcisi ile barış görüşmelerine başlanmıştır.

Nihayetinde İngiltere'nin dostluğunu kazanmak üzere Hâlet Efendi tarafından atılan adımlar işe yarayarak iki ülke arasında Kale-i Sultaniye anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmanın maddelerine baktığımızda şablonun gizli görüşmelerde karara bağlanmaya çalışan maddelerle hemen hemen aynı olduğu görülmektedir.⁵⁴

Hâlet Efendi'nin İngiltere karşısındaki bu tutumu sadece Babıâli'nin değil daha sonraki süreçte kendisi için de olumlu gelişmelere neden olmuştu. 1811'de Bağdat Valisi Süleyman Paşa'yı idam etmek üzere Bağdat'a giderken yanında İngiliz elçisi Adair'in Bağdat'ta bulunan İngiliz konsolosuna verilmek üzere bir mektubunu da götürüyordu⁵⁵. Bağdat'ı Fransızlara kaptırmak istemeyen İngiltere her ne kadar el altından Süleyman Paşa'yı desteklese de Babıâli'yi de gözden çıkarmak istemiyordu. Bu yüzden söz konusu mektupta Hâlet Efendi'nin Osmanlı-İngiliz anlaşmasında Fransa elçisi Sebastiani'nin tüm engellemelerine rağmen önemli katkılarından bahsedilerek Hâlet Efendi yere göğe sığdırılmıyor ve konsolosun ona elinden gelen yardımı yapmasını isteniyordu. Bu çok önemli mektup sayesinde Bağdat valisi yardım talebine rağmen İngiltere konsolosundan yeterli destek alamamış ve bu durum Hâlet Efendi'nin işini kolaylaştırmıştır. Yani Hâlet Efendi 1807 yılında İngilizlere yaptığı yatırımın karşılığını 4 yıl sonra üstelik hiç beklemediği şekilde görmüştür.

⁵¹ BOA., HAT 53538

⁵² BOA., A. MKT 799/48; KK 60-5 s. 3, 5

⁵³ BOA., HAT 54112

⁵⁴ Krş: TSMA., E. 8298/4., 8702/5; BOA., A.MKT 813/29.,-*Muahedat Mecmuası*, C.I, s.266-270

⁵⁵ Sir Robert Adair , **The Negotiations For The Peace Of The Dardanelles In 1808-1809: with dispatches and official documents**, vol: II, London 1845, p. 314-316.

KAYNAKLAR**Arşiv Belgeleri****Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)**

HATT-I HUMAYUN (HAT) TASNİFİ: 1741, 6915, 6916, 7435, 13181 A, 16154, 16179, 16194, 16197, 16195, 45855, 45918 Ç, 46891, 52913, 53158, 53189, 53202, 53266, 53315, 53348, 53456, 53803, 53960, 54106, 54111, 54114-B, 53538, 54112

BAB-I ASAFİ DOSYALARI MEKTUBİ KALEMİ (A.MKT): 816/14, 813/29, 813/29, 799/48.

BAB-I ASAFİ DOSYALARI AMEDİ KALEMİ (A. AMD): 53/37

KAMİL KEPECİ TASNİFİ DEFTER (KK.d.) 60/5.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA):

E 340/7, E 340/19, E. 504/2, E. 4171, E 5178/2, E 7032/ I, E. 8298/3, E. 8298/4. E 8702/5.

ADAİR, Robert, *The Negotiations For The Peace Of The Dardanelles In 1808-1809: with dispatches and official documents*, vol: II, London 1845.

AHMED ASIM, *Tarih-i Asım*, C.I, İstanbul 1867.

AHMED CEVDET PAŞA, *Tarih-i Cevdet*, C. VIII, Dersaadet 1309 (ikinci baskı)

BAYSUN, M. Cavid, "Mustafa IV", *İslam Ansiklopedisi, (İ.A)*, C. II, Eskişehir 2001.

CABİ ÖMER EFENDİ, *Cabi Tarihi*, (Haz. Mehmet Ali Beyhan), C.I, Ankara 2003.

ÇAĞLAR, Erol *Mehmet Emin Vahid Efendi'nin Fransa Sefareti ve İngiltere ile Yapılan Görüşmelere Dair Takriri*; İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2002.

DAVİSON, Roderic H., "Küçük Kaynarca Antlaşması'nın Yeniden Tenkidi", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, (çev. Erol Aköğretmen), İstanbul 1981.

DERİN, Fahri Çetin "Yayla İmamı Risalesi", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, İstanbul 1973.

DRİAULT, *Selim-i Salis ve Napolyon, Sebastiani ve Gardan*, (terc. Köprülüzade Mehmet Fuad) Dersaadet 1329.

EBU BEKİR EFENDİ, *Vaka-i Cedid*, İstanbul 1332.

JORGA, Nicolea, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, (terc. Nilüfer Epçeli), C.V, İstanbul 2005.

KÖSE, Osman, *1774 Küçük Kaynarca Andlaşması*, Ankara 2006.

MUAHEDAT MECMUASI, C.I, IV, Ceride-i Askeri Matbaası, 1294.

RESİT, Ahmed, *Haritalı ve Resimli Mükemmel Tarih-i Osmani II Dersaadet 1328*.

SAINT-DENYS, Juchereau de, *Revolutions de Constantinople En 1807 Et 1808*, C.II, Paris 1819.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “Amedi Galib Efendi’nin Murahhaslığı ve Paris’ten Gönderdiği Şifreli Mektuplar”, *Belleten*, C.I Ankara 1937.

-----, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, IV/I, Ankara 1988.

VANDAL, Albert, *Napoleon Et Alexandre*, C.I Paris 1911.

VASIF EFENDİ, *Tarih-i Vasıf*, Milli Kütüphane Mikrofilm Arşivi No: 608, C.II.

Weekly Political Review Of Henry Redhead Yorke From January To June 1807.

YENİDÜNYA, Süheyla, *Hâlet Efendi’nin Hayatı İdari ve Siyasi Faaliyetleri (1760-1822)*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2009.

T. C. TRAKYA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

YAYIN İLKELERİ

T.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi'nde, aşağıda belirtilen şartlara uyan eserler yayımlanır.

1. Makalelerin, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nde yayınlanabilmesi için, daha önce başka bir yerde yayınlanmamış veya yayınlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum belirtilmek şartı ile kabul edilebilir.

2. Yazıların her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

3. Yazılarda Türk Dil Kurumu'nun İmlâ Kılavuzu'na uyulması tavsiye edilir.

4. Yazılar, Word programına göre kağıdın bir yüzüne 11 punto, Times New Roman yazı karakteriyle, tek satır aralığında, A4 kağıdına kenar boşlukları, üst 6.2 cm, alt 5.5 cm, sağ ve sol 4 cm, üst bilgi 5.2 cm, alt bilgi 5 cm, cilt payı 1 cm şeklinde ve 20 sayfayı geçmeyecek biçimde düzenlenir. Yazılar üç nüsha (iki nüshasında isim, ünvan ve çalıştığı kurum belirtilmeden) ve bir CD olarak Editöre gönderilir. 20 daktilo sayfasını geçen yazılar dergide basılmayabilir.

5. Basılmayan yazılar yazarına iade edilmez.

6. Metindeki paragrafların ilk satırı 1 cm içeriden başlayacaktır. Ana başlık büyük harfle ve metin gövdesini ortalayacak şekilde, sayfanın üstünden 4 satır aşağıda; alt başlıklar ise paragraf düzenine uygun olarak (1 cm içeriden) konulacaktır. Başlık yazısının sağ alt tarafına yazar veya yazarların adları yan yana yazılır. Yazar ad/adları yazılırken herhangi bir akademik ünvan belirtilmez. Yazarın akademik ünvanı, çalıştığı kurum (üniversite, fakülte, bölüm veya diğer) adları dipnot biçiminde sayfanın altına yazılmalıdır. Akademik ünvan dışında başka ünvan kullanılmaz.

7. Türkçe özet, başlık yazısı ve yazar adlarından hemen sonra yer alır. Büyük harfle ve sayfanın ortasına gelecek şekilde Özet sözcüğü yazılır. Konunun Türkçe özeti 200 kelimeyi geçemez. Türkçe özeten sonra İngilizce özete yer verilir. Her iki özetin altında Anahtar Kelimeler-Key Words yazılır. Büyük harflerle yazılmış özet (Abstract) başlığının altına eserin yabancı dildeki adı küçük harflerle kaydedilir.

8. Araştırma ve inceleme dalındaki yazılar Özet, Abstract, Giriş, İnceleme ve Sonuç şeklinde düzenlenir. Yabancı dilde yazılan yazılarda yukarıdaki bölümlerin yabancı dildeki karşılıkları kullanılır ve aynı düzenlemeye uyulur.

Dipnotlar:

9. Bilimsel çalışmada kullanılan kaynakların künyesi dipnot olarak sayfa altında gösterilir. İstifade edilen kaynaklar ilk geçtikleri yerlerde ayrıntılı ve aşağıdaki örneklerde belirtilen sıralamaya uygun olarak verilir.

a. **Kitaplar:** Yazar Adı, Soyadı, Kitap Adı (italik), Baskı Sayısı, Yayınevi¹, Yayın Yeri ve Yılı, Sayfa Numarası.

Örnek: Halil Seyidoğlu, *Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı*, Geliştirilmiş 9. Baskı, Güzem Yayınevi, İstanbul 2003, s. 34.

b. **Makaleler:** Yazar Adı, Soyadı, Makale Adı (tırnak içinde), Dergi/Kitap Adı (italik), Cilt No, Sayı, Yayın Yeri ve Yılı, Sayfa Numarası.

Örnek: Ali Berat Alptekin, “Azerbaycan ve Türkiye’de Tanınan Ortak Aşıklar”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı 7, Ankara 1999, s. 33.

c. **Bültenler ve Yıllıklar:** Yayınlayan Kurum, Yayın Adı (italik), Yayın Yeri ve Yılı, Sayfa Numarası.

Örnek: Devlet İstatistik Enstitüsü, *Türkiye İstatistik Yıllığı 1997*, Ankara 1998, s. 17-21.

d. **İnternet Tabanlı Kaynaklar:** Yazar Adı ve Soyadı, Belgenin Başlığı, Eserin Başlığı (varsa), Edisyon veya Dosya Numarası (ilgili ise), Adres ve Erişim Yolu, Ziyaret Tarihi (parantez içinde) verilir. Varsa sayfa numarası belirtilir. İnternet ortamından yararlanılan kitap ve makalelerde normal atıf uygulamasına göre genel dipnot usulüne uyulur. Ancak belirtilen veri uygulamalarına da yer verilir.

Örnek: Beytullah Yılmaz, “Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Toplumda Üstlendikleri Roller Bakımından Analizi”, <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/ocak%202004/kucuk.htm>, (18.02.2006), s. 3.

Örnek: Türkiye’nin Katılım Yönünde İlerlemesi Hakkında 2004 Yılı Düzenli Raporu, Avrupa Toplulukları Komisyonu, Brüksel, http://www.aggs.gov.tr/uploads/files/ilerleme_raporu_2004_tr.pdf (07.10.2005)

¹ Gerektiği hallerde yayınevi de verilebilir.

Kaynakça Bağlacı

10. İstifade edilen kaynaklar metin içerisinde kaynakça bağlacıyla “yazar ve yıl” yöntemine göre, yazarın soyadı, basım yılı ve sayfa numarası verilerek yapılmalıdır.

a. Yazarın adı yazı içinde geçiyorsa, kaynağın yılı parantez içinde yazılmalıdır.

Örnek: Yıldırım (1966). ya da sayfa numarası vererek , Yıldırım (1966: 70-97).

b. Bazı durumlarda yazarın adı parantez içinde verilebilir.

Örnek: Bu alanda yeni gelişmeler kaydedilmektedir. (Raths, 1967: 40-85).

c. Aynı yılda aynı yazar tarafından yazılmış iki kaynak gösterilecekse, aşağıdaki şekilde verilir.

Örnek: Gates (1967a: 45-50; 1967b: 130-170).

d. Kaynak iki yazarlı ise yalnızca soyadları yazılır.

Örnek: Massialas ve Cox (1966: 37-66).

e. Soyadları aynı olan iki yazarın aynı yılda yayınlanmış eserleri, adlarının ilk harfleri ile ayırtdedir.

Örnek: Smith, O. ve Smith, B. (1958: 251-251).

f. Kaynağın yazarı ikiden fazla ise, birinci verilişte bütün soyadları yer alır.

Örnek: Bursalıoğlu, Aydın, Kaya, (1995: 120-145).

g. Daha sonraki verilişlerde “vd.” kullanılır.

Örnek: Bursalıoğlu vd. (1995: 120-145).

h. Bir dizi biçiminde verilen kaynaklar en yeni tarihli olandan eski olana doğru sıralanarak bir parantez içine alınır ve noktalı virgöl ile ayrılır.

Örnek: Bu konudaki son gelişmelere göre (Cobb, 1972: 221; Flanders, 1970:124; Bursalıoğlu vd., 1995: 31).

Kaynakça

11. Sayfanın ortasına büyük harflerle KAYNAKÇA yazılacaktır. Kaynakçadaki eserler yazar soyadına göre alfabetik olarak sıralandığından, eserlere ayrıca sıra veya bölüm numarası verilmeyecek ve yazarların ünvanları kullanılmayacaktır. Kaynak listesi, Yazarın Soyadı, Adı, varsa Makalenin Başlığı (tırnak içinde), Dergi veya Kitabın Adı (italik), varsa Derleyen veya Çevirenin Adı, Cildi, Sayısı, birden fazla basıldıysa kaçınıcı baskı olduğu, Basım Yeri ve Yılı biçiminde verilir. Aynı yazarın birden fazla eseri kaynak olarak kullanılmışsa basım tarihine veya alfabetik sıraya göre eskiden yeniye doğru dizilmelidir. Kaynakçada her kaynak 1 cm içeriden yazılmalıdır.

a. Kitaplar

Örnek: Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisâdî ve İçtimâî Tarihi*, C. 1, İstanbul 1974.

b. Dergiler

Örnek: Sağsan, Mustafa, "Devlet: Gelişen Teknolojiler ve Kamu Sektörü", *Stratejik Analiz*, Sayı: 19, Kasım 2001.

12. Gönderilen yazılara ait resim, şekil ve grafikler sayfa yazım alanını taşmayacak biçimde net ve ofset baskı tekniğine uygun olmalıdır. Bunların sıra numarası ve adı her şeklin veya grafiğin altında verilir.

13. Derginin bir sayısında, ilk isim olarak bir yazarın ikiden fazla eseri basılamaz. Dönemler içerisinde ikiden fazla gönderilmişse ilk ikisi dışında kalanlar, daha sonraki sayılara aktarılır.

14. Makale, tercüme ve eleştirisi yayımlananlara 25 adet ayrı basım ile iki adet dergi verilir.

Not: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Yayın İlkeleri'nde bulunmayan hususlar için Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Yazım İlke ve Kuralları'na bakılabilir.

Not: Makaleler elektronik ortamda aşağıdaki ileti adresine gönderilebilir.
İleti: sobedergi@trakya.edu.tr

TRAKYA UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

INSTRUCTIONS TO AUTHORS

Academic studies complies with the following requirements below are published in Trakya University Social Sciences Journal.

1. In order for any article to be published in Trakya University Social Sciences Journal, it should not have been previously published or accepted to be published elsewhere. Papers presented at a conference or symposium may be accepted for publication if clearly indicated so beforehand.
2. All researches subjected comparison of the products with their trade names are not in the scope of our journal.
3. While writing the papers, it is recommended to obey The Spelling Book of Turkish Language Society.
4. Manuscripts should be typed on A4 format (29/7x21cm) paper with 11 pt and 1 line space. They are arranged properly margined (6.2 cm from top, 5.5 cm from bottom, 4 cm from right, 4 cm from left, 5.2 cm from header, 5 cm from footer), and not exceeding 20 pages. The printed version manuscripts must be submitted to the editor as three copies (without including name, title and working institution in two copies) and along with a CD. Articles should not exceed 20 pages if not they may not published on the journal.
5. Unpublished articles are not sent back to the writer.
6. First line of the paragraphs in the text will start 1 cm from inside. Title of the article will be written with capital letters starting from the left top of the page by leaving 4 lines empty space. Subtitles will be placed in accordance with the paragraph order (1 cm from inside). Name/names of the writer is written right bottom of the title side by side. Any kind of academic title of the writer is not written while writing the name/names of the writer. Academic title of the writer, institution where he/she works (university, faculty, department or others) should be written as footnotes at the bottom of the page. Any kind of titles are not used except for the academic titles.
7. Summary in Turkish is written just after the title and names of the writers. The word 'summary' is written with capital letters in the middle of the page. Turkish summary of the subject can not exceed 200 words. After summary in Turkish, summary in foreign language should take part. Key words are given at the bottom of the pages in both summaries in the same languages. Original name of the article is written in small letters below the title of 'Abstract' which is written in capital letters.

8. Articles in the field of research and examination are submitted according to the order of Abstract, Introduction, Methods and Results.

Footnotes:

9. Tags of resources used in the academic study are displayed at the end of the paper as footnotes. Resources exploited in the academic study are given in the first pass and in accordance with the order of the following detailed examples.

a. Books: Author's Name, Last name, Name of the Book (italics), Printing, Publisher¹ Place and Year of Publication, Page Number

Example: Halil Seyidoğlu, *Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı*, Geliştirilmiş 9. Baskı, Güzem Yayınevi, İstanbul 2003, p.34

b. Articles: Author's Name, Lastname, Title of the Article (in quotations), Title of the Journal/Book (italics), Volume Number, Issue, Place and Year of Publication, Page Number.

Example: Ali Berat Alptekin, "Azerbaycan ve Türkiye'de Tanına Ortak Aşıklar", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Volume 7, Ankara 1999, p: 33.

c. Journals and Annuals: Publishing Institution, Title of the Publication (italics), Place and Year of Publication, Page Number.

Example: Devlet İstatistik Enstitüsü, *Türkiye İstatistik Yıllığı 1997*, Ankara 1998, p: 17-21.

d. Internet-based Resources: Author's Name, Last name, Title of the document, Title of the Article (if available), Edition or File Number (if related), Address and Access Path, Date of Visit (in parenthesis). Page numbers are indicated if available. General footnote style is used according to the normal citation in the books and articles taken from internet environment. However, specified data applications are also stated.

Example: Beytullah Yılmaz, "Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Toplumda Üstlendikleri Roller Bakımından Analizi", <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/ocak%202004/kucuk.htm>, (18.02.2006), p.3

Example: Türkiye'nin Katılım Yönünde ilerlemesi Hakkında 2004 Yılı Düzenli Raporu, Avrupa Toplulukları Komisyonu, Brüksel, http://www.aggs.gov.tr/uploads/files/iterleme_raporu_2004_tr.pdf (07.10.2005)

¹ Publisher can be given if necessary

Connective References:

10. References which are quoted must be given in the text with the connective references according to the technique of “writer and year”, surname of the author, publishing date and page number.

- a.** If the name of the author is mentioned in the text, year of the references must be written in brackets.

Example: Yıldırım (1996) ... or by giving the page number, Yıldırım (1996: 70-97).

- b.** In some cases, the name of the author can be given in brackets.

Example: New developments have been made in this field. (Raths, 1967: 40-85)

- c.** If the references written by the same author in the same year are mentioned, it is given as below:

Example: Gates (1967a: 45-50 (1967b: 130-170).

- d.** If the references have two authors only their surnames are written.

Example: Massialas and Cox (1967: 37-66)

- e.** If the two writers have the same surname and their works which were published at the same year can be distinguished by the first letter of their names.

Example: Smith, O. and Smith, B. (1958: 251-251)

- f.** If the reference has more than two authors, the surnames are mentioned at first.

Example: Bursalioğlu, Aydin, Kaya, (1995: 120-145)

- g.** In the next mentioning et al. is used.

Example: Bursalioğlu , et al. (1995: 120-145)

- h.** The references which are given as a line should be ordered from the oldest date to the recent one and must be separated with semicolon in the brackets.

Example: According to the recent developments about this subject (Cobb, 1972: 221; Flanders, 1970:124; Bursalioğlu vd., 1995: 31)

References:

11. In the middle of the page, REFERENCES are written in capital letters. As the references are listed alphabetically according to the author’s surname, any sequence or category number is not given and the titles of the authors are not mentioned. List of references is given stating the Surname and Name of the Author, the Title of the Article if available (in quotations), The Title of the Journal or Book (*italics*), The

Name Of the Editor or Translator if available, Volume, Issue , the number of the printing if it is published more than once, the Year and the Place of Publication. If more than one work of an author is used as references, they should be given from the oldest to the recent one.

a. Books

Example: Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, Volume 1, İstanbul 1974.

b. Journals

Example: Sağsan, Mustafa, “Devlet: Gelişen Teknolojiler ve Kamu Sektörü”, *Stratejik Analiz*, Number: 19, November 2001.

12. Pictures, figures, graphics belonging to the articles which will be sent must be clear and suitable for the technique of offset printing and should not exceed the area of writing. Their sequence number and names are given below the each figure or graphic.

13. In one of the issues of the journals, more than two manuscripts of an author as the first name can not be published. If more than two manuscripts are sent in the terms, the ones except from the first and second are transmitted to the other issues.

14. 25 separate editions with two journals are given to the authors whose articles, translations and critics have been published.

Note 1: For the subjects that are not available in the Publishing Principles of Trakya University Social Sciences Journal, more information can be obtained from Trakya University Social Sciences Institute The Rules and Principles for Writing Graduate Theses.

Note 2: Articles can be sent to the following e-mail address.

e-mail: sobc@trakya.edu.tr